

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Instytut Nauk Prawnych

Konrad Dydą
nr albumu: 127940

Funkcja prawa kanonicznego w systemie prawnym
Państwa Miasta Watykańskiego

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem naukowym
ks. prof. dr. hab. Piotra Stanisza

Lublin, 2023 rok

Spis treści

Wykaz skrótów.....	4
Wstęp.....	5
Rozdział 1. Prawo kanoniczne a natura Państwa Miasta Watykańskiego	13
1. Powstanie Państwa Miasta Watykańskiego	13
1.1. Upadek Państwa Kościelnego i poszukiwanie rozwiązania „kwestii rzymskiej”..	13
1.2. Pakty Laterańskie.....	17
1.3. „Służebna” rola Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej	21
2. Charakter suwerennej władzy Biskupa Rzymu nad Państwem Miasta Watykańskiego	28
2.1. Urząd Biskupa Rzymu i kanoniczna natura jego władzy	28
2.2. „Świecka” władza Papieża w Państwie Miasta Watykańskiego?	30
2.3. Natura prawna obywatelstwa Państwa Miasta Watykańskiego	34
3. Prawo kanoniczne w katalogu źródeł prawa Państwa Miasta Watykańskiego	38
3.1. Źródła prawa Państwa Miasta Watykańskiego	38
3.2. Zakres bezpośredniego stosowania prawa kanonicznego	46
3.3. Hierarchia źródeł prawa?	48
Podsumowanie	51
Rozdział 2. Prawo kanoniczne jako podstawa watykańskiego porządku prawnego.....	54
1. Relacja między prawem kanonicznym a aktami normatywnymi wydawanymi dla Państwa Watykańskiego.....	54
1.1. Źródła prawa kanonicznego	54
1.2. Ustawy watykańskie a ustawy kanoniczne	57
1.3. Dekrety, regulaminy i inne dyspozycje o charakterze normatywnym jako źródła prawa	58
2. Znaczenie zasad „kanonicznych” w ustawie o źródłach prawa	61
2.1. Prawo Boże naturalne	61
2.2. Prawo Boże pozytywne.....	65
2.3. Zasady ogólne watykańskiego porządku prawnego	70
3. Rozstrzygnięcie sprawy w razie braku normy karnej lub cywilnej	73
Podsumowanie	84
Rozdział 3. Znaczenie prawa kanonicznego w procesie recepcji prawa włoskiego	86
1. Zastane wzorce: koncepcja recepcji i kanonizacji prawa.....	86
1.1. Recepcja prawa rzymskiego w europejskich systemach prawnych.....	86

1.2.	Recepcja prawa międzynarodowego w prawie krajowym.....	92
1.3.	„Kanonizacja prawa” w prawie kanonicznym	96
2.	Zasady recepcji prawa włoskiego w watykańskim porządku prawnym	102
3.	Zgodność z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego jako warunek recepcji.....	106
3.1.	Pojęcie ogólnych zasad prawa kanonicznego	106
3.2.	Proces weryfikacji recypowanej normy prawnej	114
	Podsumowanie	116
Rozdział 4.	Rola prawa kanonicznego a wpływ prawa międzynarodowego na watykański porządek prawny	118
1.	Państwo Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym.....	118
2.	Koncepcja „dostosowywania się” porządku prawnego do norm prawa międzynarodowego	126
3.	Zasady powszechnego prawa międzynarodowego a zasady prawa kanonicznego.....	130
4.	Problem poszanowania praw człowieka.....	136
5.	Faktyczny wpływ zobowiązań o charakterze międzynarodowym Stolicy Apostolskiej i Państwa Miasta Watykańskiego na rozwój watykańskiego porządku prawnego	142
6.	Jurysdykcja sądów watykańskich nad organami Stolicy Apostolskiej	150
	Podsumowanie	154
Rozdział 5.	Wykorzystanie kanonicznych kryteriów interpretacji prawa w Państwie Watykańskim.....	156
1.	Interpretacja ustaw w prawie kanonicznym i watykańskim.....	156
1.1.	Zasady wykładni ustaw w prawie kanonicznym.....	156
1.2.	Stosowanie kanonicznych zasad wykładni w prawie watykańskim	160
2.	Relacja między prawem kanonicznym a wybranymi instytucjami watykańskiego prawa karnego	163
2.1.	Pojęcie przestępstwa	164
2.2.	Problem moralnej poczytalności sprawcy	168
2.3.	Znaczenie przyznania się oskarżonego	173
2.4.	Zasady wymiaru kary	174
3.	Zastosowanie prawa kanonicznego w sprawach z zakresu prawa pracy	177
	Podsumowanie	180
Rozdział 6.	Ustrój Państwa Watykańskiego – między forum „świeckim” a kanonicznym... 182	
1.	Charakter władzy organów Państwa Miasta Watykańskiego.....	182
1.1.	Koncepcja urzędu i władzy w prawie kanonicznym.....	182
1.2.	Zależność pomiędzy Biskupem Rzymu a organami Państwa Miasta Watykańskiego 187	
1.3.	Kryteria legalności działania organów Państwa Miasta Watykańskiego.....	191

2.	Władza ustawodawcza i wykonawcza Państwa Watykańskiego	197
2.1.	Władza ustawodawcza w Państwie Miasta Watykańskiego	197
2.2.	Rozwój struktury Gubernatoratu Państwa Watykańskiego od 1929 r. do 2023 r.	201
2.3.	Reforma organów władzy wykonawczej z 2018 r.	206
3.	Władza sądownicza Państwa Miasta Watykańskiego	209
3.1.	Ewolucja ustroju organów władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego 209	
3.2.	Rozdział forum kanonicznego i państwowego	215
3.3.	Rozpoznawanie spraw administracyjnych oraz z zakresu prawa pracy	218
	Podsumowanie	220
	Zakończenie	222
	Bibliografia.....	227
	Źródła prawa kanonicznego:	227
	Źródła prawa wydane dla Państwa Miasta Watykańskiego:	228
	Akty prawa międzynarodowego:.....	232
	Źródła prawa włoskiego:	234
	Inne akty normatywne:	234
	Wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła:	234
	Orzecznictwo organów Państwa Miasta Watykańskiego:	237
	Orzecznictwo sądów włoskich i trybunałów międzynarodowych:	241
	Inne źródła:.....	241
	Literatura:	242
	Streszczenie	267
	Summary	269

Wykaz skrótów

AAS – Acta Apostolicae Sedis

AAS Suppl. – Acta Apostolicae Sedis. Supplemento per le leggi e disposizioni dello Stato della Città del Vaticano

ADV – Annali di Diritto Vaticano

AP – Appolinaris

DE – Il Diritto Ecclesiastico

DR – Diritto e Religioni

EIC – Ephemerides Iuris Canonici

IC – Ius Canonicum

IE – Ius Ecclesiae

KPK/17 – *Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9(1917), pars II, 1-521

KPK/83 – *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983), pars II. pars II. Appendix; *Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022

PK – Prawo Kanoniczne

QDPE – Quaderni di diritto e politica ecclesiastica

Wstęp

Państwo Miasta Watykańskiego zostało utworzone na mocy Traktatu – stanowiącego część Paktów Laterańskich – zawartego pomiędzy Stolicą Apostolską a Królestwem Włoch w 1929 roku. Celem tego aktu było rozwiązanie „kwestii rzymskiej”, a więc konfliktu pomiędzy Stolicą Apostolską, a Królestwem Włoch, którego początkiem był upadek Państwa Kościelnego oraz zajęcie Rzymu przez wojska włoskie 20 września 1870 roku. Wraz z tymi wydarzeniami powstał problem ustalenia zasad funkcjonowania Biskupa Rzymu i Stolicy Apostolskiej w ramach Królestwa Włoch, które uznawało, iż papież – będąc obywatelem nowego państwa – powinien co prawda cieszyć się gwarancjami w niezależnym wykonywaniu swojej funkcji duchownej, jednak nie w ramach podmiotowości międzynarodowej, ale na mocy ustawodawstwa państwowego. Stolica Apostolska zaś odrzucała taką perspektywę, stojąc na stanowisku – potwierdzanym zresztą przez praktykę stosunków międzynarodowych utrzymywanych przez nią z wieloma państwami w latach 1870-1929 – iż upadek Państwa Kościelnego nie spowodował utraty przez nią podmiotowości prawnomiędzynarodowej. Stąd odrzucano różnego rodzaju „gwarancje” za strony władz włoskich, zakładając iż niezależność Stolicy Apostolskiej od Królestwa Włoch ma charakter pierwotny, wynikający właśnie z jej podmiotowości prawnomiędzynarodowej, a nie z czyjegokolwiek nadania.

Samo zaś powstanie Państwa Kościelnego stanowiło zwieńczenie procesu historycznego, zapoczątkowanego przez sprawowanie „świeckiej” władzy papieża nad Rzymem i jego okolicami, związane przede wszystkim z osłabieniem znaczenia Cesarstwa Bizantyjskiego na Półwyspie Apenińskim za pontyfikatu Grzegorza I Wielkiego. Natomiast bezpośrednią przyczyną powstania Państwa Kościelnego stały się najazdy Longobardów, którzy w 751 r. zdobywając Rawennę i zaczęli zagrażać Rzymowi. Wobec tych wydarzeń papież Stefan II zwrócił się o pomoc do Pepina Małego, władcy Franków. Ten zaś przeprowadził dwie zwycięskie kampanie przeciwko Longobardom, zdobywając ziemie byłego bizantyjskiego egzarchatu w Rawennie i przekazując je papieżowi. Połączenie tych terytoriów z dotychczasowym patrymonium papieskim w 756 r. uznaje się za początek funkcjonowania Państwa Kościelnego¹.

W XI wieku świecka władza papieża objęła także Księstwo Benewentu, jednak w początkach średniowiecza większość terytorium tegoż państwa znalazła się w posiadaniu

¹ W. Jakubowski, M. Solarczyk, *Ustrój Kościoła Rzymskokatolickiego. Wybrane zagadnienia instytucjonalne*, Warszawa 2002, s. 116.

lenników Biskupa Rzymu, który swoją bezpośrednią jurysdykcję sprawował jedynie na Rzymem i jego najbliższymi okolicami. Po osłabieniu politycznego znaczenia Państwa Kościelnego – w okresie tzw. niewoli awiniońskiej – za pontyfikatu Juliusza II stało się ono jednym z ważniejszych ośrodków kultury i sztuki odrodzenia. Jednak w ponownym kryzysie Państwo Kościelne znalazło się wraz z rozpoczęciem Reformacji, a następnie rozwojem ideologii Oświecenia².

Upadek Państwa Kościelnego i włączenie jego terytorium do Królestwa Włoch w istocie stanowiło efekt procesu rozpoczętego przez Wielką Rewolucję Francuską, w tym zwłaszcza udział papieżstwa w I koalicji antyfrancuskiej, której przegrana spowodowała w 1797 roku znaczące okrojenie terytorium Państwa i włączenie jego północnych terytorium do Republiki Cisalpińskiej. W 1798 Francuzi zajęli Rzym i proklamowali – istniejącą jedynie przez dwa lata – Republikę Rzymską, w której papieżowi Piusowi VI pozostawiono tylko władzę duchową. Pomimo formalnych gwarancji swobody w wykonywaniu funkcji „pierwszego biskupa Kościoła” Pius VI został internowany i przewieziony do Francji, gdzie zmarł. Jego następca – papież Pius VII – został wybrany w roku 1800 w Wenecji, skąd przeniósł się do Rzymu. Jednak Państwo Kościelne pozostało pod protektoratem Napoleona do 17 maja 1809 roku, kiedy na mocy „Dekretu o Papieżstwie” zostało włączone do Francji, przy czym Rzym otrzymał status wolnego miasta. Stan ten utrzymał się do 1814 roku. Podczas Kongresu Wiedeńskiego (1815 rok) Państwo Kościelne odzyskało swoją niezależność³.

Restytucja Państwa Kościelnego zbiegła się z czasie w silnym rozwoju idei zjednoczenia Włoch. Za wyraz tych dążeń należy uznać różnego rodzaju protesty antypapieskie, jakie w 1831 r. wybuchły w Bolonii, czy w 1845 r. w Rimini. Ich kontekst stanowiły nastroje rewolucyjne panujące w różnych państwach europejskich. Papieże tego okresu – a więc Grzegorz XVI i Pius IX – przeciwstawiali się tym prądom, jednocześnie odrzucając konieczności zreformowania Państwa Kościelnego. Za pontyfikatu pierwszego ze wskazanych papieży doszło do niewielkich zmian o charakterze administracyjnym i finansowym, a z ważniejszych reform należy wymienić likwidację urzędu *Uditore santissimo*, który posiadał praktycznie nieograniczone uprawnienia w zakresie spraw cywilnych i karnych. Pomimo tego, że Pius IX, odpowiadając na żądania sformułowane jeszcze w 1831 r., wprowadził pewne zmiany do ustroju Państwa Kościelnego – czego przykładem było powołanie Rady Państwa składającej się z przedstawicieli różnych prowincji i mającej głos

² P. Stanisławski, Państwo Kościelne, w: *Encyklopedia Katolicka. Tom XIV*, Lublin 2010, kol. 1255.

³ Zob. A. Gaca, S. Oder, Z. Witkowski, *Podstawy ustroju konstytucyjnego Państwa Miasta Watykan*, Warszawa 2020, s. 128-130.

doradczy w sprawach ogólnopaństwowych – to papież ten nie zdecydował się na wprowadzenie rządów demokratycznych⁴. Zresztą zaprowadzenie tego rodzaju ustroju w praktyce mogłoby zostać uznane za sprzeczne z naturą urzędu Biskupa Rzymu, gdyż oznaczałoby konieczność podporządkowania się papieża władzy czysto politycznej.

Dlatego, biorąc pod uwagę okoliczności natury teologicznej, należy uznać reformę administracji Państwa Kościelnego przeprowadzoną przez Piusa IX za nowatorską. Początkiem swojego pontyfikatu, poza ustanowieniem Rady Państwa, papież m.in. utworzył gabinet rządowy złożony z sześciu osób świeckich i trzech duchownych, przywrócił zniesioną przez Grzegorz XVI gwardię cywilną w Rzymie i innych miastach, wprowadził wolność zgromadzeń publicznych, złagodził cenzurę polityczną oraz przeprowadził amnestię ponad półtora tysiąca więźniów i wygnańców politycznych. W nadanej temu Państwu przez Piusa IX w 1848 roku swoistej Konstytucji – Statucie Fundamentalnym dla Rządów Doczesnych w Państwie Świętego Kościoła – wprowadzono system dwuizbowy. W pierwszej izbie zasiadali członkowie mianowani bezpośrednio, natomiast w drugiej – deputowani wybierani ze względu na cenzus majątkowy i liczbę reprezentowanych przez siebie obywateli. Jednak Parlament nie miał kompetencji w zakresie spraw kościelnych i mieszanych oraz nie mógł krytykować polityki zagranicznej Państwa Kościelnego. Jednocześnie zwierzchnictwo nad obydwoma izbami powierzono Kolegium Kardynałów. Zasięgnięcie jego rady było obowiązkowe przed uchwaleniem każdej ustawy⁵.

Podczas wojny 1859 roku władze administracyjne Państwa Kościelnego straciły kontrolę nad Romanią, Marchią i Umbrią, a delegacje ludności tej prowincji wносиły do króla sardyńskiego Wiktora Emmanuela II petycje o objęcie ich jego protektoratem. W 1860 roku w Marchii i Umbrii przeprowadzono plebiscyt, w którym zdecydowanie (ponad 90% głosów) wygrała idea połączenia się z Sardynią. Prawie równocześnie doszło do zjednoczenia terenów północnych Włoch – Toskanii, Modeny, Parmy i Bolonii. Królestwo Włoch, ze stolicą w Turynie, zostało proklamowane 17 marca 1861 roku⁶. W związku z tym papież, po raz kolejny w historii, mógł sprawować swoją władzę świecką jedynie nad Rzymem i jego najbliższymi okolicami. Kres istnienia Państwa Kościelnego położyło przyłączenie Rzymu do

⁴ Zob. J. Gordziałkowski, *Historia Państwa Kościelnego*, Kraków 2008, s. 90-95.

⁵ F. Longchamps de Bérier, M. Zubik, *Wstęp*, w: *Ustawa zasadnicza Państwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe*, wstęp, wybór i tłumaczenie F. Longchamps de Bérier, M. Zubik, Warszawa 2008, s. 10-11; A. Gaca, S. Oder, Z. Witkowski, *Podstawy ustroju konstytucyjnego Państwa Miasta...*, s. 134-138.

⁶ Zob. A. Gaca, Z. Witkowski, *Zjednoczenie Włoch. W 150. rocznicę wydarzeń roku 1861*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 7(2011), s. 16-20.

zjednoczonych Włoch w 1870 roku⁷, co otworzyło tzw. „kwestię rzymską”, czyli – mówiąc w pewnym uproszczeniu – problem wzajemnych relacji między Stolicą Apostolską a Królestwem Włoch, powstały po upadku Państwa Kościelnego.

Ostatecznie Stolica Apostolska i Królestwo Włoch zdecydowały, iż rozwiązaniem „kwestii rzymskiej” będzie utworzenie nowego Państwa, które – będąc enklawą na terytorium Włoch – obejmie swoją jurysdykcją najważniejsze miejsca w Rzymie związane z działalnością papieża, a więc przede wszystkim jego siedzibę na Watykanie oraz budynki, z których korzystały dykasterie Kurii Rzymskiej. Zawierając Traktat Laterański powołano nowy podmiot prawa międzynarodowego – Państwo Miasta Watykańskiego – a układające się strony uznały wzajemnie swoją podmiotowość prawnomiędzynarodową. Z tego względu jasne jest, że Stolica Apostolska i Państwo Miasta Watykańskiego stanowią dwa odrębne, ale nierozzerwalnie ze sobą związane, podmioty prawa międzynarodowego, a samo Państwo posiada typowe uprawnienia suwerennej władzy państwowej – w tym w zakresie stanowienia i egzekwowania prawa⁸.

Z drugiej jednak strony trudno uznać Państwo Miasta Watykańskiego za państwo w klasycznym rozumieniu tego terminu. Posiada ono co prawda terytorium, będące kilkudziesięciohektarowym obszarem w Rzymie (do tego w jurysdykcji Państwa Watykańskiego znajdują się m.in. Bazyliki Patriarchalne, tj. św. Jana na Lateranie, św. Pawła za Murami i Matki Bożej Większej, a także Pałac Papieski w Castel Gandolfo oraz kilka innych budynków związanych z funkcjonowaniem Stolicy Apostolskiej, a znajdujących się na terenie Włoch), ludność stanowiącą kilkuset obywateli oraz system prawny. Jednak każdy z tych atrybutów państwowości wykazuje szereg charakterystycznych cech.

Kluczowe znaczenie dla zrozumienia natury Państwa Watykańskiego oraz zasad jego działania ma funkcja prawa kanonicznego w systemie prawnym tego Państwa, która jest konsekwencją faktu ustanowienia Państwa Miasta Watykańskiego jako gwaranta niezależności Biskupa Rzymu – najwyższego podmiotu władzy Kościoła Katolickiego. Na tych zagadnieniach skoncentrowane będą rozważania zawarte w niniejszej rozprawie, której podstawowym celem będzie wyjaśnienie teoretycznego i praktycznego znaczenia prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego poprzez analizę źródeł prawa tego

⁷ W. Jakubowski, *O Roma felix. Geneza, specyfika i przeobrażenia instytucji politycznych Państwa Miasta Watykańskiego*, Warszawa 2005 s. 37-41; A. Riccardi, *Uno Stato particolare: l'indipendenza del Papa e lo Stato vaticano*, w: *Lo Stato della Città del Vaticano. Atti del Convegno sugli 80 anni (12-13 febbraio 2009)*, Stato della Città del Vaticano 2009, s. 25-36.

⁸ A. Mezglewski, *Stolica Apostolska i Państwo Watykańskie jako podmioty prawa międzynarodowego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 8(2005), s. 299.

państwa i aktów ich praktycznego zastosowania, zwłaszcza w orzecznictwie sądów watykańskich oraz innych organów stosujących prawo⁹. Natomiast podstawę weryfikacji tezy stanowi stwierdzenie, że pomimo zauważalnej tendencji do pomniejszania znaczenia prawa kanonicznego w porządku prawnym Państwa Miasta Watykańskiego (będącej przede wszystkim konsekwencją dostosowywania się tego porządku do norm powszechnego prawa międzynarodowego), utrzymanie jego roli jako podstawy watykańskiego systemu źródeł prawa, kryterium interpretacji ustaw watykańskich i recepcji prawa włoskiego, pozostaje warunkiem zachowania – wynikającej z Traktatu Laterańskiego – „służebnej roli” Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu nie została w kompleksowy sposób wyjaśniona funkcja prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego, pomimo tego, że zjawisko to ma fundamentalne znaczenie dla zrozumienia natury prawnej Państwa Miasta Watykańskiego. Problematyką związaną z tematyką omawianego projektu doktorskiego zajmują przede wszystkim autorzy publikujący w języku włoskim. Do polskich autorów podejmujących zagadnienia dotyczące Państwa Miasta Watykańskiego zaliczają się przede wszystkim L. Halban¹⁰, J. Czaja¹¹, W. Jakubowski¹², M. Zubik¹³, F. Longchamps de Bérier¹⁴ oraz A. Gaca, S. Oder i Z. Witkowski¹⁵. Na uwagę zasługuje też tłumaczenie obowiązującej ustawy o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego dokonane przez P. Steczkowskiego¹⁶. W istocie jednak dotychczas opublikowane opracowania mają charakter przyczynków do kompleksowych studiów nad naturą i prawem Państwa Watykańskiego. Natomiast doktryna włoskojęzyczna – pomimo tego, że w ostatnich latach problematyka prawa watykańskiego cieszy się zwiększającym się zainteresowaniem – koncentruje się przede wszystkim na komentowaniu poszczególnych aktów normatywnych wydawanych dla Państwa Watykańskiego, czy rzadziej pojedynczych wyroków watykańskich sądów. Poza tym

⁹ Należy zaznaczyć, że nie istnieje żaden publicznie dostępny rejestr wszystkich wyroków organów władzy sądowniczej, czy decyzji pozostałych organów władzy Państwa Miasta Watykańskiego. W związku z tym – po konsultacjach z G. Dalla Torre, wieloletnim przewodniczącym Trybunału Państwa Miasta Watykańskiego – uznano, iż opublikowane wyroki sądów watykańskich oraz orzeczenia innych organów, stanowią reprezentatywne przykłady stosowania prawa w Państwie Watykańskim.

¹⁰ L. Halban, *Pakta laterańskie*, Warszawa 1931.

¹¹ J. Czaja, *Prawnomiędzynarodowy status Watykanu*, Warszawa 1983.

¹² W. Jakubowski, *O Roma felix. Geneza, specyfika i przeobrażenia instytucji politycznych Państwa Miasta Watykańskiego*, Warszawa 2005.

¹³ M. Zubik, *Rozwiązania ustrojowe Państwa Watykańskiego*, „Państwo i Prawo” 4(2004), s. 94-100.

¹⁴ F. Longchamps de Bérier, M. Zubik, *Ustawa zasadnicza Państwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe*, wstęp, wybór i tłumaczenie, Warszawa 2008.

¹⁵ A. Gaca, S. Oder, Z. Witkowski, *Podstawy ustroju konstytucyjnego Państwa Miasta Watykan*, Warszawa 2020.

¹⁶ *Ustawa o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego*, tłumaczył P. Steczkowski, „Przeгляд Prawa Wyznaniowego”, 1(2009), s. 131-134.

dotychczas wydano dwa podręczniki prawa watykańskiego – autorstwa G. Dalla Torre¹⁷ oraz J.I. Arietty¹⁸ – a także monografię dotyczącą źródeł prawa w Państwie Watykańskim opublikowaną przez A. Saraisa¹⁹.

W rozprawie zostanie wykorzystana przede wszystkim metoda dogmatyczno-prawna oraz historyczno-prawna. Dzięki zastosowaniu pierwszej z nich możliwa stanie się prawidłowa wykładnia przepisów prawa watykańskiego, a także analiza aktów stosowania prawa. Natomiast zastosowanie metody historycznoprawnej pozwoli zbadać rozwój koncepcji źródeł prawa Państwa Miasta Watykańskiego oraz innych przepisów obowiązujących na terenie tegoż państwa, a także zmiany, jakie zachodziły w zakresie struktury i kompetencji organów władzy Państwa Watykańskiego. W pracy skorzystano także z metodologii kanonistycznej i teologicznej, zwłaszcza w zakresie oceny wpływu nauczania Kościoła na treść i stosowanie prawa kanonicznego, a w konsekwencji także prawa watykańskiego.

Bazę źródłową dysertacji stanowią źródła prawa Państwa Miasta Watykańskiego oraz opublikowane akty jego stosowania. Pierwsze z tych źródeł są publikowane w oficjalnym publikatorze Stolicy Apostolskiej *Acta Apostolicae Sedis* oraz w jego Suplemencie, przeznaczonym do obwieszania aktów prawnych wydanych dla Państwa Watykańskiego. Należy zaznaczyć, że niekiedy źródła prawa tego Państwa są publikowane jedynie w czasopiśmie „L'Osservatore Romano” bądź na oficjalnej stronie internetowej Stolicy Apostolskiej lub Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego. Warto pamiętać, że ustawy watykańskie są numerowane na sposób rzymski, przy założeniu, że numeracja rozpoczyna się wraz z każdym nowym pontyfikatem, przy czym wyjątkiem jest tu ustawa zasadnicza z 2000 r. oraz z 2023 r., którym w ogóle nie nadano numeru²⁰.

Osiągnięciu przyjętego celu badawczego podporządkowano podział prezentowanej rozprawy, zakładający najpierw wyjaśnienie ogólnych celów istnienia Państwa Watykańskiego oraz podstaw jego systemu prawnego, następnie kompleksowe omówienie znaczenia w tym Państwie prawa kanonicznego, wynikającego z systematyki źródeł prawa watykańskiego (prawo kanoniczne jako podstawowe źródło prawa, pierwsze kryterium interpretacji ustaw, przesłanka recepcji prawa włoskiego oraz granica „dostosowywania” się prawa watykańskiego do norm prawa międzynarodowego), a w końcu ustrój organów Państwa Watykańskiego, z uwzględnieniem znaczenia norm kanonicznych przy ocenie charakteru ich działalności.

¹⁷ G. Dalla Torre, *Lezioni di diritto vaticano*, Torino 2018.

¹⁸ J.I. Arrieta, *Corso di diritto vaticano*, Roma 2021.

¹⁹ A. Sarais, *Le fonti del diritto vaticano*, Città del Vaticano 2011.

²⁰ P. Sarais, *Le fonti...*, s. 75.

W związku z tym w pierwszym rozdziale zostaną przeprowadzone podstawowe analizy dotyczące zależności pomiędzy prawem kanonicznym a naturą Państwa Miasta Watykańskiego. W tej części opracowania, celem naświetlenia kontekstu historycznego, w jakim powstało Państwo Watykańskie, zostanie naszkicowany przebieg prac nad rozwiązaniem „kwestii rzymskiej” oraz negocjacje dotyczące Paktów Laterańskich. Skoro Państwo Watykańskie powstało po to, aby zagwarantować swobodę działania Stolicy Apostolskiej, a jedynym suwerenem Państwa jest Biskup Rzymu, należy przeanalizować charakter władzy papieskiej. Analizy te staną się przedmiotem drugiej części rozdziału pierwszego. Natomiast w jego ostatnim podrozdziale uwaga zostanie zwrócona na znaczenie prawa kanonicznego dla źródeł prawa Państwa Miasta Watykańskiego.

Drugi rozdział zostanie poświęcony analizie prawa kanonicznego jako podstawy watykańskiego porządku prawnego. Zostaną w nim przedstawione trzy grupy zagadnień. Pierwszą z nich będzie relacja pomiędzy prawem kanonicznym a aktami normatywnymi wydanymi dla Państwa Watykańskiego. Drugim problemem, który zostanie omówiony w tym rozdziale, jest wykorzystanie przez ustawodawcę watykańskiego w ustawie o źródłach prawa takich kategorii, jak prawo Boże (naturalne i pozytywne) oraz zasady ogólne watykańskiego porządku prawnego. Ostatnim zagadnieniem poruszonym w rozdziale drugim będzie problem sposobu rozstrzygnięcia sprawy w przypadku braku normy cywilnej lub karnej, gdy sędzia watykański zyskuje możliwość samodzielnego ustanowienia normy, na mocy której wyda rozstrzygnięcie.

Celem rozdziałów trzeciego i czwartego będzie wyjaśnienie znaczenia prawa kanonicznego w kontekście szeroko rozumianego udziału Państwa Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym. Chodzi tu o dwa zjawiska: recepcję prawa włoskiego oraz „dostosowywanie się” prawa watykańskiego do norm o charakterze prawnomiędzynarodowym. Recepcji prawa w prawie watykańskim zostanie poświęcony rozdział trzeci, w którym zostaną przedstawione wzorce recepcji prawa *in genere* oraz zasady recepcji w prawie watykańskim i ich praktyczne zastosowanie. W rozdziale czwartym analizie zostanie poddany problem wpływu prawa międzynarodowego na watykański porządek prawny, przede wszystkim w zakresie wspomnianej już koncepcji „dostosowywania się” prawa Państwa Watykańskiego do norm prawa międzynarodowego. Analizy będą też dotyczyły problemu poszanowania praw człowieka w Państwie Miasta Watykańskiego oraz faktycznego wpływu zobowiązań prawnomiędzynarodowych na omawiany w pracy porządek prawny, ze szczególnym uwzględnieniem poddawania pod jurysdykcję sądów watykańskich także jednostek Stolicy Apostolskiej.

Rozdział piąty poświęcony zostanie stosowaniu kanonicznych kryteriów wykładni prawa w Państwie Miasta Watykańskiego. W związku z tym w tej części pracy znajdzie się analiza zasad interpretacji ustaw obowiązujących w prawie kanonicznym i watykańskim oraz analiza praktycznych przykładów zastosowania tych zasad. Przykłady te zostały wybrane na podstawie analizy orzecznictwa organów stosujących prawo w Państwie Watykańskim i dotyczą zagadnień z zakresu prawa karnego (tj. pojęcia przestępstwa, problemu moralnej poczytalności sprawcy czynu, znaczenia przyznania się oskarżonego i zasad wymiaru kary) oraz prawa pracy. Natomiast w ostatnim, szóstym rozdziale dysertacji analizie zostanie poddany ustroj Państwa Miasta Watykańskiego. W tym obszarze prawo kanoniczne z jednej strony wyznacza charakter władzy organów Państwa, z drugiej zaś określa najważniejsze kryteria legalności ich działania. Analiza tych zagadnień zostanie dopełniona prezentacją rozwoju struktury organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego.

W pracy uwzględniono stan prawny obowiązujący na dzień 15 maja 2023 r. Natomiast wykorzystane w pracy orzecznictwo organów Państwa Watykańskiego zostało przytoczone – w celu wyeliminowania możliwych wątpliwości co do tożsamości źródła – zgodnie z zapisem bibliograficznym zastosowanym w miejscu publikacji. Z tego względu w przedmiotowym opracowaniu zapis ten nie został ujednolicony.

Rozdział 1. Prawo kanoniczne a natura Państwa Miasta Watykańskiego

Państwo Kościelne przez wieki swojego istnienia stanowiło gwarant niezależności Biskupa Rzymu od władzy „świeckiej”. Dlatego w raz z jego upadkiem powstał problem sposobu zagwarantowania papieżowi możliwości swobodnego wypełniania swoich zadań, zwłaszcza bez ingerencji ze strony Królestwa Włoch, na terytorium którego znalazł się Rzym. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że będąc suwerenem Państwa Kościelnego papież sam sprawował władzę „świecką” (często określaną w terminologii kanonistycznej mianem „doczesnej”), co z kolei determinowało pytania o to, czy przyjęta formuła międzynarodowych gwarancji niezależności Biskupa Rzymu powinna zakładać powrót do sprawowania przez papieża także władzy doczesnej. Naświetlenie historycznego kontekstu tych problemów, drogi prowadzącej do ich rozwiązania oraz podstaw działalności Państwa Miasta Watykańskiego jest niezbędne do wyjaśnienia funkcji prawa kanonicznego w jego systemie prawnym. Z tego względu w pierwszym rozdziale zostaną przeanalizowane trzy grupy zagadnień, podstawowe dla dalszych rozważań: powstanie Państwa Miasta Watykańskiego, charakter suwerennej władzy Biskupa Rzymu nad tym Państwem oraz relacje zachodzące pomiędzy prawem kanonicznym a źródłami prawa Państwa Watykańskiego.

1. Powstanie Państwa Miasta Watykańskiego

1.1. Upadek Państwa Kościelnego i poszukiwanie rozwiązania „kwestii rzymskiej”

Dnia 20 września 1870 roku wojska włoskie weszły do Rzymu. Kilkanaście dni później, 2 października, przeprowadzono plebiscyt, w wyniku którego Wieczne Miasto zostało przyłączone do Królestwa Włoch. Akt ten papież Pius VIII nazwał „nieważnym, niesprawiedliwym i świętokradczym” oraz stanowiącym „podeptanie prawa natury i prawa narodów”²¹. Co istotne, pomimo likwidacji Państwa Kościelnego Stolica Apostolska nie zaprzestała utrzymywania stosunków międzynarodowych, czego wyrazem było korzystanie z *ius contrahendi* oraz *ius legationis*²². Dlatego w Rzymie rezydowały dwa korpusy dyplomatyczne: przy Watykanie i przy Kwirynale. W tym kontekście należy podkreślić, że Królestwo Włoch odmawiało uznania podmiotowości prawnomiędzynarodowej Stolicy

²¹ Pius IX, *Respicientes*, AAS 6(1870-1871), 136-145.

²² V. Buonomo, *L'attività diplomatica della Santa Sede alla vigilia dei Patti Lateranensi: il caso della Società della Nazioni*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 41-43.

Apostolskiej, obawiając się, że zostanie ona wykorzystana w celu podjęcia starań o restytucję Państwa Kościelnego²³. Warto już teraz wspomnieć, że podpisanie Paktów Laterańskich w istocie stanowiło uznanie przez państwo włoskie tej podmiotowości²⁴. W każdym razie anektowanie Państwa Kościelnego do Królestwa Włoch spowodowało także konieczność zmian w strukturze Kurii Rzymskiej, w której wiele urzędów związanych z zarządzaniem tym Państwem po prostu utraciło rację bytu.

Właściwie bezpośrednio po zajęciu Rzymu władze włoskie dokonały kasaty kilkudziesięciu klasztorów oraz zniosły osobowość prawną wszystkich zakonów, ale przepisów tych nie rozciągnięto na Rzym, dokąd przeniosły się kurie generalne wielu wspólnot monastycznych. Z punktu widzenia Królestwa Włoch rozwiązaniem „kwestii rzymskiej” stało się uchwalenie 13 maja 1871 roku ustawy gwarancyjnej, która normowała prerogatywy papieża i Stolicy Apostolskiej (art. 1-13) oraz zasady relacji państwo-Kościół (art. 14-19). Akt ten stanowił pierwsze potwierdzenie we włoskim porządku prawnym – niezależnej od wówczas już nieistniejącego Państwa Kościelnego – suwerenności Stolicy Apostolskiej²⁵, a raczej „osobistej suwerenności” papieża²⁶. Przy czym należy pamiętać, że na mocy tego aktu Królestwo Włoch nie potwierdziło wyraźnie biernego i czynnego prawa legacji Stolicy Apostolskiej²⁷ – będącej istotnym przymiotem podmiotowości prawnomiędzynarodowej – jednak w art. 12 zagwarantowano Biskupowi Rzymu możliwość utrzymywania swobodnego kontaktu z Episkopatem i z całym światem katolickim bez ingerencji rządu włoskiego oraz prawo utworzenia w Watykanie i w rezydencjach znajdujących się poza jego terytorium urzędu pocztowego i telegraficznego, obsługiwanych przez rząd włoski.

Natomiast Stolica Apostolska nie przyjęła do wiadomości ustawy gwarancyjnej, uznając jednocześnie, że respektowanie jej przez Królestwo Włoch jest jego wewnętrzną sprawą. Postawa ta – według słów Piusa IX – była wynikiem obawy, że wraz z zaakceptowaniem tego jednostronnego aktu Stolica Apostolska stałaby się poddanym króla

²³ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 62-63.

²⁴ Zob. P.A. d'Avack, *Il rapporto giuridico fra lo Stato della Città del Vaticano, la Santa Sede e la Chiesa cattolica*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 100-101; C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra lo Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 118; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 40.

²⁵ A. Gentili, *Brevi note sull'ordinamento giuridico dello Stato Città del Vaticano fino al 1983*, AP 1-2(1992), s. 717; P. Mennini, *L'amministrazione speciale della Santa Sede*, ADV 2(2016), s. 256.

²⁶ L. Notaro, *L'ordinamento dello Stato della Città del Vaticano: le norme e l'«ultraterritorialità della giurisdizione»*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 67.

²⁷ N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 17.

Włoch²⁸. Tymczasem, pomimo tego, że przedmiotowa ustawa obowiązywała we włoskim porządku prawnym, to nie doprowadziła do rozwiązania „kwestii rzymskiej”. Tymczasem w Królestwie Włoch zachodziły zmiany legislacyjne, które spotykały się ze sprzeciwem ze strony Stolicy Apostolskiej.

W 1874 roku w Królestwie tym wprowadzono małżeństwa cywilne, a rok później poddano duchownych obowiązkowi służby wojskowej. Jednocześnie kościelnym osobom prawnym zakazano posiadania oraz nabywania nieruchomości. W tym samym czasie papież Pius IX – ogłaszając się „więźniem Watykanu” – zabronił przedstawicielom Kurii Rzymskiej utrzymywania jakichkolwiek kontaktów (w tym towarzyskich) z władzami włoskimi, a Penitencjaria Apostolska w 1874 roku zakazała katolikom udziału w wyborach parlamentarnych²⁹. Ruch ten doprowadził do zdominowania instytucji publicznych przez przedstawicieli ruchów antykościelnych oraz wzrostu tendencji antyklerykalnych wśród patriotycznie nastawionej ludności Włoch.

Pomimo zarysowanych powyżej uwarunkowań w okresie pontyfikatów kolejnych papieży tamtego okresu konflikt pomiędzy Stolicą Apostolską a Królestwem Włoch stopniowo ustępował chęci dyplomatycznego rozwiązania problemu wzajemnych relacji. Papież Leon XIII – mimo wydania kilkudziesięciu protestów przeciwko władzom włoskim i domaganiu się zwrotu Stolicy Apostolskiej „przynajmniej Rzymu jako kolebki chrześcijaństwa” – podejmował nieoficjalne kroki w kierunku normalizacji sytuacji³⁰. Kolejny papież, Pius X. przyznał biskupom prawo dyspensowania wiernych od zakazu udziału w życiu politycznym Królestwa Włoch, pod warunkiem jednak, że ich aktywność nie będzie w żaden sposób angażowała Stolicy Apostolskiej³¹. Choć były to raczej symboliczne gesty, to jednak świadczyły o łagodzeniu przez papieństwo swojego stanowiska co do utraty Państwa Kościelnego i włączenia jego terytoriów do Królestwa Włoch.

W okresie pontyfikatu papieża Benedykta XV – który odwołał wydany przez Piusa IX włoskim katolikom zakaz udziału w życiu politycznym Włoch, co z wraz z powstaniem w 1919

²⁸ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 67; por. G. Dalla Torre, *L'ordinamento costituzionale vaticano nel suo sviluppo storico*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 484.

²⁹ Zob. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Origine ed evoluzione*, Roma 2012, s. 25-26. Cytowany autor za przyczyny takich decyzji uznał obawę papieża, że udział w życiu politycznym Włoch będzie oznaczał legitymację do nieuznawania doczesnej władzy Biskupa Rzymu, będącej niezbędnie konieczną do zagwarantowania niezależności Następcy Piotra.

³⁰ Zob. M. Nacci, *La fase della „preconciliazione” e la „cultura giuridica” dei Patti Lateranensi: considerazioni storico-giuridiche*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 83-85.

³¹ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 87-90.

r. włoskiej partii ludowej umożliwiło im aktywny udział w życiu publicznym³² – po stronie kościelnej dojrzała myśl o odzyskaniu pełnej suwerenności doczesnej przez Stolicę Apostolską nad niewielkim fragmentem Rzymu, obejmującym teren *Città Leonina* (a więc obszar wzgórze watykańskiego i Zamku Anioła) oraz Janikulum. Jednocześnie rząd włoski – zwłaszcza w perspektywie rosnącego znaczenia katolików w życiu politycznym oraz wybuchu I Wojny Światowej – gotów był przystać na tego rodzaju kompromis. Jednak prace nad nim rozpoczęły się dopiero po zakończeniu I Wojny Światowej, a więc w czasie pontyfikatu Piusa XI. Papież ten zainicjował swój pontyfikat znaczącym gestem – udzieleniem bezpośrednio po wyborze błogosławieństwa *Urbi et Orbi* z loggi bazyliki św. Piotra, a nie jak od 1870 roku w jej wnętrzu, co postrzegano jako wyraz „uwięzienia” papieża w Watykanie³³.

Polski badacz L. Halban już dwa lata po powstaniu Państwa Watykańskiego zauważał, że Pius XI – odwołując się do znanego powiedzenia św. Franciszka „tylko tyle ciała, ile wystarcza dla utrzymania związku z duszą” – chciał suwerennie władać jedynie takim obszarem, który jest niezbędny do swobodnego wykonywania władzy duchowej powierzonej następcy Apostoła Piotra³⁴. Rzeczywiście Pius XI podczas spotkania z duchowieństwem rzymskim w dniu podpisania Paktów Laterańskich odwołał się do przytoczonego powiedzenia św. Franciszka z Asyżu, zauważając jednocześnie, że suwerenność terytorialna jest nieodzownym warunkiem rzeczywistego korzystania z „suwerenności jurysdykcyjnej”³⁵. Zresztą zarówno strona włoska, jak i kościelna nie były zainteresowane przyznawaniem papieżowi zbyt dużych uprawnień prawno-państwowych.

Premier Włoch Orlando, prowadzący w czerwcu 1919 r. w Paryżu poufne rozmowy mające na celu znalezienie rozwiązania „kwestii rzymskiej” zauważał, że wykonywanie przez papieża „władzy świeckiej” mogłoby znacząco umniejszyć jego autorytet, narażając Biskupa Rzymu na szereg zarzutów normalnie związanych z prowadzeniem spraw politycznych³⁶. Najwyraźniej co do tego zgoda panowała także w kręgach kościelnych. L. Halban na poparcie tej tezy przywołuje wypowiedź – niewskazanego z nazwiska – wpływowego kardynała, który miał twierdzić, że „nie chcielibyśmy być zmuszeni do zajęcia się np. strajkiem tramwajarzy”³⁷. Jednak dla Piusa XI warunkiem rozwiązania „kwestii rzymskiej” było uznanie podmiotowości

³² N. Picardi, *Alle origini della giurisdizione vaticana*, „Historia et ius” 1(2012), s. 6; A. Sarais, *La cittadinanza vaticana*, Città del Vaticano 2012, s. 6.

³³ G. Dalla Torre, *La Città del Vaticano e l'Italia: storia delle relazioni dal Trattato ai nostri giorni*, w: *Lo Stato della Città del Vaticano. Atti del Convegno sugli 80 anni (12-13 febbraio 2009)*, Stato della Città del Vaticano 2009, s. 247-250.

³⁴ Zob. L. Halban, *Pakta laterańskie*, Warszawa 1931, s. 32.

³⁵ Zob. G. Dalla Torre, *Stato della Città del Vaticano e munus petrinum*, EIC 2(2015), s. 247-248.

³⁶ V. Buonomo, *L'attività diplomatica della Santa Sede...*, s. 50.

³⁷ Zob. L. Halban, *Pakta laterańskie...*, s. 44-45.

prawnomiędzynarodowej Stolicy Apostolskiej, czego wyrazem w jego optyce powinno być stać się przyznanie jej – nawet symbolicznego – terytorium, nad którym mogłaby wykonywać pełną suwerenność³⁸. Jednocześnie warto podkreślić, że w czasie rozmów w Paryżu wysunięta przez Gaspariego idea rozwiązania „kwestii rzymskiej” poprzez utworzenie niewielkiego Państwa Watykańskiego oraz uregulowania relacji pomiędzy Królestwem Włoch i Stolicą Apostolską za pomocą konkordatu spotkała się ze sprzeciwem króla Wiktora Emmanuela III, który ówczesnie był zwolennikiem nadanych w 1871 r. „gwarancji”, a więc metod o charakterze unilateralnym³⁹. Pomimo więc wyraźnego zbliżenia stanowisk zainteresowanych stron, nadal nie udało się zakończyć trwającego sporu co do sposobu ułożenia wzajemnych relacji.

1.2. Pakty Laterańskie

Rozmowy mające doprowadzić do rozwiązania „kwestii rzymskiej” nabrały dynamiki po nawiązaniu w 1921 roku stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską przez Francję. Przywołany już gest Piusa XI, wybranego papieżem 6 lutego 1922 roku, przypadł na kilka miesięcy przed dojściem do władzy (październik 1922 roku) Benito Mussoliniego. Oczywiście wówczas nie sposób było przewidzieć prawdziwego oblicza faszyzmu reprezentowanego przez nowego przywódcę Włoch, jednak jasne jest, że zmiany na urządzie Biskupa Rzymu i premiera Włoch przypadły na czas znaczącego wzrostu przychylności włoskiej opinii publicznej dla ustabilizowania stosunków pomiędzy państwem a Stolicą Apostolską.

Za początek rokowań, które doprowadziły do podpisania Paktów Laterańskich należy uznać powołanie – z polecenia Mussoliniego – komisji dla opracowania nowej „ustawy kościelnej”. W jej pracach – obok przedstawicieli włoskiego rządu – brało udział trzech kanoników rzymskich. Komisja po raz pierwszy zebrała się 12 lutego 1925 roku, jednak to posiedzenie nie przyniosło żadnych bezpośrednich efektów. Prace nabrały tempa wraz ze zgłoszeniem przez papieża Piusa XI w dniu 18 lutego 1926 roku, prawdopodobnie umówionego z Mussolinim, sprzeciwu przeciwko reformowaniu ustaw wyznaniowych bez jego udziału. W odpowiedzi premier Włoch wyznaczył do rokowań ze Stolicą Apostolską D. Barone, który

³⁸ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 100; P. Mennini, *L'amministrazione speciale...*, s. 258; G. Barberini, *Riflessioni sull'origine e sul significato dell'art. 24 del trattato lateranense*, „Stato, Chiesa e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoe_chiesa.it)” 12(2010), s. 1-9.

³⁹ F. Margiotta Broglio, *Lo Stato del papa dal Patto di Londra (1915) al Trattato del Laterano (1929)*, w: *Parola-Sacramento-Carisma. Scritti in onore di Libero Gerosa*, red. L. Bianchi, A. Cattaneo, G. Eisenring, Siena 2019, s. 673.

nawiązał kontakt z adwokatem konsystorialnym, a prywatnie bratem przyszłego papieża Piusa XII, Francesco Pacellim⁴⁰.

W ten sposób, w sierpniu 1926 roku, rozpoczęły się trwające blisko trzy lata, nieoficjalne rokowania nad sposobem rozwiązania „kwestii rzymskiej”. Co prawda projekt traktatu normalizującego wzajemne stosunki został parafowany już w listopadzie 1926 roku, ale jego ostateczna redakcja nastąpiła właściwie początkiem lutego 1929 roku. Do najważniejszych z diskutowanych kwestii należał obszar terytorium przeznaczonego dla suwerennej władzy Stolicy Apostolskiej. Warto przy tym zaznaczyć, że Pius XI rzeczywiście ograniczył go do niezbędnego minimum, a jeszcze rankiem 10 lutego 1929 roku Mussolini wymógł na papieżu przyznanie Państwu Watykańskiemu Pałacu Oficjum oraz pasu szerokości ośmiu metrów dzielących ten Pałac od Placu o tej samej nazwie⁴¹. Zasadnym więc jest przyjęcie, że Pius XI chciał nie tyle uzyskać jak największe terytorium dla Państwa Watykańskiego, co rozwiązać „kwestię rzymską”.

Podpisanie Paktów Laterańskich nie oznaczało definitywnego rozwiązania problemu. To miało nadejść dopiero wraz z ich ratyfikacją, która napotykała na problemy. Poważny kryzys na linii Stolica Apostolska – Włochy wywołało przemówienie Mussoliniego podczas debaty nad ratyfikacją Paktów w Izbie Deputowanych 13 maja 1929 roku. Duce mówił wówczas m.in. o monopolu państwa w wychowywaniu dzieci i młodzieży w duchu faszystowskim. Pius XI jednoznacznie odpowiedział na te tezy, podkreślając, że rodzina jest pierwotna wobec państwa, a Kościół posiada prawa w dziedzinie wychowania⁴². Dwa dni później, podczas przemówienia do Senatu, Mussolini sugerował ratyfikację samego konkordatu, co z kolei jednoznacznie odrzuciła Stolica Apostolska⁴³. Ostatecznie procedura ratyfikacyjna zakończyła się 7 czerwca 1929 roku, a dzień ten uznaje się za datę powstania Państwa Miasta Watykańskiego.

Zawierając Pakty Laterańskie Stolica Apostolska występowała nie jako suweren wówczas już nieistniejącego Państwa Kościelnego, czy też jednostka posiadająca jedynie osobowość prawną w ramach prawa włoskiego, ale jako organ najwyższej władzy w Kościele, charakteryzujący się podmiotowością prawno-międzynarodową⁴⁴. Tym samym Królestwo

⁴⁰ Zob. M. Solarczyk, *75 lecie Państwa Miasta Watykańskiego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 17(2004), s. 234.

⁴¹ Zob. W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 101-108.

⁴² B. Ardura, *Una conciliazione unanimemente desiderata. Una soluzione istituzionale dibattuta*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 13.

⁴³ L. Halban, *Pakta laterańskie...*, s. 53-54; zob. N. Picardi, *Alle origini...*, s. 18-19.

⁴⁴ P.A. d'Avack, *Vaticano e Santa Sede*, Bologna 1994, s. 137; N. Picardi, *Alle origini...*, s. 21-22.

Włoch uznało podmiotowość prawnomiędzynarodową Stolicy Apostolskiej, której jednym z istotnych elementów jest zdolność do zawarcia tego rodzaju traktatu.

Pakty Laterańskie składają się z Traktatu⁴⁵ oraz Konkordatu⁴⁶, przy czym Państwo Miasta Watykańskiego zostało ustanowione na mocy pierwszego z tych aktów. Traktat Laterański składa się z dwóch części. W pierwszej z nich zawarto preambułę oraz 27 artykułów, natomiast drugą część Traktatu tworzą cztery załączniki: mapa terytorium Państwa Miasta Watykańskiego; mapa nieruchomości cieszących się przywilejem eksterytorialności oraz zwolnieniem z możliwości wyłączenia i obowiązku płatności podatków; mapa nieruchomości cieszących się przywilejem eksterytorialności oraz zwolnieniem z możliwości wyłączenia i obowiązku płatności podatków; Konwencja finansowa.

W wyniku ratyfikowania Paktów Laterańskich powstało nowe państwo, nie będące w istocie następcą Państwa Kościelnego⁴⁷. Prawdą jest natomiast, że Państwo Miasta Watykańskiego wykazuje szereg podobieństw do Państwa Kościelnego, chociażby w kwestii wyboru głowy państwa, czy ściślej zależności od Stolicy Apostolskiej⁴⁸. Z art. 26 Traktatu wynika, że papież uznał stan zaistniały w Rzymie w roku 1870, a Królestwo Włoch, co wyrażono w preambule do tego aktu, zagwarantowało Stolicy Apostolskiej niezależność (wł. *indipendenza*).

W Traktacie Laterańskim Włochy uznały „naturalną” suwerenność Stolicy Apostolskiej w prawie międzynarodowym – zgodnie z jej tradycją oraz wymogami misji w świecie (art. 2), wykonywanie przez nią czynnego i biernego prawa legacji (art. 12), jej wyłączną i absolutną władzę oraz suwerenną jurysdykcję nad Watykanem, tworząc w ten sposób Państwo Miasta Watykańskiego (art. 3). Tym samym na terytorium tego Państwa została wykluczona jakakolwiek ingerencja rządu włoskiego oraz uznano, że nad Państwem Watykańskim jedyną władzę sprawuje Stolica Apostolska (art. 4). Jednocześnie specjalny

⁴⁵ Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, AAS 21(1929), 209-274. Tekst polski: *Traktat Laterański*, w: *Podstawowe akty ustrojowe Państwa Miasta Watykańskiego*, oprac. W. Jakubowski, Pułtusk 2004, s. 105-123; dalej: Traktat, Traktat Laterański.

⁴⁶ Concordato fra la Santa Sede e l'Italia, AAS 21(1929), 275-295.

⁴⁷ G. Barberini, *Chiesa e Santa Sede nell'ordinamento internazionale. Esame delle norme canoniche. Seconda edizione riveduta e aggiornata*, Torino 2003, s. 103; A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 6; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 43; G.B. Pallieri, *La sovranità temporale della Santa Sede e i Trattati del Laterano*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 10; M. Cantori, *Temi scelti di Diritto Vaticano*, Savona 2020, s. 34; J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 61; N. Picardi, *Alle origini...*, s. 22; zob. F. Bonini, *Uno Stato nuovo*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019)*. *Atti del Convegno*, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 19-30.

⁴⁸ Zob. F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 26-27, 33-34; E. Coppola, *I poteri di giurisdizione nel rapporto di lavoro con ente della Città del Vaticano*, DE 5-6(1934), s. 319; G. Corbellini, *Il governo dello Stato della Città del Vaticano e la nuova Legge Fondamentale*, AP 3-4(2004), s. 624-626.

status przyznano Placowi św. Piotra, który pozostawiono „otwarty dla publiczności” i podlegający władzy policyjnej urzędników włoskich, którzy mogą ją wypełniać do granic schodów Bazyliki św. Piotra. Na terenie Bazyliki działania włoskiej policji mogą być prowadzone jedynie na podstawie decyzji kompetentnych władz Państwa Watykańskiego. Ponadto Stolica Apostolska może prosić władze włoskie o wycofanie się poza granice kolumnady Berniniego i jej przedłużenie (art. 3).

W Traktacie Włochy zobowiązały się do zapewnienia Państwu Watykańskiemu dostępu do wody, kolei, sieci telegraficznej i telefonicznej oraz radiotelefonicznej i radiotelegraficznej, a także do poczty (art. 6), do niedopuszczania do powstania nowych konstrukcji wokół terenu Państwa Watykańskiego, które umożliwiałyby wgląd na terytorium Państwa oraz zapewnienie – w tym samym celu – częściowej rozbiórki obiektów istniejących od *Porta Cavalleggeri* i wzdłuż *Via Aurelia* oraz *Viale Vaticano*. Zabroniono także przelatywania nad terytorium Państwa Watykańskiego samolotów jakiegokolwiek rodzaju (art. 7).

Ponadto Biskupowi Rzymu przyznano na terytorium Włoch taką samą ochronę prawną, jaką wówczas cieszył się król Włoch (art. 8). Wszystkim zaś mieszkającym na stałe w Państwie Watykańskim zagwarantowano możliwość uzyskania obywatelstwa włoskiego po tym, gdy Stolica Apostolska przestani pełnić nad nimi swoje zwierzchnictwo (art. 9). Natomiast obcokrajowcy, którym powierzono urząd kościelny w Rzymie korzystają z gwarancji osobistych właściwych dla obywateli włoskich (art. 10). Zgodnie z art. 11 Traktatu Laterańskiego organom centralnym (wł. *enti centrali*) Kościoła katolickiego zagwarantowano wolność od jakiegokolwiek ingerencji państwa włoskiego (z zastrzeżeniem ustaleń prawa włoskiego dotyczących nabywania majątku przez osoby moralne) oraz spod przepisów dotyczących zmiany charakteru dóbr nieruchomości.

Poza terytorium samego Państwa Miasta Watykańskiego Stolica Apostolska pełni jurysdykcję także nad określonymi nieruchomościami znajdującymi się na terytorium Włoch, które cieszą się przywilejem eksterytorialności. Warto podkreślić, że niektórzy autorzy odrzucają pogląd, zgodnie z którym dobra eksterytorialne Stolicy Apostolskiej przynależą do Państwa Watykańskiego, uznając iż Państwo to jedynie administruje nimi w imieniu Stolicy Apostolskiej⁴⁹. W każdym razie nieruchomości te posiadają status analogiczny do siedzib przedstawicielstw dyplomatycznych.

F. Cammeo – odnosząc się do art. 13, art. 14 ust. 1 i 2 oraz art. 15 oraz załączników do Traktatu – podzielił dobra eksterytorialne na trzy grupy. Do pierwszej z nich autor ten zaliczył

⁴⁹ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 151.

nieruchomości, wobec których uznano prawo własności Stolicy Apostolskiej (Bazylika św. Jana na Lateranie, św. Pawła za Murami, Matki Bożej Większej, budynek św. Kaliksta przy Bazylice Najświętszej Maryi Panny na Zatybrzu oraz willa papieska w Castel Gandolfo). Drugą grupę nieruchomości – według cytowanego autora – stanowiły te, których własność została przeniesiona (wł. *transferita*) na Stolicę Apostolską (willa Barberini w gminie Castel Gandolfo oraz niektóre grunty na Wzgórzu Janikulum). Nieruchomości z ostatniej grupy F. Cammeo uznał jako „bezdyskusyjnie” należąca do Stolicy Apostolskiej. Umieścił w niej Pałace: Datarii Apostolskiej, Kancelaryjny, Świętego Oficjum, Convertendi, a także Kongregacji Kościołów Wschodnich oraz te pałace, które Stolica Apostolska nabędzie na potrzeby swoich dykasterii⁵⁰. W każdym razie istotą tych rozwiązań jest przekazanie w jurysdykcję Stolicy Apostolskiej nie tylko terenu Bazyliki i Placu św. Piotra oraz Ogrodów Watykańskich, ale również innych nieruchomości niezbędnych do swobodnej realizacji jej misji. Rozwiązanie to zostało podporządkowane celom istnienia Państwa Watykańskiego.

1.3. „Służebna” rola Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej

Cel istnienia Państwa Miasta Watykańskiego został określony w preambule do Traktatu Laterańskiego, w której zapisano, że zamiarem stron Traktatu było zagwarantowanie Stolicy Apostolskiej „absolutnej i widzialnej niezależności” (wł. *l'assoluta e visibile indipendenza*) oraz niepodważalnej suwerenności na arenie międzynarodowej (wł. *sovranità indiscutibile pur nel campo internazionale*). Zasadniczym zadaniem Państwa Miasta Watykańskiego jest więc umożliwienie Stolicy Apostolskiej nieskrępowanego i niezależnego wykonywania jej funkcji duchowych⁵¹ oraz zapewnienie odpowiedniego zaplecza, także finansowego, do ich realizacji⁵². Stąd Państwo Miasta Watykańskiego ma przede wszystkim służebny, czy „instrumentalny”⁵³ charakter wobec Stolicy Apostolskiej⁵⁴, stanowiąc „widzialną gwarancję jej

⁵⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 43.

⁵¹ A. Gentili, *Brevi note sull'ordinamento giuridico...*, s. 717, 732.

⁵² Por. F. Vecchi, *La progressiva armonizzazione della legislazione finanziaria vaticana in materia di contrasto all'evasione fiscale internazionale. Il FTCA-IGA (Foreign Account Tax Compliance Act – Intergovernmental Agreement, 10 giugno 2015) tra Santa Sede/Stato Città Vaticano e Stati Uniti d'America*, DR 1(2016), s. 232.

⁵³ S. Carmignani Caridi, *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano. Criteri di individuazione dei rispettivi enti*, „Il Diritto Ecclesiastico”, 1(1988), s. 142; P.A. d'Avack, *Il rapporto giuridico fra lo Stato della Città del Vaticano...*, s. 79; G. Marrone, *Attività di governo e organizzazione amministrativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 570.

⁵⁴ W. Schulz, *Lo Stato della Città del Vaticano e la Santa Sede – alcune riflessioni intorno al loro rapporto giuridico*, AP 3-4(1978), s. 667, 673-674; W. Hilgeman, *La nuova legge vaticana sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso*, IE 2(2011), s. 508; L. Notaro, *L'ordinamento dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 68; A. Vitalone,

niezależności”⁵⁵, a jednocześnie zabezpieczając materialne aspekty jej działalności, chociażby w postaci dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej⁵⁶.

Służebna rola Państwa Watykańskiego polega na zabezpieczeniu wolności działania Stolicy Apostolskiej, a tym samym niepodlegania jej żadnej władzy państwowej⁵⁷, także w jej działalności na forum międzynarodowym⁵⁸. Oznacza to, że Państwo to nie pełni typowych funkcji politycznych, sprowadzających się przede wszystkim do organizowania współżycia obywateli na danym terytorium⁵⁹. Służebny charakter Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej przejawia się także w systemie prawnym tegoż Państwa, którego zasadniczym źródłem jest prawo kanoniczne⁶⁰. Jednocześnie w samym Traktacie Laterańskim nie zdefiniowano czym jest Stolica Apostolska, stąd należy przyjąć kanoniczne rozumienie tego pojęcia.

Zgodnie z kan. 361 KPK/83 przez Stolicę Apostolską lub Stolicę Świętą rozumie się nie tylko Biskupa Rzymskiego, lecz także – o ile co innego nie wynika z natury rzeczy lub z kontekstu – Sekretariat Stanu oraz inne instytucje Kurii Rzymskiej. Natomiast Kuria Rzymska, przy pomocy której papież zwykł załatwiać sprawy Kościoła powszechnego i która w jego imieniu oraz jego powagą wykonuje zadania dla dobra i służby Kościołom, obejmuje Papieski Sekretariat Stanu, kongregacje, trybunały oraz inne instytucje, których strukturę i kompetencje określa ustawa szczególna (kan. 360). Natomiast w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku zawarto regulacje, zgodnie z którymi określenie Stolica Apostolska lub Stolica Święta oznaczało Papieża, Święte Kongregacje, Trybunały i Urzędy, które służyły Biskupowi Rzymu do rządzenia Kościołem (kan. 7). Z kolei Kuria Rzymska składała się ze Świętych Kongregacji, Trybunałów i Urzędów (kan. 242).

Skoro dla prawodawcy kościelnego termin „Stolica Apostolska” odnosi się zarówno do Biskupa Rzymu, jak i do Kurii Rzymskiej, to należy uznać, że służebna rola Państwa Watykańskiego odnosi się do zagwarantowania niezależności każdego z tych podmiotów. Nie

Il Pontefice sovrano dello Stato della Città del Vaticano, DR 3(2007), s. 335; P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 35.

⁵⁵ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 382.

⁵⁶ S.C. Caridi, *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano. Criteri di individuazione dei rispettivi enti...*, s. 143.

⁵⁷ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 8-9; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 56-61; P.A. d'Avack, *Vaticano...*, s. 200.

⁵⁸ G. Dalla Torre, *Stato della Città del Vaticano...*, s. 239.

⁵⁹ S.C. Caridi, *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano. Criteri di individuazione dei rispettivi enti...*, s. 143.

⁶⁰ G. Boni, *I rapporti tra ordinamento giuridico vaticano e ordinamento canonico: tra corretta configurazione «ab intra» e possibili travisamento «ab extra»*, „Jus” 2(2019), s. 50.

zmienia tego fakt, że – jak chcą niektórzy przedstawiciele doktryny⁶¹ – art. 1 obowiązującej⁶² oraz poprzednich⁶³ ustawy zasadniczej stanowi, że to jedynie Biskup Rzymu jest suwerenem Państwa Watykańskiego. Suwerenna władza Biskupa Rzymu nad Państwem Miasta Watykańskiego oznacza przede wszystkim, iż posiada on w nim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Jednocześnie władzy tej nie należy utożsamiać z celem istnienia Państwa, który ma gwarantować niezależność nie tylko samemu papieżowi w wykonywaniu jego urzędu, ale też tym wszystkim organom i instytucjom – składającym się na Kurię Rzymską – które wspierają papieża w realizacji jego zadań.

W istocie Stolica Apostolska, w szerokim rozumieniu tego terminu, istnieje po to, aby zapewnić wykonywanie w Kościele Urzędu Piotrowego, a każdy organ Kurii Rzymskiej pełni swoją władzę na mocy mandatu Biskupa Rzymu. Tym samym zasadnym jest przyjęcie, iż na system polityczny Państwa Watykańskiego składają się wyodrębnione organy władzy publicznej, tj. Biskup Rzymski będący suwerenem i głową państwa; organy Kurii Rzymskiej, którym papież delegował wykonywanie władzy w określonych dziedzinach oraz inne instytucje władzy publicznej o kompetencjach ustawodawczych, wykonawczych i sądowniczych⁶⁴. Nie zmienia to faktu, że Stolica Apostolska oraz Państwo Miasta Watykańskiego stanowią dwa odrębne, choć blisko ze sobą związane, także w zakresie sprawowania władzy, podmioty prawa międzynarodowego o odrębnym systemie prawnym i ustrojowym⁶⁵. To z kolei oznacza, iż podmioty te nie mogą być ze sobą utożsamiane, np. poprzez przyjęcie, że Stolica Apostolska i Państwo Miasta Watykańskiego to „jeden i ten sam podmiot występujący naprzemiennie w charakterze bądź to Stolicy Apostolskiej, bądź to Państwa Miasta Watykańskiego”⁶⁶.

Skoro Państwo Watykańskie pełni służebną rolę wobec Stolicy Apostolskiej, nie może samodzielnie dysponować swoim terytorium (np. zrzekając się go na rzecz innego podmiotu prawa międzynarodowego). W doktrynie zauważa się przy tym, że Państwo Watykańskie nie

⁶¹ C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico nello Stato della Città del Vaticano*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 57; por. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 45; V. Pacillo, *Commento alla legge dello Stato Città del Vaticano n. CXXXI «sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso» del 22 febbraio 2011*, QDPE 2(2011), s. 410.

⁶¹ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 203-205.

⁶² Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (13.05.2023), https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20230513-legge-fond-scv.html, (dostęp: 14.05.2023).

⁶³ Legge fondamentale della Città del Vaticano, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), n. 1, 8 giugno 1929, 1-4; Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (26.11.2000), AAS Suppl. 71(2000), 73-82.

⁶⁴ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 201.

⁶⁵ J. Czaja, *Prawnomiędzynarodowy status...*, s. 97, 104.

⁶⁶ P. Łaski, K. Słotwińska, *Stolica Apostolska a Państwo-Miasta Watykan. Kilka uwag o wspólnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej*, „Kościół i Prawo” 1(2021), s. 66.

ma charakteru patrymonialnego w klasycznym znaczeniu tego terminu. Przykładowo C. Cardia stawia tezę, że w przypadku opuszczenia przez papieża Rzymu i przeniesienia jego siedziby do innego państwa, terytorium Państwa Watykańskiego przeszłoby na własność Włoch. Twierdzenie to opiera się na założeniu, że taka sytuacja spowodowałaby zniweczenie założeń, które legły u podstaw Traktatu Laterańskiego, co z kolei doprowadziłoby do utraty przez nie mocy obowiązującej⁶⁷. Wydaje się, że jest to zbyt daleko idąca teza. W przedmiotowym Traktacie wyraźnie zagwarantowano Stolicy Apostolskiej wyłączną własność i pełną jurysdykcję nad terytorium Państwa Watykańskiego, przez co utrata tego terytorium mogłaby nastąpić jedynie na podstawie wyraźnego oświadczenia Biskupa Rzymu, jako jedyne go suwerena Państwa. Nawet trwałe opuszczenie przez papieża terytorium Państwa Watykańskiego nie oznacza, iż zniweczeniu uległby cel jego istnienia. W końcu „służebna rola” Państwa Miasta Watykańskiego polega na zagwarantowaniu możliwości swobodnego wykonywania swoich funkcji przez Stolicę Apostolską w ogóle, a nie jedynie na terytorium Włoch czy tym bardziej samego Rzymu.

Pomimo specyficznej natury Państwa Miasta Watykańskiego posiadano ono – przynajmniej formalnie – najważniejsze atrybuty państw, a więc ludność (obywateli), suwerenność oraz terytorium⁶⁸. W Państwie Watykańskim tym nie ma jednak tradycyjnie pojmowanej ludności państwa, jako narodu politycznego⁶⁹. Jego obywatele nabywają ten status w istocie czasowo, będąc wiernymi Kościoła Katolickiego i w związku z pełnieniem różnorodnych funkcji na rzecz Stolicy Apostolskiej, co z kolei wyklucza możliwość uznania Państwa Miasta Watykańskiego za państwo narodowe⁷⁰. Z typowych atrybutów władzy państwowej przysługujących Miastu Watykańskiemu wynika jego uprawnienie do wykonywania władzy sądenia na swoim terytorium⁷¹. Oczywiście w istocie terytorium tego

⁶⁷ C. Cardia, *Principi di diritto ecclesiastico. Tradizione europea, legislazione italiana*, Torino 2015, s. 308-309.

⁶⁸ P.R. Gallagher, *I rapporti internazionali e l'attività convenzionale della Santa Sede*, ADV 1(2018), s. 6. Co nie zmienia faktu, że każdy z tych atrybutów w Państwie Watykańskim przybiera specyficzne cechy, por. P.A. d'Avack, *Vaticano...*, s. 214-217; A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 8; F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 24.

⁶⁹ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 49. Jednak kwestia ta nie jest jednolicie ujmowana w literaturze. Przykładowo F. Rovelli zauważa, że w istocie Państwo Watykańskie nie posiada własnej ludności, a jego obywatele pozostają pod władzą Stolicy Apostolskiej, nie tworząc tym samym „ludności” Państwa Miasta Watykańskiego. W związku z tym autor ten stoi na stanowisku, że w Państwie Watykańskim brakuje elementu materialnego państwa (ludności), ale istnieje element formalny – a więc suwerenna władza nad terytorium oraz osobami znajdującymi się na jego terytorium, zob. F. Rovelli, *L'ordinamento interno dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 48-41, 51; P.A. Bonnet, *Le fonti normative e la funzione legislativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 521.

⁷⁰ Por. C. Cardia, *Ordinamenti religiosi e ordinamenti dello Stato. Profili giurisdizionali*, Bologna 2003, s. 40-41; P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 522.

⁷¹ Zob. G. Boni, *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 80.

państwa stanowi enklawę w Republice Włoch, czego konsekwencją – obok wspomnianych powyżej obowiązków Włoch wobec tego Państwa – jest także zależność pomiędzy systemami prawnymi tymi państwami⁷². Ponadto Państwo to utrzymuje jedynie pokojowe relacje z innymi podmiotami prawa międzynarodowego – stąd można uznać, iż ma ono charakter neutralny⁷³. Nie zmienia to jednak faktu, że suwerenność Państwa Miasta Watykańskiego przejawia się zarówno w gwarancjach niezależności wobec innych podmiotów prawa międzynarodowego, jak i w samodzielnym prowadzeniu polityki wewnętrznej⁷⁴ – w tym poprzez tworzenie własnego porządku prawnego.

W literaturze przedmiotu pewne kontrowersje wzbudza możliwość uznania Państwa Watykańskiego za państwo wyznaniowe. M. Zubik uważa, że papież co prawda sprawuje w tym Państwie najwyższą władzę, jednak nie jest on uznawany za „istotę boską”; wykonywanie przez niego władzy duchowej nie jest nieodłącznie związane z wykonywaniem władzy świeckiej, a fakt zasadniczej roli duchownych w Państwie Watykańskim wynika z jego celu⁷⁵. Natomiast W. Jakubowski stoi na stanowisku, że Państwo Miasta Watykańskiego jest państwem wyznaniowo-hierokratycznym, co wynika z faktu, że suwerenem tego Państwa jest głowa Kościoła Katolickiego, a prawo kanoniczne stanowi jedno z podstawowych źródeł prawa i konstytutywną część porządku normatywnego⁷⁶. Jednak należy pamiętać, że co prawda znaczenie norm kanonicznych w Państwie Watykańskim jest jedynym z zasadniczych przejawów suwerenności Stolicy Apostolskiej nad tym terytorium⁷⁷, to jednak w systemie jurydycznym tego Państwa prawo kanoniczne ma charakter źródła heteronomicznego, co potwierdza odrębność tych porządków prawnych⁷⁸, a jednocześnie dowodzi braku tożsamości pomiędzy prawem Państwa Watykańskiego a prawem Kościoła Katolickiego.

W starszej literaturze dominował pogląd, w którym Państwo Miasta Watykańskiego kwalifikowano jako elekcyjną, katolicką monarchię absolutną, opartą na prawie, a więc nie despotyczną, pozostającą w unii realnej z innym podmiotem prawa międzynarodowego, tj. Stolicą Apostolską⁷⁹. Jednak Państwo Watykańskie, ze względu na swoją specyfikę, nie mieści się w tych kategoriach, co pozwala uznać, że relacje zachodzące pomiędzy nim a Stolicą

⁷² Zob. G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 42, 156; A. Sarais, *Le fonti...*, s. 6; C. Cardia, *L'articolo 6 del Trattato del Laterano. Un caso di amnesia giuridica*, DE 1(1997), s. 37-41; A. Gentili, *Brevi note sull'ordinamento...*, s. 737.

⁷³ C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra la Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 126, A. Sarais, *Le fonti...*, s. 13.

⁷⁴ Por. A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 9.

⁷⁵ M. Zubik, *Rozwiązania ustrojowe...*, s. 86.

⁷⁶ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 211.

⁷⁷ Por. P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana. Le recenti riforme adottate dalla Santa Sede in materia penale ed economico-finanziaria*, Roma 2020, s. 184-185.

⁷⁸ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 90-91; C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico...*, s. 57.

⁷⁹ Zob. F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 8-9, 67-71, 78-79, por. A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 11-12.

Apostolską posiadają własną, unikatową naturę⁸⁰. Jej istotą jest z jednej strony odrębność tych podmiotów prawa międzynarodowego i tworzących je organów władzy, z drugiej zaś bliska zależność między nimi, przejawiająca się nie tylko w tym, że Biskup Rzymu jest suwerenem Państwa i „zwierzchnikiem” Stolicy Apostolskiej, ale również w możliwości sprawowania jurysdykcji przez organy Stolicy Apostolskiej w Państwie Miasta Watykańskiego oraz przez organy Państwa nad Stolicą Apostolską.

Według niektórych Państwo Miasta Watykańskiego jest co prawda wyznaniowym państwem katolickim, ale jego ustrój zakładający odrębność organów państwowych od Stolicy Apostolskiej gwarantuje realizację – silnie zakorzenionej w nauczaniu Kościoła – zasady dualizmu władzy świeckiej i duchownej⁸¹. Zresztą za wręcz oczywisty należy uznać pogląd, zgodnie z którym Państwo Watykańskie kieruje się w swojej działalności nauką społeczną Kościoła, a w tym klasycznymi celami państwa, a więc zachowaniem porządku oraz działalnością na rzecz dobra wspólnego, co w tym konkretnym przypadku oznacza także „dbałość” o zbawienie człowieka⁸². Niektórzy podnoszą nawet, że papież wykonuje niezależnie urząd Biskupa Rzymu i suwerena Państwa Miasta Watykańskiego, a co za tym idzie do organów Państwa Watykańskiego nie ma zastosowania kanoniczna koncepcja *potestas sacra* – wszelka jurysdykcja w tym państwie wynika z nadania papieża jako suwerena państwa, a nie głowy Kościoła i ma charakter „świecki”. Z tego więc względu także wykonujący władzę sądowniczą w Państwie Watykańskim muszą szanować niezależność kanonicznego i watykańskiego porządku prawnego⁸³. Z drugiej jednak strony jasne jest, że skoro suwerenem Państwa Watykańskiego i jednocześnie Głową Kościoła jest ten sam podmiot – Biskup Rzymu – w Państwie tym po prostu nie dochodzi do jakichkolwiek konfliktów pomiędzy władzą „świecką” a „duchowną”, wykonywaną przez ten sam podmiot⁸⁴. Poza tym, jak przekonamy się w dalszej części rozważań, prawo kanoniczne jest podstawą watykańskiego porządku prawnego, co przekłada się również na stosowną w tym Państwie koncepcję władzy.

W związku z powyższym G. Dalla Torre twierdzi, że nie jest ono ani państwem teokratycznym, ani hierokratycznym, ani też katolickim, o czym świadczy chociażby postępujący, szczególnie od reform przeprowadzonych przez Jana Pawła II w 1987 roku, proces

⁸⁰ P.A. d’Avack, *Vaticano...*, s. 237-239, por. G. Barberini, *Chiesa e Santa Sede nell’ordinamento internazionale...*, s. 108-109; P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 31-32.

⁸¹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 92; P.A. d’Avack, *Vaticano...*, s. 193; P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale vaticano*, EIC 2(2015), s. 330-332.

⁸² F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 60-61.

⁸³ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 115, 155, 157; P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale...*, s. 339-340.

⁸⁴ A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 14.

uniezależniania się organów tego państwa od struktur Stolicy Apostolskiej⁸⁵. Tego rodzaju ewolucja widoczna jest przede wszystkim w obszarze organów władzy sądowniczej, które – w przeciwieństwie do pozostałych podmiotów sprawujących władzę w Państwie Watykańskim – swoją jurysdykcją obejmują także osoby nie będące obywatelami tego państwa.

Warto zasygnalizować, że w doktrynie pojawił się pogląd, zgodnie z którym – ze względu na służebny charakter Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej – próby sklasyfikowania go zgodnie z teoriami nauk politycznych są bezcelowe⁸⁶. Zasadne jednak – co zostanie bliżej przedstawiony w toku dalszych analiz – wydaje się stwierdzenie, że Państwo Watykańskie jest państwem absolutnym, ewoluującym od „państwa-aparatu” w formę państwa prawa, którego organy wykonują swoje funkcje na podstawie prawa stanowionego, przy zachowaniu uprawnień należnych podmiotom znajdującym się w ich jurysdykcji⁸⁷.

Jeżeli więc Państwo Watykańskie pełni przede wszystkim służebną rolę wobec Stolicy Apostolskiej, kluczowe elementy ustroju tegoż Państwa pokrywają się z zasadniczymi elementami ustroju hierarchicznego Kościoła, zwłaszcza w odniesieniu do posługi Piotra. Stąd prawo kanoniczne w porządku prawnym Państwa Watykańskiego normuje także kwestie strukturalne i funkcjonalne⁸⁸. Przykładowo Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej pełni różnorodne funkcje w strukturze Państwa Watykańskiego: reprezentuje Państwo w stosunkach międzynarodowych (w tym także poprzez relacje dyplomatyczne), konsultuje projekty ustaw przedłożonych papieżowi przez Komisję oraz sprawuje nadzór nad bieżącą działalnością Gubernatoratu⁸⁹. Jednocześnie ustrój Państwa Miasta Watykańskiego należy rozpatrywać z odniesieniem do kanonicznej koncepcji urzędu Biskupa Rzymu, będącego jedynym suwerenem tego Państwa, oraz natury jego władzy. W końcu Biskup Rzymu jako podmiot najwyższej władzy w Kościele jest „zwierzchnikiem” także wszelkich organów Stolicy Apostolskiej. Z tych względów należy przeanalizować charakter suwerennej władzy Biskupa Rzymu nad Państwem Miasta Watykańskiego.

⁸⁵ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 54-55.

⁸⁶ A. Gentili, *Brevi note sull'ordinamento giuridico...*, s. 733.

⁸⁷ Zob. N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 62; C. Asprella, *Nicola Picardi, promotore di giustizia*, ADV 3(2017), s. 214; N. Picardi, *Alle origini...*, s. 23-25.

⁸⁸ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 52.

⁸⁹ Zob. C. Cardia, *La nuova Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano. Il rapporto tra potestà legislativa e potestà esecutiva*, IE 2(2001), s. 329-330; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 170.

2. Charakter suwerennej władzy Biskupa Rzymu nad Państwem Miasta Watykańskiego

2.1. Urząd Biskupa Rzymu i kanoniczna natura jego władzy

Katolickie nauczanie o urzędzie Biskupa Rzymu zostało dogmatycznie zdefiniowane przez Sobór Watykański I w Konstytucji *Pastor aeternus*⁹⁰. W dokumencie tym Sobór – którego obrady zostały przerwane przez zajęcie Rzymu i upadek Państwa Kościelnego – stwierdził, że apostoł Piotr otrzymał od Chrystusa prymat jurysdykcji nad całym Kościołem, który trwa w urzędzie Biskupa Rzymu. Tym samym, jak stwierdzono w przedmiotowej Konstytucji, „ktokolwiek jest następcą Piotra na tej katedrze, ten według ustanowienia samego Chrystusa otrzymuje Piotrowy prymat nad całym Kościołem”, czyli władzę zwyczajną, bezpośrednią i biskupią. W prymacie tym przejawia się także najwyższa władza nauczania, a wraz z nią – gdy papież naucza *ex cathedra* – nieomyślność w sprawach wiary i moralności.

Nauczanie dotyczące urzędu Biskupa Rzymu podjął również ostatni Sobór. W Konstytucji *Lumen Gentium*⁹¹ stwierdzono, że w Kościele nieprzerwanie trwa urząd powierzony indywidualnie Piotrowi i przekazywany jego następcom (nr 20), którzy są głową Kolegium Biskupów. Biskup Rzymski zaś ma z racji swego urzędu, mianowicie urzędu Zastępcy Chrystusa i Pasterza całego Kościoła, pełną, najwyższą i powszechną władzę nad Kościołem i władzę tę zawsze ma prawo wykonywać w sposób nieskrępowany (nr 22).

Streszczone tu nauczanie Kościoła jest wynikiem długiego rozwoju refleksji teologicznej nad rolą apostoła Piotra w kolegium Dwunastu oraz nad możliwością dalszego trwania tejże roli w Kościele, a zwłaszcza w urzędzie Biskupa Rzymu⁹². Koncentrując się na kanonicznych regulacjach odnoszących się do Urzędu Piotrowego wystarczy stwierdzenie, że magisterium Kościoła stanowi podstawę tych regulacji – zresztą podobnie, jak właściwie wszystkich norm kanonicznych.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku – w kan. 218 – stanowił, że Biskup Rzymu jest następcą św. Piotra, który ma nie tylko pierwszeństwo w godności, ale również najwyższą

⁹⁰ Concilium Vaticanum Primum, Constitutio dogmatica *Pastor aeternus*, ASS, 6(1870-1871), 40-47. Tekst polski: *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, Poznań 2007, s. 265-271.

⁹¹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio dogmatica de Ecclesia *Lumen gentium*, AAS 57(1965), 5-75. Tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2012, s. 104-166.

⁹² Zob. P. Steczkowski, *Penitencjaria Apostolska (XIII-XVI w.). Powstanie. Ewolucja. Odnowienie*, Rzeszów 2013, s. 40-47; K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, Kraków 2004, s. 252.

i pełną władzę jurysdykcyjną w całym Kościele powszechnym w sprawach wiary i obyczajów, oraz w tych, które należą do dyscypliny i rządów Kościołem, rozsianym po całym świecie. Jednocześnie, jak ówczesnie stanowił prawodawca kościelny, władza ta – niezależna od jakiegokolwiek władzy ludzkiej – jest prawdziwie biskupia, zwyczajna i bezpośrednia tak w stosunku do wszystkich i poszczególnych Kościołów partykularnych, jak i w stosunku do wszystkich i poszczególnych pasterzy oraz wiernych. Jednocześnie władza Biskupa Rzymu przysługiwała każdorazowemu następcy św. Piotra na mocy jego prawnego wyboru i akceptacji (kan. 109).

Obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego stanowi, że jak z ustanowienia Pańskiego święty Piotr i pozostali Apostołowie stanowią jedno kolegium, w podobny sposób są ze sobą złączeni Biskup Rzymski, następca Piotra, i biskupi, następcy Apostołów (kan. 330). Natomiast Biskup Kościoła Rzymskiego, w którym trwa urząd udzielony przez Pana samemu tylko Piotrowi, pierwszemu z Apostołów, a który ma być przekazywany jego następcom, jest Głową Kolegium Biskupów, Zastępcą Chrystusa i Pasterzem całego Kościoła tutaj na ziemi. Dlatego, z racji swego urzędu, posiada on najwyższą, pełną, bezpośrednią i powszechną władzę zwyczajną w Kościele, którą może wykonywać zawsze w sposób nieskrępowany (kan. 331).

Tym samym na mocy swego urzędu Biskup Rzymski ma nie tylko władzę nad całym Kościołem, lecz również otrzymuje pierwszeństwo władzy zwyczajnej nad wszystkimi Kościołami partykularnymi oraz ich zespołami, przez co zostaje jednocześnie potwierdzona i umocniona władza własna, zwyczajna i bezpośrednia, jaką posiadają biskupi w Kościołach partykularnych powierzonych ich pieczy (kan. 331 § 1). Dlatego od wyroków Biskupa Rzymu nie przysługuje apelacja czy rekurs (kan. 331 § 2). Aczkolwiek w wykonywaniu urzędu Najwyższego Pasterza Kościoła, Biskup Rzymski jest zawsze złączony wspólnotą z pozostałymi biskupami, a także z całym Kościołem; jemu jednak przysługuje prawo określania – zgodnie z potrzebami Kościoła – sposobu, osobistego lub kolegialnego, wykonywania tego urzędu (kan. 333 § 2). Dlatego biskupi mają wspierać Biskupa Rzymu w wykonywaniu jego urzędu. Ponadto okazują mu pomoc kardynałowie, a także inne osoby oraz różne instytucje stosownie do aktualnych potrzeb. Wszystkie te osoby i instytucje, w jego imieniu oraz mocą jego władzy, wykonują powierzone sobie zadanie dla dobra wszystkich Kościołów, zgodnie z przepisami prawa (kan. 334).

Zgodnie z kan. 332 § 1 KPK/83 Biskup Rzymu otrzymuje swoją władzę poprzez zgodny z prawem i przyjęty przez niego wybór, wraz z konsekracją biskupią. Oczywiście, jeżeli elekt jest już biskupem, nie ma konieczności powtarzania święceń. Wówczas otrzymuje on władzę piotrową w chwili wyboru i jego przyjęcia. W przypadku zrzeczenia się przez Biskupa Rzymu

swojego urzędu to do ważności wymaga się, by rezygnacja została dokonana w sposób wolny i była odpowiednio oznajmiona; nie wymaga zaś niczyjego przyjęcia (kan. 332 § 2). Zrzeczenie się urzędu Biskupa Rzymu jest równoznaczne z utratą statusu suwerena Państwa Miasta Watykańskiego.

W świetle tych unormowań jasne jest, że regulacje kanoniczne dotyczące urzędu Biskupa Rzymu stanowią właściwie powtórzenie nauczania ostatnich Soborów w tej materii. Odwołując się do współczesnej terminologii prawnej można uznać, że Biskup Rzymu posiada w Kościele władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Jednak nie oznacza to, iż władza ta ma charakter nieograniczony. Ograniczenia te wynikają z prawa naturalnego oraz prawa Bożego pozytywnego⁹³. Jednocześnie od orzeczenia Biskupa Rzymu są niezaskarżalne, a skoro jego władza ma charakter bezpośredni, to ma on prawo rozstrzygnąć sprawę każdego wiernego oraz osób prawnych istniejących w Kościele. Ponadto wszystkie inne urzędy bezpośrednio związane z realizacją prymatu papieskiego czerpią swój mandat od Biskupa Rzymu.

W istocie „konstytucję” Państwa Miasta Watykańskiego – zwłaszcza ze względu na naturę urzędu Biskupa Rzymu – stanowi prawo kanoniczne, w tym także w zakresie regulującym prawa i obowiązki wiernych, które znajdują (niekiedy jedynie odpowiednio) zastosowanie w Państwie Miasta Watykańskiego. Z drugiej jednak strony kanoniczne unormowania dotyczące władzy papieża, podobnie zresztą, jak magisterium Kościoła co najmniej od Soboru Watykańskiego I, odnoszą się do duchowej władzy Biskupa Rzymu, a więc do jego urzędu, jaki pełni w Kościele. To z kolei otwiera pytanie o to, czy z urzędem tym związana jest także władza „świecka”, którą papież mógłby realizować w państwie – zwłaszcza w Państwie Miasta Watykańskiego.

2.2.,,Świecka” władza Papieża w Państwie Miasta Watykańskiego?

W dotychczasowej historii Państwa Miasta Watykańskiego obowiązywały w nim trzy ustawy zasadnicze. Pierwszą z nich wydano w dniu 7 czerwca 1929 r.⁹⁴, drugą 26 listopada 2000 r.⁹⁵, natomiast aktualną ustawę zasadniczą Państwa Miasta Watykańskiego promulgował

⁹³ Zob. P. Erdő, *Władza Biskupa Rzymu. Ujęcie historyczno-prawne*, „Annales Canonici” 8(2012), s. 14-15; F. Bączkowiec, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, Kraków 1932, s. 356.

⁹⁴ Legge fondamentale della Città del Vaticano, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 1-4, dalej: ustawa zasadnicza/konstytucyjna z 1929 r.

⁹⁵ Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (26.11.2000), AAS Suppl. 71(2000), 73-82, ustawa zasadnicza/konstytucyjna z 2000 r.

papież Franciszek 13 maja 2023 r.⁹⁶ Ustawa ta weszła w życie w dniu 7 czerwca roku 2023. W każdej z tych ustaw, choć za pomocą różnych sformułowań, ustawodawca watykański wskazał na charakter władzy Biskupa Rzymu w Państwie Miasta Watykańskiego.

Zarówno w ustawie zasadniczej z 1929 r., jak i z roku 2000 użyto identycznego sformułowania na określenie natury władzy papieża w Państwie Watykańskim. Przepis art. 1 ust. 1 każdej z tych ustaw konstytucyjnych stanowił, że Biskup Rzymu, suweren Państwa Miasta Watykańskiego, posiada w nim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Ponadto, w preambule do przedmiotowych ustaw, Pius XI oraz Jan Paweł II, wyraźnie wskazali, że wydając ustawy zasadnicze działali z „pełnią swojej suwerennej władzy”.

W odmienny sposób kwestia władzy papieża nad Państwem Watykańskim została unormowana w obowiązującej ustawie zasadniczej z 2023 r. Zgodnie z jej art. 1 Biskup Rzymu, suweren Państwa Miasta Watykańskiego, ma pełnię władzy rządzenia, która zawiera władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. O ile więc wszystkie z dotychczasowych ustaw konstytucyjnych odwołują się do kategorii władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej – charakterystycznych do nowożytnej koncepcji trójpodziału władzy, będącego podstawą ustroju państw demokratycznych – o tyle jedynie w aktualnej ustawie konstytucyjnej prawodawca watykański posłużył się kanonicznym pojęciem „władzy rządzenia”.

Regulacje kanoniczne dotyczące władzy w Kościele oraz ich konsekwencje dla porządku prawnego Państwa Miasta Watykańskiego zostaną przeanalizowane w ostatnim rozdziale dysertacji. W kontekście przedmiotowych rozważań warto wskazać, że w Kościele nie istnieje podział władzy. Ma ona charakter jednolity, wynikający z przyjętych założeń teologicznych, zgodnie z którymi Kościół sprawuje jedną władzę powierzoną mu przez Jezusa Chrystusa. Tradycyjnie jednak w kanonistyce wyróżnia się władzę rządzenia, nauczania i uświęcania, jednak podział ten ma co najwyżej funkcjonalny charakter – w istocie wszystkie trzy funkcje wzajemnie się przenikają. Jednocześnie, zgodnie z kan. 135 § 1 KPK/83, władza rządzenia dzieli się na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, ale nie jest to trójpodział władzy, który upoważniałby do przyjęcia niezależności każdej z „władz”⁹⁷.

⁹⁶ Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (13.05.2023), https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20230513-legge-fond-scv.html, (dostęp: 14.05.2023), ustawa zasadnicza/konstytucyjna z 2023 r.

⁹⁷ Zob. K. Kamiński, *Władza w Kościele. Ujęcie teologiczno-prawne*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 33(2020), s. 101-106; Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom II. Lud Boży, jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 1986.

W obecnej ustawie zasadniczej, prawodawca watykański posłużył się terminologią kanoniczną, wprost wskazując na władzę rządu, jaką każdorazowy papież sprawuje w Państwie Watykańskim. Jednocześnie w ustawie konstytucyjnej z 2023 r. Biskup Rzymu nie odwołał się do władzy uświęcania i nauczania, przez co uprawnione jest przyjęcie tezy, iż zabieg ten ma charakter celowy. Owszem, poszczególne funkcje władzy kościelnej przenikają się wzajemnie, ale skoro w stosunku do Państwa Watykańskiego dokonano wskazanego zawężenia, to podstawowym celem suwerennej władzy Biskupa Rzymu jest „rządzenie”, a nie nauczanie i uświęcanie. Nie zmienia to faktu, że natura władzy papieża w Państwa Watykańskiego zawsze ma charakter kanoniczny.

W każdym razie Biskup Rzymu jest suwerenem Państwa Miasta Watykańskiego, posiadającym pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędziowskiej, w znaczeniu, jakie tym terminom nadaje się w kanonistyce. Natomiast w okresie wakansu z tych samych uprawnień korzysta Kolegium Kardynalskie, które jednak może wydawać dyspozycje ustawodawcze jedynie w nagłych przypadkach. Zachowują one jednak moc prawną po objęciu urzędu przez nowego Biskupa Rzymu, pod warunkiem, że zostaną przez niego potwierdzone. Tym samym Biskup Rzymu jest podmiotem władzy świeckiej w Państwie Miasta Watykańskiego⁹⁸. Natomiast podmiotem tym – w okresie wakansu Stolicy Apostolskiej – nie staje się Kolegium Kardynałów, któremu przysługują jedynie analogiczne do papieża uprawnienia, których celem jest zagwarantowanie funkcjonowania Państwa Watykańskiego do momentu ponownego obsadzenia urzędu Biskupa Rzymu.

Urząd Biskupa Rzymu, którego swobodnemu wykonywaniu „służy” Państwo Miasta Watykańskiego, ma jedynie kanoniczną naturę. Mówiąc inaczej nie istnieje jakikolwiek „świecki” odpowiednik czy „komponent” tego urzędu. Stąd wyrażenie, zgodnie z którym papież posiada w Państwie Watykańskim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędziowskiej stanowi powtórzenie treści norm kanonicznych dotyczących urzędu Biskupa Rzymu. Potwierdza to poprzednia i aktualna ustawa o źródłach prawa Państwa Watykańskiego – regulacje te zostaną poddane analizie w kolejnej części – stanowiąc, że w Państwie tym prawo kanoniczne stanowi pierwsze źródło normatywne i podstawowe kryterium interpretacji ustaw. Tym samym kanoniczna natura władzy Biskupa Rzymu realizuje się także w Państwie Miasta Watykańskiego. Dokonuje się to jednak z uwzględnieniem specyfiki tego Państwa.

⁹⁸ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom II. Lub Boży, jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 1986, s. 118.

Tym samym władza papieża nie w Kościele, ale również w stosunku do Państwa Miasta Watykańskiego, jest ograniczona tylko prawem Bożym naturalnym lub pozytywnym⁹⁹. Jednocześnie w Państwie Watykańskim istnieje co prawda „trójpodział” funkcji legislacyjnej, wykonawczej i sądowniczej, ale nie samej władzy¹⁰⁰. W związku z tym wykonywanie jakiegokolwiek władzy w Państwie Watykańskim zawsze możliwe jest jedynie w imieniu papieża i z jego mandatu.

W praktyce mogą pojawić się trudności – wynikające przede wszystkim z kompetencji niektórych jednostek Kurii Rzymskiej wobec Państwa Watykańskiego – z rozróżnieniem, czy dana jednostka bądź organ stanowi część Kurii Rzymskiej, czy też Państwa Miasta Watykańskiego. Kluczowym zagadnieniem jest tu ustalenie, czy podmiot ten wykonuje zadania związane z „rządzeniem” Kościołem powszechnym, czy też pełni funkcję „służebną” wobec zadań Kurii Rzymskiej¹⁰¹. Relacje pomiędzy Państwem Miasta Watykańskiego a Stolicą Apostolską mają charakter celowościowy – związany z „służebną” rolą Państwa – instytucjonalny, strukturalny i funkcjonalny¹⁰². W związku z tym, za W. Jakubowskim, należy wymienić następujące zasady ustroju Państwa Watykańskiego wynikające z Traktatu Laterańskiego oraz jego ustawy zasadniczej Państwa: służebny cel państwa; suwerenność jednostki i monarchiczna forma państwa¹⁰³, wyznaniowo-hierokratycznego ustroju, jednolitość władzy¹⁰⁴ i jej patrymonialny charakter¹⁰⁵ (pełna własność Stolicy Apostolskiej wszystkich nieruchomości znajdujących się na terenie Państwa Watykańskiego), neutralność w stosunkach międzynarodowych¹⁰⁶. Warto podkreślić, że na mocy obowiązującej ustawy zasadniczej wprowadzono zasadę, zgodnie z którą Państwo Watykańskie i jego porządek prawny – przy zachowaniu naczelnego znaczenia prawa kanonicznego – jest oddzielone od Kurii Rzymskiej i

⁹⁹ P. Ciprotti, *Tribunali dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Enciclopedia del Diritto. XLV Tribunale-Utilitarismo*, Milano, 1992, kol. 83; P. Ciprotti, *Annotazioni sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici e civili dello Stato della Città del Vaticano*, AP 3-4(1987), s. 373; P. Ciprotti, *Qualche particolare aspetto dell'attività giudiziaria nello Stato della Città del Vaticano*, w: *Dilexit Iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabbatani*, red. Z. Grochowski, V.C. Orti, Città del Vaticano, 1984, s. 594.

¹⁰⁰ R.T. Vita, *Il sistema giudiziario vaticano dopo le riforme dei pontefici Benedetto XVI e Francesco*, w: *La riforma della Curia in cinque anni di pontificato di papa Francesco*, Bari 2018, s. 35; por. G. Marrone, *Attività di governo e organizzazione amministrativa...*, s. 570; por. G. Sciacca, *Principio di legalità e ordinamento canonico e suoi riflessi nel diritto penale*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiere.it)” 11(2019), s. 3.

¹⁰¹ S. Carmignani Caridi, *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano...*, s. 150; R.T. Vita, *Il sistema giudiziario vaticano dopo le riforme...*, s. 33.

¹⁰² G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 38-39.

¹⁰³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 14.

¹⁰⁴ Por. G. Marrone, *Attività di governo e organizzazione amministrativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 574.

¹⁰⁵ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 46.

¹⁰⁶ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 203.

inny Instytucji Stolicy Apostolskiej (art. 2 ust. 2). Wyraźnie potwierdzono tym samym niezależność dwóch podmiotów prawa międzynarodowego, tj. Stolicy Apostolskiej i Państwa Miasta Watykańskiego.

Z instytucjonalnego punktu widzenia zarówno w Państwie Watykańskim, jak i w Stolicy Apostolskiej – a także w Kościele w ogóle – najwyższą władzę sprawuje Biskup Rzymu. Ponadto funkcjonują organy, które posiadają wspólne kompetencje wobec jednostek Państwa Watykańskiego i Stolicy Apostolskiej: Urząd Pracy oraz Urząd Informacji Finansowej. Natomiast w obrocie międzynarodowym – w tym w relacjach dyplomatycznych oraz przy zawieraniu umów – Państwo Watykańskie reprezentuje Biskup Rzymu, wykonujący swoje uprawnienia za pośrednictwem Sekretariatu Stanu. Ponadto w ostatnich latach zauważalna jest tendencja do rozszerzania kompetencji sądów watykańskich także na osoby i instytucje działające w ramach bądź w imieniu Stolicy Apostolskiej.

Charakter Państwa Miasta Watykańskiego przesądza także o tym, że moralność katolicka jest podstawą jego systemu prawnego – zarówno w zakresie stanowienia, jak i stosowania prawa¹⁰⁷. Tym samym nauczanie Kościoła jest podstawowym wyznacznikiem dla określenia sytuacji prawnej każdego, kto podlega jurysdykcji Państwa Miasta Watykańskiego, a więc stanowi przedmiot jego władzy. Dotyczy to w szczególności obywateli tego Państwa.

2.3. Natura prawna obywatelstwa Państwa Miasta Watykańskiego

W zakresie suwerennej władzy Biskupa Rzymu znajduje się każdy przebywający na terytorium Państwa Watykańskiego lub w miejscach, nad którymi wyłączną władzę posiada Stolica Apostolska. Nie zmienia to faktu, że w Państwie Watykańskim istnieje kategoria obywatelstwa państwowego, którego nabycie wiąże się z powstaniem szczególnej więzi prawnej pomiędzy Państwem a jego obywatelem.

Tak, jak już zostało zasygnalizowane, regulacje dotyczące obywatelstwa Państwa Miasta Watykańskiego oraz zakresu władzy zwierzchniej Stolicy Apostolskiej nad przebywającymi w tym Państwie zostały zawarte już w Traktacie Laterańskim, zwłaszcza w jego art. 9. Zgodnie z tym przepisem suwerennej władzy Stolicy Apostolskiej – przy uwzględnieniu norm prawa międzynarodowego – podlegają wszystkie osoby mające stałe miejsce zamieszkania w Państwie Watykańskim. Jeżeli zaś inne okoliczności nie świadczą o porzuceniu tego miejsca zamieszkania nie traci się go przez sam fakt czasowego przebywania

¹⁰⁷ P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale...*, s. 334.

w innym miejscu, któremu nie towarzyszy utrata zamieszkania w samym Państwie. W przypadku zaś, gdyby do takiej utraty miejsca zamieszkania w Państwie Watykańskim doszło, a dana osoba nie posiadałaby innego obywatelstwa – w sensie prawa włoskiego – uważa się ją za obywatela Włoch.

Zamieszczanie w Traktacie Laterańskim regulacji odnoszących się do obywatelstwa Państwa Watykańskiego jest – z punktu widzenia obrotu międzynarodowego – niestandardowym rozwiązaniem. W końcu takie kwestie, jak obywatelstwo, są wewnętrzną sprawą danego państwa. To z kolei oznacza, że nie było potrzeby zawierania tego rodzaju gwarancji w Traktacie Laterańskim, którego celem było w istocie powołanie nowego państwa, a co za tym idzie przyznanie mu suwerennych uprawnień w kwestii obywatelstwa. *A contrario* można by wobec tego podnosić, że kwestie dotyczące obywatelstwa watykańskiego unormowane w Traktacie nie wynikają z regulacji prawa watykańskiego, ale z norm prawa międzynarodowego¹⁰⁸. Z drugiej jednak strony nie ma wątpliwości, że tego rodzaju gwarancje w istocie wzmocniły ochronę praw wynikających z posiadania obywatelstwa watykańskiego.

Warto zasygnalizować, że już 1 marca 1929 roku Sekretarz Stanu kard. Gasparri wydał notyfikację, w której wyjaśniał, że obywatelstwo watykańskie będzie mogło zostać przyznane tylko posiadającym stałe miejsce zamieszkania w Państwie Watykańskim¹⁰⁹. Zgodnie z nieobowiązującą ustawą o obywatelstwie Państwa Miasta Watykańskiego z 7 czerwca 1929 r.¹¹⁰ obywatelstwo Państwa posiadali: kardynałowi rezydujący w Państwie Watykańskim lub w Rzymie; każdy, kto zamieszkiwał na stałe Państwo Watykańskie ze względu na godność, stanowisko, urząd czy zatrudnienie, jeżeli to zamieszkanie było przepisane przez ustawę lub przez regulamin, bądź autoryzowane przez Biskupa Rzymu lub w jego imieniu przez Kardynała Sekretarza Stanu (przy czym specjalne zasady ustanowiono dla członków dworu papieskiego oraz piastunów urzędów wymienionych w art. 2 ustawy zasadniczej z 1929 r.); każdy, kto – niezależnie od tych zasad – uzyskał obywatelstwo od Biskupa Rzymu (art. 1). Natomiast utrata obywatelstwa następowała: w przypadku kardynałów wraz zaprzestaniem przez nich, z jakiegokolwiek powodu, zamieszkiwania w Państwie Watykańskim lub w Rzymie; poprzez dobrowolne porzucenie przez obywatela zamieszkiwania w Państwie; poprzez utratę godności, stanowiska, urzędu czy zatrudnienia, z którym związane było obywatelstwo; poprzez pozbawienie go przez kompetentną władzę (art. 6).

¹⁰⁸ Por. A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 55-57.

¹⁰⁹ A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 78.

¹¹⁰ Legge n. III sulla cittadinanza ed il soggiorno, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 14-21.

Obywatelstwo Państwa Watykańskiego – zgodnie z ustawą z 1929 r. – przysługiwało także współmałżonkom, dzieciom, wstępnym oraz rodzeństwu obywatela watykańskiego, jeżeli z nim zamieszkiwali a ich rezydencja w Państwie Watykańskim została autoryzowana (art. 2) przez Biskupa Rzymu lub w jego imieniu przez Kardynała Sekretarza Stanu (art. 3). Małżonkowie obywateli tracili obywatelstwo, jeżeli małżeństwo zostało uznane za nieważne, bądź udzielono stosownej dyspensy lub została ogłoszona separacja (art. 4a). Natomiast dzieci traciły obywatelstwo po ukończeniu przez nie 25 lat, chyba że były one niezdolne do pracy i powinny być utrzymywane przez obywatela watykańskiego (art. 4b). W przypadku córek obywateli utrata przez nie obywatelstwa następowała także co do zasady wraz z zawarciem przez nie małżeństwa (art. 4c).

Zasady te obowiązywały aż do wejścia w życie aktualnej ustawy o obywatelstwie z 22 lutego 2011 r.¹¹¹ Zgodnie z jej art. 1 ust. 1 obywatelami Państwa Miasta Watykańskiego są: kardynałowie rezydujący w Państwie Watykańskim lub w Rzymie; dyplomaci Stolicy Apostolskiej; każdy rezydujący w Państwie Watykańskim, jeżeli jest do tego zobowiązany na podstawie swojego stanowiska lub służby. W ostatnim przypadku chodzi o osoby, które bezpośrednio na mocy normy prawa regulującej funkcjonowanie ich stanowiska lub służby muszą przebywać na terytorium Państwa Watykańskiego¹¹². Uprawnieniem Biskupa Rzymu lub działającego w jego imieniu Kardynała Przewodniczącego Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego jest nadanie – w odpowiedzi na złożoną prośbę zainteresowanego – obywatelstwa watykańskiego każdemu, kto pełni stanowisko lub służbę, z którą związana jest rezydencja w Państwie Watykańskim; każdemu, kto niezależnie od innych tytułów może rezydować w Państwie na mocy autoryzacji Biskupa Rzymu; współmałżonkom oraz dzieciom obywateli, którzy zgodnie z prawem rezydują wraz z nimi Państwie Watykańskim (art. 1 ust. 2).

W aktualnym stanie prawnym utrata obywatelstwa watykańskiego następuje: w przypadku kardynałów wówczas, gdy przestają rezydować w Państwie Watykańskim lub w Rzymie, w przypadku dyplomatów Stolicy Apostolskiej wraz z zakończeniem swojej służby dyplomatycznej, wraz z utratą stanowiska lub służby będącej podstawą otrzymania obywatelstwa. Utrata obywatelstwa watykańskiego pociąga taki sam skutek w stosunku do jego współmałżonka oraz dzieci (art. 3 ust. 1). Co do zasady dzieci obywatela tracą swój tytuł do posiadania obywatelstwa – przy czym mogą nadal zamieszkiwać na terytorium Państwa Watykańskiego – wraz z ukończeniem 18. roku życia (art. 3 ust. 2).

¹¹¹ Legge n. CXXXI sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso, (22.02.2011), AAS Suppl. 1(2011), 1-7.

¹¹² A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 108.

Specyfika Państwa Watykańskiego przekłada się także na sytuację prawną jego obywateli, których pozycja bardziej przypomina pozycję wiernych w Kościele, niż obywateli państwa wykonujących swoje prawa, zwłaszcza polityczne. W przypadku obywatelstwa watykańskiego chodzi raczej o wykonywanie kościelnej diakonii¹¹³, a nie o korzystanie z praw obywatelskich. W związku z tym obywatelstwo watykańskie w istocie stanowi instrument „osobistych gwarancji autonomii i niezależności w wykonywaniu funkcji na rzecz centralnych organów Kościoła”¹¹⁴. Z tego względu już F. Rovelli podnosił, iż „obywatelstwo watykańskie to nic innego, jak stosunek zależności od suwerennej władzy Stolicy Apostolskiej”, co z kolei oznacza, iż obywatele Państwa Watykańskiego nie tworzą jego „ludności”¹¹⁵, a ich prawny status wynika z funkcjonalnej natury tegoż Państwa i jest jej podporządkowany¹¹⁶. Dlatego obywatelom watykańskim nie przysługują prawa polityczne zwykle związane z posiadaniem obywatelstwa państwowego¹¹⁷. Wyjątkiem od tej zasady są jednak kardynałowie-elektorzy posiadający obywatelstwo Państwa Watykańskiego. Co prawda ich tytuł do posiadania tegoż obywatelstwa oraz sposób jego wykonywania mają kanoniczny charakter, to jednak biorąc udział w wyborze Biskupa Rzymu zyskują tym samym wpływ na to, kto zostanie suwerenem Państwa Miasta Watykańskiego.

Ustawodawca watykański nie precyzuje katalogów funkcji pełnionych w Państwie Watykańskim lub w Stolicy Apostolskiej, które uprawniają do otrzymania obywatelstwa Państwa. Dlatego kwestię tę należy zawsze oceniać *ad casum*. W podobny sposób należy rozważać sytuację członków rodzin pracowników żyjących w związkach nieregularnych czy z osobami niebędącymi wiernymi Kościoła Katolickiego¹¹⁸. W każdym razie także w przypadku obywatelstwa Państwa Watykańskiego kluczową rolę odgrywa prawo kanoniczne. Jaka jest zależność pomiędzy nim a systemem prawnym tego Państwa?

¹¹³ Zob. G. Boni, *Il diritto penale vaticano: teoria e prassi*, DE 1-2(2012), s. 127; V. Pacillo, *Commento alla legge dello Stato Città del Vaticano n. CXXXI...*, s. 411, por. P.A. d'Avack, *Il rapporto giuridico fra lo Stato della Città del Vaticano...*, s. 73; P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 522-523; J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 70.

¹¹⁴ A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 169.

¹¹⁵ F. Rovelli, *L'ordinamento interno...*, s. 49.

¹¹⁶ N. Picardi, *Alle origini...*, s. 35-36.

¹¹⁷ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 95.

¹¹⁸ A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 116-117.

3. Prawo kanoniczne w katalogu źródeł prawa Państwa Miasta Watykańskiego

3.1. Źródła prawa Państwa Miasta Watykańskiego

Posiadanie własnego systemu prawnego jest jedną z podstawowych oznak suwerenności państwowej. Byli tego świadomi także twórcy Państwa Watykańskiego, gdyż właściwie bezpośrednio po jego powstaniu rozpoczęto prace nad stworzeniem własnego, spójnego i kompletnego systemu prawa, które regulowałoby życie społeczne toczące się w jego granicach. Jednak względy praktyczne, w tym ścisła zależność terytorialna pomiędzy Państwem Watykańskim a Republiką Włoch oraz niemożność szybkiego zbudowania od podstaw zupełnie niezależnego i kompletnego prawa państwowego, zdecydowały o konieczności odwołania się w porządku jurydycznym nowopowstałego państwa do włoskiego systemu prawa¹¹⁹. Poza tym zdawano sobie sprawę z konieczności harmonizacji porządków prawnych państw znajdujących się w tak ścisłych, zwłaszcza z terytorialnego punktu widzenia, relacjach¹²⁰. Twórcy pierwotnego porządku prawnego Państwa Watykańskiego – zwłaszcza F. Cammeo – podkreślali, że zawsze musi on pozostawać w zgodzie z „literą i duchem” Paktów Laterańskich oraz doktrynami politycznymi oraz filozoficzno-prawnymi akceptowanymi przez Kościół¹²¹. W związku z tym jednym z podstawowych problemów twórców watykańskiego systemu źródeł prawa była harmonizacja rozwiązań typowych dla współczesnych państw z charakterem prawa kanonicznego, zwłaszcza jego celami, „elastycznością” wynikającą z zasady słuszności kanonicznej, czy hierarchiczną strukturą rządu¹²². W istocie specyfika watykańskiego systemu prawa wynika właśnie z roli, jaką przyznano w nim w prawu kanonicznemu¹²³.

Aktualnie źródła prawa Państwa Miasta Watykańskiego zostały uregulowane w ustawie z dnia 1 października 2008 r.¹²⁴, która zastąpiła w tej materii ustawę z 7 czerwca 1929 r.¹²⁵. Zarówno w ustawie o źródłach prawa z 1929 r., jak i tej, która obowiązuje obecnie, przyjęto

¹¹⁹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 22, 115-116; R. Granata, *Diritto vaticano e rapporti di lavoro tra leggi proprie, rinvii normativi e forme di tutela*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 33; P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato vaticano*, Roma 1938, s. 27.

¹²⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 174-175.

¹²¹ F. Margiotta Broglio, *Federico Cammeo Legislatore. Il contributo alla costruzione dell'ordinamento giuridico dello Stato vaticano*, „Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno” 1(1994), s. 253.

¹²² G. Dalla Torre, *L'ordinamento costituzionale vaticano...*, s. 488.

¹²³ Por. G. Dalla Torre, *Diritto penale vaticano e diritto penale canonico*, ADV 1(2015), s. 21.

¹²⁴ Legge n. LXXI sulle fonti del diritto, (01.10.2008), AAS Suppl., 16 (2008), 65-70. Tekst polski: *Ustawa o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego*, tłum. P. Steczkowski, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 1(2009), s. 131-134.

¹²⁵ Legge n. II sulle fonti del diritto, (07.06.1929), AAS Suppl. 21(1929), 5-13.

podział na zasadnicze i pomocnicze źródła prawa. Wśród tych ostatnich zasadniczą rolę odgrywały i nadal odgrywają normy recypowane z prawa włoskiego.

Pierwsza ustawa o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego została wydana przez papieża Piusa XI. Zgodnie z jej treścią podstawowymi źródłami prawa w tym Państwie był Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. i konstytucje apostolskie oraz ustawy wydane dla Państwa Watykańskiego przez papieża lub inne, upoważnione władze, a także regulaminy wydane przez kompetentne organy (art. 1). Po wejściu w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku, a następnie Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich¹²⁶, fakty te należało brać pod uwagę przy wykładni art. 1 komentowanej ustawy, uznając obydwie Kodeksy za źródła prawa w Państwie Watykańskim na takich samych zasadach, jak Kodeks z 1917 roku¹²⁷. W zakresie pojęcia „konstytucji apostolskich” w doktrynie zaproponowano odejście od literalnej wykładni tego terminu na rzecz stosowania w Państwie Watykańskim wszystkich norm kanonicznych wydanych przez papieża, bez względu na formę w jakiej doszło do ich promulgacji¹²⁸. W tym kontekście każda norma prawna wydana przez suwerena Państwa obowiązywała także w watykańskim porządku prawnym.

W tym kontekście jasne jest, iż w pierwotnej ustawie o źródłach prawa, prawo kanoniczne zostało uznane za źródło o charakterze podstawowym, co z kolei wykluczało możliwość obowiązywania na terenie Państwa Watykańskiego jakichkolwiek norm prawnych sprzecznych z porządkiem kanonicznym¹²⁹. Jednocześnie w praktyce miało ono bezpośrednie zastosowanie przede wszystkim w sprawach duchowych oraz związanych z duchowymi i tych, które zywaczjowo określa się jako *res mixtae*, w tym także w zakresie, w którym KPK/17 odsyłał do ustaw cywilnych¹³⁰. Stąd F. Cammeo podkreślał, że w istocie watykański system prawa można uznać za przejaw tradycyjnego *brachium saeculare*¹³¹.

Na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa rola prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego nie oznaczała, iż ustawodawca watykański nie mógł samodzielnie regulować kwestii, do których mają zastosowanie normy kanoniczne. W takich

¹²⁶ *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, AAS, 82(1990), 1045-1364. Tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 2002.

¹²⁷ A. Sarais, *Brevi cenni sul rapporto tra diritto vaticano e diritto canonico orientale*, PK 3(2015), s. 147.

¹²⁸ J.I. Arrieta, *Considerazione attorno ai rapporti inter-ordinamentali nell'esperienza normativa recente dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Système juridique canonique et rapports entre les ordonnancements juridiques: XIIème congrès international de droit canonique de la Consociatio internationalis studio iuris canonici promovendo*, red. Elie Raad, Sagesse 2004, s. 804; G. Barberini, *Chiesa e Santa Sede nell'ordinamento internazionale...*, s. 121.

¹²⁹ Por. F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 173.

¹³⁰ Tamże, s. 200.

¹³¹ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 202.

przypadkach normy watykańskie derogowały normy kanoniczne¹³². Jednak nigdy tego rodzaju ustawy watykańskie nie mogły być sprzeczne z prawem Bożym, które zawsze stanowiło podstawę i granicę dla działalności ustawodawcy tak kanonicznego, jak watykańskiego. W poprzedniej ustawie o źródłach prawa upoważniono także – na trzy lata od momentu jej wejścia w życie – Gubernatora Państwa Watykańskiego do wydania, w przypadku absolutnej i pilnej konieczności, specjalnych dyspozycji z mocą ustawy (art. 24).

Poza tym w ustawie o źródłach prawa z 1929 r. za pomocnicze źródło prawa uznano, obowiązujące w momencie wejścia w życie Traktatu Laterańskiego, prawodawstwo włoskie. Jednak mogło ono znaleźć zastosowanie tylko wówczas, gdy dana materia nie została uregulowana przez ustawodawcę watykańskiego. Wtedy należało w Państwie Miasta Watykańskiego stosować przepisy wydane – do czasu wejścia w życie ustawy o źródłach prawa – przez Królestwo Włoch, Prowincję Rzymską oraz Gminę Rzymską. Jednak recepcja ta mogła nastąpić jedynie wówczas, gdy akty wydane przez organy państwa włoskiego nie były sprzeczne z prawem Bożym, podstawowymi zasadami prawa kanonicznego, ani z normami Traktów Laterańskich oraz Konkordatu (art. 3).

Na takich samych zasadach prawodawca watykański recypował unormowania włoskiego prawa karnego, które zostały wydane w Królestwie Włoch przed wejściem w życie omawianej tu ustawy, wyraźnie zastrzegając, że każdy, kto na terytorium Państwa Watykańskiego popełni przestępstwo przeciwko życiu, nietykalności lub wolności osobistej króla, regenta, królowej, pierwszego dziedzica tronu włoskiego lub głów innych państw o ustrojach monarchicznych lub republikańskich, będzie podlegał takiej samej karze, jak na terytorium Włoch (art. 4). Wskazane powyżej zasady recepcji ustawodawca watykański odniósł także do przejścia w Państwie Watykańskim obowiązującego ówczesnie w Królestwie Włoch Kodeksu postępowania karnego, stanowiąc przy tym, że będzie on obowiązywał wraz ze wszystkimi zmianami, jakie zostały dokonane w tym akcie do momentu recypowania go przez prawodawcę watykańskiego (art. 7).

W analogiczny sposób ustawodawca watykański recypował przepisy dotyczące materii prawa prywatnego. Zgodnie z art. 11 poprzedniej ustawy o źródłach prawa, w Państwie Watykańskim obowiązywał Kodeks cywilny Królestwa Włoch – także w takim kształcie normatywnym, jaki miał on w momencie recepcji (a więc z uwzględnieniem wszelkich modyfikacji tego aktu dokonanych przez ustawodawcę włoskiego). W przypadku zaś

¹³² P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 23-24.

włoskiego Kodeksu postępowania cywilnego prawodawca watykański recypował jedynie jego wybrane fragmenty.

Na podstawie poprzedniej ustawy o źródłach prawa w doktrynie podnoszono, że prawo kanoniczne ma w Państwie Miasta Watykańskiego zasadnicze znaczenie także na gruncie kwestii proceduralnych. Stąd też, w przypadkach, gdy recypowane z włoskiego porządku prawnego Kodeksy nie regulowały wprost danej kwestii, należało odwołać się do procesowych regulacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Normy te miały zastosowanie przez cały bieg sprawy, a więc od jej wniesienia, aż do prawomocnego zakończenia¹³³. Tym samym procesowe regulacje kanoniczne pozwały na wypełnienie luk w przepisach proceduralnych obowiązujących w Państwie Miasta Watykańskiego.

W Państwie Watykańskim nie obowiązywały włoskie procedury cywilne odnoszące się do stanów faktycznych normowanych wyłącznie przez prawodawstwo kanoniczne. Chodziło tu zwłaszcza o przepisy Księgi III Kodeksu postępowania cywilnego Królestwa Włoch, tj. tytuł II odnoszący się do odpowiedzialności cywilnej sędziów (w Państwie Watykańskim kwestię tę na mocy art. 10 ustawy o źródłach prawa rozstrzygano na mocy kan. 1625 i kan. 1603 § 1 n. 1 KPK/17); tytuł IV regulujący sprawy małżeńskie; tytuł VII dotyczący prostowania aktów stanu cywilnego; tytuł XI odnoszący się do zajęcia mienia.

Co prawda, z teoretycznego punktu widzenia, na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa, dopuszczano stosowanie w Państwie Watykańskim włoskich przepisów regulujących postępowanie egzekucyjne w sprawach cywilnych, przy zastrzeżeniu pierwszeństwa kan. 1917-1924 KPK/17. Jednak kanony te odnosiły się wyroków sędziego kościelnego, a więc wydawanych co do zasady w sprawach duchowych i związanych z duchowymi. W stosunku do wyroków sądów watykańskich nie stosowano także ówczesnego zakazu egzekucji wyroków „świeckich” trybunałów zapadłych przeciwko osobom duchownym. W każdym razie unormowania kanoniczne często były nieadekwatne do potrzeb „świeckiego” obrotu prawnego na terenie Państwa Watykańskiego. W praktyce jednak, ze względu na ustrój gospodarczy tego Państwa, najczęściej stosowano przepisy odnoszące się do tzw. egzekucji zwyczajnej ruchomości. Pozostałe z wówczas stypizowanych we Włoszech postępowań egzekucyjnych, zwłaszcza dotyczących nieruchomości, właściwie nie miało zastosowania¹³⁴.

Ponadto, pod warunkiem niesprzeczności z prawem Bożym, podstawowymi zasadami prawa kanonicznego oraz Paktami Laterańskimi i Konkordatem, na terenie Państwa Watykańskiego – w myśl ustawy o źródłach prawa z 1929 roku – obowiązywał także Kodeks

¹³³ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 246-247.

¹³⁴ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 248-249.

handlowy Królestwa Włoch (art. 12). Zresztą ówczesnie prawodawca watykański recypował także szereg przepisów włoskich dotyczących zagadnień czysto administracyjnych, jak np. dystrybucja energii elektrycznej, stosowanie miar i wag, czy ruchu drogowego. Jednocześnie prawodawca watykański zdecydował się na recepcję wprost wskazanych przepisów włoskich dotyczący wywłaszczenia na cele publiczne oraz niektórych przepisów dotyczących wykonywania robót publicznych (art. 20).

Ustawodawca watykański upoważnił ponadto organy stosujące prawo do rozstrzygnięcia spraw cywilnych i karnych nawet bez wyraźnej podstawy prawnej. W pierwszym przypadku – na mocy art. 22 poprzedniej ustawy o źródłach prawa – sędzia mógł rozstrzygnąć sprawę na mocy zasad prawa Bożego i naturalnego, a także podstawowych zasad prawa kanonicznego. Możliwość ta aktualizowała się wówczas, gdy danej sprawy cywilnej nie można była rozsądzić na mocy żadnego przepisu wchodzącego w zakres systemu źródeł prawa watykańskiego. Uprawnienie to dotyczyło również sytuacji, w których co prawda w systemie włoskim istniał odpowiedni przepis, jednak nie mógł on zostać zastosowany w Państwie Watykańskim ze względu na jego sprzeczność z ustanowionymi zasadami recepcji.

Analogiczne uprawnienie przyznano w art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa – będącym odpowiednikiem kan. 2222 KPK/17 – sędziemu watykańskiemu wyrokującemu w sprawach karnych. Na mocy tego przepisu upoważniono go do wymierzenia, nawet bez wyraźnej podstawy prawnej, kary grzywny do 9 000 lirów lub aresztu do sześciu miesięcy. Prawo to sędzia zyskiwał po ziszczeniu się dwojakiego rodzaju przesłanek. Przede wszystkim sprawca musiał popełnić przestępstwo godzące w zasady religijne lub moralne, porządek publiczny lub bezpieczeństwo ludzi bądź rzeczy.

Dodatkowo do zastosowania omawianej tu regulacji potrzeba było stwierdzenia, że dany czyn nie jest penalizowany przez żaden przepis wchodzący w skład systemu prawnego Państwa Watykańskiego. Przesłanka ta była spełniona także wówczas, gdy co prawda właściwa norma obowiązywała we włoskim systemie prawnym, ale nie mogła zostać recypowana do porządku prawnego Państwa Watykańskiego – zarówno w sposób generalny, jak i w konkretnym przypadku. Oczywiście niemożliwość ta musiała wynikać z niezgodności normy z zasadami recepcji¹³⁵. Jednocześnie sędzia wymierzając wskazane powyżej kary miał obowiązek kierować się zasadami wymierzania kar kanonicznych. To z kolei oznaczało, że nie znajdowały tu zastosowania zasady wymiaru kar wynikające z włoskiego Kodeksu karnego,

¹³⁵ C. Bernardini, *L'art. 23 della legge dello Stato della Città del Vaticano sulle fonti del diritto*, DE 7-8-9(1929), s. 378.

który *notabene* karę aresztu lub grzywny przewidywał dla wykroczeń (art. 11)¹³⁶. Warto zasygnalizować, że podział czynów zabronionych na przestępstwa i wykroczenia nie jest znany prawu kanonicznemu.

Podsumowując należy stwierdzić, że na gruncie ustawy o źródłach prawa z 1929 roku źródła te składały się z norm ustanowionych jedynie dla Państwa Watykańskiego, prawa kanonicznego oraz regulacji włoskich. W praktyce to właśnie harmonizacja tych elementów była jednym z najpoważniejszych trudności organów stosujących prawo w Państwie Miasta Watykańskiego. Do dziś zależność pomiędzy tak różnorodnymi systemami normatywnymi składającymi się na źródła prawa Państwa Miasta Watykańskiego stanowi o jego niepowtarzalności¹³⁷.

Natomiast zgodnie z art. 1 ust. 1 obowiązującej ustawy o źródłach prawa z 2008 roku, podstawowym źródłem prawa Państwa Watykańskiego, a jednocześnie zasadniczym kryterium interpretacyjnym wszystkich ustaw jest „porządek kanoniczny” (wł. *ordinamento canonico*). Poza tym ustawodawca watykański postanowił, że zasadniczymi źródłami prawa są – obok konstytucji państwa – ustawy wydane dla Państwa Miasto Watykan przez papieża lub Komisję, ewentualnie inne organy wyposażone we władzę ustawodawczą (art. 1 ust. 2). Za źródła prawa papież uznał także wydane zgodnie z prawem dekrety, regulaminy i inne dyspozycje normatywne (art. 1 ust. 3). W zakresie nieuregulowanym tymi aktami Państwo Watykan recypuje ustawy i inne akty normatywne wydane przez Republikę Włoch (art. 3). Jednocześnie określono zasady przeprowadzania tej recepcji. Może ona nastąpić tylko w zakresie takich ustaw, które nie są sprzeczne z zasadami prawa Bożego, podstawowymi zasadami prawa kanonicznego, a także z normami Paktów Laterańskich i innymi uzgodnieniami regulującymi stosunki pomiędzy Państwem Watykańskim a Republiką Włoch (art. 3 ust. 2). Dodatkowo, zgodnie z art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa, przy zachowaniu pierwszeństwa prawa kanonicznego, watykański porządek prawny „dostosowuje się” (wł. *si conforma*) do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i innych umów, których stroną jest Stolica Apostolska. Przepis ten nie ma odpowiednika w ustawie o źródłach prawa z 1929 r.

Jak wynika z przedstawionych unormowań na gruncie obowiązującej ustawy o źródłach prawa, prawo kanoniczne w Państwie Miasta Watykańskiego obowiązuje nie tylko na forum kościelnym, ale ma także przymiot prawa państwowego, egzekwowanego przez powołane do tego organy i regulującego stosunki „świeckie”. Należy pamiętać, że „porządek kanoniczny”

¹³⁶ Tamże, s. 380-381.

¹³⁷ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 23-25.

obejmuje całość prawodawstwa kościelnego – a więc zarówno kodeksy dla Kościoła łacińskiego i Katolickich Kościołów Wschodnich, jak i wszelkie inne akty będące źródłem prawa dla Kościoła¹³⁸, w tym także podstawowe zasady porządku kanonicznego: *salus animarum* i *aequitas*¹³⁹. Stąd w prawodawstwie watykańskim za obowiązujące należy uznać wszystkie źródła prawa, z których możliwa jest rekonstrukcja normy kanonicznej¹⁴⁰. Dlatego w przedmiotowej ustawie – w przeciwieństwie do poprzedniej ustawy o źródłach prawa – ustawodawca odwołał się do całości systemu prawnego Kościoła, a nie jedynie do jego ściśle określonych źródeł.

Jednocześnie porządek prawny Państwa Watykańskiego nie pokrywa się z prawem kanonicznym¹⁴¹, choć jest on podstawowym źródłem prawa publicznego i prywatnego w tym Państwie¹⁴². Stąd normy kanoniczne, w tym „kanonizowane” na mocy kan. 22 KPK/83, należy stosować zawsze wówczas, gdy ustawodawca watykański nie uregulował danej materii wprost lub za pomocą recepcji z innego systemu prawnego – włoskiego, unijnego lub międzynarodowego¹⁴³. Warto podkreślić, że to prawo kanoniczne obowiązuje w systemie prawnym Państwa Watykańskiego, ale nie odwrotnie, tj. prawo watykańskie nie obowiązuje samo przez się w systemie kanonicznym – aczkolwiek możliwym jest, aby ustawy wydane dla Państwa Watykańskiego odnosiły skutek także w porządku kanonicznym¹⁴⁴. Możliwe to jest na mocy wyraźnej decyzji ustawodawcy kościelnego.

W aktualnej ustawie o źródłach prawa prawodawca uregulował także – będące w istocie przykładem recepcji, która będzie przedmiotem analizy w dalszej części pracy – zagadnienia związane ze stosowaniem włoskich unormowań z zakresu prawa cywilnego, karnego i administracyjnego. W pierwszym zakresie w Państwie Watykańskim co do zasady stosuje się włoski Kodeks cywilny z 1942 roku. Pomijając zagadnienie bezpośredniego stosowania prawa kanonicznego¹⁴⁵ w zakresie stosunków cywilnoprawnych, warto wskazać, że ustawy watykańskie w sposób wyłączny regulują zagadnienia obywatelstwa, prowadzenia akt

¹³⁸ J.M. Seranno Luiz, *In vigore la nuova legge sulle fonti dei diritto*, „L'Osservatore Romano”, 31 dicembre 2008, s. 7.

¹³⁹ *Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nella celebrazione eucaristica*, ADV 1(2015), s. 109. Treść tych zasad zostanie omówiona w dalszej części pracy.

¹⁴⁰ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2018*, ADV 1(2018), s. 120.

¹⁴¹ S.C. Caridi, *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano. Criteri di individuazione dei rispettivi enti...*, s. 140.

¹⁴² G. Dalla Torre, *La nuova normativa vaticana sulle attività illegali in campo finanziario e monetario*, IE 1(2011), s. 112.

¹⁴³ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 153.

¹⁴⁴ P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 78.

¹⁴⁵ Będzie to przedmiotem kolejnego podrozdziału.

urodzenia, małżeństw i zgonów oraz stosunków pracy. Ponadto, na mocy ustawy o źródłach prawa z 2008 r., adopcja w Państwie Watykańskim możliwa jest tylko po uzyskaniu zgody Biskupa Rzymu. Jednocześnie Biskup Rzymu zobowiązał Przewodniczącego Gubernatoratu do wyznaczenia spośród adwokatów Stolicy Apostolskiej notariuszy, natomiast Dyрекcję Służby Technicznej do zorganizowania „urzędu ksiąg wieczystych” (art. 4).

W zakresie procedury cywilnej ustawodawca zachował moc obowiązującą Watykańskiego Kodeksu postępowania cywilnego z 1 maja 1946 roku (art. 5). Jednocześnie Benedykt XVI postanowił, że w przypadku, gdy sprawa cywilna nie będzie mogła zostać rozstrzygnięta na podstawie obowiązujących ustaw, sędzia będzie mógł ją rozstrzygnąć na podstawie zasad prawa Bożego, prawa naturalnego lub ogólnych zasad watykańskiego porządku prawnego (art. 6). W materii prawa karnego – zachowując ogólne zasady recepcji – Benedykt XVI postanowił, że na terenie Państwa Watykańskiego nadal będzie obowiązywał recypowany w 1929 roku Kodeks karny Królestwa Włoch z 1889 roku. Warto wspomnieć, że do dziś Państwo Watykańskie nie posiada aktu kompleksowo regulującego materię prawa karnego, aczkolwiek w ostatnich latach – głównie w obszarze penalizacji różnego rodzaju nadużyć seksualnych – następuje widoczny rozwój watykańskiego prawodawstwa karnego.

Ponadto ustawodawca watykański w bardzo szerokim zakresie recypował prawodawstwo włoskie w obszarze prawa administracyjnego. Zgodnie z omawianą ustawą o źródłach – na zasadach określonych w jej art. 3 – w Państwie Watykańskim obowiązują włoskie przepisy, wraz z zawartymi przez Republikę Włoch umowami międzynarodowymi w zakresie: miar i wag, wynalazków, patentów i znaków towarowych, kolei, poczty, telekomunikacji i usług z nią związanych, przesyłu energii elektrycznej, lotnictwa, ruchu samochodów, ochrony przeciwko chorobom zakaźnym, policji, higieny i zdrowia publicznego. W ostatniej dziedzinie w państwie tym obowiązują także akty prawne wydane przez Region Lacjum.

Podsumowując, na mocy obowiązującej ustawy o źródłach prawa na watykański porządek prawny składa się: prawo kanoniczne (w tym zarówno jego unormowania, jak i przyjęte w tym systemie zasady interpretacji prawa), ustawy wydane bezpośrednio dla Państwa Watykańskiego oraz – w ograniczonym kryteriami recepcji – unormowania prawa włoskiego¹⁴⁶. Przy czym podstawą systemu prawnego Państwa Watykańskiego stanowi prawo kanoniczne, pojęte jako całość unormowań obowiązujących w Kościele. W związku z tym prawo Państwa Watykańskiego nigdy nie może być sprzeczne z prawem kanonicznym, które

¹⁴⁶ L. Cavalaglio, *A small state, a worldwide jurisdiction: Vatican City State and its relations with canon law and italian law*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 27.

w określonych sytuacjach stanowi wyłączną regulację. Tym samym należy przeanalizować, w jakich przypadkach w Państwie Miasta Watykańskiego stosuje się wyłącznie prawo kanoniczne.

3.2. Zakres bezpośredniego stosowania prawa kanonicznego

Prawo kanoniczne w Państwie Watykańskim jest stosowane nie tylko w przypadkach wprost wskazanych w ustawie o źródłach prawa, ale we wszystkich tych, w których prawodawca watykański nie wprowadził wyraźnych dyspozycji: zarówno na mocy aktów normatywnych promulgowanych specjalnie dla tego Państwa, jak i w drodze recepcji¹⁴⁷.

W istocie zakres bezpośredniego zastosowania norm kanonicznych wyznaczał w poprzedniej ustawie o źródłach prawa jej art. 11, którego odpowiednikiem w obowiązującym akcie jest art. 4. Zakres tych regulacji jest właściwie tożsamy i obejmuje problematykę małżeństwa oraz zdolności do czynności prawnych duchownych, zakonnych członków instytutów życia konsekrowanego i członków stowarzyszeń życia apostołskiego, którzy posiadają obywatelstwo watykańskie. W obowiązującej ustawie o źródłach prawa (podobnie jak w ustawie o źródłach z 1929 r.) wprost wskazano kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego, które należy stosować w Państwie Watykańskim w kwestii przedawnienia dotyczącego dóbr kościelnych, darowizn oraz zapisów pośmiertnych na rzecz dzieł pobożnych, a także do nabywania i dysponowania dobrami w drodze czynności *inter vivos* i *mortis causa*¹⁴⁸.

Nie oznacza to jednak, że tak wyznaczony zakres wyczerpuje zastosowanie prawa kanonicznego w Państwie Watykańskim. Przyjęcie takiej optyki w istocie stałoby w sprzeczności z art. 1 obowiązującej ustawy o źródłach prawa, zgodnie z którym prawo kanoniczne stanowi w Państwie Miasta Watykańskiego podstawowe źródło normatywne i pierwsze kryterium interpretacji ustaw. W związku z tym należy zauważyć, że do watykańskiego porządku prawnego znajdują zastosowania przede wszystkim generalne zasady prawa kanonicznego, kryteria hermeneutyczne wykładni ustaw, czy też podstawowe założenia niektórych instytucji systemu normatywnego Kościoła¹⁴⁹.

¹⁴⁷ G. Dalla Torre, *Diritto penale vaticano...*, s. 22.

¹⁴⁸ Zob. M. Carnì, *Successioni e donazioni nel diritto vaticano. Profili sostanziali e processuali*, ADV 3(2017), s. 51-72.

¹⁴⁹ J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo dello Stato della Città del Vaticano – studio introduttivo*, w: tenże, *Codice di Norme Vaticane. Ordinamento giuridico e il governo dello Stato della Città del Vaticano*, Venezia 2006, s. 44-45.

Biorąc pod uwagę unormowania obowiązującej ustawy o źródłach prawa Państwa Watykańskiego, zasadne jest postawienie tezy, iż prawo kanoniczne, wywodzone ze wszystkich źródeł prawa stypizowanych w obydwu Kodeksach, powinno – bezpośrednio bądź pośrednio – znaleźć zastosowanie w każdej sprawie rozstrzyganej przez organy watykańskie. W przypadku zastosowania bezpośredniego staje się ono jedyną przesłanką rozstrzygnięcia danej kwestii. Natomiast co do pośredniego stosowania norm kanonicznych, proces ten przejawia się z jednej strony w stosowaniu wykładni prawa właściwej dla prawa kanonicznego, jak i wykorzystywaniu tego systemu jako „filtra” dla dokonywania recepcji przepisów prawa włoskiego¹⁵⁰. Przy tym należy zasygnalizować, że wszelkie zmiany w prawie kanonicznym znajdują automatyczne zastosowanie w Państwie Miasta Watykańskiego¹⁵¹.

Skoro ustawodawca watykański odwołuje się do całości systemu prawa kanonicznego, w Państwie Watykańskim – podobnie, jak na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa¹⁵² – stosuje się także normy zwyczajowe. Pod warunkiem jednak, że dla rozstrzygnięcia danej sprawy nie znajdują zastosowania ani normy kanoniczne, ani watykańskie – zarówno „własne”, jak i recypowane z systemu włoskiego – a sam zwyczaj został zaaprobowany przez kompetentną władzę i znajduje potwierdzenie w „opinii uczonych”¹⁵³. Warto zasygnalizować, że P. Ciprotti odnosząc się do poprzedniej ustawy o źródłach prawa przyjmował, że w Państwie Watykańskim należy także stosować zwyczaje wynikające z ustaw recypowanych z prawodawstwa włoskiego¹⁵⁴.

Biorąc pod uwagę fakt, że system prawny Państwa Watykańskiego składa się z różnych źródeł – w tym heteronomicznych – ustalenie treści normy prawnej mającej zastosowanie do rozpatrywanego przypadku wymaga odpowiedniej wykładni, przeprowadzanej zgodnie z zasadami wynikającymi z Kodeksu Prawa Kanonicznego. Jednocześnie warto zapytać o problem zależności hierarchicznej pomiędzy źródłami prawa w Państwie Miasta Watykańskiego.

¹⁵⁰ Zob. J.I. Arrieta, *La nuova legge vaticana sulle fonti del diritto*, IE 1(2009), s. 232-242.

¹⁵¹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 98; Dalla Torre G., *L'indipendenza della giustizia vaticana. Note sui magistrati addetti al Tribunale*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 25(2019), s. 26.

¹⁵² Zob. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 24.

¹⁵³ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 292; F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 258-259.

¹⁵⁴ Zob. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 39-40; P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 560-561.

3.3. Hierarchia źródeł prawa?

Przedstawiciele doktryny w większości zauważają, że zależność pomiędzy prawem kanonicznym, aktami wydanymi specjalnie dla Państwa Watykańskiego oraz normami recypowanymi z systemu włoskiego lub z prawa międzynarodowego nie ma charakteru typowej zależności hierarchicznej. Należy przy tym pamiętać, że każda ustawa wydana dla Państwa Miasta Watykańskiego posiada jednakową naturę i skuteczność¹⁵⁵. Teza ta znajduje zastosowanie również do ustaw zasadniczych Państwa Miasta Watykańskiego, zarówno historycznych, jak i obowiązujących. Warto zaznaczyć, że w żadnej z dotychczasowych ustaw konstytucyjnych nie unormowano hierarchii źródeł prawa. Spośród zaś zagadnień będących przedmiotem zainteresowania współczesnych konstytucji w watykańskich ustawach zasadniczych uregulowano jedynie najważniejsze zasady funkcjonowania organów Państwa Watykańskiego. W tym kontekście warto zapytać, czy akty te w ogóle mogą zostać uznane za konstytucję państwa?

Poszukując odpowiedzi na to pytanie, należy pamiętać, że podstawowym celem istnienia Państwa Miasta Watykańskiego jest zapewnienie Stolicy Apostolskiej, a zwłaszcza Biskupowi Rzymu, pełnej niezależności w wykonywaniu swojej funkcji. Natomiast same ustawy zasadnicze nie zawierają wielu postanowień współcześnie wiązanych z tego rodzaju aktem, takich jak: prawa i wolności obywatelskie, zasady systemu politycznego, czy ekonomicznego¹⁵⁶. To zaś oznacza, iż omawiana tu ustawa nie odpowiada standardom konstytucji współczesnych państw¹⁵⁷ i może być uznana za konstytucję co najwyżej w szerokim znaczeniu tego pojęcia¹⁵⁸.

Należy tu podkreślić, że ustawa zasadnicza Państwa Watykańskiego zawiera pewne gwarancje ochrony praw podmiotów podlegających jurysdykcji organów Państwa. Stosownie do jej art. 17 w przypadku naruszenia przez bezprawny akt administracyjny praw podmiotowych, uprawnionemu przysługuje droga sądowa. Natomiast w przypadku, gdy tego rodzaju akt narusza uzasadnione interesy (wł. *interessi legittimi*) istnieje możliwość odwołania

¹⁵⁵ N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 51; N. Picardi, *Alle origini...*, s. 27; G. Dalla Torre, *L'ordinamento costituzionale vaticano...*, s. 516; M. Cantori, *Temi scelti...*, s. 21

¹⁵⁶ G. Lo Castro, *La Legge Fondamentale sulla pubblicistica contemporanea*, IE 2(2001), s. 310.

¹⁵⁷ Por. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 163-166.

¹⁵⁸ Zob. C. Cardia, *La nuova Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano. Il rapporto tra potestà legislativa e potestà esecutiva*, IE 2(2001), s. 317.

się bądź do sądu, bądź do organu hierarchicznie wyższego, w stosunku do tego, który wydał akt¹⁵⁹.

Ponadto wiele kwestii regulowanych przez ustrojodawców we współczesnych ustawach zasadniczych – przykładowo zagadnienia obywatelstwa, źródeł prawa bądź systemu sądowniczego – zostały unormowane przez ustawodawcę watykańskiego w aktach o charakterze ustawowym. Stąd ustawa zasadnicza Państwa Watykańskiego stanowi konstytucję – czy raczej „kartę konstytucyjną”¹⁶⁰ – w tym sensie, że określa ustrój organów państwowych. Wspomniane zaś ustawy o obywatelstwie czy źródłach prawa należałoby uznać za odnoszące się do materii konstytucyjnej.

W istocie jednak każda z norm obowiązujących w Państwie Watykańskim zawsze musi być zgodna z prawem Bożym – zarówno naturalnym, jak i pozytywnym¹⁶¹, co wynika przede wszystkim z fundamentalnego znaczenia prawa kanonicznego dla watykańskiego porządku prawnego. Tym samym należy przyjąć, że prawo kanoniczne ma najwyższą moc prawną w systemie Państwa Miasta Watykańskiego i każda norma funkcjonująca w tym systemie musi być z nim zgodna. W przeciwnym razie należałoby ją uznać za pozbawioną mocy obowiązującej. Co nie zmienia faktu, że w watykańskim porządku prawnym nie istnieje organ, który mógłby stwierdzić tego rodzaju niezgodność.

Natomiast nie ma wątpliwości, że hierarchię źródeł prawa należy brać pod uwagę poszukując normy w każdym porządku składającym się na system prawa Państwa Miasta Watykańskiego¹⁶², pamiętając, że ustawodawca watykański wyraźnie wskazał „zasady pierwszeństwa” przy dekodowaniu norm regulujących daną materię – przy stałym zachowaniu prymatu porządku kanonicznego¹⁶³. To zaś pozwala uznać, że skoro jego podstawą – zarówno normatywną, jak i „interpretacyjną”¹⁶⁴ – jest właśnie porządek kanoniczny, to w istocie najważniejszym źródłem prawa jest prawo Boże i naturalne, będące z kolei fundamentem dla prawa kanonicznego. W ten sposób stosowanie w Państwie Watykańskim prawa kanonicznego służy przede wszystkim praktycznej aplikacji nauki Kościoła.

¹⁵⁹ P. Papanti-Pelletier, *La giurisdizione amministrativa nello Stato della Città del Vaticano*, ADV 3(2017), s. 46.

¹⁶⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 8; por. M. Cantori, *Temi scelti...*, s. 18.

¹⁶¹ A. Sarais, *La legislazione penale vaticana: principi e linee evolutive, anche in raffronto al diritto canonico*, DE 1-2(2014), s. 307.

¹⁶² A. Sarais, *Le fonti...*, s. 47.

¹⁶³ D. di Giorgio, *Il principio di legalità nel sistema delle fonti dello Stato Città del Vaticano*, IE 1(2008), s. 246;

D. di Giorgio, *L'equilibrio nel giudicare. Riflessioni in tema di giurisdizione penale ed obbligo di motivazione in occasione di una recente sentenza della Cassazione Vaticana*, IE 1(2009), s. 261.

¹⁶⁴ J.I. Arrieta, *La nuova Legge vaticana...*, s. 231-242.

Za G. Dalla Torre należy przyjąć, że w praktyce watykański porządek prawny tworzą przede wszystkim ustawy wydane dla Państwa Watykańskiego¹⁶⁵, a więc akty generalne i abstrakcyjne wydane przez organy wykonujące władzę ustawodawczą w tym Państwie, których celem jest regulacja danej kwestii¹⁶⁶. Stosując prawo w tymże Państwie należy w pierwszym rzędzie wziąć pod uwagę jego własne prawodawstwo, przy założeniu prymarnego charakteru prawa kanonicznego w tym porządku prawnym.

Podobne tezy formułowano w doktrynie także na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa¹⁶⁷. Dlatego przy poszukiwaniu normy właściwiej *ad casum* trzeba w pierwszym rzędzie zdecydować, czy dana materia została uregulowana bezpośrednio przez prawodawcę watykańskiego, czy też podlega prawu kanonicznemu bądź też normom recypowanym z prawodawstwa włoskiego. Po ustaleniu tej kluczowej kwestii konieczne jest określenie właściwiej hierarchii źródeł w ramach wybranego podsystemu¹⁶⁸.

W tym kontekście należy uznać, że skoro ustawy dla Państwa Watykańskiego wydaje Biskup Rzymu, którego władza ma wyłącznie kanoniczną naturę, to akty te mają także charakter kanoniczny, w związku z tym ustawy watykańskie powinny być traktowane jako *lex specialis* w stosunku do ustaw kanonicznych. W przypadku zaś, gdy władzę ustawodawczą w imieniu papieża wykonują inne organy, oceniając zgodność wydanych przez nie aktów z prawem kanonicznym, czy ustawami papieskimi, należy wziąć pod uwagę, czy ich celem jest wykonanie norm zawartych w innych źródłach prawa, czy też samodzielne uregulowanie danej materii. Jeżeli zachodzi drugi z tych przypadków, zawsze należy indywidualnie ocenić, czy uzasadnione jest skorzystanie z formuły *lex specialis derogat legi generali*¹⁶⁹. W przypadku jednak, gdyby zachodził konflikt pomiędzy normą kanoniczną, a wynikającą z „pomocniczych” źródeł prawa, pierwszeństwo należy dać pierwszej z nich – także wówczas, gdy druga pozostaje w sprzeczności jedynie z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego¹⁷⁰.

P. Gallo proponuje, aby ustawom „papieskim”, a więc tym, które zostały wydane dla Państwa Watykańskiego bezpośrednio przez papieża¹⁷¹, przyznać charakter „konstytucyjny”, co z kolei oznaczałoby niemożliwość zmiany tego rodzaju aktów lub wydania przepisów z nimi niezgodnych przez organy jedynie wykonujące władzę ustawodawczą w imieniu papieża. W tym kontekście w przypadku spraw regulowanych wyłącznie przez ustawy wydane dla Państwa

¹⁶⁵ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 79.

¹⁶⁶ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 68.

¹⁶⁷ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 183.

¹⁶⁸ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 41-42.

¹⁶⁹ P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 190-192.

¹⁷⁰ Tamże, s. 186.

¹⁷¹ W praktyce takie ustawy stanowią zdecydowaną mniejszość spośród wszystkich ustaw watykańskich.

Watykańskiego – stosownie do art. 1 ust. 2 i 3 obowiązującej ustawy o źródłach prawa – pierwsze miejsce w kolejności watykańskich źródeł prawa należałoby przyznać ustawie zasadniczej, a następnie ustawom promulgowanym przez Biskupa Rzymu. W dalszej kolejności znalazłyby się ustawy wydane przez Papieską Komisję oraz inne organy, którym delegowano władzę ustawodawczą Państwa Watykańskiego, następnie zaś byłyby dekryty, regulaminy oraz inne akty normatywne wydane przez uprawnione organy¹⁷². Za słusnością tej koncepcji przemawia przede wszystkim fakt, że to do Biskupa Rzymu należy pełnia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej w Państwie Watykańskim, a co za tym idzie jego decyzje podejmowane w każdym z tych obszarów nie mogą być modyfikowane czy tym bardziej uchylane przez organy państwa.

Należy pamiętać, że akty normatywne dla Państwa Watykańskiego zawsze są wydawane w imieniu papieża, będącego jedynym prawodawcą tegoż Państwa. W związku z czym w przypadku rozbieżności pomiędzy tymi aktami należy stosować kryterium czasowe (*lex posterior derogat legi priori*) lub związane z zależnością pomiędzy ustawą ogólną a szczególną (*lex specialis derogat generali*)¹⁷³. Wydaje się, że niedopuszczalny jest zabieg zastosowania relacji wynikających z zasady *lex specialis derogat generali* pomiędzy poszczególnymi podsystemami¹⁷⁴. Przykładowo: nie może dojść do uchylecia generalnej ustawy watykańskiej przez szczególną ustawę włoską.

Podsumowanie

Natura prawna Państwa Miasta Watykańskiego została określona przede wszystkim w preambule do Traktatu Laterańskiego, w której stwierdzono, że państwo to zostało powołane po to, aby zagwarantować Stolicy Apostolskiej możliwość swobodnego pełnienia swojej misji. Tym samym Państwo Watykańskie pełni „służebną” rolę zarówno wobec Biskupa Rzymu – który jest jego jedynym suwerenem – jak i wszystkich instytucji Kurii Rzymskiej. Teza ta ma zasadnicze znaczenie m.in. dla analizy ustroju Państwa Miasta Watykańskiego, zakresu niezależności poszczególnych organów władzy oraz obowiązującego na jego terytorium prawa.

Skoro Biskup Rzymu jest jedynym suwerenem Państwa Watykańskiego, to realizuje on w nim prerogatywy związane ze swoim urzędem. W nauczaniu i prawie Kościoła nie istnieje „świecki” komponent czy wymiar urzędu Biskupa Rzymu, stąd użyte w ustawach zasadniczych

¹⁷² P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 76-79.

¹⁷³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 42-45.

¹⁷⁴ Tamże, s. 48.

Państwa Watykańskiego sformułowanie, iż posiada on w tym Państwie pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędowniczej należy rozumieć jako analogiczne do kanonicznych regulacji dotyczących najwyższej, pełnej i bezpośredniej władzy Biskupa Rzymu. Charakter władzy jedyne suwerena Państwa Miasta Watykańskiego wynika z prawa kanonicznego.

Papież – zarówno wobec Kościoła jak i Państwa Watykańskiego – nie jest władcą absolutnym w tym sensie, iż może podejmować decyzje, w tym ustawodawcze, jedynie na podstawie swojego uznania. Zawsze jest on ograniczony przede wszystkim przez naturalne i pozytywne prawo Boże, które tym samym stanowi podstawowe źródło gwarancji praw dla wszystkich, którzy znajdują się w obszarze jego jurysdykcji pełnionej w Państwie Watykańskim. W istocie do kategorii tej zalicza się każdy przebywający na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego, a nie tylko jego obywatele. Zresztą sama koncepcja obywatelstwa watykańskiego również jest ściśle podporządkowana „służebnej” naturze tego Państwa. Obywatelstwo to pełni przede wszystkim gwarancyjną rolę wobec osób pełniących zadania w Stolicy Apostolskiej bądź w samym Państwie Watykańskim. Obywatele watykańscy nie tworzą narodu politycznego, którego rola mogłaby być porównywana z koncepcją narodu jako suwerena współczesnych państw demokratycznych. Wpływ na wybór suwerena Państwa Miasta Watykańskiego mają tylko ci jego obywatele, którzy są kardynałami posiadającymi prawo udziału w konklawe.

Natura Państwa Watykańskiego oraz charakter władzy przysługującej jego suwerenowi przekłada się także na system prawny tego Państwa. Zgodnie z aktualną ustawą o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego zasadniczym źródłem prawa oraz pierwszym kryterium interpretacji ustaw jest porządek kanoniczny, który należy rozumieć jako całość norm składających się na system powszechnego prawa kanonicznego. Warto pamiętać, że ustawa o źródłach prawa z 1929 r. odwoływała się w tym zakresie do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. i konstytucji apostolskich. Ustawa ta nie stwierdzała, że prawo kanoniczne stanowi kryterium interpretacji ustaw, choć w praktyce w Państwie Watykańskim stosowano właśnie kanoniczne zasady wykładni. Tym samym, w zakresie zasad interpretacji prawa, ustawa o źródłach z 2008 r. usankcjonowała wcześniejszą praktykę.

W każdym razie od początku istnienia Państwa Miasta Watykańskiego źródła jego prawa dzieli się na źródła podstawowe – tj. prawo kanoniczne i akty normatywne wydane specjalnie dla tego Państwa – oraz pomocnicze, recypowane z włoskiego systemu prawa. Tym samym w Państwie Miasta Watykańskiego prawo kanoniczne ma przymiot prawa państwowego. Ustawodawca watykański wprost wskazuje materie będące przedmiotem

wyłącznej regulacji przez prawo kanoniczne lub włoskie. Jednocześnie każda zmiana w kanonicznym porządku prawnym automatycznie ma zastosowanie w Państwie Watykańskim, ale proces ten nie zachodzi w odwrotnym kierunku.

Rozdział 2. Prawo kanoniczne jako podstawa watykańskiego porządku prawnego

Zgodnie z watykańską ustawą o źródłach prawa prawo kanoniczne stanowi podstawę porządku prawnego Państwa Miasta Watykańskiego. Poszukując odpowiedzi na pytanie o funkcję prawa kanonicznego w tym systemie prawnym należy przeanalizować, co dokładnie oznacza wskazane sformułowanie. Analizę należy rozpocząć od zbadania relacji pomiędzy prawem kanonicznym a aktami normatywnymi wydawanymi dla Państwa Miasta Watykańskiego, zakładając, że norma kanoniczna właściwie zawsze powinna być rekonstruowana z odniesieniem do nauczania Kościoła.

Pomiędzy prawem kanonicznym a Magisterium Kościoła zachodzi ścisły związek. Czy i jak przekłada się on na system prawny państwa Miasta Watykańskiego? Ustalenie tej kwestii wymaga sięgnięcia do treści zasad leżących u podstaw prawa kanonicznego, co będzie przedmiotem rozważań prowadzonych w drugiej części niniejszego rozdziału. Natomiast ostatni podrozdział poświęcony zostanie zbadaniu sposobów korzystania z przyznanego sędziom watykańskim prawa do rozstrzygnięcia sprawy w przypadku braku normy prawnej. Takie rozstrzygnięcia zawsze muszą mieć na względzie prawo kanoniczne.

1. Relacja między prawem kanonicznym a aktami normatywnymi wydawanymi dla Państwa Watykańskiego

1.1. Źródła prawa kanonicznego

Przez prawo kanoniczne rozumie się zbiór norm prawnych ustanowionych lub uznanych przez władze kościelne, regulujących stosunki w Kościele i relacje Kościoła z innymi społecznościami¹⁷⁵. Pierwotny Kościół wychodził z założenia – wynikającego ze starotestamentalnych koncepcji – że prawo stanowi przejaw woli Bożej, odkrywanej pod natchnieniem Ducha Świętego. Badacze tego zagadnienia za najczytelniejszy przykład takiego sposobu rozumowania wskazują fragment *Dziejów Apostolskich*, opisujący przebieg tzw. Soboru Jerozolimskiego, którego postanowienia zostały ogłoszone w formule „postanowiliśmy, Duch Święty i my” (Dz. 15, 28). Nie analizując w szczególności, skądinąd bardzo ciekawej, zależności pomiędzy prawem pierwotnego Kościoła a prawem Starego Testamentu, wystarczy wskazać, że chrześcijanie od samego początku zdawali sobie sprawę,

¹⁷⁵ J. Krukowski, *Prawo kanoniczne*, w: *Encyklopedia Katolicka. Tom XVI*, Lublin 2012, kol. 310; R. Sobański, *Prawo w prawie kościelnym*, PK 36(1993), s. 7-17.

że podstawowym regulatorem ich wspólnotowego życia jest przykazanie miłości, do którego powinny odnosić się wszelkiego rodzaju ustawy kościelne. Z tego względu jakiegokolwiek zarządzenia „zewnątrzne” miały sens tylko o tyle, o ile znajdowały uzasadnienie w wierze, zakładającej przede wszystkim komunie z Chrystusem. Stąd Kościół należy pojmować nie tyle jako wspólnotę prawną, opartą na ustawach wydanych przez kompetentną władzę, ale jako wspólnotę wiary w Jezusa Chrystusa, prowadzoną przez Ducha Świętego, której podstawowym zadaniem jest konkretyzowanie prawa Bożego w konkretnych realiach historycznych¹⁷⁶. Właśnie dlatego chrześcijanie nie przyjęli całości praw wynikających z objawienia starotestamentowego, a jedynie te, które zostały potwierdzone przez Jezusa lub jego Apostołów. Zresztą to właśnie tej kontrowersji dotyczył wspomniany już Sobór Jerozolimski.

Właściwie aż do czasów Dekretu Gracjana za źródła prawa kanonicznego uważano: Pismo Święte, Tradycję, normy wydawane przez sobory, synody i papieży oraz – w określonym zakresie – unormowania wydawane przez władze państwowe. Jednocześnie ówczesny brak rozróżnienia pomiędzy teologią a prawem kanonicznym sprawiał, że mogło ono uchodzić co najwyżej za „teologię praktyczną”¹⁷⁷. Co prawda wraz z biegiem czasu nauka prawa kanonicznego wyodrębniła się z teologii, stając się samodzielną dyscypliną, jednak nie zmienia to faktu, że nadal jej charakterystyczną cechą jest bezpośrednio zakorzenienie w wierze Kościoła, przy uwzględnieniu dorobku prawoznawstwa, np. nowożytnej idei kodyfikacji prawa¹⁷⁸. Z punktu widzenia przedmiotu naszych badań jest to o tyle istotne, że Państwo Miasta Watykańskiego powstało już po wejściu w życie pierwszego w dziejach Kościoła Kodeksu Prawa Kanonicznego.

Warto zauważyć, że sama idea skodyfikowania prawa kanonicznego spotykała się ze sporym sprzeciwem, argumentowanym m.in. przez formalizm tego rodzaju rozwiązań legislacyjnych czy obawy o utratę wraz z wejściem w życie Kodeksu mocy obowiązującej dotychczasowych zasad prawnych, co postrzegano nawet jako ryzyko zerwania z Tradycją Kościoła. Prace nad Kodeksem Prawa Kanonicznego, promulgowanym 25 maja 1917 roku, rozpoczął papież Pius X, powołując 19 marca 1904 roku komisję, której zadaniem było przygotowanie projektu kodyfikacji prawa Kościoła. Jej pracami kierował Pietro Gasparri, negocjujący w późniejszym czasie także Pakty Laterańskie. Wynikiem tych prac był Kodeks z 1917 roku, który podzielono – zgodnie z systematyką stosowaną w nauczaniu prawa

¹⁷⁶ G. Ghirlanda, *Introduzione al diritto ecclesiale*, Roma 1993, s. 38-39.

¹⁷⁷ Zob. A.M. Stickler, *La norma canonica nel primo millennio della Chiesa*, IC 16(1976), s. 15-38.

¹⁷⁸ Por. R. Sobański, *Teoria prawa kościelnego*, Warszawa 1992, s. 62-63.

rzymskiego – na osoby, rzeczy i skargi¹⁷⁹. Jednocześnie, stosownie do kan. 1 KPK/17, Kodeks stanowił wyłączne prawo dla Kościoła łacińskiego (w pewnym zakresie także dla Kościołów wschodnich), uchylając wcześniej obowiązujące ustawy powszechne i partykularne. Wyjątkiem były tu ustawy znajdujące się w zatwierdzonych księgach liturgicznych lub należące do prawa Bożego – zarówno pozytywnego, jak i naturalnego (kan. 2).

Kodeks z 1917 r. wskazywał jako źródło prawa zwyczaj oraz ustawę, a podstawowe regulacje dotyczące ustaw kościelnych zawarto w kan. 8-24. Natomiast z kan. 29-34 obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego można zrekonstruować następujące kategorie aktów stanowiących źródła prawa kanonicznego: dekrety generalne wydane przez ustawodawcę, dekrety generalne wydane przez posiadającego władzę administracyjną na mocy wyraźnej delegacji ustawodawcy, dekrety generalne wykonawcze, instrukcje¹⁸⁰. Również w obowiązującym Kodeksie źródłem prawa jest zwyczaj (kan. 23).

W kanonistyce zauważa się, że podstawowym źródłem dla obowiązujących obecnie Kodeksów Prawa Kanonicznego są dokumenty Soboru Watykańskiego II, stąd słusznie niektórzy badawcze podnoszą, że dokumenty te w istocie stanowią ostatnie dokumenty soboru, który obradował w latach 1962-1965. Co prawda zarówno Kodeks łaciński, jak i Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich nie wymienia wśród źródeł prawa postanowień Soboru Watykańskiego II, to jednak biorąc pod uwagę ściśle eklezjalny charakter prawa kanonicznego dokumenty te należy uznać za źródła prawa, gdyż wyrażają wolę ustawodawcy kościelnego, w więc mają charakter normatywny w takim samym zakresie, jak inne akty uznane za źródła prawa kanonicznego¹⁸¹. Jedyna różnica polega na tym, że nauczanie soborów przeważnie ma charakter programowy, co z kolei prowadzi do wniosku, że dokumenty te mają zasadnicze znaczenie dla późniejszego tworzenia prawodawstwa kościelnego. W tym kontekście P. Gismondi stawia wręcz tezę o istnieniu „ustawodawcy soborowego” – papieża wraz z całym zgromadzeniem – którego dyrektywy powinny zostać zrealizowane przez „ustawodawcę zwykłego” (a więc „samego” papieża) i inne organy powołane do sprawowania w Kościele władzy ustawodawczej¹⁸².

W tej perspektywie jasne jest, że zarówno obowiązujące Kodeksy prawa kanonicznego, jak i inne źródła prawa Kościoła zawsze opierają się na treściach głoszonych przez Urząd Nauczycielski Kościoła. To właśnie w tym obszarze należy poszukiwać meta-założeń

¹⁷⁹ D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022, s. 68-69.

¹⁸⁰ J. Otaduy, *Lezioni di diritto canonico. Parte generale*, Venezia 2011, s. 41.

¹⁸¹ G. Lo Castro, *La qualificazione giuridica delle deliberazioni conciliari nelle fonti di diritto canonico*, Milano 1970, s. 28-29.

¹⁸² P. Gismondi, *I principi conliari e il diritto canonico*, DE 2(1968), s. 18.

kanonicznego systemu prawa. Nie oznacza to, że każda norma kanoniczna musi wprost wynikać z prawa Bożego, jednak zawsze jest ono zarówno fundamentem porządku prawnego Kościoła, jak i miarą dopuszczalności wydania określonych zarządzeń przez kompetentnego prawodawcę¹⁸³. Tym samym prawu kanonicznemu właściwie obca jest idea – charakterystyczna dla nurtów pozytywizmu prawnego – zakładająca, że obowiązującym prawem są tylko te normy, które zostały określone przez ustawodawcę w określonych źródłach prawa, np. w ustawie. W Kościele charakter normatywny ma przede wszystkim Objawienie, wyjaśniane przez Urząd Nauczycielski. Z drugiej strony nie oznacza to – a same Kodeksy Prawa Kanonicznego są tu najlepszym przykładem – iż prawo kanoniczne w ogóle nie jest spożytywizowane.

Stąd słusznie zauważa E. Corecco, że w całości norm kanonicznych za ich *corpus* należy uznać normy prawa Bożego i prawa ludzkiego wspólnego dla wszystkich Kościołów partykularnych¹⁸⁴. Przy czym prawo Boże konstytuuje Kościół – zarówno w jego wymiarze powszechnym, jak i partykularnym¹⁸⁵. Stąd też w porządku kanonicznym za ustawę należy uznać także prawo Boże i naturalne, a w określonym zakresie także prawodawstwo świeckie¹⁸⁶, które zostało „kanonizowane”. W jaki sposób źródła ta przekładają się na system prawny Państwa Miasta Watykańskiego, zwłaszcza w kontekście ustawodawstwa watykańskiego?

1.2. Ustawy watykańskie a ustawy kanoniczne

W klasycznej definicji św. Tomasza z Akwinu, powszechnie przyjmowanej w nauce prawa kanonicznego, ustawa to odpowiednio promulgowane zarządzenie rozumu wydane przez tego, do kogo należy troska o dobro wspólne. Nigdy więc ustawa nie może być przejawem dowolnej czy tym bardziej arbitralnej woli prawodawcy. Należy pamiętać, że Akwinata był przekonany o boskim pochodzeniu ludzkiego rozumu, co z kolei uniemożliwiało powstanie dychotomii pomiędzy wiarą a rozumem. Jednak porzucenie w epoce Oświecenia idei ścisłego związku wiary i rozumem, doprowadziły do – rozwijanej szczególnie po II Soborze Watykańskim – refleksji nad definicją prawa kanonicznego jako „zarządzenia wiary”.

¹⁸³ W. Aymans, *Diritto canonico e comunione ecclesiale. Saggi di diritto canonico in prospettiva teologica*, Torino 1993, s. 102.

¹⁸⁴ E. Corecco, *Ius universale – Ius particolare. Ius in vita et in missione Ecclesiae*, w: *Acta Symposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codicis Iuris Canonici (19-24 April 1993) (Rome 1994)*, s. 564.

¹⁸⁵ L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele. Zasady, wzorce, perspektywy*, Kraków 2003, s. 79.

¹⁸⁶ J. Syryjczyk, *Sankcje w Kościele. Część ogólna, komentarz*, Warszawa 2008, s. 106.

Oczywiście nie oznacza to, że pozytywne normy kanoniczne mogłyby być irracjonalne. Wręcz przeciwnie, jednak ich źródłem nie może być jedynie rozum pozbawiony perspektywy wiary¹⁸⁷.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku – pomimo postulatów zgłaszanych na etapie prac przy jego redakcji, a jednocześnie tak samo jak Kodeks z 1917 roku – nie zawiera legalnej definicji ustawy. W nauce określa się ją jako akt kościelnej władzy rządzenia (władzy ustawodawczej), istniejącej z ustanowienia Bożego, wykonywanej zasadniczo w zakresie zewnętrznym przez osoby wyświęcone. Ustawa powstaje z chwilą promulgacji oraz wiąże tych, dla których została wydana¹⁸⁸.

Natomiast przez „ustawy wydane dla Państwa Watykańskiego” rozumie się ustawy zarówno o charakterze „świeckim”, jak i kanonicznym przeznaczone specjalnie dla tego Państwa i promulgowane przez kompetentną władzę państwową. Ich celem może być zarówno uregulowanie *ex novo* danej materii, jak i wprowadzenie zmian do ustawodawstwa recypowanego z systemu włoskiego¹⁸⁹.

1.3. Dekrety, regulaminy i inne dyspozycje o charakterze normatywnym jako źródła prawa

Ustawa nie jest jedynym źródłem pozytywnego prawa kanonicznego. Do obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego ustawodawca kościelny wprowadził – nieznanymi Kodeksowi z 1917 roku – tytuł III Księgi I dekrety ogólne oraz instrukcje (kan. 29-34). Na etapie prac nad Kodeksem z 1983 roku podnoszono konieczność jasnego rozróżnienia poszczególnych zadań władzy kościelnej. W odpowiedzi na te postulaty ustawodawca kanoniczny ustanowił rozróżnienie pomiędzy ustawami a ogólnymi dekretami wykonawczymi oraz pozostałymi aktami o charakterze normatywnym, wydawanymi przez podmioty posiadające władzę wykonawczą¹⁹⁰. Dekret – określany w doktrynie niekiedy jako zarządzenie – może dotyczyć bądź jednej, konkretnej sprawy, bądź też mieć charakter ogólny. Jednak od dekretów ogólnych będących ustawami, należy odróżnić dekrety wykonawcze, których zadaniem jest sprecyzowanie sposobu realizacji ustawy¹⁹¹.

¹⁸⁷ Zob. L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele...*, s. 63-70.

¹⁸⁸ R. Sobański, *Uwagi o interpretacji prawa kościelnego*, PK 30(1987), s. 33.

¹⁸⁹ J.I. Arrieta, *Considerazione attorno ai rapporti...*, s. 805-806.

¹⁹⁰ P. Lombardía, J. Otaduy, *Komentarz do kan. 1-34 Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. Piotr Majer, Kraków 2011, s. 86.

¹⁹¹ E. Szafranowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, Warszawa 1985, s. 173.

Podział ten wynika wprost z przepisów prawa. Zgodnie z kan. 29 KPK/83 dekrety ogólne, za pomocą których właściwy ustawodawca wprowadza dla wspólnoty zdanej do przyjęcia ustawy przepisy obowiązujące wszystkich, są ustawami we właściwym znaczeniu i rządzą się przepisami kanonów o ustawach. Jednak posiadający jedynie władzę wykonawczą nie może wydać dekretu ogólnego. Wyjątkiem od tej sytuacji jest przypadek, gdy uprawnienie do wydania dekretu ogólnego zostanie wyraźnie udzielone, przez właściwego ustawodawcę, posiadającemu zwyczajną władzę wykonawczą (kan. 30). Natomiast ci, którzy posiadają władzę wykonawczą mają prawo – w ramach swojej właściwości – wydawać ogólne dekrety wykonawcze, w których dokładniej określa się sposoby zastosowania ustawy albo przynagla się do jej przestrzegania (kan. 31 § 1). Do takich dekretów – w kwestii ich promulgacji i okresu *vacatio legis* – stosuje się kan. 8 (kan. 31 § 2).

Ogólne dekrety wykonawcze obowiązują osoby podlegające ustawom (kan. 32), a jednocześnie nigdy nie mogą one ani być z nimi sprzeczne, ani ich zmieniać. Również wtedy, gdy są wydawane pod inną nazwą. Jeżeli by do tego doszło dekrety te są – w zakresie, w jakim pozostają niezgodne z ustawą – pozbawione jakiegokolwiek mocy prawnej (kan. 33 § 1). Ponadto ogólne dekrety wykonawcze tracą moc wskutek odwołania dokonanego przez właściwą władzę wprost albo w sposób dorozumiany. Tracą także moc z chwilą wygaśnięcia ustawy, dla wykonania której zostały wydane. Żadnego wpływu na ich obowiązywanie nie ma natomiast ustanie władzy wydającego, chyba że co innego wyraźnie zastrzeżono (kan. 33 § 2).

Posiadający władzę wykonawczą – w ramach swojej właściwości – mają także prawo wydawać instrukcje. Ich celem jest wyjaśnianie ustaw oraz wskazanie racji, jakie należy uwzględnić przy ich stosowaniu. Instrukcje wydaje się na użytek tych, którzy mają się troszczyć o wprowadzenie ustaw w życie i obowiązują ich w wykonywaniu ustaw (kan. 34 § 1). Również instrukcje nie mogą zmieniać ustaw. Nie mogą też być z nimi sprzeczne. Jeżeli któreś z postanowień instrukcji nie dadzą się pogodzić z przepisami ustaw, są pozbawione wszelkiej mocy (kan. 34 § 2). Ponadto instrukcje tracą moc nie tylko przez odwołanie dokonane wprost albo w sposób dorozumiany przez właściwą władzę, która je wydała, albo wyższą, lecz także przez wygaśnięcie ustawy, dla której wyjaśnienia czy wprowadzenia jej w życie zostały wydane (kan. 34 § 3).

Warto podkreślić, że już papież Benedykt XV w 1917 roku¹⁹² zdecydował, iż instrukcje mogą być wydawane przez kongregacje Kurii Rzymskiej w celu wyjaśnienia ustaw i osiągnięcia przez nie większej skuteczności. Aktualnie instrukcje mają prawo wydawać:

¹⁹² Benedykt XV, *motu proprio* *Commissio instituitur ad Codicis Canones Authentice Interpretandos*, AAS 9(1917), 483-484.

Biskup Rzymu, dykasterie Kurii Rzymskiej, konferencje biskupów, biskupi diecezjalni oraz zrównani z nimi w prawie zwierzchnicy Kościołów partykularnych, wikariusze generalni, wikariusze biskupi, wyżsi przełożeni kleryckiego instytutu zakonnego na prawie papieskim oraz stowarzyszenia życia apostołskiego na prawie papieskim. Instrukcje mogą dotyczyć różnorodnych zagadnień, a ze względu na ich treść wyróżnia się m.in. instrukcje duszpasterskie, liturgiczne, muzyczne, dyscyplinarne czy doktrynalne¹⁹³.

W poprzedniej ustawie o źródłach prawa Państwa Watykańskiego wśród źródeł prawa wymieniono także „regulaminy wydane zgodnie z prawem przez uprawnione władze” (art. 1b). Natomiast w obowiązującej ustawie o źródłach prawa uznano jedynie, że regulacje odnoszące się do ustaw stosuje się także do – wydanych zgodnie z prawem – dekretów, regulaminów i wszystkich innych dyspozycji o charakterze normatywnym (art. 1 ust. 3). Co prawda żadna z tych ustaw nie precyzuje zależności hierarchicznej pomiędzy ustawami a tego rodzaju aktami, to jednak – ze względu na znaczenie prawa kanonicznego w watykańskim porządku prawnym – służą one wykonywaniu ustaw, nie mogą ich zmieniać, ani być z nimi niezgodne.

Tezę tę potwierdzają stosowane w Państwie Miasta Watykańskiego zasady techniki prawodawczej, które wyróżniają następujące akty o charakterze podustawowym: dekret (wydawany w celu wykonania zasad określonych w ustawach, dekrety często dotyczą różnych spraw i są kierowane do określonej kategorii podmiotów), regulamin (mający na celu określenie wewnętrznych zasad funkcjonowania poszczególnych organów Państwa, w tym zasad świadczenia pracy przez poszczególne grupy zawodowe¹⁹⁴) i zarządzenie (wykazujący charakter administracyjny, wydawany w celu wykonania ustaw, regulaminów i dekretów)¹⁹⁵. Oczywiście wszystkie te akty – przy zachowaniu ogólnych zasad wynikających z ustawy o źródłach prawa – składają się na watykański porządek prawny.

Należy podkreślić, że podstawą prawa kanonicznego zawsze powinno być nauczanie Kościoła. Ma ono decydujące znaczenie również w porządku prawnym Państwa Watykańskiego, czego przejawem jest odwoływanie się przez ustawodawcę watykańskiego do takich zasad „kanonicznych”, jak prawo Boże naturalne i pozytywne. Jaka jest ich normatywna treść?

¹⁹³ M. Sitarz, *Instrukcja*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 962-963.

¹⁹⁴ Por. M. Persiani, *Considerazioni sul lavoro „sub umbra Petri”*, ADV 2(2016), s. 106.

¹⁹⁵ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 80-81.

2. Znaczenie zasad „kanonicznych” w ustawie o źródłach prawa

2.1. Prawo Boże naturalne

Katechizm Kościoła Katolickiego naucza, że „prawo moralne wyraża się w różnych formach, ale wszystkie one są powiązane ze sobą: prawo wieczne, będące w Bogu źródłem wszelkich praw; prawo naturalne; prawo objawione obejmujące Stare Prawo i Nowe Prawo, czyli Prawo ewangeliczne; wreszcie prawa cywilne i kościelne” (nr 1952). Jak wyjaśnił Benedykt XVI prawo naturalne zostało „zawarte i doskonale urzeczywistnione w Prawie Ewangelii”, które wraz z łaską daje możliwość uczestnictwa w życiu Bożym¹⁹⁶. W teologii katolickiej pojęcie prawa naturalnego rozwijało się właściwie od samego początku chrześcijaństwa, przede wszystkim na bazie nauki św. Pawła wyrażonej w Liście do Rzymian¹⁹⁷ oraz poglądów niektórych starożytnych szkół filozoficznych, w tym zwłaszcza stoicyzmu, gdzie podnoszono iż prawo ludzkie jest jedynie wyrazem prawa wiecznego, pochodzącego z od samego Logosu, który kształtuje wszystkie rzeczy i rozumnie ustala co jest dobre, a co złe. Wyraźnie podkreślano konieczność stanowienia prawa rozumnego, słusznego i sprawiedliwego, służącego dobru wspólnemu¹⁹⁸.

Ojcowie Kościoła stali na stanowisku, że prawo naturalne, ze względu na swój rozumowy charakter, jest wspólne wszystkim ludziom, stanowi przejaw woli Boga, zawsze ma stałą treść, a jednocześnie stanowi miarę dla praw ludzkich, których należy przestrzegać o tyle, o ile nie jest z nim sprzeczne. Stąd opozycja chrześcijan wobec prawa rzymskiego dotyczyła właściwie jedynie tych jego unormowań, który sprzeciwiały się oddawaniu czci Bogu lub miały niemoralny charakter (np. dopuszczalność przerywania ciąży). Oczywiście poza tym zakresem pozostał cały szereg instytucji prawnych, *notabene* recypowanych przez Kościół¹⁹⁹.

Od czasów Gracjana w kanonistyce funkcjonuje koncepcja, zgodnie z którą w prawie kanonicznym konkretyzuje się prawo Boże, będące jednocześnie zasadniczym filarem prawodawstwa kościelnego. Tematyka ta zajmowała poczesne miejsce także w refleksjach

¹⁹⁶ Benedykt XVI, *Adhortatio Apostolica Possynodalis, Verbum Domini*, AAS, II(2010), 681-787. Tekst polski: *Posynodalna Adhortacja Apostolska Verbum Domini*, https://w2.vatican.va/content/dam/benedict-xvi/pdf/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20100930_verbum-domini_pl.pdf, (dostęp 01.11.2019 r.), pkt 9.

¹⁹⁷ Zob. H. Kupiszewski, *Nowy Testament a historia prawa*, PK 3-4(1986), s. 20-21.

¹⁹⁸ Zob. A. Szadok-Bratuń, M. Bratuń, *Z rodowodu klasycznego prawa naturalnego*, „Studia z Prawa Publicznego” 3(2019), s. 9-27; G. Reale, *Historia filozofii starożytnej III. Systemy epoki hellenistycznej*, Lublin 1999, s. 424-426.

¹⁹⁹ Zob. J. Hervada, *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013, s. 65-70; D. Composta, *Teologia del diritto naturale. L'essenza del diritto naturale*, AP 3-4(1969), s. 407-490.

średniowiecznych teologów, zwłaszcza św. Tomasza z Akwinu²⁰⁰. Dla Akwinaty wyrażenie zasad prawa naturalnego w prawach stanowionych dokonuje się inaczej w odniesieniu do praw chroniących czynienie dobra, a inaczej w odniesieniu do praw zakazujących zła. Zgodnie z tym rozróżnieniem, św. Tomasz twierdził, że prawa zakazujące czynienia zła, zwłaszcza zakazujące zabijania człowieka, są wyprowadzane z prawa naturalnego na wzór dedukcji logicznej; prawodawcy mogą tu jedynie określać szczegółowo różne sposoby zabezpieczenia przed danym złem oraz wyznaczać różne sankcje grożące za złamanie prawnego zakazu. Zupełnie inaczej z prawa naturalnego wyprowadzane są prawa chroniące czynienie dobra. Jak objaśnia J. Salij, prawodawca jest tu podobny raczej do technika, który idei ogólnej nadaje jakiś kształt szczegółowy, co z kolei wyjaśnia wielość sprawiedliwych praw stanowionych przez różne państwa²⁰¹. Dlatego szczegółowe wnioski wyprowadzane z tych podstawowych zasad mogą się różnić²⁰². Zmienność aplikacji prawa naturalnego nie oznacza jednak zmienności jego norm, składających się na „ustawę naturalną”.

W nauce Kościoła wyraźnie podnosi się trzy podstawowe cechy prawa naturalnego: uniwersalność, niezmienność i poznawalność²⁰³. Innymi słowy, prawo naturalne uznaje się za „wszczepione” człowiekowi w momencie stworzenia. Może być ono przez niego poznawane wraz z jego rozwojem intelektualnym. Na proces ten mają także wpływ czynniki zewnętrzne, np. rozwój nauki²⁰⁴.

Nie jest jednak tak, że teologia katolicka utożsamia reguły moralne z prawem stanowionym. Charakteryzując te dwa porządki teologowie wskazują na cechy w sposób zasadniczy je odróżniające. Przede wszystkim prawo stanowione jest egzekwowane za pomocą przymusu, składa się z norm określających nakazy i zakazy, ogranicza się do relacji społecznych, jest skierowane do pewnych grup, czy osób oraz podlega zmianom. Natomiast reguły moralne mają charakter powszechny i niezmienny, oprócz nakazów i zakazów zawierają także „rady” co do właściwego postępowania, nie są egzekwowane za pomocą przymusu oraz obejmują wszystkie aspekty życia ludzkiego²⁰⁵.

W klasycznych dla teologii katolickiej koncepcjach Bóg jest także prawodawcą, a więc objawione przez niego prawa również mają charakter pozytywny (*lex*). Zresztą zapatrywanie to wynika już ze Starego Testamentu, który wszystkie zasady etyczne pojmuje jako objawione

²⁰⁰ P. Gherri, *Lezioni di teologia del diritto canonico*, Roma 2004, s. 200-203.

²⁰¹ J. Salij, *Prawa naturalne i prawa stanowione w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2(2017), s. 103-108; por. A. Krapiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1999, s. 63-64.

²⁰² J. Hervada, *Historia prawa...*, s. 103-105, 108-109.

²⁰³ Z. Grocholewski, *La legge naturale nella dottrina della Chiesa*, IE 1(2008), s. 39-41.

²⁰⁴ R. Pizzorni, *Diritto naturale e diritto positivo in S. Tommaso d'Aquino*, Bolonia 1999, s. 177-178, 190-192.

²⁰⁵ Zob. G. Guerzoni, *I fondamenti della morale cristiana*, Milano 2013, s. 121-122, 144-150.

przez Boga²⁰⁶. Prowadzi to niektórych kanonistów do przyjęcia, że prawo objawione przez Chrystusa – mające dla Kościoła walor *lex fundamentalis* – jest prawem „pozytywnym”²⁰⁷.

Co do natury prawa i relacji pomiędzy prawem stanowionym i naturalnym wypowiadają się nie tylko teologowie katoliccy, ale również Urząd Nauczycielski Kościoła. Spośród wielu przykładów wystarczy wskazać tu Katechizm Kościoła Katolickiego i Kompendium Nauki Społecznej Kościoła. Pierwszy z tych dokumentów zajmuje się przedmiotową tematyką w numerach 1950-1986. Zgodnie z Katechizmem prawo moralne zakłada między stworzeniami rozumny porządek, który ustanowił Stwórca swoją mocą, mądrością i dobrocią dla ich dobra i ze względu na ich cel. Każde prawo znajduje w prawie wiecznym swoją pierwszą i ostateczną prawdę (nr 1951). Prawo naturalne wyraża pierwotny zamysł moralny, który pozwala człowiekowi rozpoznać rozumem, czym jest dobro i zło, prawda i kłamstwo (nr 1954), a jego główne przepisy zostały wyrażone w Dekalogu (nr 1955). Samo stosowanie prawa naturalnego jest bardzo zróżnicowane; może ono wymagać refleksji dostosowanej do różnorodności warunków życiowych, zależnie od miejsca, czasu i okoliczności. Niemniej pośród różnorodności kultur prawo naturalne pozostaje normą łączącą ludzi między sobą i nakładającą na nich, mimo nieuniknionych różnic, wspólne zasady (nr 1957). Katechizm naucza, że prawo naturalne jest niezmiennie i trwale pośród zmian historycznych. Zasady, które są jego wyrazem, pozostają ważne w swojej istocie. Stanowi ono konieczną podstawę do opracowania zasad moralnych oraz prawa „świeckiego” (nr 1979). Natomiast zgodnie z Kompendium Nauki Społecznej Kościoła prawo naturalne jest podstawą, a jednocześnie wyznacznikiem granic prawa pozytywnego. Wynika z niego konieczność urzeczywistnienia przez prawo i porządek polityczny takich wartości, jak wolność, prawda, sprawiedliwość i solidarność (nr 192-203).

Z tego stanowiska wynika kościelna krytyka pozytywizmu prawnego i praworządności rozumianej jako ścisłe przestrzeganie przepisów prawa, bez względu na okoliczności. Odnosząc się do kwestii pozytywizmu prawnego Kongregacja Nauki Wiary stwierdziła, że zakłada on, iż jedyną instancją prawa i norm moralnych jest aktualnie obowiązujące prawo, ocenione z definicji jako sprawiedliwe, ponieważ jest wyrazem woli prawodawcy. Natomiast, według nauki Kościoła, postawa ta „otwiera drogę do samowoli władzy, gdyż prawodawca może działać zgodnie z prawem wyłącznie w obrębie pewnych granic, które wynikają z godności ludzkiej osoby, i w służbie rozwoju tego, co jest autentycznie ludzkie”²⁰⁸.

²⁰⁶ J. Hervada, *Historia prawa...*, s. 55.

²⁰⁷ D. Composta, *Introduzione alla teologia del diritto divino positivo*, AP 2(1971), s. 226.

²⁰⁸ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, Stato della Città del Vaticano 2002, nr 7.

W dokumentach Soboru Watykańskiego II do pojęcia prawa naturalnego odwoływano się w różnorodny sposób. W *Konstytucji Dogmatycznej o Kościele w świecie współczesnym*²⁰⁹ stwierdzono, że Kościół „uczy poznawać” prawo Boże i naturalne, przez co przyczynia się do budowania pokoju i braterstwa między ludźmi (nr 89). Jednocześnie Sobór wyraźnie przyjął, że żadne prawo stanowione nie może stać w opozycji do prawa naturalnego. W przedmiotowej konstytucji stwierdzono, że w granicach prawa naturalnego i ewangelicznego każdy obywatel może bronić zarówno swoich praw, jak i praw współobywateli przed naruszeniami ze strony władzy publicznej (nr 74).

Prawo naturalne więc z jednej strony wyznacza granicę pozytywnych działań ustawodawcy, z drugiej zaś stanowi jego podstawową zasadę²¹⁰. W obecnym Kodeksie zakłada się np. istnienie przeszkód małżeńskich wynikających z prawa naturalnego (kan. 1163 § 2 i 1165 § 2), stanowiące wyraz przyjętych założeń antropologicznych²¹¹, a sam prawodawca odwołuje się do nabywania dóbr doczesnych sposobami prawa naturalnego (kan. 1259), czy rozporządzania dobrami z prawa naturalnego (kan. 1299 § 1), a także do naturalnych obowiązków wobec innej osoby (kan. 1071 § 1), więzów naturalnych (kan. 877), czy słuszności naturalnej (kan. 271 § 3). Ponadto niektórzy autorzy wskazują na szereg kanonów Kodeksu łacińskiego będących wyrazem prawa naturalnego bez wyraźnego odwołania się do tej kategorii. Wymienia się wśród nich kan. 208, kan. 748 § 2, kan. 214, kan. 215, kan. 219, kan. 220, kan. 221, kan. 226 § 2, kan. 1136, kan. 1397, kan. 1398, kan. 1058, 1091, 1084, kan. 1095, kan. 1098, kan. 1103, kan. 96, kan. 900 § 1, kan. 1024²¹².

Stąd kanoniści podnoszą, że prawo naturalne należy uznać za „źródło istnienia” prawa kanonicznego jako konieczny warunek jego mocy obowiązującej oraz normę, której nie można naruszyć stanowiąc normy prawa ludzkiego (*vide*: prawo pozytywne sprzeczne z prawem naturalnym w ogóle nie jest prawem) oraz jako zasadę postępowania. Co ciekawe przez pryzmat prawa naturalnego określa się także moc obowiązującą unormowań wynikających z przepisów zawartych w Starym Testamencie. Obowiązują one o tyle, o ile zawierają i wyrażają prawo naturalne lub o ile zostały wyraźnie przejęte przez Kościół.²¹³

²⁰⁹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio Pastoralis de Ecclesia in Mundo huius temporis Gaudium et Spes*, AAS 58 (1966), 1042-1044. Tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2012, s. 526-606.

²¹⁰ J. Hervada, *Il diritto naturale nell'ordinamento canonico*, IE 2(1989), s. 507.

²¹¹ R. Sobański, *Teoria prawa...*, s. 201.

²¹² L. Adamowicz, *Lex – Natura – Ecclesia. Międzyreligijne, międzywyznaniowe i międzyobrzędkowe norm prawa kodeksowego Kościoła katolickiego*, Lublin 2004, s. 72-74, 85-87.

²¹³ P. Hemperek, W. Góralski, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego. Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., t.I, cz.I*, Lublin 1995, s. 14.

Oczywiście prawo naturalne nie funkcjonuje tak, jak prawo pozytywne. Mówiąc inaczej nie sposób stworzyć „kodeksu prawa naturalnego” w sensie przepisów prawnych podobnych do tych, znanych z różnego rodzaju ustawodawstw. Co prawda jest ono wspólne dla wszystkich ludzi i niezmiennie, jednak jego konkretne urzeczywistnienie w danych okolicznościach zawsze wymaga odpowiedniej refleksji i dostosowania do istniejących warunków. Zawsze musi przeprowadzić go ustawodawca, wyprowadzając „konkretne i odpowiednie do sytuacji wnioski z zasad prawa naturalnego”. Przy czym – zgodnie z nauczaniem Magisterium Kościoła – pewność poprawności przedmiotowego wnioskowania może zostać osiągnięta jedynie z pomocą łaski i Objawienia²¹⁴.

2.2. Prawo Boże pozytywne

Tradycyjne rozróżnienie prawa Bożego na naturalne i pozytywne przekłada się na założenie, zgodnie z którym prawo kanoniczne stanowione przez prawodawcę kościelnego zawsze musi być podporządkowane zasadom wynikającym z Objawienia, które jest źródłem prawa Bożego pozytywnego. W kanonistyczne prawo Boże rozumiane jest jako „promulgowane przez Objawienie, które nie wywodzi się z natury ludzkiej, lecz z wyniesienia człowieka do porządku nadprzyrodzonego”²¹⁵. Dlatego z punktu widzenia doktryny katolickiej prawo Boże naturalne jest obowiązującym systemem normatywnym, obligującym zarówno prawodawcę kościelnego, jak i „świeckiego”, a jego przestrzeganie jest warunkiem sprawiedliwości systemu prawa. Oczywiście w przypadku Państwa Watykańskiego prawo Boże naturalne i pozytywne obowiązuje nie tylko jako pewien fundament aksjologiczny dla systemu prawnego, ale też jako jego pozytywne źródło²¹⁶.

W Deklaracji o wolności religijnej Sobór Watykański II stwierdził, że prawo Boże jest najwyższą normą ludzkiego życia, ma charakter wieczny, obiektywny i uniwersalny i za jego pomocą Bóg – według planu swojej mądrości i miłości – porządkuje, kieruje i rządzi całym światem oraz losami wspólnoty ludzkiej (nr 3). Jednocześnie Urząd Nauczycielski Kościoła – w świetle Ewangelii – autentycznie wykląda prawa Bożego (*Gaudium et spes*, nr 50). Ostatni Sobór wielokrotnie odwoływał się do prawa Bożego, stwierdzając, że Kościół uczy je poznawać (*Gaudium et spes* nr 89), a z zasad tego prawa wypływają cele istnienia Kościoła, czyli obok zbawienia człowieka także „założenie i utwierdzenie wspólnoty ludzkiej według

²¹⁴ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, Kielce 2005, pkt 141-142.

²¹⁵ D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo...*, s. 45.

²¹⁶ Zob. D. di Giorgio, *L'equilibrio nel giudicare...*, s. 261.

prawa Bożego” (*Gaudium et spes*, nr 42). Ponadto Sobór podniósł, że staranie o realizację prawa Bożego w życiu państwa ziemskiego jest specjalnym zadaniem wiernych świeckich (*Gaudium et spes*, nr 43), a normy te – w celu właściwego zabezpieczenia godności osoby ludzkiej – powinny stać się podstawą dla koncepcji praw człowieka (*Gaudium et spes*, nr 41).

W każdym razie za klasyczne dla kanonistyki należy uznać twierdzenie – jak ujął to P. Gherri – o istnieniu w Kościele dwóch „poziomów normatywnych”: prawa Bożego (pozytywnego i naturalnego) oraz prawa Kościoła (kanonicznego). Do drugiej zaś kwalifikuje się wszystkie normy wydane przez Kościół jako prawnie zorganizowaną społeczność²¹⁷. Mówiąc więc inaczej, z prawa Bożego pochodzi wszystko to, co stanowi o istocie Kościoła, natomiast zadaniem prawa kanonicznego jest przede wszystkim regulowanie struktury instytucjonalnej samego Kościoła w sposób pozwalający na jak najpełniejsze wypełnienie woli jego Założyciela²¹⁸, przede wszystkim w zakresie kontynuacji zbawczego dzieła Jezusa Chrystusa²¹⁹. R. Sobański ujmując tę kwestię syntetycznie słusznie zauważył, że pozytywne prawo (objawione) Boże jest „dane i zadane Kościołowi”²²⁰. Z tego więc względu należy je odczytywać przede wszystkim w świetle objawienia, wynikającego z Pisma Świętego i Tradycji Kościoła²²¹.

Stąd prawodawczym zadaniem Kościoła jest poznanie i skonkretyzowanie w danych realiach historycznych tak objawionego prawa Bożego²²². Z tych więc względów prawodawca kościelny zawsze pozostaje związany normami wiecznego i niezmiennego prawa Bożego, które mają dla porządku prawnego Kościoła charakter fundamentalny, określając z jednej strony jego podstawową strukturę, z drugiej zaś wyznaczając granice dla działalności prawodawcy kościelnego²²³. W związku z powyższym w doktrynie prawa kanonicznego słusznie podkreśla się, że prawo Boże funkcjonuje w Kościele w dwóch podstawowych aspektach: jako „konstytucja” Kościoła wywodząca się z „aktu założycielskiego” dokonanego przez Jezusa Chrystusa oraz jako najwyższa norma, którą należy przestrzegać bez względu na jakiegokolwiek pozytywne potwierdzenie jej obowiązywania w poszczególnych unormowaniach wprowadzonych przez prawodawcę kościelnego. Z tego też względu prawo kanoniczne składa

²¹⁷ P. Gherri, *Lezioni di Teologia...*, s. 200.

²¹⁸ G. Ghirlanda, *Introduzione...*, s. 13.

²¹⁹ Paweł VI, *Allocuzione alle Rota Romana*, (8 febbraio 1973), AAS, 65(1973), 102-103.

²²⁰ R. Sobański, *Teoria prawa...*, s. 87.

²²¹ J. Carlos, M. Errázuriz, *Corso fondamentale sul diritto nella Chiesa. Introduzione i soggetti ecclesiali di diritto*, Milano 2009, s. 122.

²²² R. Sobański, *Teoria prawa...*, s. 89.

²²³ P. Ciprotti, *Contribuzione alla teoria della canonizzazione delle leggi civili*, Roma 1941, s. 86-87, W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 212-213.

się niejako z dwóch podstawowych komponentów norm: prawa Bożego oraz prawa ściśle kościelnego²²⁴.

Pojęcie „prawo Boże” w kanonistyce nie jest wyjaśniane na wzór systemu praw tworzonych przez „świeckich” legislatorów. Oczywistym jest, że z punktu widzenia nauki Kościoła nie można zrozumieć fenomenu prawa Bożego bez przyjęcia prawd wiary, objawionych w Piśmie Świętym i Tradycji, a przede wszystkim uznania pełni objawienia w Jezusie Chrystusie. Stąd Kościół jako „mistyczne Ciało Chrystusa” – wraz ze wszystkimi swoimi instytucjami, a co za tym idzie także prawem – został powołany przede wszystkim do realizacji celów nadprzyrodzonych. Stąd, jak wyjaśnia G. Castro, nie jest możliwe poznanie prawa Bożego bez uznania Boga zarówno za stwórcę człowieka, jak i prawodawcę²²⁵. Dlatego refleksja nad prawem Bożym w kanonistyce zawsze odnosi się zarówno do pozytywnych norm prawa kanonicznego, jak i rzeczywistości wspólnoty Kościoła²²⁶.

Ponadto prawo Boże ma charakter kompletny, co pozwala wyprowadzić z tego prawa normy adekwatne do rozwiązania każdej sprawy. Jednak nie oznacza to, że Objawienie zawiera gotowy zbiór norm o charakterze prawno-naturalnym. Chodzi tu raczej o możliwość wyprowadzenia z naturalnego i pozytywnego prawa Bożego określonych norm. W przypadku prawa naturalnego mogą być one odczytane rozumowo, zawsze w świetle treści wynikających z Pisma Św. i Tradycji. Z drugiej zaś strony nie wszystkie normy prawa Bożego są poznawane tą drogą – przykładem może tu być chociażby boskie pochodzenie władzy biskupiej, prymatu Biskupa Rzymu, czy kapłaństwa²²⁷.

W każdym razie jasne jest, że prawo kanoniczne Kościoła katolickiego nie może stać w sprzeczności z prawem Bożym. Przy czym prawo Kościoła – podobnie, jak właściwie wszystkie inne jego instytucje – podlegały historycznej ewolucji. Już z tego faktu można wyprowadzić rozróżnienie pomiędzy tym, co w prawie Kościoła trwałe i niezmienne – a co jednocześnie należałoby identyfikować z pojęciem prawa Bożego – a tym co w danych okolicznościach historycznych może, a niekiedy nawet powinno podlegać pewnej ewolucji bądź zmianie. Prawo Boże – w wymiarze naturalnym i pozytywnym – stanowi nadrzędną normę prawa kanonicznego, którą ustawodawca kościelny musi skonkretyzować w

²²⁴ S. Berlingò, *La tipicità dell'ordinamento canonico*, IE 1(1989), s. 126,132; I. Leraczyk, *Ignorantia iuris/error iuris*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 174.

²²⁵ G. Lo Castro, *La dimensione «umana» del diritto divino*, w: *Diritto divino e legislazione umana*, Torino 1996, s. 54.

²²⁶ D. Composta, *Introduzione alla teologia...*, s. 226.

²²⁷ D. Composta, *Teologia del diritto naturale*, AP 1(1970), s. 120.

historycznej rzeczywistości Ludu Bożego. Jednocześnie tego rodzaju normy mają charakter powszechny i nieograniczony; nie podlegają także jakimkolwiek dyspensom²²⁸.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku w swoim kan. 6 § 6 wyraźnie podkreślał obowiązywanie prawa Bożego w systemie normatywnym Kościoła. Kanon ten obowiązywał w czasie wprowadzania pierwotnej ustawy o źródłach prawa w Państwie Watykańskim. Na gruncie ówczesnej doktryny podkreślano, że nawet gdyby ustawodawca kościelny nie zdecydował się wprost wskazać na prawo Boże jako źródło prawa watykańskiego i kanonicznego, to i tak byłoby ono obowiązującą częścią tych porządków normatywnych, a właściwie ich fundamentem²²⁹.

W systemie prawa kanonicznego prawo Boże należy uznać za określające naturę Kościoła i jego cele oraz środki konieczne do zbawienia. Wydaje się, że w takim właśnie kontekście klauzula prawa Bożego występuje w obowiązujących Kodeksach Prawa Kanonicznego. W przypadku Kodeksu łacińskiego sformułowania tego prawodawca wprost użył w: kan. 22 (zasady recepcji ustaw świeckich), 24 § 1 (zakaz zachowywania zwyczajów przeciwnych prawu Bożemu), kan. 98 § 2 (ograniczenie władzy rodziców wobec dziecka), kan. 113 § 1 (pochodzenie Kościoła Katolickiego i Stolicy Apostolskiej), kan. 129 § 1 (pochodzenie kościelnej władzy rządzenia), kan. 145 § 1 (natura urzędu kościelnego), kan. 199 ust. 1 (wyłączenie przedawnienia praw i obowiązków pochodzących z ustanowienia Bożego), kan. 207 § (ustanowienie świętych szafarzy w Kościele), kan. 375 § 1 (sukcesja apostolska), kan. 748 § 1 (obowiązek każdego człowieka poszukiwania prawdy dotyczącej Boga i Jego Kościoła), kan. 1059 (podleganie małżeństwa prawu Bożemu), kan. 1075 § 1 (prawo najwyższej władzy kościelnej do autentycznego wyjaśniania, kiedy prawo Boże zabrania małżeństwa lub je unieważnia), kan. 1163 § 2 i kan. 1165 § 2 (uważnienie małżeństwa zawartego wbrew przeszkodzie pochodzącej z prawa naturalnego lub Bożego pozytywnego), kan. 1249 (obowiązek wiernych czynienia pokuty), kan. 1290 (zasady zachowania przepisów państwowych w zakresie alienacji majątku kościelnego), kan. 1315 § 1 i 1399 (prawo władzy kościelnej do zabezpieczenia odpowiednią karą prawa Bożego), kan. 1692 § 2 (zasady recepcji wyroku separacyjnego wydane przez władze świeckie). Niekiedy do pochodzącego z prawa Bożego pozytywnego zalicza kan. 210 (obowiązek wiernych do prowadzenia świętego życia i przyczyniania się do wzrostu Kościoła), kan. 276 (szczególny obowiązek duchownych dążenia

²²⁸ L. Adamowicz, *Lex – Natura – Ecclesia...*, s. 50-51.

²²⁹ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 199.

do świętości), 1055 („definicja” małżeństwa), 1085 (nieważność małżeństwa zawartego przez osoby związane poprzednim węzłem małżeńskim)²³⁰.

Badając przedmiotowe regulacje z teologicznego punktu widzenia jasne jest, że nie w każdym przypadku zawierają one normy rozpoznane przez Kościół jako objawione. R. Sobański klasyfikując odwołania prawodawcy kościelnego do norm prawa Bożego zauważa, że mogą one przyjąć trzy postaci: normatywnego ujęcia treści prawd objawionych i głoszonych przez Kościół w sposób nieomylny, normatywnego ujęcia prawd rozpoznanych jako wprost wynikających z Objawienia oraz norm wydedukowanych z Objawienia drogą wnioskowania teologicznego²³¹. Jednocześnie niektórzy autorzy zauważają problemy związane z ustaleniem zależności pomiędzy prawem Bożym objawionym a prawem naturalnym. Problem ten uwidacznia się np. w przypadku małżeństw mieszanych, gdzie naturalna wolność religijna człowieka i prawo do zawarcia małżeństwa i wyboru współmałżonka spotyka się z obowiązkiem – wynikającym z prawa Bożego – do katolickiego wychowania potomstwa. M. Żurowski analizując to zagadnienie zauważa, że w żadnym wypadku wymagania prawa naturalnego nie mogą prowadzić do uchylenia zasad prawa Bożego, jednak – jak wiadomo na podstawie dotychczas przeprowadzonych analiz – pomiędzy prawem Bożym objawionym a naturalnym nie może istnieć sprzeczność. Stąd przywołany autor – sam nie znajdując rozwiązania przedmiotowej trudności – stwierdza, że w istocie musi mieć ona charakter pozorny²³².

Również na gruncie doktryny prawa watykańskiego podkreśla się, że prawo Boże wynika bądź z porządku stworzenia (prawo Boże naturalne), bądź też z Objawienia (prawo Boże pozytywne), a jego przestrzeganie w prawodawstwach państwowych jest warunkiem istnienia sprawiedliwego społeczeństwa. Stąd normy prawa Bożego powinny stać się wyznacznikiem działalności właściwie każdego prawodawcy²³³. Zresztą nawet przedstawiciele organów władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego wskazują, że prawo Boże stanowi aksjologiczną podstawę, na której powinien zostać zbudowany każdy system prawa pozytywnego²³⁴, będąc „bazą” dla szczegółowych rozwiązań legislacyjnych. Dlatego odwoływanie się do prawa Bożego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego należy uznać za przejaw wdrażania tym Państwie stanowiska Kościoła co do prawa stanowionego w ogóle.

²³⁰ L. Adamowicz, *Lex – Natura – Ecclesia...*, s. 72, 85-86.

²³¹ R. Sobański, *Teoria prawa...*, s. 198-199.

²³² M. Żurowski, *Ewolucja pojmowania wolności religijnej w Kościele katolickim. Studium w oparciu o rozwój problematyki małżeństw mieszanych*, PK 3-4(1986), s. 36-37.

²³³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 135-136.

²³⁴ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 119.

W związku z tym prawo Boże odgrywa w watykańskim porządku prawnym o wiele większą rolę, niż wynikałoby z bezpośredniego odwołania się do tej kategorii w ustawie o źródłach prawa z 2008 r. Prawo Boże w Państwie Watykańskim jest nie tylko jedną z przesłanek recepcji prawa włoskiego oraz rozstrzygania spraw cywilnych w przypadku braku prawa stanowionego, ale wyznacza paradygmat tworzenia i stosowania prawa w watykańskim porządku prawnym. Z pewnością nigdy działalność prawotwórcza i orzecznicza w Państwie Watykańskim nie może stać w sprzeczności z prawem Bożym.

Z tego względu organy pełniące funkcję ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą – a w praktyce oczywiście osoby wchodzące w skład organów kolegialnych bądź „jednoosobowych – zawsze muszą rozpoznać treść prawa Bożego (naturalnego lub pozytywnego), jaka powinna zostać zastosowana do uregulowania danej materii bądź rozstrzygnięcia konkretnej sprawy. Kluczowe w tym procesie wydają się dwie okoliczności. Po pierwsze nauczanie Kościoła, który – zgodnie z katolicką dogmatyką – jest uprawniony do wykładania prawa Bożego. Po drugie zaś istotną kwestią jest odpowiednia formacja kanoniczna i teologiczna piastunów organów Państwa Watykańskiego. W końcu to od osądu dokonanego w sumieniu konkretnego człowieka zależy to, jaka dokładnie treść zostanie wyprowadzona z klauzuli prawa Bożego.

Nie ma także przeszkód, aby każdy podmiot podlegający jurysdykcji organów Państwa Watykańskiego powoływał się wobec nich na normy prawa Bożego – tak naturalnego, jak i pozytywnego, np. konstruując stanowisko w sprawie prowadzonej przez sąd lub organ administracji państwowej. W zakresie tym mieści się nawet dowodzenie, iż dana norma prawa watykańskiego jest sprzeczna z prawem Bożym, a tym samym nie powinna w ogóle być stosowana.

2.3. Zasady ogólne watykańskiego porządku prawnego

Zgodnie z art. 6 obowiązującej ustawy o źródłach prawa, kiedy sprawa cywilna nie może zostać rozstrzygnięta na podstawie norm wynikających z prawa obowiązującego w Państwie Miasta Watykańskiego, sędzia rozstrzyga ją biorąc pod uwagę zasady prawa Bożego i naturalnego oraz ogólne zasady watykańskiego porządku prawnego. Warto w tym kontekście zasygnalizować, iż w doktrynie podnosi się, że skoro prawodawca watykański uznaje prawo

kanoniczne za podstawowe źródło prawa i pierwsze kryterium interpretacji, to w omawianych tu przypadkach sędzia może zastosować także podstawowe zasady prawa kanonicznego²³⁵.

Przepis ten stanowi odpowiednik art. 22 poprzedniej ustawy o źródłach prawa. Należy podkreślić, że w ustawie 1929 roku prawodawca watykański nakazywał w takich sytuacjach rozstrzygać sprawy cywilne na podstawie zasad prawa Bożego i naturalnego oraz ogólnych zasad prawa kanonicznego. Tym samym określenie „zasady ogólne watykańskiego porządku prawnego” są nową kategorią, wprowadzoną dopiero na mocy aktualnej ustawy o źródłach prawa. Poza tym znajdują one zastosowanie jedynie do rozstrzygania spraw cywilnych. W przypadku analogicznego uprawnienia sądów w sprawach karnych rozstrzygnięcie ma nastąpić na mocy „ogólnych zasad prawodawstwa” (wł. *principi generali della legislazione*). Wydaje się, że ustawodawca watykański w tych klauzulach odwołuje się do koncepcji zasad prawa.

Pojęcie zasad prawa w doktrynie prawniczej bywa różnorodnie ujmowane, choć warto wspomnieć, że już w prawie rzymskim zajmowano się tą tematyką. W klasycznym rozróżnieniu Ulpian wskazał na trzy zasady prawa: uczciwie żyć, drugiemu nie szkodzić, oddać każdemu, co mu się należy²³⁶. W podstawowym podziale wyróżnia się zasady opisowe oraz dyrektywne. W pierwszym znaczeniu zasada prawa to wzorzec ukształtowania określonej instytucji prawnej w szczególnie istotnych dla niej aspektach. Wzorzec ten można zrekonstruować odnosząc się do obowiązujących w danym systemie norm prawnych lub do praktyki ich stosowania. Natomiast zasada prawa w ujęciu dyrektywnym, to prawnie wiążąca norma, należąca do danego systemu i mająca charakter nadrzędny w stosunku do innych norm. Tym samym zasady pełnią szczególną rolę w systemie prawa²³⁷.

Pomimo tego, że ustawodawca watykański odwołuje się do klauzuli ogólnych zasad watykańskiego porządku prawnego w kontekście rozstrzygania spraw cywilnych, to jednak nie zawęża znaczenia tejże klauzuli jedynie do norm z zakresu prawa prywatnego. Gdyby tak było, to należałoby zakładać, że prawodawca posłużyłby się przykładowo formułą „ogólnych zasad watykańskiego prawa cywilnego”. Tym samym, rekonstruując te zasady należy odwoływać się do całości norm składających się na watykański porządek prawny, przy jednoczesnym założeniu, że treść tychże klauzul jest różna od omówionych poprzednio zasad prawa Bożego, naturalnego oraz kanonicznego. W przeciwnym przypadku nie byłoby konieczności ich rozróżniania.

²³⁵ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 230.

²³⁶ M. Żońnierczuk, *Zarys prawa rzymskiego*, Lublin 1998, s. 22-23.

²³⁷ M. Greszata, *Iudicium cum principis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008, s. 201.

W związku z tym uzasadnione jest przyjęcie, że ogólne zasady watykańskiego porządku prawnego mogą zostać zrekonstruowane jedynie w oparciu o akty normatywne wydane przez organy ustawodawcze dla Państwa Miasta Watykańskiego lub recypowane do jego porządku prawnego, a także o treść Traktatu Laterańskiego konstytuującego to Państwo i określającego jego naturę. Z tych względów za najważniejszą z ogólnych zasad watykańskiego porządku prawnego należy uznać zasadę służebnej roli Państwa wobec Stolicy Apostolskiej, a następnie takie zasady, jak zasada pełnej i suwerennej władzy Biskupa Rzymu nad Państwem Watykańskim, jednolitości władzy państwowej, neutralności w stosunkach międzynarodowych, obowiązku wierności podmiotów władzy państwowej nauczaniu Kościoła.

Ostatnią z zasad można wyprowadzić z regulaminu ogólnego dla personelu Państwa Miasta Watykańskiego²³⁸. Zgodnie z jego art. 2 stosunek pracy zatrudnionych przez Gubernatorat Państwa Watykańskiego stanowi szczególną służbę kościelną oraz przejaw współpracy w realizacji misji Biskupa Rzymu. Tej specyfice podporządkowane są reguły prawne i administracyjne tego stosunku pracy. Tym samym jednym z kryterium wyboru pracowników Gubernatoratu jest przestrzeganie przez kandydatów zasad moralnych i religijnych (art. 8 § 1), a wśród obowiązków pracowników wyróżniono wierność Stolicy Apostolskiej (art. 18 § 1) oraz przestrzeganie, także w życiu prywatnym, zasad wiary katolickiej (art. 18 § 4).

„Obowiązek wierności” Stolicy Apostolskiej oznacza zakaz podejmowania działań godzących w cele i interesy Państwa oraz zakaz postępowanie niezgodnego z podstawowymi zasadami moralności katolickiej²³⁹. Tezę tę potwierdza treść deklaracji, którą każdy pracownik składa przy objęciu swojej funkcji, zgodnie ze wzorem zamieszczonym w załączniku A do przedmiotowego regulaminu, w którym zobowiązuje się m.in. do wierności Biskupowi Rzymu, akceptacji i przestrzegania Magisterium oraz do postępowania w życiu prywatnym i zawodowym zgodnie z zasadami doktryny Kościoła.

Tego typu rozwiązania są silnie zakorzenione w prawodawstwie watykańskim. Już w regulaminie z 1932 roku²⁴⁰ – pierwszym w historii Państwa Miasta Watykańskiego – zawarto przepis, zgodnie z którym każdy pracownik rozpoczynając swoje zatrudnienie miał obowiązek

²³⁸ Decreto n. CXXVI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale del Governatorato dello Stato della Città del Vaticano, (21.11.2010), AAS Suppl., 24(2010), 93-164.

²³⁹ Zob. C. Ventrella, *La Corte d'appello dello Stato della Città del Vaticano e alcuni aspetti della sua competenza in materia disciplinare*, DR 2(2017), s. 268.

²⁴⁰ Regolamento n. XXXIII per gli Uffici e Servizi del Governatorato, (05.12.1932), AAS Suppl., 4(1932), 26-45.

złożyć przysięgę wierności Biskupowi Rzymu (art. 53). Obowiązek ten powtórzono w art. 20 regulaminu z 1951 roku²⁴¹; w art. 21 regulaminu z 1969 roku²⁴² oraz w art. 16 regulaminu z 1995 roku²⁴³.

Skoro w Państwie Miasta Watykańskiego obowiązuje – na mocy art. 4 ustawy o źródłach prawa oraz w zakresie określonym w tym przepisie – włoski Kodeks cywilny z 16 marca 1942 roku²⁴⁴, a gruncie poprzedniej ustawy o źródłach obowiązywał także Kodeks cywilny Królestwa Włoch z 1865 roku, to należy uznać, że w Państwie Watykańskim obowiązują także podstawowe zasady włoskiego prawa prywatnego, a więc zasada równorzędności stron; dobrej wiary; odpowiedzialności za spowodowane szkody.

Odwołanie do omawianych tu klauzul zostało w obydwu ustawach o źródłach prawa zamieszczone w przepisach określających sposób postępowania w przypadku braku pozytywnej normy cywilnej lub karnej, która mogłaby posłużyć do rozstrzygnięcia danej sprawy. Badając funkcję prawa kanonicznego w watykańskim porządku prawnym warto bliżej przyjrzeć się tym mechanizmom.

3. Rozstrzyganie sprawy w razie braku normy karnej lub cywilnej

Ustawa o źródłach prawa przewiduje postępowanie na wypadek, gdyby w watykańskim porządku prawnym nie istniała pozytywna norma pozwalająca na rozstrzygnięcie danej sprawy cywilnej lub karnej. Zgodnie z art. 6 obowiązującej ustawy o źródłach prawa, gdy sprawa cywilna nie może być rozstrzygnięta przez odwołanie się do zasady przewidzianej w źródłach wskazanych przepisach tej ustawy, sąd rozstrzyga ją z uwzględnieniem zasad prawa Bożego i prawa naturalnego, a także ogólnych zasad watykańskiego porządku prawnego.

Podobne rozwiązanie zawarto także w ustawie o źródłach prawa z 1929 r. Według jej art. 22 kiedy sprawy cywilnej nie można było rozstrzygnąć na podstawie normy prawnej zawartej w przepisach składających się na watykańskie źródła prawa, a przepisy Królestwa Włoch nie mogły zostać zastosowane, sędzia – postępując tak, jakby był ustawodawcą – miał

²⁴¹ Decreto n. LXVI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale dipendente dello Stato della Città del Vaticano, (20.06.1951), AAS Suppl. 23(1951), 37-66.

²⁴² Decreto n. LII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale di ruolo dipendente dello Stato della Città del Vaticano, (01.07.1969), AAS Suppl. 41(1969), 35-65.

²⁴³ Decreto N. CCXXXI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale dello Stato della Città del Vaticano, (03.05.1995), AAS Suppl., 1(1995), 10-57.

²⁴⁴ Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 – Approvazione del testo del Codice civile – pubblicato nella edizione straordinaria della Gazzetta Ufficiale n. 79 del 4 aprile 1942.

rozstrzygnąć sprawę biorąc pod uwagę zasady prawa Bożego i naturalnego, a także ogólne zasady prawa kanonicznego.

Analogiczny mechanizm dotyczący rozsądzania spraw o charakterze cywilnym zawiera art. 26 dekretu dotyczącego żeglugi morskiej pod banderą Państwa Miasta Watykańskiego²⁴⁵ stanowi, że jeśli sprawy cywilnej nie da się rozstrzygnąć na podstawie wyraźnych norm prawnych zawartych w przedmiotowym dekrete, to sędzia decyduje zgodnie z ogólnymi zasadami prawa morskiego. Gdyby zaś takich zasad brakowało, to sędzia ma samodzielnie ustanowić kryterium rozstrzygnięcia tak, jakby był ustawodawcą, biorąc pod uwagę zasady prawa Bożego i prawa naturalnego, ogólne zasady prawa kanonicznego, a także ustawodawstwo, doktrynę i orzecznictwo wykorzystywane w „państwach nadmorskich” (wł. *stati marittimi*).

Natomiast w sprawach karnych znajduje zastosowanie art. 9 ustawy o źródłach z 2008 r., zgodnie z którym w przypadku popełnienia czynu godzącego w zasady religii lub moralności, porządek publiczny lub bezpieczeństwo osób lub mienia sędzia – jeżeli brak przepisu karnego penalizującego taki czyn – może odwołać się do ogólnych zasad ustawodawstwa w celu nałożenia grzywny w wysokości do trzech tysięcy euro lub kary pozbawienia wolności do sześciu miesięcy, stosując w razie potrzeby sankcje alternatywne określone w ustawie nr CCXXVII z dnia 14 grudnia 1994 r.

Mechanizm z art. 9 obowiązującej ustawy o źródłach prawa stanowi odpowiednik art. 23 ustawy o źródłach z 1929 r.²⁴⁶, który z kolei był inspirowany kan. 19 KPK/17²⁴⁷. Wskazany przepis ustawy z 1929 r. stanowił, że w przypadku braku możliwości zastosowania norm karnych Królestwa Włoch oraz braku jakiegokolwiek innego przepisu karnego sędzia watykański mógł – obok kar duchowych przewidzianych przez prawo kanoniczne – zastosować karę grzywnę w wysokości do 9000 lir lub aresztu do sześciu miesięcy. Możliwość ta dotyczyła czynów godzących w zasady religii lub moralności, porządek publiczny lub w bezpieczeństwo osób lub rzeczy.

W doktrynie podnoszono, że możliwość skorzystania z tego mechanizmu dotyczyła zwłaszcza tych czynów, które z samej swojej natury nie są penalizowane przez prawodawstwo włoskie (np. herezja, schizma), bądź też są penalizowane, ale na zbyt restrykcyjnych,

²⁴⁵ Decreto n. LXVII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano concernente la navigazione marittima sotto la bandiera dello Stato della Città del Vaticano, (15.09.1951), AAS Suppl. 23(1951), 67-74.

²⁴⁶ F. Caponnetto, *In margine al deficit di „tassatività” nel diritto penale vaticano e confronto con altre esperienze giuridiche*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 20.

²⁴⁷ Por. F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 260; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 230.

nieprzystających do realiów prawnych Państwa Watykańskiego, warunkach. Jednocześnie przy samym wymierzaniu kary należało brać pod uwagę kryteria mające zastosowanie do stypizowanych przestępstw²⁴⁸. Mechanizm ten można było wykorzystać także wówczas, gdy co prawda we włoskim systemie prawnym istniała właściwa norma, ale nie mogła zostać zastosowana w Państwie Watykańskim²⁴⁹, np. ze względu na jej niezgodność z kryteriami recepcji. Stąd też art. 23 ustawy o źródłach prawa z 1929 r. postrzegano jako swoiste zabezpieczenie przed stosowaniem w Państwie Watykańskim włoskich norm prawno-karnych niezgodnych z nauką Kościoła²⁵⁰.

Pomimo różnic w treści przywołanych przepisów ustawy o źródłach prawa z 1929 r. i z 2008 r. ich zasadnicza konstrukcja pozostaje tożsama i sprowadza się do określenia sposobu rozstrzygnięcia sprawy w przypadku, gdy zaistniała luka w prawie (*lacuna iuris*)²⁵¹, a więc kiedy danej kwestii nie da się rozstrzygnąć ani na podstawie ustawodawstwa watykańskiego, ani kanonicznego czy recypowanego z systemu Republiki Włoskiej. To jednak otwiera pytanie o zgodność tego rodzaju rozwiązań z kryteriami praworządności – zwłaszcza na gruncie prawa karnego, które z tej perspektywy musi przede wszystkim charakteryzować się określonością znamion czynu zabronionego oraz kary w akcie normatywnym o odpowiedniej randze, co właściwie wyklucza dyskrejonalną władzę sędziego w tym obszarze. Zresztą nawet na gruncie doktryny prawa watykańskiego podnosi się, że zasada określoności znamion przestępstwa i przewidzianej za nie kary wywodzi się z prawa naturalnego, przez co nie może zostać uchylona przez jakiegokolwiek unormowania prawno-pozytywne²⁵².

W doktrynie na rzecz zgodności omawianych tu rozwiązań z wymaganiami praworządności najczęściej przywołuje się występowanie analogicznych mechanizmów w „świeckich” systemach prawnych – zwłaszcza w austriackim Kodeksie cywilnym z 1811 r., portugalskim Kodeksie cywilnym z 1867 r., Kodeksie cywilnym Królestwa Włoch z 1865 r. oraz w szwajcarskim Kodeksie cywilnym z 1910 r., który wskazuje się jako bezpośredni wzór unormowań zawartych w ustawie o źródłach prawa z 1929 r.²⁵³

Zgodnie z § 7 austriackiego Kodeksu cywilnego z 1811 r.²⁵⁴, jeżeli jakiś przypadek prawny nie dał się rozstrzygnąć ani według wyrazów ani według naturalnego rozumienia

²⁴⁸ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 229-230.

²⁴⁹ Tamże, s. 262.

²⁵⁰ Por. C. Bernardini, *L'art. 23 della legge...*, s. 375.

²⁵¹ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 230; por. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 44; P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 561.

²⁵² A. Sarais, *Le fonti...*, s. 207.

²⁵³ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 231; F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 260-261.

²⁵⁴ Tekst za: Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim, zebrał i opracował A. Liebeskind, Kraków 1937, s. 6.

ustawy, wówczas należy uwzględnić przypadki podobne wyraźnie w ustawach rozstrzygnięte i zasady innych pokrewnych ustaw. Jeżeli przypadek prawny był nadal wątpliwy, należało go rozstrzygnąć według naturalnych zasad prawnych przy uwzględnieniu okoliczności starannie zebranych i dojrzałe rozważonych. Podobną regulację zawierał art. 16 portugalskiego Kodeksu cywilnego z 1867 r.²⁵⁵

Natomiast art. 3 ust. 2 Kodeksu cywilnego Królestwa Włoch²⁵⁶ stanowił, że w przypadku, gdy dany spór nie może zostać rozstrzygnięty na mocy wyraźnej dyspozycji ustawowej, należało wziąć pod uwagę regulacje odnoszące się do spraw podobnych lub analogicznych. Gdyby zaś ten zabieg nie przyniósł pozytywnego rezultatu, sprawę należało rozstrzygnąć zgodnie z generalnymi zasadami prawa. Natomiast art. 1 szwajcarskiego Kodeksu cywilnego²⁵⁷ stanowił, że jeżeli z ustawy nie można wywieść żadnej reguły, to sprawę należy rozstrzygnąć według prawa zwyczajowego, a gdyby i takiego nie było, to według reguły, którą sąd ustanowiłby jako ustawodawca.

Rzeczywiście w ustawodawstwie europejskim z zakresu prawa prywatnego można znaleźć przykłady analogicznych rozwiązań do tych, które w watykańskim porządku prawnym są znane z art. 6 ustawy o źródłach z 2008 r. i art 22 ustawy o źródłach z 1929 r. Jednak regulacje prawa prywatnego standardowo charakteryzują się większą elastycznością, pozostawiającą „luz decyzyjny” sądom, chociażby poprzez stosowanie klauzul generalnych i niedookreślonych. W nowożytnym prawie karnym stosowanie takich rozwiązań jest znacznie ograniczone, a w przypadku określania kary i znamion czynu zabronionego poza ustawą (lub innym aktem normatywnym o odpowiedniej randze) jest praktycznie wykluczone.

W tej perspektywie warto zauważyć, że ustawodawca watykański nie pozostawił sędziemu orzekającemu Państwie Watykańskim dowolności w określaniu czynów zabronionych. Przedmiotowy mechanizm może zostać zastosowany jedynie wówczas, gdy doszło do popełnienia czynu godzącego w zasady religii lub moralności, porządek publiczny lub bezpieczeństwo osób i mienia. Stąd ustawodawca jasno określił typy spraw, w których sędzia może wymierzyć karę nawet bez wyraźnej podstawy prawnej²⁵⁸. Określone w tym przepisie przesłanki nie mają charakteru negatywnego – a więc nie określają sytuacji, w których sędziemu nie wolno podjąć danej decyzji – ale mają przede wszystkim charakter pozytywny, czyli definiują kryteria, jakie bezwzględnie należy wziąć pod uwagę przy rozstrzygnięciu

²⁵⁵ Codigo civil Portuguez. Approvado por carta de lei de 1 de Julio de 1867, Lisboa 1868, s. 5.

²⁵⁶ Codice civile del Regno d'Italia, Torino 1865, s. 6.

²⁵⁷ Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de (dostęp: 20.05.2022 r.).

²⁵⁸ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 210.

sprawy²⁵⁹. Tym samym sędzia watykański na podstawie wskazanych tu regulacji nie ma prawa działać arbitralnie, co z kolei omawiane rozwiązania czyni zgodnymi z podstawowymi wymaganiami praworządności²⁶⁰.

Sędzia korzystając z tego uprawnienia ma działać tak, jakby był ustawodawcą²⁶¹, a jego zadaniem jest samodzielne ustanowienie normy właściwej dla danego przypadku. Dlatego musi on kierować się podstawowymi zasadami porządku prawnego Państwa Miasta Watykańskiego, które, jak wiadomo, zostały wyrażone przede wszystkim w Traktacie Laterańskim oraz w ustawie o źródłach prawa. W praktyce chodzi tu zwłaszcza o odwołanie się do prawa kanonicznego.

Należy jednocześnie pamiętać, że norma ustanowiona przez sędziego zawsze ma charakter jednostkowy, a więc nie staje się źródłem prawa w Państwie Watykańskim – co z kolei odróżnia omawiane tu rozwiązania od precedensów w prawie anglosaskim²⁶². Tym samym sądy w innych – nawet podobnych sprawach – nie są związane wcześniejszym orzecznictwem. To z kolei oznacza, że pewna stałość i przewidywalność rozstrzygnięć sądowych – wyrażana w prawie anglosaskim przez zasadę *stare decisis* – może być poszukiwana przede wszystkim na gruncie prawa i nauczania Kościoła, które jest decydujące dla rekonstrukcji znaczenia takich klauzul, jak zasady prawa Bożego, zasady prawa naturalnego czy ogólne zasady prawa kanonicznego.

Klasycznym przykładem skorzystania przez watykański wymiar sprawiedliwości z omówionego powyżej mechanizmu jest wyrok z 5 maja 2007 r., w sprawie o sygnaturze N. 5/04²⁶³. W orzeczeniu tym watykański Trybunał wprost wskazał na cel mechanizmów określonych w art. 22 i 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa: postawienie się przez sędziego w roli ustawodawcy, hermeneutyczne odczytanie prawa Bożego naturalnego i pozytywnego oraz ich odpowiednie zastosowanie.

We wskazanej sprawie przedmiotem rozpoznania były postawione pracownikowi Państwa Watykańskiego zarzuty o popełnienie trzech przestępstw: paserstwa z art. 421 Kodeksu karnego; gróźb karalnych z art. 154 k.k. oraz bezprawnego posiadania, w celu sprzedaży, chlorowodoru kokainy o łącznej masie 79, 426 gram, z których można było

²⁵⁹ Tamże, s. 203-204.

²⁶⁰ Por. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 44-45; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 238.

²⁶¹ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 230.

²⁶² N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 92-93.

²⁶³ Sentenza del Tribunale Vaticano 5 maggio 2007 – procedimento penale Giuseppe Dalla Torre (Presidente), Gianluigi Maronne (giudice), Piero Antonio Bonnet (giudice), Prot. N. 31/03 riunito al. procedimento penale Prot. N. 5/04 Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 272-283.

przygotować 344 pojedynczych dawek. Jednak ze względu na fakt, że w momencie popełnienia ostatniego z tych czynów, ani w dacie orzekania, w watykańskim porządku prawnym nie obowiązywał przepis bezpośrednio typizujący przestępstwo posiadania i sprzedaży narkotyków podstawą oskarżenia w tym zakresie stał się art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa. Warto podkreślić, że ujawnienie tego przestępstwa nastąpiło po przeszukaniu 15 grudnia 2003 r. – w związku z śledztwem dotyczącym paserstwa – szafki służbowej podejrzanego pracownika Państwa Watykańskiego.

Trybunał watykański skazał oskarżonego w przedmiotowym postępowaniu za przestępstwo gróźb karalnych oraz posiadania narkotyków, uniewinniając go – ze względu na brak dowodów winy – od zarzutu popełnienia przestępstwa paserstwa. Warto podkreślić, że ze względu na fakt popełnienia przestępstw na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego, Trybunał nie miał wątpliwości, że jest kompetentny do rozpoznawania tej sprawy. Wątpliwości Trybunału nie budził także fakt posiadania przez oskarżonego na terenie Państwa Watykańskiego kokainy oraz oferowania jej do sprzedaży. Dodatkowo Trybunał zauważył, że za podobne przestępstwa oskarżony był ścigany również przez włoski wymiar sprawiedliwości.

Wobec tego problemem w sprawie pozostała możliwość skazania oskarżonego za tego rodzaju czyn pomimo braku jego pozytywno-prawnej typizacji jako przestępstwa w watykańskim porządku prawnym. Stosując w tym kontekście art. 23 ustawy o źródłach prawa z 1929 r., Trybunał najpierw odwołał się do n. 2291 Katechizmu Kościoła Katolickiego, zgodnie z którym używanie narkotyków „wyrządza bardzo poważne szkody zdrowiu i życiu ludzkiemu. Jest ciężkim wykroczeniem, chyba że wynika ze wskazań ściśle lekarskich. Nielegalna produkcja i przemyt narkotyków są działaniami gorszącymi; stanowią one bezpośredni współdział w działaniach głęboko sprzecznych z prawem moralnym, ponieważ skłaniają do nich”.

Następnie Trybunał zauważył, że Stolica Apostolska podpisała – a następnie ratyfikowała 1 października 1970 r. – Jednolitą konwencję o środkach odurzających z 30 marca 1961 roku oraz Protokół ją zmieniający z 25 marca 1972 r. (ratyfikowany 1 stycznia 1976 r.). W uzasadnieniu przedmiotowego wyroku stwierdzono, że akty te po ich ratyfikacji akty te stały się częścią watykańskiego porządku prawnego, jednak nigdy nie wydano ustaw mających na celu wykonanie przedmiotowej Konwencji i Protokołu. Trybunał uznał, że skoro system prawny Państwa Watykańskiego „automatycznie dostosowuje się” do norm prawa międzynarodowego, to powołane tu akty mają w nim moc obowiązującą.

Jednak ten sposób rozumowania wykazuje istotne mankamenty. Przede wszystkim w ówczesnie obowiązującej ustawie o źródłach prawa nie zawarto przepisu – analogicznego do

art. 1 ust. 4 aktualnej ustawy o źródłach prawa – zgodnie z którym watykański porządek prawny „dostosowuje się” do norm prawa międzynarodowego. Poza tym, jak wynika z danych Organizacji Narodów Zjednoczonych²⁶⁴, do Konwencji i Protokołu przystąpiła jedynie Stolica Apostolska.

Wychodząc z założenia, że akty te obowiązują w Państwie Miasta Watykańskiego – i obejmują m.in. kokainę – Trybunał zauważył, że zgodnie z art. 36 Jednolitej konwencji jej strony są zobowiązane do wprowadzenia sankcji karnych m.in. za posiadanie tego rodzaju substancji, co jednak nie nastąpiło w Państwie Watykańskim. Tym samym Trybunał zdecydował się sięgnąć po art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa.

Analizując treść tego przepisy Trybunał w pierwszej kolejności zauważył, że jest on zbieżny w pojmowaniu zasady praworządności na gruncie kan. 221 § 3 i kan. 1399 Kodeksu Prawa Kanonicznego, co z kolei odbiega od jej czysto pozytywistycznego rozumienia. W uzasadnieniu do omawianego orzeczenia zauważano, że przedmiotowy art. 23 jest przepisem wyjątkowym, który należy wyklądać odnosząc się do specyfiki watykańskiego porządku prawnego, który w sprawach karnych odwołuje się z jednej strony do ustawodawstwa karnego obowiązującego we Włoszech w 1929 roku, z drugiej zaś za podstawowe źródło prawa uznaje prawo kanoniczne, którego istotnym źródłem jest prawo naturalne, przyznające m.in. fundamentalne znaczenie konieczności ochrony godności osoby ludzkiej.

Godność ta – jak zaznaczył Trybunał – wyklucza uznaniowe czy tym bardziej arbitralne wykonywanie władzy karania. Stąd zasadę praworządności należy postrzegać przede wszystkim w kontekście gwarancji praw jednostki. Dla Trybunału watykańskiego zasada praworządności oznacza przede wszystkim: zastrzeżenie norm karnych w ustawie, wyczerpujące i dostateczne określenie znamion czynu zabronionego, niedziałanie wstecz ustawy karnej, zakaz analogii.

Odnosząc się do pierwszej z tych szczegółowych zasad Trybunał przyjął, że jej istotą jest wyłączenie stosowania prawa karnego przez władzę ustawodawczą, uniemożliwienie arbitralnego wykonywania władzy sądowniczej oraz powierzenie określenia znamion czynu zabronionego ustawodawcy. W związku z tym Trybunał uznał – właściwie nie uzasadniając bliżej swojego stanowiska – że skoro art. 23 został wprowadzony na mocy jednej z zasadniczych ustaw dla watykańskiego porządku prawnego, to warunki te są spełnione.

²⁶⁴ Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended by the Protocol amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961 https://web.archive.org/web/20201203043815/https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=VI-18&chapter=6&lang=en (dostęp: 17.10.2021 r.).

Jednocześnie w uzasadnieniu podniesiono, że przepis ten nie godzi w zakaz retroaktywności ustawy karnej.

Nieco bardziej rozbudowane rozważania poświęcono relacji pomiędzy przedmiotowym przepisem a zakazem analogii. Trybunał przypominał, że analogię stosuje się wówczas, gdy występuje luka w porządku prawnym, a więc brak jest w nim normy, która regulowałaby przypadek rozpatrywany przez sąd. Wówczas stosuje się – właśnie w drodze analogii – normę odnoszącą się do podobnego przypadku. Tymczasem przedmiotowa regulacja jest dedykowana sytuacjom, w których występuje luka w prawie. Stąd omawiany mechanizm wyklucza analogiczne stosowanie norm karnych.

Jednak dla Trybunału kluczową kwestią dla oceny przedmiotowego mechanizmu z punktu widzenia zasady praworządności jest odniesienie go do „określoności” znamion czynu zabronionego, której – co podkreślono w uzasadnieniu wyroku – podstawowym celem jest ochrona osoby przed ewentualnymi nadużyciami władzy sądowniczej. Zakładając, że art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa jasno określał karę, jaka mogła zostać wymierzona na jego podstawie, Trybunał zaznaczył, że „określoność” znamion przestępstwa nie wyklucza możliwości ich interpretacji, co z kolei prowadzi do wniosku, że interpretacja prawa dokonywana przez sędziego jest „podstawą” (wł. *elemento portante*) systemu prawa karnego. Taka interpretacja nie sprzeciwia się zasadzie praworządności, jeżeli nie prowadzi do wniosków nie do pogodzenia z istotą przestępstwa, a jednocześnie jest racjonalna i możliwa do przewidzenia. Warto zaznaczyć, że uzasadniając swoje stanowisko w tym względzie Trybunał powołał się na wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *C.R. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²⁶⁵, właściwie dosłownie cytując jego pkt 34²⁶⁶.

W uzasadnieniu omawianego wyroku podniesiono, że ustawodawca – także przy konstruowaniu norm karnych – staje przed koniecznością integracji różnych „elementów normatywnych”, np. koncepcji dotyczących zachowań społecznych czy podstawowych zasad etycznych (wyrażanych m.in. w ramach idei godności osoby ludzkiej). Trybunał ogólnie

²⁶⁵ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasbourgu w sprawie *C.R. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 22 listopada 1995 r., znak sprawy 20190/92, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2220190/92%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57955%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2220190/92%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57955%22]}) (dostęp: 22.09.2021 r.).

²⁶⁶ „However clearly drafted a legal provision may be, in any system of law, including criminal law, there is an inevitable element of judicial interpretation. There will always be a need for elucidation of doubtful points and for adaptation to changing circumstances. Indeed, in the United Kingdom, as in the other Convention States, the progressive development of the criminal law through judicial law-making is a well entrenched and necessary part of legal tradition. Article 7 (art. 7) of the Convention cannot be read as outlawing the gradual clarification of the rules of criminal liability through judicial interpretation from case to case, provided that the resultant development is consistent with the essence of the offence and could reasonably be foreseen”.

zauważył, że istotnym problemem doktryny prawniczej oraz orzecznictwa sądowego państw demokratycznych jest odpowiednie wyważenie praw osoby i gwarancji dóbr, które ma chronić ustawa karna. Watykański Trybunał stwierdził w tym kontekście, że poszanowanie zasady „określoności”, a co za tym idzie także praworządności, jest możliwe wówczas, gdy określenia użyte w ustawie karnej pozwalają na dokonanie jednoznacznej i obiektywnej oceny czynu.

Motywuując swoje rozstrzygnięcie Trybunał uznał, że celem art. 23 ustawy o źródłach prawa z 1929 r. było umożliwienie karania czynów godzących w religię lub moralność, które ze względu na naturę Państwa Watykańskiego wywołują w nim skandal albo mogą zagrażać porządkowi publicznemu lub bezpieczeństwu osób bądź rzeczy, i którym w związku z tym należy zapobiegać za pomocą sankcji karnych. Jednocześnie przepis ten – zdaniem Trybunału – odnosi się jedynie do zdarzeń nieprzewidzianych przez prawo karne lub przewidzianych tylko przez kanoniczne prawo karne, a dotyczących czynów sprzeciwiających się naturalnej sprawiedliwości (łac. *quae sunt naturaliter justa*) lub ustanowieniu Bożemu (łac. *quae fiunt justa es institutione divina*).

Analizując zależność pomiędzy kanonicznym a watykańskim prawem karnym Trybunał zauważył, że normy pierwszego z nich dotyczą jedynie wiernych Kościoła Katolickiego, drugie zaś każdego – bez względu na jego przynależność konfesyjną – kto znajdzie się na terytorium Państwa Watykańskiego. Tym samym sankcje karne w Kościele służą przede wszystkim celom duchowym, natomiast prawo karne Państwa Watykańskiego realizuje założenia państwowego prawa karnego, realizując cele „doczesne”.

Trybunał podniósł, że art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa wyklucza możliwość arbitralnego czy dyskrejonalnego zastosowania sankcji karnej, a decyzja sędziego zawsze musi zostać oparta na obiektywnych przesłankach: zasadach religijnych, zasadach moralnych, bezpieczeństwie osób i rzeczy. W przypadku pierwszej z tych przesłanek watykański Trybunał nie miał wątpliwości, że chodzi tu o zasady religii katolickiej, które są „stałe i jasno zdefiniowane”. Zasady moralne należy rozumieć jako „moralność naturalną”, obowiązującą każdego człowieka i mającą charakter obiektywny. Natomiast „porządek publiczny” – zdaniem Trybunału – stanowią podstawowe zasady porządku prawnego, które nie mogą być naruszone, ani derogowane. „Bezpieczeństwo osób i rzeczy” zaś odnosi się do weryfikowalnych zdarzeń faktycznych.

Przekładając te rozważania na ocenę czynu będącego przedmiotem orzekania Trybunał zauważył, że wobec jasnego nauczania Kościoła odnoszącego się do używania narkotyków należało uznać, że czyn ten godził w zasady religijne i moralne, a wobec obowiązywania Jednolitej konwencji o środkach odurzających także w watykański porządek publiczny oraz w

bezpieczeństwo osób, które mogłyby być zagrożone skutkami użycia tego rodzaju substancji. Wobec zaś braku precyzyjnej normy karnej – także wśród tych, które zostały recypowane przez ustawodawcę z włoskiego systemu prawnego – Trybunał uznał, że należało zastosować art. 23 poprzedniej ustawy o źródłach prawa.

Na tej podstawie oskarżony – za posiadanie kokainy – został skazany na cztery miesiące pozbawienia wolności oraz grzywnę w wysokości 1 tys. euro. Warto zasygnalizować, że w sentencji wyroku zaznaczono, że podstawą wskazanego rozstrzygnięcia jest art. 23 ustawy o źródłach prawa, przy uwzględnieniu podpisanego przez Stolicę Apostolską Jednolitej konwencji o środkach odurzających z 1961 r. oraz Protokołu z 1972 r.

Co prawda – według publicznie dostępnych danych – przedmiotowy wyrok stanowi, jak dotąd jedyny przykład zastosowania przez sędziów watykańskich ich uprawnień ustawodawczych, jednak w kontekście analizy tego zagadnienia warto przyjrzeć się jeszcze wyrokowi Trybunału Państwa Watykańskiego z dnia 29 listopada 2008 r.²⁶⁷ W sprawie tej doszło m.in. do skazania dwóch pracowników Państwa Miasta Watykańskiego za przestępstwo nieumyślnego spowodowania śmierci – określone w art. 371 ust. 1 włoskiego Kodeksu karnego – właściciela firmy zajmującej się remontem Bazyliki św. Piotra, który spadł z przenośnego rusztowania, a doznane w związku z tym obrażenia doprowadziły do jego śmierci.

Zgodnie z art. 371 ust. 1 Kodeksu karnego każdy, kto przez nieostrożność, niedbalstwo lub brak doświadczenia w swojej sztuce lub zawodzie, albo przez niezachowanie przepisów, nakazów lub zasad dyscyplinarnych powoduje śmierć jakiegokolwiek osoby, podlega karze pozbawienia wolności na okres od trzech miesięcy do pięciu lat oraz grzywnie. Interesujący nas w tej sprawie problem polegał na tym, że w dniu wypadku – a więc 1 września 2003 r. – w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego nie istniały pozytywne normy dotyczące bezpieczeństwa w miejscach pracy.

Trybunał wykładając przedmiotowy przepis Kodeksu karnego uznał, że do zaistnienia stypizowanego w nim przestępstwa konieczne jest łączne wystąpienie dwóch elementów: określonego zachowania sprawcy (wł. *la condotta*) oraz spowodowania szkody (wł. *l'evento dannoso*). Pomędzy tymi elementami musi zachodzić ścisły związek, a zachowanie sprawcy może przybrać postać zarówno działania, jak i zaniechania.

²⁶⁷ Sentenza del Tribunale Vaticano 29 novembre 2008 – procedimento penale Giuseppe Dalla Torre (presidente), Piero Antonio Bonnet (giudice), Paolo Papanti-Pelletier (giudice), Prot. N. 117/03, Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 284-316.

Z punktu widzenia analizowanego zagadnienia istotne jest, że Trybunał uznał, iż brak pozytywno-prawnych unormowań dotyczących bezpieczeństwa w miejscu pracy nie stoi na przeszkodzie uznaniu, iż w realiach sprawy doszło do „niezachowania przepisów, nakazów lub zasad dyscyplinarnych”. Warto podkreślić, że w toku sprawy okazało się, że w rzeczywistości w Państwie Watykańskim stosowano wówczas włoskie regulacje prawne dotyczące bezpieczeństwa i higieny pracy, natomiast specyficzne regulacje prawne tej materii obowiązywały w strefach eksterytorialnych. Jednak Trybunał – wbrew stanowisku promotora sprawiedliwości – odrzucił możliwość ich stosowania także w samym Państwie Watykańskim przypominając, iż status tych stref jest analogiczny do statusu siedzib przedstawicielstw dyplomatycznych. Tym samym stanowią one terytorium Republiki Włoch, w którym – w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy – stosuje się prawo włoskie.

Trybunał uznał, że do czasu wejścia w życie ustawy z 10 grudnia 2007 r. o ochronie bezpieczeństwa i zdrowia pracowników w miejscu pracy²⁶⁸ „przepisy, nakazy lub zasady dyscyplinarne” w tym względzie wynikały wprost z prawa Bożego.

Uzasadnienie swojego stanowiska w tym względzie Trybunał rozpoczął od przytoczenia cytatu z encykliki Piusa XII *Summi Pontificatus*²⁶⁹, w którym – powołując się na nauczanie Leona XII – stwierdzono, że władza państwowa została ustanowiona przez Boga po to, aby kierowała ona sprawami ziemskimi na podstawie niezmiennego w swych podstawowych zasadach prawa moralnego. Wychodząc z tego założenia Trybunał stwierdził, że normy prawa pozytywnego zawsze muszą być kształtowane w ramach tego porządku moralnego, a prawo Boże ma charakter doskonały – a więc nie ma w nim luk – i obowiązują bezpośrednio także w państwowym systemie prawnym.

W tym kontekście Trybunał uznał, że w tradycji Kościoła funkcjonuje „zasada zgodności ustaw państwowych z ustawami Bożymi”. Na potwierdzenie tej tezy Trybunał zacytował fragmenty encyklik Jana XXIII *Pacem in terris*²⁷⁰ oraz Jana Pawła II *Evangelium vitae*²⁷¹, w których papieże ci – odwołując się do poglądów św. Tomasza z Akwinu na zależność pomiędzy prawem Boskim a ludzkim – stwierdzili, że prawo ludzkie ma o tyle moc obowiązującą, o ile jest zgodne z zasadami moralnymi. Powinno się więc ono wywodzić z

²⁶⁸ Legge n. LIV sulla tutela della sicurezza e della salute dei lavoratori nei luoghi di lavoro, (10.12.2007), AAS Suppl. 20(2007), 77-88.

²⁶⁹ Pius XII, motu proprio, *Summi Pontificatus*, AAS, 31(1939), 432-433.

²⁷⁰ Jan XXIII, *Pacem in terris*, AAS 55(1963), 257-304. Tekst polski: Papież Jan XXIII, *Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności (Pacem in terris)*, Kraków 1969.

²⁷¹ Jan Paweł II, *Litterae encyclicae Evangelium vitae*, AAS 87(1995), 401-522. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 841-987.

prawa wiecznego, jeżeli zaś jest z nim sprzeczne staje się niesłuszne – wówczas nie jest ono prawem, ale jego pogwałceniem.

Przenosząc te ogólne rozważania na grunt rozpoznawanej sprawy Trybunał przypomniał, że w obydwu ustawach o źródłach prawa w Państwie Miasta Watykańskiego prawo Boże określa nie tylko granicę recepcji ustawodawstwa włoskiego, ale przede wszystkim jest źródłem prawa pozytywnego, możliwym do zastosowania w sprawach cywilnych i karnych zwłaszcza wówczas, gdy ustawodawca nie uregulował danego zagadnienia.

Następnie Trybunał zauważył – powołując się na fragmenty Nowego Testamentu – że życie ludzkie jest „najcenniejszym darem Boga”, a każdy człowiek w swojej godności jest wezwany do urzeczywistnienia swojego podobieństwa do Boga. Dlatego ochrona życia ludzkiego i jego integralności psychofizycznej jest obowiązkiem – wynikającym z prawa Bożego – zarówno każdego człowieka, jak i społeczeństwa.

W związku z tym Trybunał stwierdził, że za niezgodne z prawem należy uznać każde zachowanie, które może doprowadzić do śmierci człowieka. Tym samym wszyscy ludzie – zarówno w życiu prywatnym, jak i w swojej aktywności zawodowej – mają obowiązek przestrzegania „zasad zdrowego rozsądku i ostrożności”, dzięki którym można uniknąć stwarzania zagrożenia dla życia. Skoro zaś – jak założył Trybunał – można było rozsądnie przewidzieć, że montowanie rusztowania podczas remontu Bazyliki św. Piotra jest czynnością niebezpieczną, to nawet pomimo braku pozytywnych norm prawnych dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy w Państwie Watykańskim, należało zachować szczególną ostrożność.

Podsumowanie

Prawo kanoniczne nie jest jedynie zbiorem norm wydanych przez uprawnioną do tego władzę kościelną. System ten opiera się na prawie Bożym (naturalnym i pozytywnym), które ma w nim charakter fundamentalny, a żadne regulacje pozytywno-prawne nie mogą być z nim sprzeczne. Oczywiście prawo Boże w Kościele jest w pełni obowiązujące, stanowi więc „pozytywne” źródło prawa. Normy kanoniczne wyznaczają charakter władzy organów Państwa Miasta Watykańskiego, tworzą podstawowy system gwarancji dla podmiotów znajdujących się w jurysdykcji tego Państwa i wyznaczają kryteria wykładni prawa. Normy kanoniczne stanowią także granicę działalności ustawodawcy watykańskiego. Z tych względów watykański porządek prawny opiera się na „paradygmacie kanonicznym”.

Uwarunkowania te musi mieć na względzie także sędzia watykański, gdy korzysta z przyznanego mu uprawnienia do rozstrzygnięcia sprawy karnej lub cywilnej bez wyraźnej podstawy prawnej, co należy rozumieć jako brak przepisu prawnego, z którego w jednoznaczny sposób można wyprowadzić normę prawną. W sprawach cywilnych – poza już wskazanymi klauzulami generalnymi – sędzia musi wziąć pod uwagę także zasady ogólne watykańskiego porządku prawnego, wśród których kluczowe znaczenie ma zasada służebnej roli Państwa Watykańskiego wobec Biskupa Rzymu i Stolicy Apostolskiej, a od momentu wejścia w życie nowej ustawy zasadniczej (7 czerwca 2023 r.) także zasada oddzielania Państwa Watykańskiego od Kurii Rzymskiej i innych Stolicy Apostolskiej. Skoro zasady te wyrażają cel istnienia Państwa Miasta Watykańskiego, to jednocześnie mają fundamentalne znaczenie dla jego legislacji.

W sprawach, w których sędziowie watykański skorzystali z przedmiotowych uprawnień ustawodawczych decydujące znaczenie miało nauczanie Kościoła, które w Państwie Watykańskim również ma walor normatywny. Nigdy jednak nie oznaczało to odejścia od motywowania decyzji orzeczniczych bez odwołania się – przynajmniej w drodze analogii – do obowiązujących w Państwie Watykańskim przepisów prawa. W każdym razie to nauczanie Kościoła oraz normy kanoniczne stanowią podstawowe kryterium przewidywalności rozstrzygnięć organów stosujących prawo. Nigdy rozstrzygnięcia te nie mogą być sprzeczne z magisterium i prawem kanonicznym.

Rozdział 3. Znaczenie prawa kanonicznego w procesie recepcji prawa włoskiego

Państwo Miasta Watykańskiego stanowi enklawę na terytorium Włoch, co powoduje szereg zależności o charakterze technicznym i administracyjnym pomiędzy tymi podmiotami prawa międzynarodowego. Jednak relacje pomiędzy Państwem Watykańskim a Republiką Włoch dotyczą także systemów prawnych obowiązujących w każdym z tych państw. Z punktu widzenia prawa Państwa Miasta Watykańskiego kluczowym zjawiskiem w tym obszarze jest recepcja prawa włoskiego. Oczywiście sam fenomen recepcji, czy szerzej oddziaływania różnych systemów prawnych wzajemnie na siebie, jest dobrze znany. Można go rozpatrywać w trzech podstawowych kontekstach: recepcji prawa rzymskiego w europejskich systemach prawnych, recepcji prawa międzynarodowych w prawie krajowym oraz „kanonizacji” prawa w prawie kanonicznym. Aby lepiej zrozumieć recepcję prawa włoskiego w Państwie Watykańskim, wzorce te zostaną omówione w pierwszej części niniejszego rozdziału.

Kolejne dwa podrozdziały zostaną poświęcone recepcji prawa w Państwie Miasta Watykańskiego. Najpierw analizie zostaną poddane przesłanki i sposób dokonywania tej recepcji, a następnie przykłady dotychczas dokonanej recepcji. Nadrzędnym celem całości rozważań jest ustalenie znaczenia prawa kanonicznego w tym procesie.

1. Zastane wzorce: koncepcja recepcji i kanonizacji prawa

1.1. Recepcja prawa rzymskiego w europejskich systemach prawnych

Zjawisko oddziaływania różnych systemów prawnych wzajemnie na siebie – często przyjmujące postać recepcji – jest dobrze znane w historii prawa. Do najlepiej zbadanych i ciągle budzących spore zainteresowanie badawcze należy zagadnienie recepcji prawa rzymskiego, które pomimo upadku samego Cesarstwa Rzymskiego w pewnym zakresie, zwłaszcza w obszarze prawa prywatnego, przez wieki było nadal stosowane bądź stanowiło inspirację dla wielu instytucji prawnych, obowiązujących także we współczesnych systemach prawa.

Rzeczownik „recepcja” (w znaczeniu „recepcja prawa”) etymologicznie wywodzi się od łacińskiego czasownika *recipere* oznaczającego m.in. „przyjąć do siebie”, „uznać za ważne”, „dopuszczyć”, „wziąć w posiadanie”, „przeciągnąć do siebie”²⁷². W najbardziej

²⁷² J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 822.

podstawowym znaczeniu recepcja prawa polega więc na przejściu obcego systemu prawa lub modelu rozwiązań prawnych przez społeczność, dla której dany system/model nie był stworzony. W nauce prawa istotę recepcję prawa analizuje się także w innym znaczeniu, tj. jako faktyczne przyswojenie przez jakąś społeczność ustanowionych dla niej norm prawnych²⁷³. Dlatego pierwsze zjawisko ma niejako zewnętrzny charakter, natomiast drugie łączy się zaakceptowaniem przez członków danej społeczności norm prawnych jako własnych oraz uznanie konieczności i zasadności ich realizacji. W dalszych rozważaniach skoncentrujemy się na recepcji w znaczeniu „przejęcia” przez daną społeczność obcych rozwiązań prawnych.

W relacjach międzynarodowych recepcja stanowi formę „twórczego wykorzystania w przemianach prawa i państwa każdego kraju dorobku innych krajów”²⁷⁴ i jednocześnie ma charakter dobrowolny, a więc dokonuje się na mocy formalnej decyzji uprawnionych organów władzy państwowej. Współcześnie recepcja najczęściej przyjmuje postać przejmowania już istniejących regulacji prawnych, zawartych w aktach prawa stanowionego. Dlatego recepcję można traktować jako szczególny przypadek stanowienia prawa²⁷⁵. W szerszym znaczeniu – określanym mianem recepcji doktrynalnej lub teoretycznej – polega ona na przejmowaniu pojęć, sposobów wykładni czy stanowienia prawa. Wówczas w systemie prawa dokonującym recepcji wykorzystuje się instrumentarium właściwe dla prawa obcego. Proces ten może dotyczyć zarówno prawa publicznego, jak i prywatnego²⁷⁶.

W związku z tym recepcja może przyjąć postać recepcji normatywnej, a więc polegającej na przejściu norm prawnych z obcego systemu prawa oraz recepcji terminologicznej, w której procesowi temu podlegają jedynie heteronomiczne terminy i zwroty prawnicze. Niekiedy dochodzi także do sytuacji, określanej jako recepcja sukcesywna, gdy recepcja terminologiczna z czasem przeradza się w recepcję normatywną. Dzieje się tak wówczas, gdy rodzime instytucje prawne zostają dostosowane do treści, jakie przejęte formuły mają w systemie prawnym, z którego zostały zapożyczone. Ponadto recepcja może polegać na abstrakcyjnym odesłaniu do obcego systemu prawa²⁷⁷.

Przeważnie przyjmuje się, że recepcja prawa następuje w chwili wprowadzenia do systemu normatywnego recypowanych wzorców, instytucji bądź norm prawnych. Jednak samo formalne dokonanie recepcji nie zamyka problemu – z praktycznego punktu widzenia kluczową

²⁷³ R. Sobański, *Recepcja prawa w Kościele*, PK 46(2003), s. 6.

²⁷⁴ J. Bardach, *Recepcja w historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1(1977), s. 1-62.

²⁷⁵ T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2011, s. 192.

²⁷⁶ Zob. T. Giaro, *Recepcja prawa*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014, s. 398.

²⁷⁷ A. Tunia, *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015, s. 29-37.

kwestią jest funkcjonowanie przejętych rozwiązań, co stanowi miarę skuteczności recepcji. Niekiedy zdarza się, że recypowane regulacje podlegają zmianom, oznaczającym konieczność dostosowania ich do odmiennych warunków, niż te w których one powstały. W literaturze słusznie wskazuje się, że do tego rodzaju zmian przeważnie dochodzi w przypadku recepcji większego zespołu norm prawnych (np. całego systemu prawnego). Choć oczywiście przedmiotowe zmiany nie są wykluczone także wtedy, gdy recepcja obejmuje jedynie poszczególne normy z ich większego zbioru. Zawsze dokonując recepcji prawa oraz zmian w przejmowanych normach należy mieć na względzie rozwój społeczeństwa, w którym normy mają obowiązywać. Dlatego tak istotne jest uwzględnienie warunków, w których dokonuje się recepcja²⁷⁸.

Właściwie wszystkie prawodawstwa Europy – zarówno zachodniej jak i wschodniej – dokonały recepcji prawa rzymskiego. Obecnie wskazuje się na wpływ rzymskiej myśli prawniczej na filozofię prawa, prawodawstwo, kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa oraz kultury prawnej jurystów²⁷⁹ potwierdzając tym samym pogląd, iż recepcja prawa rzymskiego polega głównie na upowszechnieniu schematów, pojęć i metod rozumowania właściwych temu systemowi prawnemu²⁸⁰.

Recepcja prawa rzymskiego, następująca od późnego średniowiecza, właściwie trwa do dzisiaj – zwłaszcza na gruncie prawa prywatnego, w którym wykorzystuje się szereg rozwiązań znanych ze starożytnego Rzymu. Decydujące znaczenie dla tego procesu miały dwa wydarzenia: uznanie prawa rzymskiego przez Kościół Katolicki za pomocnicze źródło prawa oraz przyjęcie w 1495 r. ustawy o Sądzie Kameralnym Rzeszy, zgodnie z którą miał on stosować prawo rzymskie jako subsydiarne źródło prawa, co oznaczało formalną recepcję prawa rzymskiego. W Kościele recepcja prawa rzymskiego miała charakter stopniowy, najpierw przyjmując postać odwoływania się w teologii i kanonistyce do zasad prawa rzymskiego. Natomiast od IX w. do prawa justyniańskiego, uznawanego za własne prawo Kościoła, zaczęli odwoływać się papieże. Zresztą teksty prawa justyniańskiego stanowiły wzór dla opracowywania zbiorów prawa kanonicznego, a studia nad prawem rzymskim i kanonicznym realizowano właściwie jednocześnie na tych samych uniwersytetach. Prowadziło to do stosowania w obu tych dziedzinach podobnych metod²⁸¹.

²⁷⁸ Tamże, s. 27-28.

²⁷⁹ J. Chartynow, *Recepcja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym Ukrainy*, w: *Prawo rzymskie a kultura prawna Europy*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2008, s. 126.

²⁸⁰ J. Bardach, *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999, s. 10.

²⁸¹ Zob. G. Boni, *Norme statuali e ordinamento canonico. Premessa ad uno studio sulla canonizatio*, DE 2(1996), s. 272-273.

Istotną cezurą w procesie recepcji prawa rzymskiego w Kościele był tzw. edykt mediolański. Wcześniej w kanonach kościelnych odwołania do prawa rzymskiego miały charakter śladowy, sprowadzający się przede wszystkim do używania terminologii właściwej prawu Cesarstwa Rzymskiego. Od 313 r., gdy chrześcijaństwo uznano za religię uznaną przez prawo państwowe (łac. *religio licita*), ustawodawstwo cesarskie stało się ważną częścią porządku kościelnego. Były to unormowania wydawane dla wszystkich poddanych władzy cesarza, a co za tym idzie także do chrześcijan. Stąd standardem stało się włączanie ustawodawstwa cesarskiego do zbiorów prawa kościelnego oraz odwoływanie się do niego w kanonach kościelnych²⁸². Tym bardziej, że wraz z uznaniem w 380 r. chrześcijaństwa za religię państwową, religia ta zajęła miejsce kultów pogańskich, co oznaczało m.in. ścisły związek Kościoła i państwa, prowadzący do wytworzenia się systemu cesaropapizmu, czyli – mówiąc w pewnym skrócie – supremacji władzy państwowej nad kościelną²⁸³.

We wcześniejszym okresie, do początków IV w., chrześcijaństwo spotykało się z prześladowania, nasilającymi się zwłaszcza za panowania Nerona, Domicjana, Trajana, Marka Aureliusza, Septymiusza Sewera, Decjusza Waleriana oraz Dioklecjana. Ich przyczyny były złożone, jednak zasadnicze znaczenie miała odmowa przez chrześcijan udziału w kulcie cesarza, co było postrzegane za wrogi akt o charakterze politycznym. Choć w państwie rzymskim wyznawanie różnorodnych bóstw było tolerowane, to jednak odmowa udziału w kulcie publicznym, w tym kulcie cesarza – który jawnie sprzeciwiał się chrześcijańskiemu monoteizmowi – uważano za przestępstwo obrazy majestatu, czyli za jedno z najcięższych przestępstw. Poza tym chrześcijan oskarżano o porzucenie tradycji przodków, wyzwanie zbrodniczego zabobonu, praktykowanie magii. Tym samym droga do edyktu mediolańskiego była niezwykle skomplikowana, naznaczona przede wszystkim przez dynamiczny rozwój chrześcijaństwa i zdobywanie sobie przez nową religię rzesz wyznawców wśród różnych warstw społecznych²⁸⁴. Dopiero w nowej sytuacji politycznej o wiele chętniej w życiu wspólnoty chrześcijańskiej sięgano po wzorce wynikające z systemu prawnego Cesarstwa Rzymskiego.

Po upadku cesarstwa zachodniego Kościół nadal wykorzystywał zasady i przepisy prawa rzymskiego, traktując je jako obowiązujące na danym terytorium prawo świeckie. Jednak nie oznaczało to uznania prawa rzymskiego za część systemu normatywnego Kościoła. Od początków IX w. wykorzystywanie prawa rzymskiego w życiu Kościoła zdecydowanie

²⁸² A. Dębiński, *Kościół a prawo rzymskie*, Lublin 2010, s. 157-158.

²⁸³ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 56-57.

²⁸⁴ A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 174, 188-189.

wzrosło. Odwoływali się do niego zarówno papieże, jak i synody. Jednym z najczytelniejszych przejawów znaczenia prawa rzymskiego dla kanonistyki jest fakt, że większość reguł prawnych umieszczonych w Liber Sextus Bonifacego VIII została zapożyczona z Digestów Justyniana. Istotną cezurą w tym zakresie był dokument *Intelleximus*, w którym papież Lucjusz III (papież w latach 1181-1185) zdecydował, że w braku odpowiedniego dla danej sprawy przepisu prawa kanonicznego, należało odpowiednio zastosować normy prawa rzymskiego, o ile odpowiadały one zasadom chrześcijańskim. Tym samym prawo rzymskie stało się „pomocniczym” źródłem prawa kanonicznego. Papież Lucjusz III sformułował tę decyzję odpowiadając na pismo biskupa Padwy prowadzącego proces pomiędzy przeorem klasztoru św. Cypriana w Wenecji a duchownymi z Rodigo. W sprawie pojawiła się konieczność rozstrzygnięcia sposobu postępowania w przypadku sprzeciwu właściciela nieruchomości przeciwko wznoszeniu nowej budowli. Kwestii tej nie regulowały kanony, co skłoniło papieża do nakazania zastosowania prawa rzymskiego. Późniejsza praktyka działalności kanonistów nadała temu rozwiązaniu charakter normy powszechnej²⁸⁵.

Decyzję Lucjusza III zamieszczono w Dekretalach Grzegorza IX, a więc w oficjalnym zbiorze prawa kanonicznego. Zasada ta obowiązywała w Kościele aż do wejścia w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., w którym – podobnie jak w KPK/83 – w ogóle nie wspomniano o roli prawa rzymskiego. Jednocześnie w KPK/17 wykorzystano systematykę kanonów z *Institucji Gaiusa*, a obydwu Kodeksach Prawa Kanonicznego wpływ prawa rzymskiego jest widoczny w prawie małżeńskim i procesowym (zwłaszcza w zakresie zasad procesu) oraz w stosowanej terminologii prawnej²⁸⁶. Biorąc pod uwagę te okoliczności zasadnym jest przyjęcie, że odwoływanie się do prawa rzymskiego, zwłaszcza w zakresie stosowanego aparatu pojęcia oraz zasad prawa, o ile jego regulacje nie sprzeciwiają się nauczaniu Kościoła stanowi część tradycji kanonicznej.

Równolegle do recepcji prawa przez Kościół następował analogiczny proces w państwach średniowiecznej Europy, do czego w znacznym stopniu przyczyniła się szkoła glosatorów i konsyliatorów. Od Dekretu Gracjana (ok. 1140 r.) prawo rzymskie i kanoniczne uznano za „oboje praw”, będących wyłącznym przedmiotem nauczania na średniowiecznych uniwersytetach, w ramach studiów prawniczych. Jednocześnie Dekret miał ogromny wpływ na rozwój idei spisywania praw zwyczajowych w różnych państwach Europy²⁸⁷. Jednak o ile

²⁸⁵ Zob. P. Alexandrowicz, *Znaczenie dekretu Intelleximus (X 5.32.1.) w procesie recepcji prawa rzymskiego w XIII-wiecznej kanonistyce*, Kraków 2018, s. 23-37, 135-136.

²⁸⁶ A. Dębiński, *Kościół...*, s. 158-160.

²⁸⁷ Zob. T. Giaro, *Medieval Canon Lawyers and European Legal Tradition. A Brief Overview*, „Review of European and Comparative Law” 4(2021), s. 162.

wpływ prawa rzymskiego w Europie za pośrednictwem glosatorów, konsyliatorów czy działalności kanonistów określa się mianem recepcji wczesnej, teoretycznej lub naukowej, o tyle za pierwszy przykład recepcji właściwej, praktycznej lub pełnej uznaje się przyjęcie kodyfikacji justyniańskiej za obowiązujące prawo w Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego²⁸⁸.

Recepcja prawa rzymskiego w Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego opierała się na założeniu, iż Rzesza stanowi kontynuację starożytnego Cesarstwa Rzymskiego. Doprowadziło to do przekonania, iż prawo rzymskie ma w Niemczech walor prawa rodzimego. Jednak recepcja ta najpierw – od XII w. – miała charakter teoretyczny. Praktyka prawnicza na szeroką skalę przejęła prawo rzymskie w XV i XVI w. Obok wspomnianych już uwarunkowań ideologicznych w literaturze przedmiotu do przyczyn recepcji prawa rzymskiego w Rzeszy zalicza się: opracowanie w szkole glosatorów i komentatorów justyniańskiego prawa rzymskiego, potrzebę ujednoczenia różnego rodzaju praw lokalnych obowiązujących w księstwach Rzeszy, lepsze dostosowanie prawa rzymskiego – w porównaniu do lokalnego prawa zwyczajowego – do realiów rozwijającej się gospodarki towarowo-pieniężnej. Należy podkreślić, że w Cesarstwie Niemieckim przejmowano prawo justyniańskie w formie, jaką nadano mu w północnych Włoszech, a z geograficznego punktu widzenia recepcja najwęższy zakres przejęła w księstwach, które miały silnie rozwinięte – a zwłaszcza spisane – prawo zwyczajowe (np. Dolna Saksonia). Natomiast najszybciej przejmowanie prawa rzymskiego dokonywało się w miastach. Kluczowym czynnikiem recepcji prawa rzymskiego w Rzeszy była działalność jurystów, orzecznictwo Sądu Kameralnego Rzeszy oraz przygotowywanie zbiorów praw miejskich²⁸⁹.

W każdym razie – między XI a XIV wiekiem – w wyniku prac szkoły glosatorów i komentatorów oraz recepcji prawa rzymskiego zachodzącej w Niemczech, Włoszech i Francji powstało tzw. prawo rzymskie recypowane, które podlegało dalszemu rozwojowi przede wszystkim dzięki niemieckiej pandektystyce, której w wieku XVIII i XIX udało się dostosować ten system prawny do realiów ówczesnych czasów.

Odejście od bezpośredniego obowiązywania recypowanego prawa rzymskiego nastąpiło dopiero w dobie kodyfikacji cywilnych. Jednak wpływ prawa rzymskiego na kodeksy cywilne wydane w Niemczech, Francji czy Austrii jest niezaprzeczalny²⁹⁰. Oczywiście

²⁸⁸ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2014, s. 95-97, 100.

²⁸⁹ Zob. B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2007, s. 57-60; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2006, s. 63-66.

²⁹⁰ M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021, s. 24.

doprowadził do tego rozbudowany i skomplikowany proces historyczny, na którego przebieg wpływ miała m.in. reformacja, spadek znaczenia cesarstwa niemieckiego czy powstanie, na założonym w 1464 r. Uniwersytecie w Bourges, kierunku zwanego humanizmem prawniczym. Jednym z jego podstawowych założeń było uznanie prawa rzymskiego za „spisany rozum”, co prowadziło do wyprowadzenia jego mocy obowiązującej bezpośrednio z rozumu, a nie z decyzji jakiegokolwiek władzy. Kontynuację humanizmu prawniczego stanowił kierunek zwany prawem rozumu, w którym, bez odniesień religijnych, starano się wyrazić idee prawa natury. Do prądów intelektualnych wpływających na utrwalenie się prawa rzymskiego w europejskiej tradycji prawnej należy zaliczyć ponadto holenderską „jursprudencję elegancką”²⁹¹.

Recepcja prawa rzymskiego nie polegała więc na prostym przejęciu, czy to przez Kościół, czy też przez państwa powstałe po upadku Cesarstwa Rzymskiego, tego systemu. Prawo rzymskie stało się raczej podstawą do rozwoju różnorodnych systemów prawnych, dostarczając terminologii prawnej oraz będąc inspiracją do tworzenia rodzimych norm, a także stając się środkiem uzupełniania pojawiających się luk w prawie, jako źródło pomocnicze. Nie jest to jednak jedyny wzorzec recepcji. Innym przykładem tego rodzaju procesu może być recepcja prawa międzynarodowego w prawie krajowym.

1.2. Recepcja prawa międzynarodowego w prawie krajowym

W prawie międzynarodowym powszechnie przyjmuje się obowiązywanie zasady *pacta sunt servanda*, co ma swoje konsekwencje w stosunkach pomiędzy podmiotami prawa międzynarodowego (zwłaszcza państwami) oraz na gruncie prawa krajowego. W pierwszym przypadku to normy prawa międzynarodowego, a nie krajowego, regulują stosunki między uczestnikami obrotu międzynarodowego. W drugim natomiast możemy mówić o swego rodzaju „łączniku” pomiędzy prawem międzynarodowym a krajowym. Otóż państwo, które przyjęło na siebie określone zobowiązania prawno-międzynarodowe, ma obowiązek stworzenia w swoim wewnętrznym prawie regulacji, które pozwolą mu wywiązać się z tych obowiązków. Tym samym niedopuszczalne jest powoływanie się na normy prawa wewnętrznego – bez względu na ich miejsce w krajowej hierarchii źródeł prawa – w celu uchylecia się od realizacji zobowiązań międzynarodowych bądź w celu usprawiedliwienia niewywiązywania się z tychże

²⁹¹ Zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie...*, s. 100-117.

obowiązków²⁹². Analizę stosunków pomiędzy prawem międzynarodowym a krajowym standardowo przeprowadza się odwołując się do koncepcji dualizmu lub monizmu.

Koncepcja dualistyczna wychodzi z założenia, że prawo krajowe i międzynarodowe stanowią dwa odrębne od siebie porządki prawne, a co za tym idzie norma „międzynarodowa” ma charakter obcy, zewnętrzny w stosunku do norm prawa krajowego. Z tego względu, aby stała się ona częścią krajowego porządku prawnego musi zostać do niego włączona na mocy decyzji uprawnionego organu państwowego. Dopiero po skutecznym dokonaniu tej czynności norma prawa międzynarodowego zyskuje walor normy „krajowej”. Natomiast teoria monistyczna wyklucza podział na normy „krajowe” i „międzynarodowe”, zakładając występowanie jednego systemu prawa składającego się z kilku podsystemów. W jego ramach prawo międzynarodowe i prawo krajowe są traktowane komplementarnie, co oznacza, że normy wynikające z traktatu stają się częścią krajowego porządku prawnego po ich ratyfikacji i publikacji²⁹³. Prawo międzynarodowe przeważnie nie określa sposobów, w jaki poszczególne państwa mają zapewnić efektywne przestrzeganie wynikających z niego norm. Oczywiście możliwe są tu wyjątki, np. jasne określenie tych kwestii w traktacie, to jednak paleta możliwych rozwiązań jest to stosunkowo szeroka.

Niektóre państwa przyjmują, że w ich porządkach prawnych prawo międzynarodowe obowiązuje samo przez się (*proprio vigore*) i może być stosowane ilekroć zajdzie taka potrzeba. Niekiedy zakłada się jednak konieczność formalnej recepcji norm prawno-międzynarodowych w krajowym porządku prawnym, która przybiera postać ogólnej inkorporacji prawa międzynarodowego do prawa państwa bądź transformacji poszczególnych norm prawno-międzynarodowych w normy prawa państwowego²⁹⁴. Tym samym relacja pomiędzy prawem międzynarodowym a krajowym może być rozpatrywana w aspekcie formalnym, czyli w zakresie relacji obydwu systemów, nadrzędności prawa międzynarodowego i metod zapewniania jego skuteczności w krajowych porządkach prawnych oraz materialnym, tj. odnoszącym się do stosowania prawa międzynarodowego w krajowym systemie prawa (np. poprzez wykładnię prawa krajowego przy uwzględnieniu norm prawno-międzynarodowych bądź rozstrzygnięciu konkretnych spraw bezpośrednio na podstawie prawa międzynarodowego)

²⁹² T. Wasilewski, *Stosunek wzajemny. Porządek międzynarodowy, prawo międzynarodowe, europejskie prawo wspólnotowe, prawo krajowe*, Toruń 2004, s. 127-128.

²⁹³ D. Kornobis-Romanowska, *Mechanizm obowiązywania prawa wspólnotowego w prawie wewnętrznym państw członkowskich*, w: *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Katowice 2009, s. 286-287.

²⁹⁴ Por. L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2013, s. 57.

i wzajemnych wpływów tych porządków prawnych na treść zawartych w nim norm²⁹⁵. Może okazać się, że norma prawno-międzynarodowa ma charakter samowykonalny, czyli jednoznacznie określa dyspozycję, uprawnienie lub kompetencję. Wówczas do jej wykonania nie jest konieczny żaden dodatkowy akt²⁹⁶. Z punktu widzenia prawa krajowego tradycyjnie jego relacje do prawa międzynarodowego uznaje się za materię konstytucyjną. Tytułem przykładu, i znacznie upraszczając zagadnienie, warto wskazać kilka koncepcji rozwiązywania problematyki relacji prawo państwowe – prawo międzynarodowe we współczesnym konstytucjonalizmie.

Przykładowo w Konstytucji Republiki Austrii – która w zamyśle swoich twórców miała być „otwarta” na prawo międzynarodowe – zdecydowano, że ogólne zasady prawa międzynarodowego będą obowiązywać jako części składowe prawa federalnego. W akcie tym uregulowano także sposób zawierania traktatów międzynarodowych. Analogiczną optykę przyjął ustrojodawca niemiecki. Natomiast Konstytucja Bułgarii stanowi, że instrumenty międzynarodowe, które zostały ratyfikowane, ogłoszone i weszły w życie są uważane za część wewnętrznego porządku prawnego i – w razie sprzeczności z ustawami – uchylają sprzeczne z nimi postanowienia ustaw. Również w tym przypadku ustrojodawca uregulował procedurę zawierania umów międzynarodowych. Natomiast w Konstytucji Republiki Cypryjskiej ratyfikowane i ogłoszone w oficjalnym publikatorze umowy międzynarodowe mają pierwszeństwo przed prawem krajowym, pod warunkiem jednak ich przestrzegania także przez drugą stronę traktatu. Również we Francji traktaty międzynarodowe należycie zatwierdzone i ratyfikowane mają moc wyższą, niż ustawy. Zdarzają się także przypadki, gdy ustrojodawca w ogóle milczy o stosunku prawa krajowego do międzynarodowego. Tu za przykład może posłużyć Brazylia. W państwach systemu *common law* (np. USA, Kanada, Wielka Brytania) w interesującym nas zakresie najczęściej stosuje się rozwiązania polegające na konieczności transformacji normy prawa międzynarodowego do krajowego porządku prawnego, niekiedy dopuszczając także możliwość ustalania przez sądy treści międzynarodowego prawa zwyczajowego²⁹⁷.

W Konstytucji RP²⁹⁸ zawarto przepis, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego (art. 9). Jest to najbardziej ogólna regulacja

²⁹⁵ A. Łazowski, B. Sonczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w krajowych porządkach prawnych*, w: *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. A. Zawidzka-Łojek, Warszawa 2022, s. 59-60.

²⁹⁶ B. Liżewski, *Norma prawa międzynarodowego a norma prawa krajowego*, „Annales UMCS – sectio G (Ius)” 1(2003/2004), s.134.

²⁹⁷ J. Barcik, *Prawo międzynarodowe a prawo krajowe*, w: J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 87-109.

²⁹⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r. Nr 78 poz. 483, ze zm.

polskiej Konstytucji odnosząca się do problematyki prawa międzynarodowego. Wskazany przepis ustawy zasadniczej określa konieczność wykładni prawa krajowego w sposób „przyjazny” wiążącemu Polskę prawu międzynarodowemu oraz objęcia obowiązkiem przestrzegania także tych norm prawa międzynarodowego, których pozycja nie została odrębnie określona w innych przepisach konstytucyjnych. Chodzi tu więc zwłaszcza o nieratyfikowane umowy, zwyczaj międzynarodowy, akty jednostronne kształtujące zobowiązania międzynarodowe oraz wiążące uchwały organizacji międzynarodowych. Niezależnie od tego polska Konstytucja zobowiązuje do przestrzegania ogólnych zasad prawa międzynarodowego²⁹⁹. Jednak nie oznacza to, że tego rodzaju normy prawa międzynarodowego automatycznie stają się normami prawa polskiego – do tego konieczne jest przeprowadzenie odpowiedniej procedury³⁰⁰.

Zgodnie z art. 89 ust. 1 Konstytucji RP ratyfikacja przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej i jej wypowiedzenie wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, gdy umowa dotyczy pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych, wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji, członkostwa Polski w organizacji międzynarodowej, znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym, praw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy. Poza tym umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie są ogłaszane w trybie wymaganym dla ustaw. Zasady ogłaszania innych umów międzynarodowych określa ustawa (art. 88 ust. 3)³⁰¹.

Ustrojodawca w Konstytucji RP określił także miejsce ratyfikowanych umów międzynarodowych w hierarchii źródeł prawa. Stosownie do art. 91 ust. 1 ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy. Jeżeli ratyfikacja umowy międzynarodowej nastąpiła na podstawie zgody uprzednio wyrażonej w ustawie, to – w przypadkach, gdy ustawy nie da się pogodzić z umową – pierwszeństwo ma umowa międzynarodowa (art. 91 ust. 2). Jeżeli zaś wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację

²⁹⁹ K. Wójtowicz, *Objaśnienia do art. 9 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 327-328.

³⁰⁰ Por. L. Garlicki, *Polskie prawa konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021, s. 161-162.

³⁰¹ Zob. P. Radziejewicz, *Objaśnienia do art. 88 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021.

międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami (art. 91 ust. 3)³⁰².

We Włoszech natomiast ogólnym przepisem odnoszącym się do znaczenia prawa międzynarodowego dla prawa włoskiego jest art. 10 Konstytucji, zgodnie z którym włoski porządek prawny dostosowuje się do powszechnie uznanych norm prawa międzynarodowego. Niezależnie od tego ustrojodawca określił zasady zawierania umów międzynarodowych. Zgodnie z art. 80 Konstytucji Izby udzielają w drodze ustawy upoważnienia do ratyfikacji traktatów międzynarodowych o charakterze politycznym lub które przewidują arbitraż albo postępowania sądowe, albo pociągają za sobą zmiany terytorium, obciążenia finansowe lub zmianę ustaw. Sama ratyfikacja zaś jest kompetencją Prezydenta Republiki (art. 87).

Dokładny sposób wprowadzanie normy prawa międzynarodowego do włoskiego porządku prawnego zależy od jej charakteru, jednak w większości przypadków następuje to na mocy aktu recepcji, który może mieć charakter ustawy zwykłej lub ustawy konstytucyjnej. Zastosowanie pierwszego z tych rozwiązań powoduje, iż traktat międzynarodowy ma moc analogiczną do innych ustaw regulujących objętą nim materię, a tym samym jest podporządkowany ustawom konstytucyjnym oraz Konstytucji³⁰³. W doktrynie na gruncie tych rozwiązań wskazuje się, że „dostosowywanie się” prawa włoskiego do norm prawa międzynarodowego, które zostanie bliżej omówione w dalszej części pracy, stanowi przykład recepcji dynamicznej, natomiast wprowadzenie normy prawa międzynarodowego do krajowego systemu prawa Włoch, to recepcja formalna³⁰⁴.

1.3. „Kanonizacja prawa” w prawie kanonicznym

Recepcja prawa obcego – niekiedy określana jako jego „kanonizacja” – występuje także na gruncie prawa kanonicznego. Jednak recepcja prawa w kanonistyce ma nieco inne znaczenie, niż przedstawione powyżej. W nauce prawa kanonicznego za recepcję uznaje się „przyjęcie, akceptację i wprowadzenie w życie w granicach Kościołów partykularnych postanowień doktrynalnych i dyscyplinarnych, które pochodzą od najwyższego autorytetu Kościoła powszechnego, tj. Papieża, który sprawuje swoją władzę w sposób uroczysty wraz z Kolegium

³⁰² Zob. W. Skrzydło, *Objaśnienia do art. 91 Konstytucji RP*, w: tenże, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. VII, LEX/el. 2013.

³⁰³ J. Sozański, *Implementacja umów międzynarodowych do systemu prawa krajowego, ze szczególnym uwzględnieniem Włoch (w tym statusu regionów)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2(2007), s. 46.

³⁰⁴ L. Arcidiacono, E. Castorina, A. Cianco, G. Chiara, *Diritto costituzionale*, Roma 2021, s. 151-155.

Biskupów na soborze powszechnym”³⁰⁵. W tym przypadku więc recepcja prawa polega raczej na jego poprawnym stosowaniu przez wszystkich zobowiązanych do tego adresatów wydanych norm prawnych. Jednocześnie ustawodawca kanoniczny przewiduje rozwiązania, na mocy których prawo „świeckie” może stać się częścią systemu prawnego Kościoła.

Teoria „kanonizacji” prawa rozwijała się przede wszystkim w perspektywie normatywnych teorii prawa, wyjaśniając zjawisko „tłumaczenia na kanony”, czyli recepcji do kościelnego porządku prawnego norm niewydanych przez prawodawcę kościelnego, a więc prawa Bożego oraz „świeckiego”. Dzięki temu pierwsze ze wskazanych tu norm stawały się podstawą dla wszelkich rozwiązań kanonicznych³⁰⁶ oraz bezpośrednio stosowanym prawem, którego przekroczenie oznaczało nie tylko grzech (winę moralną), ale również przestępstwo, związane z określoną sankcją. Natomiast „kanonizacja” prawa świeckiego polegała w pierwszym rzędzie na przejściu do systemu kanonicznego tych norm, które odnosiły się do doczesnego funkcjonowania Kościoła³⁰⁷.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku do kanonizacji prawa odnosił się przede wszystkim kan. 1529, zgodnie z którym *leges civiles*, obowiązujące na danym terytorium, dotyczące umów i wykonywania zobowiązań, należało zachowywać również w zakresie kościelnym, o ile nie sprzeciwiały się one prawu Bożemu lub odmiennym postanowieniom prawa kanonicznego. Kanon ten wskazał jedynie na ogólne ograniczenia możliwości dokonywania kanonizacji prawa świeckiego. Jednak w poprzednim Kodeksie znajdowały się także bardziej szczegółowe unormowania dotyczące tej kwestii, jak chociażby kan. 1059, 1080, 1508, 1770, 1926. W każdym razie jasne jest, że nawet gdyby właściwa władza kościelna dokonała aktu kanonizacji ustawy świeckiej sprzecznej z prawem Bożym lub kanonicznym, akt ten uznawano za nieważny³⁰⁸. Należy zaznaczyć, że użyty przez ustawodawcę kościelnego termin *leges civiles* nie odnosi się do unormowań typowych dla prawa prywatnego, ale do ogółu norm wydanych w danym państwie przed kompetentne władze ustawodawcze lub do norm prawa międzynarodowego, a więc do „prawa świeckiego”³⁰⁹.

W obowiązującym KPK/83 podstawową regulacją dotyczącą zjawiska kanonizacji prawa jest kan. 22, który – co podkreśla się w doktrynie – nie jest powtórzeniem poprzednich

³⁰⁵ P. Grzegorzewicz, *Recepcja Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku w II Polskim Synodzie Plenarnym (1991-1999)*, Lublin 2016, mps w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, s. 47.

³⁰⁶ S. Berlingò, *Diritto divino e diritto umano nella Chiesa*, DE 1(1995), s. 40-42.

³⁰⁷ G. Boni, *Norme statuali e ordinamento canonico...*, s. 270; S. Berlingò, *Diritto divino...*, s. 38-39.

³⁰⁸ P. Ciprotti, *Contribuzione alla teoria...*, s. 91.

³⁰⁹ G. Boni, *Norme statuali e ordinamento canonico...*, s. 266-267; P. Ciprotti, *Le «leggi civili» nel nuovo Codice di Diritto Canonico*, w: *Il nuovo Codice di Diritto Canonico. Novità, motivazione e significato. Atti dalla Settimana di Studio. 26-30 Aprile 1983*, Roma 1983, s. 523; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 217.

unormowań dotyczących tej materii. Już z samego faktu jego umieszczenia pośród norm generalnych niektórzy autorzy wyprowadzają wniosek, iż odnosi się on do wszelkich przypadków stosowania prawa „świeckiego” w Kościele, czyniąc z niego pomocnicze źródło prawa kanonicznego³¹⁰. Zgodnie z kan. 22 KPK/83 *leges civiles*, do których odsyła prawo kościelne powinny być zachowywane w prawie kanonicznym z tymi samymi skutkami, co w prawie świeckim, o ile nie są przeciwne prawu Bożemu i o ile prawo kanoniczne czego innego nie zastrzega.

Termin *leges civiles*, również na gruncie obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego odnoszący się do całości ustawodawstwa „świeckiego”, został przez prawodawcę kościelnego użyty w Kodeksie łacińskim w różnych kontekstach. Pierwszą grupę regulacji stanowią kanony, w których ustawodawca kościelny nakazuje lub zaleca przestrzeganie prawa świeckiego (kan. 98 § 2; kan. 231 § 2; kan. 362; kan. 668 § 1 i 4; kan. 877 § 3; kan. 1105 § 2; kan. 1274 § 5; kan. 1284 § 2 n. 2 i 3; kan. 1286 n. 1; kan. 1299 § 2; kan. 1500 oraz kan. 1715 § 2). Właściwym celem każdego z tych przepisów jest zagwarantowanie skuteczności w zakresie prawa państwowego określonych czynności podejmowanych na mocy prawa kanonicznego. W związku z tym normy „świeckie” w tych przypadkach nie są recypowane przez prawodawcę kościelnego, który jedynie do nich odsyła w zakresie koniecznym do zachowania doniosłości prawnej danej czynności kanonicznej na terenie państwa, w którym została ona dokonana. Jednocześnie niedochowanie tych warunków w żaden sposób nie wpływa na ważność samej czynności kanonicznej. Ponadto prawodawca kościelny przyznał w określonych przypadkach normom świeckim skuteczność kanoniczną. Sytuacja ta zachodzi w kan. 105 § 1; kan. 110; kan. 1059; kan. 1062 § 1; kan. 1071 § 1 n. 2; kan. 1152 § 2; kan. 1296; kan. 1479; kan. 1540 § 2; kan. 1558 § 2; kan. 1672; kan. 1689; kan. 1692 § 2-3 i kan. 1714-1716³¹¹.

Tym samym prawodawca kościelny uznaje uprawnienie prawodawcy świeckiego do uregulowania określonych zagadnień, jednocześnie odsyłając do tego rodzaju regulacji. Nie oznacza to, iż tego rodzaju normy „świeckie” stają się częścią porządku kanonicznego. Zachowując swój „świecki” charakter są po prostu uznawane przez prawodawcę kościelnego. W doktrynie zauważa się, że proces tego rodzaju zachodzi w kan. 1059, kan. 1016, kan. 1671, kan. 1672, kan. 1961³¹². Warto także zauważyć, że w obowiązującym Kodeksie ustawodawca

³¹⁰ V.A. Barbagallo, *La canonizzazione delle leggi civili con particolare riguardo al risarcimento del danno*, Roma 1997, s. 12.

³¹¹ Por. J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do kan. 22*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Tom I. Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003, s. 77.

³¹² P. Ciprotti, *Le «leggi civili» nel nuovo Codice di Diritto Canonico...*, s. 528.

kościelny wyraźnie odwołuje się do działalności władzy świeckiej, jednak nie wyciąga z tego tytułu wniosków dotyczących obowiązywania prawa państwowego w porządku kościelnym (kan. 377 § 5, kan. 1152 § 2, kan. 1344 n. 2, kan. 1479, kan. 1405 § 1 n. 1, kan. 1509 § 1).

Zjawiskiem odmiennym od powyższych jest „kanonizacja prawa świeckiego”, przez którą rozumie się włączenie do porządku kanonicznego norm „świeckich” i uznanie ich za normy kanoniczne³¹³, co czyni proces ten analogicznym do wyżej zasygnalizowanej recepcji prawa³¹⁴. W nauce wyróżnia się pojęcie norm kanonizowanych, a więc norm prawnych wydanych przez państwo, które stały się częścią porządku kanonicznego oraz norm kanonizujących, czyli regulacji prawa kanonicznego określających zasady kanonizacji prawa świeckiego³¹⁵. Przyjmując to rozróżnienie P. Ciprotti stawia tezę, że normy kanonizujące powinny być interpretowane na zasad wynikających z prawa kanonicznego, natomiast kanonizowane w myśl zasadach wynikających z prawodawstwa świeckiego, z którego zostały przejęte³¹⁶. Z poglądem tym jednak trudno się zgodzić. Skoro normy kanonizowane stały się częścią porządku prawnego Kościoła i mają taką samą moc prawną, to nie ma podstaw do tego, aby wyklądać je w inny sposób, niż regulacje wydane bezpośrednio przez prawodawcę kościelnego.

W każdym razie kanonizowane ustawy „świeckie” tworzą normę kanoniczną, co z kolei otwiera problem jej obowiązywania, czy zmian po uchyleniu lub nowelizacji ustaw państwowych będących ich podstawą. P. Ciprotti – analizując unormowania poprzedniego Kodeksu Prawa Kanonicznego – zauważył, że tego rodzaju zdarzenia w porządku „świeckim” automatycznie wpływają na treść normy kanonicznej³¹⁷. W kanonistyce nie jest to pogląd odosobniony. Niekiedy wskazuje się jednak, że „kanonizacja” prawa może mieć charakter statyczny lub dynamiczny. W pierwszym przypadku przejęta norma staje się w zupełności częścią porządku kanonicznego, a więc ewentualne zmiany w prawodawstwie „świeckim”, które jej dotyczą (np. uchylenie lub nowelizacja), czy też stosowane w danym systemie prawnym metody wykładni, nie odnoszą żadnego skutku na forum kościelnym. Kwestia ta przedstawia się odmiennie w przypadku recepcji dynamicznej. Wówczas norma „świecka” zostaje przejęta do porządku kanonicznego wraz z – jak ujmuje to R. Sobański – „jej zmianami,

³¹³ Tamże, s. 529.

³¹⁴ V.A. Barbagallo, *La canonizzazione delle leggi civili...*, s. 25; P. Ciprotti, *Le «leggi civili» nel nuovo Codice...*, s. 530.

³¹⁵ P. Ciprotti, *Canonizzazione delle leggi civili*, w: *Digesto delle discipline pubblicistiche*, Torino 1987, kol. 453.

³¹⁶ Tamże, kol. 454.

³¹⁷ P. Ciprotti, *Contribuzione alla teoria...*, s. 36-37.

konkretyzacją i wykładnią³¹⁸. W takim sensie do recepcji „ustaw świeckich” dochodzi na mocy kan. 197, kan. 1268, kan. 1290, kan. 1492 § 1³¹⁹, w których prawodawca kościelny niejako rezygnuje – na rzecz przejęcia unormowań prawa cywilnego – ze szczegółowego określenia danej materii.

Jednak także to stanowisko nie wydaje się prawidłowe, chociażby ze względu na fakt, że zmiany prawne w porządku państwowym mogą doprowadzić do sytuacji, w której wyprowadzane z nich normy będą sprzeczne z przesłankami recepcji określonymi w prawie kanonicznym. Należałoby raczej przyjąć, że normy „kanonizowane” przez prawodawcę kościelnego stają się obowiązującymi na równi z prawem kanonicznym, jednak ich ewentualna ewolucja w porządku „świeckim” w żadnym wypadku nie oznacza automatycznego wprowadzenia zmian w systemie kanonicznym³²⁰. Przyjęcie odmiennej optyki mogłoby doprowadzić do sytuacji, w której w wyniku zmian w „świeckim” porządku prawnym w Kościele powstałby stan prawny nie do pogodzenia z jego nauczaniem.

Ponadto prawodawca kościelny, co ma dla nas istotne znaczenie, biorąc pod uwagę znaczenie prawa kanonicznego w watykańskim porządku prawnym, odnosi się do relacji pomiędzy prawem międzynarodowym a prawem kanonicznym. Zgodnie z kan. 3 KPK/83 kanony Kodeksu nie odwołują ani też nie zmieniają umów zawartych przez Stolicę Apostolską z państwami albo innymi społecznościami politycznymi; zachowują one swoją dotychczasową moc, nawet jeśli są sprzeczne z przepisami Kodeksu. Kanon ten jest odpowiednikiem kan. 3 Kodeksu z 1917 r., zgodnie z którym przepisy Kodeksu nie uchylały ani nie zmieniały postanowień konwencji Stolicy Apostolskiej zawartych z różnymi państwami. Nawet, gdyby te postanowienia były sprzeczne z Kodeksem.

Pomimo tego, że KPK/17 w kan. 3 posługiwał się terminem „narody”, to w doktrynie postulowano wykładanie tego terminu jako synonimu „państwa”. Wówczas Stolica Apostolska nie była stroną umowy międzynarodowej zawartej z jakimś innym, niż państwo podmiotem. Natomiast w obecnej regulacji kodeksowej prawodawca kościelny odniósł się do dwóch grup podmiotów: państw i społeczności politycznych, co stanowi wyraz rozwoju stosunków międzynarodowych, w których, zwłaszcza w zestawieniu z realiami początków XX w. coraz większą rolę odgrywają organizacje niebędące państwami³²¹. W każdym razie w obydwu

³¹⁸ R. Sobański, *Kanonizacja prawa „cywilnego” w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w: *Studia Iuridica. Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiiego*, red. J. Błeszyński, J. Ratajski, M. Safjan, E. Skowrońska, Warszawa 1994, s. 308.

³¹⁹ J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do kan. 22...*, s. 78.

³²⁰ G. Boni, *Norme statuali e ordinamento canonico...*, s. 281, 295.

³²¹ Por. E. Szafranowski, *Podręcznik prawa...*, s. 130-131.

Kodeksach ustawodawca kościelny wprowadził zasadę pierwszeństwa prawa konkordatowego przed prawem kanonicznym³²². Jednocześnie wpływ prawa międzynarodowego na prawo kanoniczne nie ogranicza się tylko do obowiązywania norm zawartych przez Stolicę Apostolską (bądź inne uprawnione organy władzy kościelnej) umów międzynarodowych.

Prawo międzynarodowe może zostać recypowane do prawa watykańskiego oraz do porządku kanonicznego na mocy kan. 22 KPK/83 jako „prawo świeckie”. Granicą dla tej recepcji, o czym szerzej będzie mowa w dalszej części dysertacji, jest samo prawo kanoniczne oraz będące jego częścią prawo Boże czy nauczanie Kościoła. Nie ma jednak przeszkód, aby na tej podstawie do systemu prawa kanonicznego wprowadzić normy wynikające ze wszystkich źródeł prawa międzynarodowego. Poza tym prawo międzynarodowe, zwłaszcza jego ogólne zasady, może determinować „styl i praktykę” Kurii Rzymskiej w sensie kan. 19 KPK/83³²³.

Dla pełni obrazu warto zwrócić uwagę, że nie ma przeszkód, aby prawo kanoniczne miało znaczenie również na gruncie prawa „świeckiego”. Rozważając problem znaczenia prawa kanonicznego na gruncie państwowego porządku prawnego pamiętać, iż problem ten w nauce prawa oscyluje wokół dwóch skrajnych poglądów: odrzucenia jakiegokolwiek znaczenia normom prawa wewnętrznego związków wyznaniowych³²⁴ oraz przyjęcia zależności obydwu porządków prawnych³²⁵, np. w formie recepcji prawa wewnętrznego związków wyznaniowych do prawa państwowego.

Reasumując, „kanonizacja” prawa może zostać uznana za recepcję prawa państwowego w kościelnym porządku prawnym. Oznacza ona przejście do systemu kanonicznego norm prawa państwowego oraz nadanie im w Kościele mocy obowiązującej. Nigdy jednak nie jest dopuszczalna sytuacja, w której w Kościele będą stosowane normy niezgodne z prawem kanonicznym, w tym przede wszystkim z naturalnym i pozytywnym prawem Bożym. Ograniczenie to stosuje się do każdej postaci odsyłania przez prawodawcę kościelnego do ustawodawstwa „świeckiego”. Należy jednak postawić pytanie: w jaki sposób kanoniczna koncepcja „kanonizacji” prawa przedkłada się na recepcję prawa włoskiego w watykańskim porządku prawnym?

³²² J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013, s. 259.

³²³ Zob. B. Esposito, *Il rapporto del Codice di Diritto canonico latino con il Diritto internazionale. Commento sistematico-esegetico al can. 3 del CIC/83*, „*Angelicum*” 2(2006), s. 419-420.

³²⁴ M. Pietrzak, *Prawo...*, s. 270.

³²⁵ H. Misztal, *Unormowania państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 5-6.

2. Zasady recepcji prawa włoskiego w watykańskim porządku prawnym

W watykańskim porządku prawnym możliwość recepcji prawa świeckiego przewidziano zarówno w poprzedniej, jak i w obowiązującej ustawie o źródłach prawa. Jest to przy tym proces właściwie analogiczny do tego, który określany jest jako „kanonizacja prawa”, znana z Kodeksów Prawa Kanonicznego z 1917 i 1983 roku³²⁶.

Zgodnie z art. 3 ustawy o źródłach prawa z 1929 roku w sprawach nieuregulowanych przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r., Konstytucje Apostolskie oraz ustawy wydane dla Państwa Miasta Watykańskiego należało przestrzegać, w sposób pomocniczy, ustawy wydane dla Królestwa Włoch. Jednak ustawodawca watykański wyraźnie ograniczył możliwość stosowania prawodawstwa włoskiego tylko do tych ustaw i łączących się z nimi ogólnych rozporządzeń oraz rozporządzeń Prowincji i Gubernatoratu Rzymu, które zostały wydane do daty wejścia w życie przedmiotowej ustawy o źródłach prawa. Włoskie ustawy i rozporządzenie mogły obowiązywać w Państwie Watykańskim pod warunkiem, że nie były sprzeczne z zasadami prawa Bożego ani z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego, a także – o ile znajdowały one zastosowanie w danym stanie faktycznym – z normami Traktatu i Konkordatu z 1929 roku. Ponadto ustawodawca watykański określił zakres spraw, w których należało stosować wyłącznie włoskie lub kanoniczne regulacje prawne.

W obowiązującej ustawie o źródłach prawa kwestia recepcji prawa włoskiego w Państwie Watykańskim została uregulowana w nieco odmienny sposób. Zgodnie z jej art. 3 ust. 1 w sprawach nieobjętych źródłami prawa wskazanymi w art. 1 w Państwie Miasta Watykańskiego stosuje się – w sposób pomocniczy i po wcześniejszym dokonaniu recepcji przez właściwą władzę – ustawy i inne akty normatywne wydane w Państwie Włoskim. Recepcja jest dopuszczalna pod warunkiem, że akty te nie są sprzeczne z zasadami prawa Bożego, ogólnymi zasadami prawa kanonicznego, ani z normami Paktów Laterańskich i późniejszych porozumień, o ile mają one zastosowanie do danego stanu faktycznego.

W każdym razie dokonanie recepcji prawa włoskiego w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego możliwe jest dopiero wówczas, gdy w systemie tym brak jest normy, na podstawie której możliwe jest rozstrzygnięcie danej sprawy. Na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa w doktrynie podnoszono, iż recepcja jest dopuszczalna zarówno w stosunku do całego aktu normatywnego, jego pojedynczego artykułu, a nawet najmniejszej jednostki redakcyjnej tekstu normatywnego³²⁷. Stąd należy uznać, że recepcji mógł podlegać każdy

³²⁶ G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 111-112.

³²⁷ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 205.

przepis włoskiego prawa, rozumiany jako jednostka tekstu normatywnego, z której możliwe jest wyprowadzenie normy prawnej.

Ciekawym przykładem praktycznych problemów z recepcją prawa w Państwie Watykańskim na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa, były kwestie związane ze stosowaniem na jego terytorium włoskiego Kodeksu handlowego. Zgodnie z art. 12 ustawy z 1929 r., Kodeks ten obowiązywał m.in. w zakresie obowiązku ubezpieczenia mieszkańców i mienia znajdującego się na terenie Państwa Watykańskiego. W doktrynie uznawano za niedopuszczalne – z powodu sprzeczności z zasadami prawa Bożego i kanonicznego – stosowanie tych przepisów np. w kwestii przeznaczenia do spłaty odszkodowania środków uzyskanych ze sprzedaży rzeczy konsekrowanych (kan. 1591 § 1 KPK/17). Dopuszczono ewentualnie zastosowanie procedury przewidzianej w kan. 1543 KPK/17³²⁸.

Kluczowa różnica pomiędzy omawianymi tu przepisami ustaw o źródłach prawa z 1929 oraz z 2008 r. sprowadza się do podstaw obowiązywania prawa włoskiego w Państwie Watykańskim. Otóż obecnie jest nim formalny akt recepcji, który może zostać dokonany przez „kompetentną władzę” watykańską (wł. *competente autorità vaticana*). W doktrynie zauważa się, że jest to sposób na zabezpieczenie watykańskiego systemu prawnego przed pojawiającymi się w prawie włoskim rozwiązaniami, będącymi nie do pogodzenia z nauczaniem Kościoła. Natomiast za „kompetentną władzę” w tym przypadku uznaje się każdego, kto posiada w Państwie Watykańskim władzę ustawodawczą³²⁹. W przypadku ustawy z 1929 roku taki akt nie był wymagany, a włoskie prawo obowiązywało w Państwie Watykańskim – po spełnieniu warunków recepcji – „automatycznie”. W praktyce prowadzi to do wniosku, iż to stosujący prawo za każdym razem musiał ocenić najpierw konieczność, a następnie możliwość zastosowania w Państwie Watykańskim prawa włoskiego.

Tym samym – jak podnosi się w doktrynie – na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa w Państwie Watykańskim nie obowiązywały wszelkie regulacje prawne obowiązujących we Włoszech (np. faszystowskie ustawy rasowe czy ustawy o bezpieczeństwie publicznym z 16 czerwca 1931 roku)³³⁰. Jednocześnie – co stanowi wspólne rozwiązanie dla obydwu ustaw o źródłach prawa – materialne warunki obowiązywania włoskich regulacji prawnych w Państwie Miasta Watykańskiego są identyczne, tj. niesprzeczność tych norm z zasadami prawa Bożego, ogólnymi zasadami prawa kanonicznego oraz – w określonych przypadkach – z

³²⁸ Tamże, s. 242.

³²⁹ G. Boni, *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni...*, s. 18.

³³⁰ N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 54.

normami Paktów Laterańskich. A. Sarais przesłanki te określa „watykańską klauzulą porządku publicznego”, którą musi brać pod uwagę zarówno prawodawca, jak i organ stosujący prawo³³¹.

Kompetentny organ Państwa Watykańskiego może obecnie dokonać recepcji przepisów prawa włoskiego jedynie po stwierdzeniu, że są one zgodne z wskazanymi powyżej zasadami. Innymi słowy zasady te stanowią rodzaj „filtra” przez który musi przejść prawodawstwo włoskie, aby móc obowiązywać na terytorium Państwa Watykańskiego³³². Oczywiście przesłanki te należy wyklądać zgodnie z ich kanonicznym znaczeniem, co znajduje potwierdzenie w ogólnej roli, jaką prawo kanoniczne pełni w watykańskim porządku prawnym.

W doktrynie prawa watykańskiego akt recepcji definiuje się jako specjalny akt prawodawcy, stanowiący przejaw suwerenności państwowej, polegający na wyborze norm podlegających recepcji z włoskiego porządku prawnego oraz określeniu zakresu ich obowiązywania na terytorium Państwa Watykańskiego³³³. Stąd też prawo włoskie nie obowiązuje w Państwie Watykańskim automatycznie, z chwilą jego wprowadzenia na terytorium Republiki Włoskiej³³⁴. Dlatego recepcja prawa włoskiego, podobnie jak „kanonizacja” prawa w prawie kanonicznym, zawsze wymaga namysłu przez dokonującego tego aktu, czy jego skutkiem nie będzie wprowadzenie do watykańskiego porządku prawnego norm niezgodnych z prawem kanonicznym.

W każdym razie recypowane normy mają charakter norm prawa watykańskiego. Tym samym organy stosujące prawo są nimi związane, a ich niezastosowanie bądź nieprawidłowe zastosowanie może stać się podstawą skorzystania z właściwego środka ochrony prawnej³³⁵. Jako normy prawa Państwa Watykańskiego mogą być one zmieniane bądź uchylane przez prawodawcę watykańskiego. Już F. Cammeo, odnosząc się do uregulowań poprzedniej ustawy o źródłach prawa podnosił, iż normy recypowane do watykańskiego porządku prawnego mogą zostać uchylone lub zmienione za pomocą ustawy watykańskiej, konstytucji apostolskiej lub innego aktu prawa kanonicznego, bądź na mocy aktu wydanego przez Gubernatora Państwa Watykańskiego na podstawie uprawnienia przyznanego mu w art. 24 pierwotnej ustawy o źródłach³³⁶. Tym samym recypowana norma ma taką samą moc prawną, jak inne normy wynikające ze źródeł prawa obowiązujących w Państwie Miasta Watykańskiego.

³³¹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 147.

³³² J.I. Arrieta, *La nuova legge vaticana...*, s. 236.

³³³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 131-132, 140.

³³⁴ Por. C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra lo Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 135.

³³⁵ Por. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 38.

³³⁶ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 213.

Na mocy poprzedniej ustawy o źródłach prawa recepcji podlegały jedynie te ustawy lub regulaminy, które zostały do momentu jej wejścia w życie „wydane” we Włoszech – a więc także te, które zostały jedynie opublikowane, ale nie weszły w życie³³⁷. Aktualnie, przy zastosowaniu podobnych zasad recepcji, możliwe jest przejście do watykańskiego porządku prawnego także ustaw wydanych przez prawodawcę włoskiego po wejściu w życie obowiązującej w Państwie Watykańskim ustawy o źródłach prawa. Jednak zmianą tą ustawodawca watykański usankcjonował praktykę legislacyjną, polegającą na tym, że na gruncie ustawy o źródłach 1929 r. odwoływano się do także do włoskich przepisów promulgowanych po jej wejściu w życie³³⁸. Poza tym w obowiązującej ustawie o źródłach prawodawca watykański nie ograniczył możliwego zakresu recepcji jedynie do niektórych aktów składających się na źródła włoskiego prawa, stąd jest ona możliwa bez względu na ich rangę w tymże systemie prawnym³³⁹.

Z formalnego punktu widzenia także odwołanie przez ustawodawcę watykańskiego do „porządku kanonicznego” można by uznać za przejaw recepcji. Jednak w istocie mamy tu do czynienia z innym zjawiskiem, gdyż normy kanoniczne dla Państwa Watykańskiego mają wręcz konstytutywny charakter, stanowiąc odwołanie nie tylko do – ujętych pozytywnie – regulacji kanonicznych, ale przede wszystkim do całości tego systemu: a więc w tym do nauczania Kościoła. Prawo kanoniczne – jak podkreśla G. Boni – wyznacza w Państwie Watykańskim paradygmat wykładni i stosowania prawa³⁴⁰. Z tego względu to właśnie porządek kanoniczny wyznacza podstawową naturę Państwa Watykańskiego³⁴¹, co oznacza, że jego normy nie mają charakteru „zewnętrzny” w stosunku do watykańskiego systemu prawa³⁴², a więc tym samym nie mogą zostać do niego recypowane.

Należy pamiętać, że w systemie prawnym Państwa Watykańskiego prawo kanoniczne spełnia zupełnie inną rolę, niż – stosowane jedynie pomocniczo – prawo włoskie. Relacja ta ma raczej charakter „organiczny”, konstytuujący całym system prawny Państwa Watykańskiego – stąd prawo kanoniczne nie jest „zewnętrznym” zespołem norm przejętych przez prawodawcę watykańskiego³⁴³. Z tego względu niektórzy uznają, że zależność pomiędzy prawem

³³⁷ P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 29.

³³⁸ J.I. Arrieta, *La nuova Legge vaticana...*, s. 236.

³³⁹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 121.

³⁴⁰ G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 137.

³⁴¹ D. di Giorgio, *Il principio di legalità nel sistema delle fonti dello Stato Città del Vaticano*, IE 1(2008), s. 245.

³⁴² J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 169-170; J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo...*, s. 44; P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 24-25.

³⁴³ Por. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 210-211, por. F. Moroni, *L'Ufficio del Revisore Generale, nuova Autorità Anticorruzione vaticana. La recente riforma dello Statuto*, DR 1(2020), s. 254.

kanonicznym a watykańskim ma charakter „repcji systematycznej”³⁴⁴. Jednak z drugiej strony prawo kanoniczne reguluje przede wszystkim duchowe życie Kościoła, stąd bezpośrednie zastosowanie znajduje przede wszystkim w zakresie wprost wskazanym przez ustawodawcę watykańskiego (art. 11 poprzedniej ustawy o źródłach)³⁴⁵.

Skoro więc Państwo Watykańskie przyjmuje służebną rolę wobec Stolicy Apostolskiej, czyniąc jednocześnie prawo kanoniczne podstawą swojego systemu normatywnego, to należy uznać, że wszelkie zmiany w porządku prawnym Kościoła automatycznie stają się częścią systemu prawnego Państwa Watykańskiego – pomimo tego, że z formalnego punktu widzenia stosowanie prawa kanonicznego ogranicza się do ochrzczonych w Kościele Katolickim (kan. 11 KPK/83)³⁴⁶. Jednak zmiany dokonane w prawie watykańskim nie stają się częścią porządku kanonicznego – stąd zastosowanie regulacji wydanych dla Państwa Miasta Watykańskiego do organów bądź jednostek Stolicy Apostolskiej znajdujących się poza jego terytorium zawsze wymaga wyraźnej decyzji ustawodawcy³⁴⁷.

Tak jak już zostało wskazane recepcja prawa włoskiego w Państwie Watykańskim jest dopuszczalna tylko wówczas, gdy nie sprzeciwia się – obok norm Paktów Laterańskich i następujących po nich porozumień – zasadom prawa Bożego oraz ogólnym zasadom prawa kanonicznego. Ze względu na fakt, że znaczenie zasad prawa Bożego zostało już omówione, należy przeanalizować treść przesłanki ogólnych zasad prawa kanonicznego.

3. Zgodność z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego jako warunek repcji

3.1. Pojęcie ogólnych zasad prawa kanonicznego

Zarówno aktualna ustawa o źródłach prawa, jak i jej poprzedniczka z 1929 roku, regulując kryteria repcji prawa włoskiego w Państwie Watykańskim odwołuje się do ogólnych zasada prawa kanonicznego. P. Ciprotti rozumiał przez to pojęcie zasady, które mogą zostać wyprowadzone z obowiązujących norm prawa kanonicznego, w procesie ich generalizacji, a w tym przede wszystkim słuszność kanoniczną³⁴⁸. W doktrynie zauważa się, że do dokonania repcji prawa włoskiego do porządku prawnego Państwa Watykańskiego nie jest konieczne identyfikowanie wszelkich „podstawowych” zasad prawa kanonicznego, a

³⁴⁴ D. di Giorgio, *L'equilibrio nel giudicare...*, s. 261.

³⁴⁵ J.I. Arrieta, *Considerazione attorno ai rapporti...*, s. 802-803.

³⁴⁶ L. Cavalaglio, *A small state, a worldwide jurisdiction...*, s. 27.

³⁴⁷ A. Sarais, *La legislazione penale vaticana...*, s. 321.

³⁴⁸ P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 33-34.

jedynie tych, które umożliwiają ocenę dopuszczalności recepcji w przypadku konkretnej regulacji prawnej³⁴⁹.

Wychodząc z tych samych założeń – na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa – F. Cammeo za szczególnie przydatne do rekonstrukcji podstawowych zasad prawa kanonicznego uznawał, zawarte oczywiście w poprzednim Kodeksie Prawa Kanonicznego, kan. 1508 oraz kan. 1509-1512, odnoszące się do zasady dobrej wiary, a także kan. 2202, z którego cytowany autor wywiódł zasadę słuszności kanonicznej³⁵⁰. W nowszej doktrynie podnosi się, że podstawowe zasady prawa kanonicznego powinny być rekonstruowane przede wszystkim w odniesieniu do kan. 19 KPK/83³⁵¹, zgodnie z którym jeżeli w danej materii brak wyraźnego przepisu ustawy powszechnej lub partykularnej albo prawa zwyczajowego, sprawa – z wyjątkiem karnej – powinna być rozstrzygnięta z uwzględnieniem ustaw wydanych w podobnych sprawach, ogólnych zasad prawa stosowanych z zachowaniem słuszności kanonicznej, orzecnictwa i praktyki Kurii Rzymskiej oraz powszechnej i stałej opinii uczonych.

Kan. 19 obowiązującego Kodeksu jest odpowiednikiem kan. 20 KPK/17. Celem każdej z tych regulacji jest określenie sposobu postępowania w przypadku wystąpienia luki prawnej, czyli sytuacji braku wyraźnego przepisu ustawy, który można by zastosować w danym przypadku. Wówczas rozstrzygnięcie na podstawie ogólnych zasad prawa stosowanych ze słusznością jest jedną z metod usunięcia takiej luki.

Odwołanie się do tego mechanizmu polega na użyciu przez stosującego prawo „pewnych powszechnie przyjętych maksym prawnych w celu odnalezienia sprawiedliwego rozwiązania konkretnego przypadku, łagodząc jednocześnie surowość sprawiedliwości miłością”³⁵². Stosujący prawo powinien, w istocie ustanawiając nową normę, mającą stać się podstawą rozstrzygnięcia konkretnego przypadku, ustalić prawdopodobną wolę ustawodawcy. W doktrynie polecano, aby w omawianej tu sytuacji odwoływać się przede wszystkim do zasad wynikających z Kodeksu oraz tradycji kanonicznej oraz z „kanonizowanego” prawa cywilnego. Jednocześnie poglądy dotyczące zasad prawa, ale wyrażane przed okresem kodyfikacji, zalecano stosować z ostrożnością, wynikającą ze zmiany sytuacji prawnej. Natomiast po Soborze Watykańskim II i promulgacji Kodeksu z 1983 r. wzrosło znaczenie koncepcji

³⁴⁹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 138.

³⁵⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 208-209.

³⁵¹ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 196-197

³⁵² D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo...*, s. 110; por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa. Tom I*, Kraków 1932, s. 108.

„słuszności kanonicznej” przy określaniu przedmiotowych zasad³⁵³. Trudno więc zaliczyć kwestię treści ogólnych zasad prawa kanonicznego do zagadnień nie wzbudzających kontrowersji w nauce prawa kanonicznego.

Idąc za ustaleniami T. Gałkowskiego, historię refleksji nad problematyką ogólnych zasad prawa kanonicznego można podzielić na dwa okresy: przed-kodeksowy i po-kodeksowy. W pierwszym z nich pojęcie zasad prawa odnoszono przede wszystkim do porządku moralnego, za którego część uznawano prawo kanoniczne. Natomiast po promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. ogólne zasady prawa kanonicznego analizowano głównie w perspektywie możliwości zastosowania w kanonistyce dorobku „świeckiej” teorii prawa odnoszącej się do zasad prawa. Poglądy wyrażane przez kanonistów klasyfikuje się przy tym na dwie podstawowe grupy: uznające uprzedniość zasad w stosunku do pozytywnego prawa Kościoła oraz zakładające możliwość ich zdekodowania jedynie na podstawie istniejących regulacji prawnych. Przyjęcie, że zasady prawa kanonicznego są uprzednie wobec pozytywnych regulacji prowadzi do wniosku, iż są one przede wszystkim zasadami prawa naturalnego. Jednak w kanonistyce dominuje pogląd, zgodnie z którym zasady prawa należy rekonstruować na podstawie formalnie obowiązujących regulacji. Natomiast zasady prawa rzymskiego czy „świeckiego” mogą mieć walor także zasad prawa kanonicznego, o ile stanowią one część porządku prawnego Kościoła. Nie zmienia to faktu, że zasady prawa kanonicznego mogą pochodzić z prawa naturalnego, rzymskiego i „świeckiego”³⁵⁴, a ich podstawowym źródłem jest nauczanie Kościoła. Tym samym ogólne zasady prawa kanonicznego muszą mieć nie tylko charakter ramowy, ale również wyrażać wartości o charakterze teologicznym oraz wynikające z tradycji kanonicznej³⁵⁵.

W kanonistyce przez ogólne zasady prawa stosowane z kanoniczną słusznością rozumie się najważniejsze sposoby postępowania będące wynikiem analizy norm kanonicznych i wyjaśniające ich znaczenie. Jednocześnie rekonstrukcja przedmiotowych zasad musi uwzględniać nie tylko prawo kanoniczne „pozytywne”, ale również prawo Boże (naturalne i pozytywne). Nie jest przy tym wykluczone sięgnięcie także do dorobku innych systemów prawnych, w tym przede wszystkim prawa rzymskiego, z którym prawo kanoniczne właściwie od samego swojego początku jest ściśle związane. Jednak zawsze tak wypracowane wnioski muszą zostać odniesione do całości systemu prawa kanonicznego oraz do nauczania

³⁵³ W. Wójcik, *Interpretacja ustaw według nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, PK 3-4(1987), s. 89, 103.

³⁵⁴ Zob. T. Gałkowski, *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020, s. 91-105.

³⁵⁵ N. Doe, *The principles of canon law*, „Ecclesiastical Law Journal” 5(1999), s. 226.

Kościół³⁵⁶. Tym samym ogólne zasady prawa kanonicznego mogą – a nawet powinny – być wprowadzane nie tylko z regulacji ustanowionych przez kompetentną władzę kościelną, ale również z innych źródeł prawa kanonicznego, w tym z tych o charakterze naczelnym, a więc z prawa Bożego.

Na gruncie kan. 19 KPK/83 do podstawowych zasad prawa kanonicznego J.G. Martin zalicza prawa i obowiązki wszystkich wiernych określone w kan. 208-223, normy odnoszące się do ustroju hierarchicznego Kościoła, czy wynikające z tradycji kanonicznej i określone w *Regulae Iuris* włączonej przez Grzegorza IX i Bonifacego VIII do Księgi VI *Corpus Iuris Canonici*³⁵⁷. Natomiast – odnosząc się przede wszystkim do nauczania Soboru Watykańskiego II – A. Longhitano wyróżnia cztery podstawowe zasady pozytywnego prawa kanonicznego: sakramentalności, personalizmu, wspólnotowości i pomocniczości. W zakresie pierwszej z nich przywoływany autor wyjaśnia, że prawo kanoniczne zawsze musi być podporządkowane naturze Kościoła, a więc odnosić się do jego sakramentalności i zbawczej misji w świecie. W zakresie zasady personalizmu A. Longhitano powołuje się na pkt 22, 19 i 76 Konstytucji *Gaudium et spes*, zauważając, że skoro Kościół jest powołany do służby człowiekowi, jego prawo należy postrzegać jako instrument zabezpieczenia i ochrony godności człowieka i wiernego. W tej optyce zasada wspólnotowości – wyrażona w kan. 208 KPK/83, zgodnie z którym wszyscy wierni są równi co do godności i działania, a każdy z nich ma obowiązek współpracowania w budowaniu Ciała Chrystusa – odnosi się do prawidłowego ustalenia relacji pomiędzy jednostką a wspólnotą, przy założeniu istotowej równości oraz różnorodności funkcji ochrzczonych. Natomiast zasada pomocniczości odnosi się do konieczności zagwarantowania właściwej autonomii – oczywiście w ramach hierarchii kościelnej – Kościołów partykularnych, osób prawnych oraz wiernych³⁵⁸.

Ogólne zasady prawa mogą odnosić się także do poszczególnych gałęzi systemu. Wśród przykładów tego rodzaju zasad z zakresu kanonicznego prawa małżeńskiego wskazuje się zasadę zgody stron, *favor matrimonii*, *ius connubii*, zasadę współlistnienia sakramentu i kontraktu. Do ogólnych zasad kanonicznego prawa karnego może zostać zaliczona: zasada legalności; odpowiedzialności z winy umyślnej i nieumyślnej czy zasada *favor deliquenstis*. Za

³⁵⁶ Por. J.M. Huels, *General norms*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J.P. Beal, J.A. Criden, T.J. Green, Waszyngton 2000, s. 78-79; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Edycja polska...*, s. 80; R. Sobański, *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Warszawa 1969, s. 73-74.

³⁵⁷ J.G. Martin, *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*, Padova 2015, s. 156; J. Otaduy, *Lezioni di diritto canonico...*, s. 90.

³⁵⁸ A. Longhitano, *Il diritto nella realtà ecclesiale*, w: *Il diritto nel mistero della Chiesa. Il diritto nella realtà umana e nella vita della Chiesa. Il Libro I del Codice: le norme generali*, red. Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, Roma 1986, s. 114-120.

ogólne zasady prawa procesowego uznaje się zasadę inicjatywy stron, procesu pisemnego, jawności procesu sądowego³⁵⁹, kontradyktoryjności, dwustronności, równości stron, odpowiedzialności sędziego, kolegialności, litiskontestacji i litispendencji³⁶⁰ oraz – związane z kościelną procedurą administracyjną – zasadę unikania sporów administracyjnych, legalności aktu administracyjnego, zachowania formy i motywacji aktu, nieszkodliwości aktu, roztropności duszpasterskiej³⁶¹.

Poza tym w obowiązującym Kodeksie łacińskim prawodawca kościelny odwołuje się do pojęcia zasad prawa w: kan. 122 1° i 2°, kan. 190 § 2, kan. 193 § 1, kan. 221 § 2, kan. 271 § 3, kan. 729, kan. 810 § 1, kan. 1580, kan. 1718 § 4. W tych kanonach ustawodawca kanoniczny odnosi się do zasady słuszności oraz do zasad proceduralnych. Pierwsza z nich ma być stosowana przy podziale zespołu osób lub rzeczy posiadających publiczną osobowość prawną. Podział ten powinien zostać dokonany przy zachowaniu właściwych proporcji ustalonych zgodnie z zasadą słuszności (kan. 122 1° i 2°). Poza tym każdemu wiernemu przysługuje uprawnienie do bycia osądzonym z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych zgodnie z zasadą słuszności (kan. 221 § 2). Zasadę tę należy uwzględnić przy zmianie inkardynacji duchownego (kan. 271 § 3); wyznaczaniu przez sędziego zwrotu wydatków poniesionych przez biegłego (kan. 1580); rozstrzygnięciu przez ordynariusza o odszkodowaniu w dochodzeniu wstępnym procesu karnego (kan. 1718 § 4).

Natomiast zasady proceduralne prawodawca kościelny poleca zachowywać przy przeniesieniu wbrew woli zajmującego urząd (kan. 190 § 2) czy odwołaniu z urzędu nadanego na czas nieokreślony (kan. 193 § 1). W statucie uniwersytetu katolickiego wymagane jest ustalenie zasad proceduralnych, które będą stosowane w sprawach dotyczących wydalenia wykładowcy, który nie odznacza się nieskazitelnością doktryny i dobrymi obyczajami (kan. 810 § 1). Natomiast na konieczność zachowania zasad proceduralnych określonych w kan. 697-700 ustawodawca kanoniczny wprost wskazuje w przypadku wydalenia członka z instytutu (kan. 729).

Za wyrażający podstawowe zasady prawa kanonicznego może zostać uznany kan. 1752 KPK/83 stanowiący, że w sprawach dotyczących przeniesienia proboszcza należy stosować przepisy kan. 1747, z zachowaniem kanonicznej słuszności i mając przed oczyma zbawienie dusz, które zawsze musi być w Kościele najwyższym prawem. Zasada *salus animarum*

³⁵⁹ T. Gałkowski, *Ogólne zasady prawa...*, s. 197.

³⁶⁰ M. Greszata, *Iudicium cum principis...*, s. 401-402.

³⁶¹ Zob. G. Leszczyński, *Zasady ogólne procedury administracyjnej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, w: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. J. Krukowski, W. Krasieński, M. Sitarz, Toruń 2011, s. 167-178.

przekłada się także na prawo procesowe, gdzie wyraża obowiązek dążenia do prawdy materialnej, będącej podstawą każdego rozstrzygnięcia sądowego³⁶².

A. Sarais komentując art. 6 watykańskiej ustawy o źródłach prawa podnosił, że ogólne zasady prawa kanonicznego mogą zostać zidentyfikowane tylko na podstawie kompleksowej wykładni źródeł prawa składających się na system kanoniczny³⁶³. Do zasad tych w doktrynie watykańskiej zaliczono m.in. zasadę *salus animarum lex suprema* czy *miser cordia non tollit iustitiam, sed est quaedam iustitiae plenitudo*³⁶⁴. Do katalogu ogólnych zasad prawa kanonicznego zalicza się także zasady tradycyjnie wyprowadzane z prawa naturalnego, jak *pacta sunt servanda*, *nemo potest ad impossibile obligari*, *nemo iudes in causa propria, in iudiciis non est acceptio personarum habenda*, *in malis promissis fidem non expedit observari*, *nemo potest plus iuris in alium, quam sibi competere dinoscatur*, *in toto partem non est dubium contineri*³⁶⁵. Zasady te – odnoszące się zarówno do kwestii materialnoprawnych, jak i procesowych – stanowią podstawę najpewniej większości współczesnych systemów prawa, przede wszystkim tych, które wywodzą się z tradycji prawa rzymskiego. Natomiast, zwłaszcza na etapie stosowania prawa, w kanonistyce istotne znaczenie odgrywa zasada słuszności kanonicznej.

„Słuszność” (łac. *aeguitas*) stanowi termin zbudowany na bazie przymiotnika łacińskiego *aequus*, tj. „równy”. Idea „słuszności” odegrała niezwykle istotną rolę w rozwoju prawa rzymskiego, a jej praktyczne znaczenie przejawiało się zwłaszcza wtedy, gdy normy prawne traciły moc obowiązującą ze względu na zmieniające się uwarunkowania społeczne i gospodarcze. Wówczas *aequitas* znajdowała praktyczne zastosowanie jako środek łagodzenia formalizmu i surowości przepisów prawa. Recypowanie tej idei przez kanonistykę polegało przede wszystkim na przyjęciu konieczności aplikacji abstrakcyjnej normy kanonicznej do realiów konkretnego przypadku z zastosowaniem zasady miłości chrześcijańskiej³⁶⁶.

Natomiast w samym prawie rzymskim zasadzie słuszności przypisywano trzy główne znaczenia. W pierwszym rzędzie traktowano ją jako konieczność odpowiedniego wyważenia racji stron toczących ze sobą spór oraz równego traktowania każdego wobec prawa, przy zachowaniu oczywiście ówczesnych różnic klasowych. „Słuszność” była także postulatem realizowania przez prawo sprawiedliwości, w tym poprzez przyznanie każdemu tego, co mu się

³⁶² Zob. R. Terribile, *I poteri del giudice nel processo canonico*, Placentina 2006, s. 48-49.

³⁶³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 203.

³⁶⁴ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 149.

³⁶⁵ T. Gałkowski, *Ogólne zasady prawa...*, s. 198-199.

³⁶⁶ Zob. T. Rehlis, *Aequitas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 19-21; E. Sztafrowski, *Podręcznik prawa...*, s. 160-161.

należy. Wreszcie *aequitas* stanowiła swego rodzaju klauzulę generalną korygującą surowość prawa. Stąd „słuszność” stanowiła także dyrektywę wykładni prawa przeciwstawiającą się wykładni dosłownej i formalistycznej, opartej jedynie na interpretacji użytych przez ustawodawcę słów³⁶⁷.

Dla jurystów rzymskich pojęcie słuszności – i ściśle związanej z nim sprawiedliwości – stanowi sedno idei prawa. Według klasycznego twierdzenia Ulpiana: *Ius est ars boni et aequi* (prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i słuszne). W literaturze podnosi się, że słuszność stanowi koncepcję silnie zakorzoną w rzymskiej myśli społecznej i prawnej, stanowiąc jej oryginalny wytwór. Koncepcja ta pierwotnie przynależała do filozofii naturalnej, gdzie rozumiano ją jako przekonanie zgodne z naturą, czyli przynależne wszystkim ludziom. W dalszym rozwoju termin ten wyrażał takie wartości, jak równość, równouprawnienie, równowagę, zachowanie proporcji, konieczność równego wyważenia racji stron. Słuszność stanowiła wyraz „społecznej sprawiedliwości wyrównawczej przyznania każdemu tego, co mu się słusznie należy”, co jednocześnie otwierało możliwość złagodzenia rygoru prawa w okolicznościach danego przypadku³⁶⁸. Stąd praktyczna bliskość idei słuszności i sprawiedliwości, które – pod wpływem filozofii chrześcijańskiej – w okresie dominatu zaczęto uważać za pochodzące z prawa naturalnego, mającego charakter w pełni obowiązujący i cieszącego się pierwszeństwem przed prawem pozytywnym. W tej optyce to właśnie w prawie naturalnym najpewniej realizowała się *aequitas* i *iustitia*³⁶⁹.

Podstawą koncepcji słuszności kanonicznej, choć niewątpliwie została ona zbudowana na bazie prawa rzymskiego, są biblijno-teologiczne założenia prawa kanonicznego, przede wszystkim w zakresie rozumienia relacji pomiędzy sprawiedliwością a miłosierdziem. Myśl tę syntetycznie wyraził średniowieczny kanonista Henryk z Ostii, dla którego słuszność była „sprawiedliwością złagodzoną przez słodycz miłosierdzia”. Współcześnie w kanonistyce słuszność rozumie się jako: założenie poprzedzające każdą regulację prawa kanonicznego (nawet, jeżeli nie zostało w niej wprost wyrażone), pomocnicze źródło prawa pozwalające na usunięcie luk ustawowych, podstawę korekty prawa w celu zapewnienia dobra dusz oraz uniknięcia gorszego zła, jakie mogłoby wynikać z zastosowania prawa, zasadę jego prawidłowej aplikacji poprzez analizę wszystkich okoliczności prawnych i faktycznych danego

³⁶⁷ M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne...*, s. 26-27.

³⁶⁸ M. Kuryłowicz, *Aequitas i iustitia w rzymskiej praktyce prawnej*, „Annales UMCS – sectio G (Ius)” 1(2019), s. 179-180.

³⁶⁹ W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 55.

przypadku oraz podstawę rozwoju prawa kanonicznego wyznaczającą kierunki zmian w prawodawstwie Kościoła³⁷⁰.

Niektórzy autorzy dowodzą, że słuszność kanoniczna – będąca „zastosowaniem sprawiedliwości, na podstawie norm ogólnych, w konkretnej sprawie”³⁷¹ – jest kategorią, którą należy stosować nie tylko w sytuacji braku normy pozytywnej regulującej daną kwestię, ale powinna być ona brana pod uwagę przy wykładni prawa kanonicznego, korygując w duchu sprawiedliwości *rigor iuris* i pozwalając stosującemu prawo na właściwie aplikację normy kanonicznej do realiów konkretnego przypadku³⁷². Tym samym w porządku kanonicznym *aequitas* jest m.in. nakazem wydawania przez każdego, kto posiada w Kościele władzę wykonawczą lub sądowniczą, właściwych i dostosowanych do realiów konkretnego przypadku aktów prawnych i orzeczeń. Dotyczy to zwłaszcza takich przypadków, gdy norma – sama w sobie słuszna – w wyniku jej zastosowania zgodnie z dosłownym brzmieniem kanonów mogłaby doprowadzić do niesprawiedliwego (czyli niesłusznego) rozstrzygnięcia³⁷³.

Koncepcja dążenia do urzeczywistnienia materialnej sprawiedliwości jest silnie zakorzeniona w tradycji kanonicznej³⁷⁴, a teoria słuszności kanonicznej służy osiągnięciu „wyższej sprawiedliwości” w perspektywie celu duchowego prawa Kościoła. Pozwala też na złagodzenie rygoru prawa, a nawet niektórych kar oraz na uwzględnienie okoliczności konkretnego przypadku, co jest niemożliwe w przypadku stanowienia przepisów prawa, choć nie jest wykluczona sytuacja, gdy z powołaniem się na słuszność dojdzie do zaostrzenia kar. Zawsze wymagania słuszności kanonicznej zakładają, że proces aplikacji prawa musi przebiegać z uwzględnieniem celu duchowego³⁷⁵. W prawie kanonicznym i watykańskim słuszność znajduje wyraz przede wszystkim w zasadzie sprawiedliwego procesu, zmierzającego do ustalenia prawdy, mogącej stać się podstawą „pewności moralnej” sędziego rozstrzygającego daną sprawę³⁷⁶.

Kan. 19 KPK/83, będący odpowiednikiem kan. 20 poprzedniego Kodeksu, odnosząc się do słuszności kanonicznej pozwala przyjąć, że *aequitas canonica* jest normą wykładni, pomocniczym źródłem prawa, a także wyraża istotę całego porządku kanonicznego, a więc

³⁷⁰ Zob. C. Fantappiè, *Il diritto canonico nella società postmoderna. Lezioni universitarie*, Torino 2020, s. 210-214.

³⁷¹ D. Composta, *La Chiesa visibile. La realtà teologica del diritto ecclesiale*, Stato della Città del Vaticano 2010, s. 445; A. Iaccarino, *L'equità come schema interpretativo dell'esperienza giuridica. Dal Diritto Romano un rimedio ai problemi della complessità del reale*, AP 3-4(2006), s. 626.

³⁷² L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele...*, s. 153-156.

³⁷³ M. Auguścik, *Miejsce i rola słuszności w prawie kościelnym*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2(2014), s. 21.

³⁷⁴ Zob. P. Landau, *Il concetto giuridico del diritto ecclesiale in prospettiva filosofico-storica*, IE 2(2005), s. 363-369.

³⁷⁵ Paweł VI, *Discorso ai giudici della Sacra Romana Rota*, (08.02.1973), AAS 65(1973), 100.

³⁷⁶ Por. G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 143-144.

dążenie do zbawienia dusz – stąd kategoria ta powinna być brana pod uwagę przy wykładni każdej pozytywnej normy kanonicznej³⁷⁷. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na fakt, że obowiązujący Kodeks, w przeciwieństwie do swojego poprzednika, wprost odwołuje się do słuszności kanonicznej nie tylko w ramach norm generalnych, ale również w odniesieniu do procesów (kan. 1752). W każdym razie w realiach stosowania prawa w Państwie Watykańskim koncepcja słuszności kanonicznej znajduje pełne zastosowanie, co rozumie się przede wszystkim jako dyrektywę – skierowaną do wszystkich organów stosujących prawo, a zwłaszcza sądów – dążenia przy rozstrzyganiu danej sprawy do urzeczywistnienia sprawiedliwości materialnej, a nie jedynie formalnej³⁷⁸. J. Hervada przyjmuje, że „prawo słuszności jest prawem naturalnym, udoskonalonym prawem łaski”³⁷⁹. Dlatego na gruncie watykańskiego porządku prawnego *equitas* należy rozumieć zarówno jako nakaz urzeczywistniania naturalnej sprawiedliwości, jak i niekiedy konieczną dla jej osiągnięcia „korektę” ustawy³⁸⁰.

Skoro warunkiem recepcji prawa włoskiego do watykańskiego porządku prawnego jest niesprzeczność recypowanych norm z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego, to dokonujący recepcji musi mieć na względzie wskazane powyżej zasady. Ich wybór zależy od treści normy, jaka ma podlegać recepcji. Warto jednocześnie zastanowić się, jak ten proces przebiega w praktyce.

3.2. Proces weryfikacji recypowanej normy prawnej

Poza przypadkami wprost wskazanymi w ustawie o źródłach prawa z 1929 i 2008 r. do tej pory recepcja prawa włoskiego w prawodawstwie watykańskim nastąpiła jedynie kilka razy. W art. 26 rozporządzenia w sprawie ruchu pojazdów z 31 stycznia 1930³⁸¹ roku zdecydowano, iż w zakresie nieunormowanym przez ten regulamin należało – przy zachowaniu ogólnych zasady recepcji – stosować w Państwie Watykańskim „aktualnie obowiązujące ustawodawstwo włoskie”. Podobną formułę, nakazującą stosowanie obowiązujących przepisów włoskiego prawa o ruchu drogowym, zawarto w rozporządzeniu o ruchu pojazdów z 12 czerwca 1997 roku³⁸². Natomiast automatycznie, bez stosowania jakichkolwiek dodatkowych warunków,

³⁷⁷ R. Terribile, *I poteri del giudice...*, s. 109-110.

³⁷⁸ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 153-154.

³⁷⁹ J. Hervada, *Historia prawa...*, s. 76.

³⁸⁰ Por. P. Ciprotti, *Appunti di diritto privato...*, s. 17.

³⁸¹ Regolamento n. XII per la circolazione degli autoveicoli, (31.01.1930), AAS Suppl. 2(1930), 5-12.

³⁸² Decreto n. CCLXXVIII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano, con il quale viene promulgato il Regolamento per la circolazione degli autoveicoli, (12.06.1997), AAS Suppl. 68(1997), 70-84.

recypuje się w Państwie Watykańskim włoskie unormowania dotyczące czasu letniego³⁸³ oraz ustalania wysokości odsetek ustawowych³⁸⁴. Ponadto w art. 3 ust. 2 regulaminu Dyrekcji Służb Sanitarnych z 12 czerwca 1997 r.³⁸⁵ – odwołując się do art. 3 poprzedniej ustawy o źródłach – nakazano przestrzeganie przez Dyrekcję Służb Sanitarnych dyrektyw, ustaw i rozporządzeń wydanych w kwestiach pozostających w kompetencji Dyrekcji przez Republikę Włoską i Unię Europejską.

Ustawodawca watykański odwołując się do prawodawstwa włoskiego niekiedy właściwie powtarza przepisy ustaw o źródłach prawa regulujące mechanizm recepcji prawa. Ciekawym przykładem jest tu ustawa o cywilnych osobach prawnych³⁸⁶. W jej art. 1 praktycznie dosłownie powtórzono art. 3 ustawy o źródłach prawa z 1929 roku. Natomiast w art. 2 przedmiotowej ustawy prawodawca watykański zdecydował, że ewentualne zmiany ustawodawstwa włoskiego w materii cywilnych osób prawnych będą automatycznie recypowane do porządku prawnego Państwa Miasta Watykańskiego, o ile nie będą one sprzeczne z zasadami prawa Bożego pozytywnego i naturalnego; z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego oraz z normami Paktów Laterańskich i ich modyfikacji, mającymi zastosowanie w sprawie. Powtórzenie zasad recepcji z poprzedniej ustawy o źródłach prawodawca watykański zastosował również w art. 1 ustawy o prawie autorskim z 1960 roku³⁸⁷ oraz w art. 1 dekretu wprowadzającego rozporządzenie o zbieraniu, magazynowaniu i utylizacji odpadów³⁸⁸.

Wejście w życie nowej ustawy o źródłach prawa nie spowodowało zmiany w tej praktyce. Świadczą o tym przepisy ustawy z 1 września 2017 roku o ochronie praw autorskich do dzieł intelektualnych i praw pokrewnych³⁸⁹. Zgodnie z jej art. 1 § 1 w kwestii praw autorskich i praw pokrewnych – o ile przedmiotowa ustawa nie stanowi inaczej – w Państwie Watykańskim stosuje się ustawodawstwo włoskie, wraz z wydanymi do niego rozporządzeniami, o ile nie są one sprzeczne z prawem Bożym, z ogólnymi zasadami prawa kanonicznego, ani z normami Paktów Laterańskich i ich późniejszych modyfikacji, a także z

³⁸³ Decreto n. CCXI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano in relazione al Periodo di vigenza dell'orario legale, (12.11.1993), AAS Suppl. 64(1993), 57-78.

³⁸⁴ Legge n. CCCLXXXIII che modifica il tasso d'interesse legale, (14.06.2002), AAS Suppl. 73(2002), 29-30.

³⁸⁵ Decreto n. CCLXXVII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano, con il quale viene promulgato il Regolamento della Direzione dei Servizi Sanitari, (12.06.1997), AAS Suppl. 68(1997), 42-66.

³⁸⁶ Legge n. CCVI sulle persone giuridiche civili, (28.06.1993), AAS Suppl. 64(1993), 37-38.

³⁸⁷ Legge n. XII diritto di autore, (12.01.1960), AAS Suppl. 32(1960), 45-46.

³⁸⁸ Decreto n. CCLII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento sulla raccolta, lo stoccaggio e lo smaltimento dei rifiuti, (14.05.1996), AAS Suppl. 67(1996), 34-35.

³⁸⁹ Legge n. CXCVII sulla protezione del diritto di autore sulle opere dell'ingegno e dei diritti connessi, (01.09.2017), AAS Suppl. 88(2017), 121-124.

normami umów międzynarodowym, których Stolica Apostolska jest lub chce być stroną, jeżeli znajdują one zastosowanie w sprawie. Pod tymi samymi warunkami zmiany włoskiego prawa w materii prawa autorskiego i praw pokrewnych stają się automatycznie częścią watykańskiego porządku prawnego (art. 2 § 2).

W związku z tym recepcja prawa w watykańskim porządku prawnym przyjmuje tu postać ogólne odwoływania się przez prawodawcę watykańskiego do ustawodawstwa włoskiego, bez wskazania konkretnych źródeł prawa Włoch, które podlegają recepcji. Tym samym to stosujący prawo musi rozstrzygać czy i w jakim zakresie dane regulacje włoskie znajdują zastosowanie w Państwie Miasta Watykańskiego. Z tego względu wprowadzenie formalnego aktu recepcji w obowiązującej ustawie o źródłach faktycznie nie doprowadziło do zasadniczych zmian w zakresie stosowania prawa włoskiego w Państwie Watykańskim – w stosunku do rozwiązań funkcjonujących na gruncie ustawy o źródłach z 1929 roku.

W istocie ustawodawca watykański powtarza regulacje dotyczące recepcji zamieszczone w ustawie o źródłach prawa (z 1929 r. i 2008 r.), upoważniając tym samym stosującego prawa do dokonania recepcji – oczywiście w zakresie materii objętej upoważnieniem – *ad casum*. Dlatego to stosujący prawo najpierw musi określić normę mającą podlegać przejściu, następnie zweryfikować jej treść z przesłankami recepcji, a dopiero po tym podjąć decyzję co do zastosowania normy heteronomicznej w stosunku do prawa watykańskiego.

Podsumowanie

Prawo włoskie stanowi pomocnicze źródło prawa Państwa Miasta Watykańskiego. Może ono obowiązywać w watykańskim porządku prawnym tylko pod warunkiem przeprowadzenia jego recepcji. Jednak nigdy nie może być ona sprzeczna z prawem kanonicznym i będącym fundamentem porządku prawnego Kościoła prawem Bożym (naturalnym i pozytywnym). Tym samym ogólne zasady prawa kanonicznego określają granice recepcji prawa włoskiego, a także prawa Unii Europejskiej, które obowiązuje na terytorium Republiki Włoch. Zawsze recypowana norma staje się częścią watykańskiego porządku prawnego. Oznacza to, że jest ona wykładana zgodnie z kanonicznymi zasadami interpretacji prawa, a jakiegokolwiek zmiany jej treści przeprowadzone w systemie pochodzenia nie mają żadnego skutku w Państwie Watykańskim – chyba, że dojdzie do recepcji również znowelizowanej normy. Natomiast ustawodawca watykański może swobodnie zmieniać recypowane normy.

Jednocześnie przeprowadzona analiza dotychczasowych przypadków recepcji prawa włoskiego w Państwie Watykańskim dowodzi, iż do ustawodawstwa watykańskiego nie wprowadza się poszczególnych przepisów zaczerpniętych z włoskiego porządku prawnego, ale generalnie odwołuje się do włoskich regulacji w danej materii. Przeważnie klauzule, na mocy której ustawodawca watykański dokonuje recepcji, stanowią powtórzenie przepisów ustawy o źródłach prawa z 1929 r. lub z 2008 r. odnoszących się do problematyki recepcji. Tym samym to organ stosujący prawo musi ocenić, które z włoskich regulacji prawnych w Państwie Miasta Watykańskiego obowiązują, a które nie. Oczywiście decyzje w tym zakresie zawsze należy podejmować przy zachowaniu kryteriów recepcji określonych w ustawie o źródłach prawa.

W rzeczywistości więc, z praktycznego punktu widzenia, decydujące znaczenie dla wprowadzenia norm heteronomicznych do watykańskiego porządku prawnego ma przyjęte przez sprawującego funkcję uprawnionego organu rozumienie przesłanek recepcji. To z kolei oznacza konieczność posiadania przez taką osobę odpowiedniej formacji, zwłaszcza kanonicznej i teologicznej.

W tym kontekście trzeba pamiętać, że wykładnia takich klauzul, jak prawo Boże i prawo naturalne, zawsze musi być dokonywana w zgodzie z nauczaniem Kościoła w tej materii. W przypadku znaczenia terminu „prawo Boże” odnosi się do tego, co Kościół uznaje za Objawione – a więc przede wszystkim do praw wiary. Natomiast prawo naturalne – czy lepiej prawo Boże naturalne – to zasady moralne, który każdy człowiek, bez względu na swoją przynależność konfesyjną, może poznać za pomocą rozumu. W watykańskim porządku prawnym normy mające podlegać recepcji nigdy nie mogą być sprzeczne z nauczaniem Kościoła w kwestiach moralnych czy społecznych.

Rozdział 4. Rola prawa kanonicznego a wpływ prawa międzynarodowego na watykański porządek prawny

Relacje Państwa Watykańskiego z Republiką Włoch nie wyczerpują aktywności Państwa Miasta Watykańskiego na arenie międzynarodowej. Państwo Watykańskie jest, podobnie jak Stolica Apostolska, podmiotem prawa międzynarodowego i aktywnym uczestnikiem obrotu na arenie międzynarodowej. Zaangażowanie to przekłada się także na watykański system prawa. Celem niniejszego rozdziału jest analiza tego wpływu, z uwzględnieniem roli jaką pełni w nim prawo kanoniczne.

W związku z tym przedmiotem rozważań w poniższym rozdziale będzie pozycja Państwa Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym, następnie koncepcja „dostosowywania się” watykańskiego porządku prawnego do norm prawa międzynarodowego i ściśle związana z nią treść zasad powszechnego prawa międzynarodowego. W tym kontekście analizie zostanie poddany problem ochrony praw człowieka w Państwie Miasta Watykańskiego oraz faktyczne przełożenie zobowiązań prawno-międzynarodowych tego Państwa oraz Stolicy Apostolskiej na watykański system prawny. Niezwykle istotnym przypadkiem przedmiotowego wpływu jest rozszerzanie jurysdykcji sądów watykańskich nad jednostkami Stolicy Apostolskiej. Stąd temat ten zostanie mówiony osobno.

1. Państwo Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym

Państwo Miasta Watykańskiego oraz Stolica Apostolska stanowią dwa odrębne – choć ściśle ze sobą związane – podmioty prawa międzynarodowego. Związek ten skutkuje także zasadami, na jakich Państwo Watykańskie uczestniczy w obrocie międzynarodowym. Tego rodzaju sprawy należą do kompetencji Sekretariatu Stanu – a zwłaszcza, na podstawie art. 49 Konstytucji Apostolskiej *Praedicate Evangelium*³⁹⁰, jego Sekcji do spraw Stosunków z Państwami i Organizacjami Międzynarodowymi – który funkcjonuje w ramach Kurii Rzymskiej.

Warto pamiętać, że zawarcie i ratyfikacja jakiegokolwiek umowy międzynarodowej w imieniu Stolicy Apostolskiej bądź Państwa Watykańskiego jest wyłączną kompetencją Biskupa Rzymu. Nie ma jednak obowiązku, aby papież realizował swoje uprawnienie osobiście. Może

³⁹⁰ Konstytucja Apostolska Ojca Świętego Franciszka *Praedicate Evangelium* o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html#SEKRETARIAT%20STANU (dostęp: 10.06.2022 r.).

w tym celu udzielić pełnomocnictwa, którego formą są chociażby kompetencje powierzone Sekretarzowi Stanu Stolicy Apostolskiej. W każdym razie zawsze należy rozróżnić kiedy Stolica Apostolska działa w swoim imieniu – ewentualnie bezpośrednio w imieniu Biskupa Rzymu – a kiedy w imieniu Państwa Miasta Watykańskiego.

Szczegółowe kwestie dotyczące udziału Państwa Watykańskiego w obrocie międzynarodowym zostały unormowane w art. 6 ustawy zasadniczej z 2023 roku. Prawodawca watykański w tej ustawie potwierdził, że reprezentowanie Państwa Miasta Watykańskiego w stosunkach z państwami i innymi podmiotami prawa międzynarodowego, w relacjach dyplomatycznych oraz przy zawieraniu traktatów, jest zarezerwowane Biskupowi Rzymu, który wykonuje tego rodzaju zadania za pośrednictwem Sekretariatu Stanu (art. 6 ust. 1). W innych przypadkach, co jest nowością w watykańskim porządku prawnym, Państwo Miasta Watykańskiego reprezentuje w stosunkach międzynarodowych Przewodniczący Gubernatoratu (art. 6 ust. 2). Jednocześnie Gubernatorat uczestniczy w pracach instytucji międzynarodowych, których członkiem jest Stolica Apostolska, w imieniu i na rzecz Państwa Watykańskiego (art. 6 ust. 3). Ponadto zadaniem Gubernatoratu jest utrzymywanie stosunków z organami i jednostkami zewnętrznymi w celu zapewnienia dostaw, połączeń i świadczenia usług publicznych określonych w art. 6 Traktatu Laterańskiego (art. 6 ust. 4).

W praktyce uczestnictwa Stolicy Apostolskiej i Państwa Watykańskiego w stosunkach międzynarodowych, w grę wchodzi trzy możliwości: zawarcie umowy międzynarodowej przez Stolicę Apostolską we własnym imieniu i na swoją rzecz, przez Stolicę Apostolską we własnym imieniu i na rzecz swoją oraz Państwa Watykańskiego, a także przez Stolicę Apostolską w imieniu i na rzecz jedynie Państwa Watykańskiego³⁹¹. Jednocześnie Państwo Miasta Watykańskiego „korzysta” z dyplomacji Stolicy Apostolskiej w tym znaczeniu, że jej przedstawiciele na forum międzynarodowym – także w relacjach z państwami – reprezentują również Państwo Watykańskie. Dlatego to Stolica Apostolska decyduje o aktywności prawnomiędzynarodowej Państwa Watykańskiego oraz podejmuje wszelkie związane z nią czynności.

Z drugiej jednak strony Państwo Miasta Watykańskiego gwarantuje – co należy uznać za kolejny przejaw jego służebnej roli – swobodę prowadzenia działań na polu międzynarodowym przez Stolicę Apostolską. Stosownie do art. 12 Traktatu Laterańskiego wysłannicy rządów państw do Stolicy Apostolskiej korzystają we Włoszech ze wszystkich prerogatyw i immunitetów, jakie prawo międzynarodowe przewiduje dla przedstawicieli

³⁹¹ P.R. Gallagher, *I rapporti internazionali e l'attività convenzionale...*, s. 14; A. Sarais, *Le fonti...*, s. 172; G. Dalla Torre, *Sui nuovi organismi economici della Santa Sede. Considerazioni generali*, „Monitor Ecclesiasticus” 1(2015), s. 282.

dyplomatycznych – nawet, jeżeli państwa te nie utrzymują stosunków dyplomatycznych z Włochami. Na mocy tego przepisu Włochy zobowiązały się do pozostawienia zawsze i we wszystkich przypadkach swobodnej korespondencji wszystkich państw, w tym państw prowadzących wojnę, do Stolicy Apostolskiej (i odwrotnie), jak również swobodnego dostępu biskupów z całego świata do Stolicy Apostolskiej.

Natomiast umowy międzynarodowe zawarte i ratyfikowane przez Stolicę Apostolską w imieniu Państwa Watykańskiego obowiązują w jego porządku prawnym automatycznie, bez konieczności wydawania przepisów wykonawczych (wł. *legge di esecuzione*)³⁹². Jednocześnie, ze względu na ścisłą zależność pomiędzy watykańskim a kanonicznym porządkiem prawnym praktyczne rozróżnienie tych sfer nie jest łatwe. Stąd o ile wola Stolicy Apostolskiej co do formalnych skutków zwania danej umowy, czy też przystąpienia do niej, powinna być jasna, o tyle jej aspekty materialne zawsze – nawet pośrednio – oddziałują na system prawa Państwa Watykańskiego, co wynika ze specyfiki tegoż systemu prawnego, a więc z naczelnej roli w nim prawa kanonicznego.

W związku z powyższym umowy międzynarodowe zawarte przez Stolicę Apostolską mogą dotyczyć działalności Państwa Miasta Watykańskiego, a jednocześnie należeć do jego źródeł prawa, nie wchodząc do systemu kanonicznego. Stolica Apostolska zawiera również umowy międzynarodowe, które nie stają się częścią porządku kanonicznego, nie wiążą Kościołów partykularnych, ani nie stanowią źródeł prawa Państwa Watykańskiego. W tej grupie wyróżnia się Konwencję wiedeńską o stosunkach dyplomatycznych oraz Konwencję wiedeńską o prawie traktatów. Umowy te wiążą jedynie Stolicę Apostolską jako podmiot prawa międzynarodowego. Do trzeciej grupy zalicza się umowy zawarte przez Stolicę Apostolską zarówno we własnym imieniu, jak i w imieniu Państwa Miasta Watykańskiego. Sytuacja ta przeważnie powoduje, że umowa staje się źródłem prawa w Państwie Watykańskim, wiąże Stolicę Apostolską, a jednocześnie nie staje się częścią powszechnego, czy partykularnego prawa kanonicznego³⁹³.

Chociażby z faktu, że terytorium Państwa Watykańskiego stanowi enklawę na terytorium Republiki Włoskiej, wynika szereg zależności, jakie zachodzą pomiędzy tymi podmiotami prawa międzynarodowego. Zasady ich wzajemnych relacji nie wyczerpują się w postanowieniach Paktów Laterańskich; po ich ratyfikacji zawarto jeszcze szereg innych umów międzynarodowych szczegółowo regulujących m.in. kwestie współpracy w zakresie poczty,

³⁹² G. Dalla Torre, *Il diritto penale vaticano tra antico e nuovo*, QDPE 2(2014), s. 446.

³⁹³ P.R. Gallagher, *I rapporti internazionali e l'attività convenzionale...*, s. 16.

radia czy transportu³⁹⁴. Jednak w praktyce największą trudność dotyczy funkcjonowania stref eksterytorialnych, gwarancji przyznanych centralnym organom Kościoła oraz jurysdykcji włoskiego i watykańskiego wymiaru sprawiedliwości w stosunku do zbiegów.

Na mocy art. 15 Traktatu Laterańskiego strefy eksterytorialne nie są uznawane za część terytorium Państwa Watykańskiego, ale ich status jest analogiczny do – gwarantowanego prawem międzynarodowym – statusu siedzib przedstawicielstw dyplomatycznych w państwie przyjmującym³⁹⁵. Należy zauważyć, że powołany przepis nie ograniczył tego statusu do wynikającego z norm prawa międzynarodowego obowiązujących w dniu podpisania, czy ratyfikacji Traktatu, a więc ich późniejsze zmiany również znajdują zastosowanie do stref eksterytorialnych. W doktrynie słusznie podnosi się, że cele tego rozwiązania są analogiczne, jak w przypadku istnienia Państwa Watykańskiego. Chodzi więc przede wszystkim o zagwarantowanie wolności i niezależności funkcjonowania Stolicy Apostolskiej³⁹⁶.

W praktyce kluczowe znaczenie w omawianych kwestiach mają postanowienia Konwencji Wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych³⁹⁷, która stanowi kodyfikację wcześniej ukształtowanych norm zwyczajowych – w tym także regulacji odnoszących się do pomieszczeń misji. Zgodnie z Konwencją pomieszczenia misji są nietykalne, a funkcjonariusze państwa przyjmującego nie mogą do nich wkraczać, chyba że uzyskają na to zgodę szefa misji (art. 22 ust. 1). Jednocześnie państwo przyjmujące ma szczególny obowiązek przedsięwzięcia wszelkich stosownych kroków dla ochrony pomieszczeń misji przed jakimkolwiek wtargnięciem lub szkodą oraz zapobieżenia jakimkolwiek zakłóceniu spokoju misji lub uchybieniu jej godności (art. 22 ust. 2). Ponadto pomieszczenia misji, ich urządzenia i inne przedmioty, które się w nich znajdują, oraz środki transportu misji nie podlegają rekwizycji, rewizji, zajęciu lub egzekucji (art. 22 ust. 3).

Jednak siedziby przedstawicielstw dyplomatycznych pozostają terytorium państwa przyjmującego, co z kolei oznacza obowiązywanie – oczywiście w określonym prawem międzynarodowym zakresie – na ich obszarze prawa państwa przyjmującego. W związku z tym na terytorium przedmiotowych stref obowiązuje prawo cywilne i karne Republiki Włoskiej, oczywiście przy zachowaniu norm wynikających z Traktatu Laterańskiego³⁹⁸.

³⁹⁴ Zob. A. Sarais, *Le fonti...*, s. 178.

³⁹⁵ G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 123-124.

³⁹⁶ P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 541-542.

³⁹⁷ *Konwencja Wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych sporządzona w Wiedniu dnia 18 kwietnia 1961 r.*, Dz.U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232

³⁹⁸ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 174-175.

W toku prac nad tekstem Traktatu właśnie kwestie terytorialne były jednymi z najbardziej problematycznych. Wyrazem kompromisu pomiędzy Stolicą Apostolską dążącą do rozwiązania „kwestii rzymskiej” w sposób gwarantujący jej pełną swobodę w wypełnianiu swojej misji, a Republiką Włoch zainteresowaną jak najmniejszymi ustępstwami terytorialnymi na rzecz Państwa Watykańskiego, jest art. 11 Traktatu Laterańskiego. Właściwie oczywiście jest, że na terytorium Państwa Watykańskiego nie jest możliwe pomieszczenie wszystkich „urzędów centralnych” Kościoła, stąd art. 11 Traktatu miał stanowić gwarancję wolności działalności Stolicy Apostolskiej także na tych fragmentach terytorium Włoch, gdzie swoje siedziby mają tego rodzaju urzędy kościelne³⁹⁹. Unormowanie to właściwie od samego początku wzbudza poważne kontrowersje, których efektem jest wiele orzeczeń sądów włoskich stwierdzających swoją właściwość wobec rozpatrywania różnorodnych spraw dotyczących „instytucji centralnych” Kościoła. Największe kontrowersje w tej dziedzinie dotyczą przede wszystkim uniwersytetów papieskich i innych tego rodzaju uczelni, czy też papieskich kolegiów⁴⁰⁰.

Sformułowanie „urzędy centralne Kościoła” nie jest używane przez prawodawcę kanonicznego, co z kolei powoduje trudności w jego interpretacji. Należy ono niewątpliwie do „świeckiej” terminologii prawniczej⁴⁰¹. W doktrynie podnosi się, że termin ten należy wyklądać jako odnoszący się do podmiotów utworzonych przez Stolicę Apostolską (rozumianą w szerokim sensie), posiadających osobowość prawną oraz wykonujących władzę rządzenia w stosunku do Kościoła powszechnego, w związku z realizacją jego misji. Stąd art. 11 Traktatu Laterańskiego dotyczy zarówno jednostek Kurii Rzymskiej, jak i struktur, dykasterii, czy urzędów utworzonych przez Stolicę Apostolską (np. Radia Watykańskiego) – także tych, które uczestniczą w zarządzie Państwem Watykańskim⁴⁰². W każdym razie jasne jest, że użyte w Traktacie Laterańskim sformułowanie „centralne urzędy Kościoła” oraz „jednostki zarządzane bezpośrednio przez Stolicę Apostolską” nie pokrywają się z definicją Stolicy Apostolskiej zamieszczoną w Kodeksie Prawa Kanonicznego – zarówno z 1917, jak i z 1983 roku.

³⁹⁹ Zob. S.C. Caridi, *Il giudice italiano e le università pontificie: un „rapporto” controverso*, ADV 1(2018), s. 54-56; P. Cavana, *Gli enti centrali della Chiesa*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carni, Roma 2019, s. 104-105.

⁴⁰⁰ Zob. S.C. Caridi, *Il giudice italiano...*, s. 57-67.

⁴⁰¹ G. Rivetti, *Stato Città del Vaticano. Normativa antiriciclaggio. Armonizzazione del diritto vaticano alle direttive UE in materia di riciclaggio e finanziamento del terrorismo*, Milano 2014, s. 114.

⁴⁰² A. Vitalone, *Il Pontefice sovrano...*, s. 324; R. Baratta, *Sulle immunità dalla giurisdizione a norma del Trattato Lateranense del 1929*, w: *Radio Vaticana e ordinamento italiano. Atti del seminario di Studi, Roma 26 aprile 2004*, red. G. Dalla Torre, C. Mirabelli, Torino 2005, s. 42-43; zob. J. Pasquali Cerioli, *Giurisdizione italiana ed „enti centrali della Chiesa Cattolica”: tra immunità della Santa Sede e (intatta) sovranità dello Stato in re temporali*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 34(2017), s. 1-23.

Niektórzy autorzy stoją na stanowisku, że omawiana regulacja nie odnosi się do aktywności tego rodzaju podmiotów podejmowanych we Włoszech w sferze prawa prywatnego – wówczas „urzędy centralne Kościoła” podlegają jurysdykcji władz włoskich⁴⁰³. Jednak teza ta nie znajduje potwierdzenia w brzmieniu art. 11 Traktatu Laterańskiego, a biorąc pod uwagę jego podstawowy cel – czyli zagwarantowanie wyrażonej w preambule swobody działalności Stolicy Apostolskiej – należy ją odrzucić.

Natomiast z punktu widzenia współpracy pomiędzy włoskim a watykańskim wymiarem sprawiedliwości kluczowe znaczenie ma art. 22 Traktatu Laterańskiego. Według tego przepisu Włochy – na prośbę Stolicy Apostolskiej i na mocy delegacji, która może zostać im udzielona na stałe bądź do osądzenia konkretnego przypadku – zapewniają karanie przestępstw popełnionych na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego. Wyjątkiem od tej zasady jest sytuacja, w której sprawca przestępstwa zbiegł na terytorium Włoch – wówczas właściwość włoskiego wymiaru sprawiedliwości nie zależy od delegacji Stolicy Apostolskiej. Ponadto na mocy omawianej tu regulacji Stolica Apostolska zobowiązała się przekazać władzom włoskim osoby, które schroniły się w Państwie Watykańskim lub w budynkach określonych w art. 15 Traktatu, a które są oskarżone o popełnienie na terytorium Włoch czynów stanowiących przestępstwa we włoskim i watykańskim porządku prawnym. Warto zauważyć, że w doktrynie przyjmuje się, że omawiane tu rozwiązanie – zgodnie z literalnym brzmieniem art. 22 Traktatu Laterańskiego – nie ma zastosowania do wykroczeń⁴⁰⁴.

Z art. 22 Traktatu wynika, że władze włoskie są kompetentne do osądzenia przestępstwa popełnionego na terytorium Państwa Watykańskiego jedynie w dwóch przypadkach: gdy zwróci się o to Stolica Apostolska bądź wyda specjalne upoważnienie – stałe bądź do rozszędzenia konkretnej sprawy⁴⁰⁵ – władzom Włoch lub gdy sprawca przestępstwa zbiegnie na terytorium Republiki Włoskiej⁴⁰⁶ (wówczas nie jest konieczne udzielenie delegacji przez Stolicę Apostolską)⁴⁰⁷. Wobec tego w przypadku przestępstw popełnionych na terytorium Państwa Watykańskiego zarówno przez obywateli Włoch, jak i przez osoby nieposiadające takiego obywatelstwa, z reguły nie znajdują zastosowania przepisy włoskiego Kodeksu karnego dotyczące jurysdykcji w zakresie przestępstw popełnionych za granicą⁴⁰⁸.

⁴⁰³ L. Lacroce, *Enti gestiti direttamente dalla Santa Sede e giurisdizione dello Stato italiano*, DE (2000), s. 86-87.

⁴⁰⁴ D. Durisotto, *Rapporti tra Italia e Stato della Città del Vaticano in materia di giurisdizione*, „Archivio Giuridico” 4(2007), s. 207.

⁴⁰⁵ C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra la Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 153.

⁴⁰⁶ G. Dalla Torre, *Sul reato di diffamazione a mezzo stampa commesso nello Stato della Città del Vaticano*, DE 2(1975), s. 205.

⁴⁰⁷ C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra la Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 156.

⁴⁰⁸ G. Dalla Torre, *Sul reato di diffamazione...*, s. 205.

W doktrynie podnosi się, że w przypadku, gdy Stolica Apostolska zwróci się do włoskich organów z prośbą o przeprowadzenie postępowania, te są zobowiązane do jego wszczęcia⁴⁰⁹. Jednocześnie omawiany tu przepis nie wyklucza przeprowadzenia procedury ekstradycyjnej⁴¹⁰, na mocy wniosku złożonego – w zależności od miejsca przebywania sprawy – przez Państwo Watykańskie, Republikę Włoch bądź inne państwo. Warto zasygnalizować, że w latach 30-tych XX wieku prowadzono prace nad zawarciem pomiędzy Królestwem Włoch a Państwem Watykańskim konwencji regulujących wykonywanie art. 22 Traktatu Laterańskiego, jednak nigdy nie doszło do jej zawarcia⁴¹¹.

Poza tym w przypadku wydania przez Stolicę Apostolską przedmiotowej delegacji dla włoskich władz, powstaje problem na mocy jakiego prawa powinno toczyć się postępowanie. W doktrynie pojawiły się poglądy zakładające, że skoro w takich przypadkach władze włoskie działają na mocy delegacji, powinny stosować prawo watykańskie, tym bardziej, że Pakty Laterańskie stosowanie prawa włoskiego wyraźnie zastrzegają jedynie do przypadku zbiegów⁴¹². F. Cammeo przyjmując taką optykę zaznaczał też, że udzielenie przedmiotowej delegacji w żadnym wypadku nie wyłącza zasady „terytorialnego” zastosowania ustawy karnej – a więc w tym przypadku watykańskiej – poza tym nie jest wykluczone udzielenie tejże delegacji do osądzenia przestępstwa, które nie zostało stypizowane w prawie Republiki Włoskiej, a jedynie Państwa Watykańskiego⁴¹³.

Jednak pogląd ten jest odrzucany we włoskiej doktrynie i orzecznictwie⁴¹⁴, gdzie podnosi się, że co prawda przedmiotowa delegacja kreuje obowiązek podjęcia postępowania przez właściwe organy Republiki Włoskiej⁴¹⁵, jednak zawsze na zasadach wynikających z prawa włoskiego⁴¹⁶. W końcu tutaj Państwo Watykańskie niejako przekazuje jedynie swoje uprawnienie do wykonywania władzy karania, ale nie upoważnia, czy nie nakazuje jej wykonywania zgodnie z własnymi zasadami.

⁴⁰⁹ P.A. Bonnet, *Le fonti normative...*, s. 539; C. Gentile, *Su un progetto di convenzione in materia penale tra la Santa Sede ed il Regno d'Italia*, ADV 5(2019), s. 226.

⁴¹⁰ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 64.

⁴¹¹ Zob. C. Gentile, *Su un progetto di convenzione...*, s. 223-242.

⁴¹² P. Ciprotti, *Delitti commessi nella Città del Vaticano*, w: *Enciclopedia del Diritto. XII Delitto-Diritto*, Milano 1964, kol. 39, por. C. Iannaccone, *I rapporti giuridici fra la Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano...*, s. 154.

⁴¹³ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 216.

⁴¹⁴ Corte Suprema di Cassazione, sentenza 1 maggio 1955, pres. Mirto, est. Russo, conf. P.M. Maltese, DE 2(191956), s. 202; F. Franceschi, *Manuale di diritto ecclesiasitico*, Molfetta 2017, s. 107.

⁴¹⁵ E. Vitali, A.G. Chizzoniti, *Manuale breve. Diritto ecclesiasitico*, Milano 2015, s. 89; G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 133.

⁴¹⁶ Por. G. Boni, *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni...*, s. 82-85.

W praktyce kontrowersje dotyczące wykładni przedmiotowego przepisu sprowadzają się do drugiej ze wskazanych wyżej możliwości, a dokładnie rozumienia użytego w art. 22 Traktatu włoskiego terminu *rifiugiato nel territorio italiano* odnoszącego się do osób pozostających w jurysdykcji włoskiego wymiaru sprawiedliwości bez względu na udzielenie (bądź nieudzielenie) delegacji przez Stolicę Apostolską do ich ścigania. W orzecznictwie włoskiego Sądu Kasacyjnego wyrażano poglądy, iż termin ten należy rozumieć szeroko jako „znajdowanie się” oskarżonego na terytorium Włoch – niepowiązane np. z jego ucieczką przed organami władzy Państwa Watykańskiego⁴¹⁷ – przyjmując tym samym rozumienie czasownika „rifiugarsi”, w znaczeniu „trovarsi” użytym przez ustawodawcę włoskiego w art. 9 i 10 Kodeksu karnego⁴¹⁸.

Jednak za bardziej przekonujący należy uznać pogląd – wyrażany w dotychczasowej doktrynie – zakładający, że wykładania terminu „rifiugiato” nie powinna być wiązana z faktem samego przebywania oskarżonego na terytorium Republiki Włoch, wynikającego chociażby z posiadania przez niego włoskiego obywatelstwa, czy miejsca zamieszkania na terytorium tegoż państwa. Jak słusznie wskazuje G. Dalla Torre zbieg jest osobą, która „zaszyła się” (wł. *si ripara*) w innym państwie, po opuszczeniu własnego, z zamiarem pozostawania w jurysdykcji tego państwa, a przynajmniej organów jego władzy sądowniczej⁴¹⁹.

Stąd istotą sporu pomiędzy organami sądownictwa watykańskiego, a sądownictwem włoskim w zakresie stosowania art. 22 Traktatu Laterańskiego była wykładnia terminu „rifugitato”. Trybunały watykańskie optowały za językową wykładnią tego określenia, przyjmując, że odnosi się ono do każdego sprawcy, który świadomie opuścił miejsce popełnienia przestępstwa i nie chce do niego powrócić z obawy przed pociągnięciem go do odpowiedzialności karnej przez władze właściwe dla miejsca popełnienia przestępstwa⁴²⁰. W watykańskiej judykaturze przyjmowano, że użyty w art. 22 ust. 1 Traktatu Laterańskiego termin „rifiugiato” nie odnosi się do osoby, która faktycznie „znajduje się” na terytorium Włoch – i np. nie stawia się na wezwania watykańskiego wymiaru sprawiedliwości – ale tylko do tych,

⁴¹⁷ Cassazione del Regno, sentenza 16 marzo 1938, P.C. contra Scholten, pres. Saltelli, est. Meloni, DE 11-12(1938), s. 487; G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 64; G. Dalla Torre, *La Città del Vaticano e l'Italia...*, s. 255.

⁴¹⁸ Corte Suprema di Cassazione, sentenza 10 maggio 1952, n. II, pres. Giuliano, est. Giannantonio, „Il Diritto Ecclesiastico”, 2(1953), s. 4; Corte Suprema di Cassazione, sentenza 7 maggio 1954, n. I444, pres. Mirto, est. Caprioglio, conf. P.M. Pilimeno, DE 2(1956), s. 12-13; por. P. Ciprotti, *Delitti commessi nella Città del Vaticano...*, kol. 38; S.C. Caridi, *Curia Romana, enti canonici operanti nello Stato della Città del Vaticano o negli immobili „immuni”, enti vaticani. Incerti confini e rapporti con il giudice dello Stato Italiano*, w: *Recte Sapere. Studi in onore di Giuseppe Dalla Torre. Diritto ecclesiastico*, red. G. Boni, E. Camassa, P. Cavana, P. Lillo, V. Turchi, Torino 2014, s. 814-821

⁴¹⁹ G. Dalla Torre, *Sul reato di diffamazione...*, s. 206.

⁴²⁰ Zob. Corte di Cassazione, sentenza 21 maggio 2008, N. 5/97, Agostino Card. Vallini (Presidente e relatore), Sergio Sebastiani, Jean-Louis Tauran, IE 1(2009), s. 243-259.

którzy „zbiegli” na włoskie terytorium⁴²¹. Skoro zaś przedmiotowy przepis Traktatu stanowi wyraz ograniczenia jurysdykcji sądowej jednego państwa na rzecz innego, to jako wyjątek od ogólnej reguły – w myśl zasady *odiosa sunt restringenda* – powinien być wykładany ściśle, co m.in. na gruncie poprzedniej ustawy o źródłach prawa oznaczało także konieczność uwzględnienia jej art. 7 i 18⁴²².

Natomiast w orzecznictwie włoskim – jak to wyjaśniono wyżej – dominuje pogląd, odwołujący się do art. 22 ust. 1 Traktatu, że w władze Republiki Włoch zachowują swoją właściwość w stosunku do sprawcy przestępstwa popełnionego na terenie Państwa Watykańskiego zawsze wówczas, gdy pozostaje on na terytorium Włoch, nawet gdyby stan ten wynikał z jego zatrzymania przez władze włoskie⁴²³. Założenie to legło u podstaw uznania się przez włoskie władze sądownicze za kompetentne do osądzenia Mehmeda Ali Agca, który po dokonaniu zamachu na Jana Pawła II został ujęty na Placu św. Piotra, który – jak wiadomo – pozostaje „otwarty dla publiczności”, a za bezpieczeństwo na nim odpowiedzialna jest włoska policja. Jednak w tej sprawie Stolica Apostolska wydała wyraźne upoważnienie włoskim władzom do przeprowadzenia postępowania⁴²⁴.

Złożoność problematyki udziału Państwa Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym przekłada się na rozwój systemu prawnego tego państwa oraz konieczność jego adaptacji do treści zaciągniętych przez Państwo Watykańskie bądź Stolicę Apostolską zobowiązań o charakterze prawnomiędzynarodowym. Obowiązek ten został wprost wyrażony w obowiązującej ustawie o źródłach prawa.

2. Koncepcja „dostosowywania się” porządku prawnego do norm prawa międzynarodowego

Zgodnie z art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa – zachowując zasadę, zgodnie z którą prawo kanoniczne w Państwie Watykańskim stanowi podstawowe źródło prawa i kryterium interpretacyjne – watykański porządek prawny „dostosowuje się” (wł. *si conforma*) do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i innych umów, których stroną jest Stolica Apostolska. Przepis ten nie ma swojego odpowiednika ani w poprzedniej ustawie o źródłach prawa, ani w jakiegokolwiek innej ustawie watykańskiej.

⁴²¹ Tamże, s. 255.

⁴²² Tamże, s. 255-258.

⁴²³ P. Ciprotti, *Qualche particolare aspetto...*, s. 601.

⁴²⁴ Zob. N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 69.

W doktrynie podkreśla się, że skoro Państwo Watykańskie jest uczestnikiem obrotu międzynarodowego, w którym występuje jako państwo, stosowanie przez nie norm wynikających z tego prawa jest kwestią oczywistą. Stąd przedmiotowy przepis ustawy o źródłach prawa należałoby uznać za jedynie deklaracyjny⁴²⁵. Komentowany przepis w istocie wyraża zobowiązanie do dostosowywania watykańskiego porządku prawnego do unormowań międzynarodowych⁴²⁶. Dlatego akty prawa międzynarodowego zasadniczo nie są same przez się źródłem prawa w Państwie Watykańskim.

Kluczowy dla prawidłowej wykładni art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa jest użyty we włoskim oryginale czasownik „conformarsi”, który w języku polskim posiada bogaty zakres znaczeń. Obok „dostosowywać się”, który jest najczęściej używanym polskim określeniem w tłumaczeniach prawniczych dla oddania włoskiego „conformarsi”⁴²⁷, czasownik ten może zostać przełożony także jako „spełniać”, „przestrzegać”, „odpowiadać”, „uzupełniać”, „urzeczywistniać”, „realizować”, czy „przyjmować”. Jak widać, w zależności od przyjętego przekładu, sens normatywny tego przepisu może się poważnie różnić. Autorzy włoskojęzyczni komentując ten przepis za synonim czasownika „conformarsi” uznają „adeguarsi”⁴²⁸, a więc „dostosowywać się”. Zresztą w ostatnich latach to właśnie konieczność dostosowania prawa watykańskiego do standardów międzynarodowych (oraz unijnych) stanowiła podstawowy bodziec do przeprowadzenia reform chociażby w sferze prawa finansowego⁴²⁹. Z tego względu – od czasu reform przeprowadzonych przez Benedykta XVI i Franciszka – to właśnie prawo międzynarodowe stanowi jeden z najważniejszych czynników rozwoju systemu prawnego Państwa Miasta Watykańskiego. Jednak należy pamiętać, że proces „dostosowywania się” systemu prawnego Państwa Watykańskiego do norm internazjonalnych nie może prowadzić do zaburzenia hierarchii źródeł prawa w tymże Państwie, a przede wszystkim pozbawienia prawa kanonicznego jego podstawowego charakteru⁴³⁰.

W doktrynie – zauważając, że przyjmując taką optykę Państwo Watykańskie wyraźnie odwołuje się do standardów państwa prawa⁴³¹ – podnosi się, że przedmiotowy przepis odnosi

⁴²⁵ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 216-217; A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 57-58.

⁴²⁶ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 168.

⁴²⁷ H. Kwiatkowska, *Słownik terminologii prawniczej włosko-polski, polsko-włoski*, Warszawa 2011, s. 40.

⁴²⁸ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 162-163.

⁴²⁹ Por. A. Sarais, *Prime considerazioni sulle modifiche dello statuto dell'Istituto per le opere di religione (IOR)*, IE 1(2020), s. 303. Jednak historycznie rzecz ujmując proces rozwoju Państwa Watykańskiego w kierunku standardów współczesnego funkcjonowania państw można datować co najmniej na rok 1939, kiedy powołano Papieską Komisję Kardynalską dla Państwa Miasta Watykańskiego, G. Boni, *I rapporti tra ordinamento giuridico vaticano...*, s. 51-52.

⁴³⁰ Zob. G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 122, 132-134.

⁴³¹ D. di Giorgio, *L'equilibro nel giudicare. Riflessioni in tema di giurisdizione penale ed obbligo di motivazione in occasione di una recente sentenza della Cassazione Vaticana*, IE 1(2009), s. 263.

się do dwóch sytuacji. Po pierwsze system prawny Państwa Miasta Watykańskiego „automatycznie” dostosowuje się do norm, zarówno zwyczajowych, jak i skodyfikowanych, powszechnego prawa międzynarodowego. Natomiast w pozostałym zakresie przedmiotowe dostosowanie jest uzależnione od tego, czy dany traktat został przyjęty przez Stolicę Apostolską (zarówno w imieniu Państwa Watykańskiego, jak i Kościoła)⁴³². Stąd „dostosowywanie się” należy rozumieć jako uwzględnienie przy tworzeniu i stosowaniu prawa watykańskiego standardów wynikających z podstawowych aktów prawa międzynarodowego – oczywiście przy zachowaniu prymarności systemu kanonicznego. W związku z tym owe „dostosowywanie się” w istocie stanowi harmonizację porządku prawnego Państwa Watykańskiego z porządkiem międzynarodowym, będącego zwyczajowy wyrazem utrzymania przez właściwie każde państwo stosunków z innymi podmiotami międzynarodowymi.

Inspiracją do przyjęcia takich rozwiązań w Państwie Watykańskim były postanowienia obowiązującej Konstytucji Republiki Włoskiej⁴³³, która w swoim art. 10 stanowi, że włoski porządek prawny dostosowuje się do ogólnie uznanych norm prawa międzynarodowego (wł. *si conforma alle norme del diritto internazionale generalmente riconosciute*). Ten sam przepis stanowi, że status prawny cudzoziemców jest regulowany przez prawo zgodnie z międzynarodowymi normami i traktatami, a cudzoziemiec, któremu w jego kraju uniemożliwia się korzystanie z wolności demokratycznych gwarantowanych przez Konstytucję Włoch, ma prawo do azylu na terytorium Republiki na warunkach określonych w ustawie, natomiast ekstradycja cudzoziemca za przestępstwa polityczne jest niedopuszczalna. Jednak ostatniej z tych zasad nie stosuje się do przestępstw ludobójstwa.

Przedmiotowa regulacja koresponduje z art. 11 Konstytucji stanowiącym, że Włochy wyrzekają się wojny jako instrumentu zamachu na wolność innych narodów i jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych; wyrażają zgodę, pod warunkiem wzajemności ze strony innych państw, na ograniczenia suwerenności konieczne dla ładu, który zabezpieczy pokój i sprawiedliwość między Narodami; popierają też i wspomagają organizacje międzynarodowe dążące do takiego celu. Warto podkreślić, że na mocy art. 3 ustawy konstytucyjnej z 18 października 2001 r.⁴³⁴ art. 117 włoskiej Konstytucji nadano brzmienie, zgodnie z którym władza ustawodawcza jest wykonywana przez państwo i regiony zgodnie z

⁴³² G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 78-79.

⁴³³ Costituzione della Repubblica Italiana (22 dicembre 1947), Gazzetta Ufficiale n. 298, del 29 dicembre 1947. Tekst polski: *Konstytucja Włoch*, Warszawa 2005; por. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 217.

⁴³⁴ Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3, Gazzetta Ufficiale n. 248 del 24 ottobre 2001.

Konstytucją, jak również z uwzględnieniem ograniczeń wynikających z prawa wspólnotowego i zobowiązań międzynarodowych.

We włoskiej doktrynie podnosi się, że art. 10 ustawy zasadniczej wyraża jedną z naczelných zasad konstytucji, tj. zasadę pacyfizmu i przychylności prawu międzynarodowemu⁴³⁵. Komentatorzy konstytucji Włoch wyjaśniają, że powołany przepis nie wprowadza nadrzędności prawa międzynarodowego nad prawem włoskim, ale oznacza konieczność zapewnienia zgodności prawa krajowego ze standardami międzynarodowymi – wynikającymi zarówno z norm zwyczajowych, jak i z traktatów⁴³⁶. Z tego względu naruszenie umów międzynarodowych zawartych przez Włochy i prawidłowo wprowadzonych do włoskiego porządku prawnego, stanowi pośrednie naruszenie włoskiej ustawy zasadniczej⁴³⁷.

Tym samym normy prawa międzynarodowego mogą stać się częścią włoskiego porządku prawnego automatycznie lub po przeprowadzeniu specjalnej procedury ratyfikacyjnej. Przy czym pierwsze z tych rozwiązań dotyczy – zgodnie z tekstem konstytucji – dotyczy jedynie ogólnie uznanych norm prawa międzynarodowego, a więc tych, które odnoszą się do obowiązków wszystkich członków społeczności międzynarodowej. Chodzi tu więc zwłaszcza o powszechne zwyczaje, normy o charakterze *ius cogens* oraz zasady prawa międzynarodowego⁴³⁸. Z tego względu obowiązkiem włoskiego ustawodawcy jest stałe dostosowywanie krajowego porządku prawnego do tego rodzaju norm, a w tym przede wszystkim do tych z nich, które nie są skierowane do konkretnych podmiotów prawa międzynarodowego, ale do całej społeczności międzynarodowej. Uchwalenie ustaw przeciwnych takim normom może być podstawą zarzutu co do ich zgodności z konstytucją. Ponadto takie normy, jak to ujmuje P. Virga, „automatycznie przekształcają się” w normy prawa wewnętrznego, jeżeli są odpowiednio konkretne i kompletne, pozwalając jednoznacznie zrekonstruować prawa obywateli i obowiązki organów państwowych⁴³⁹.

W realiach systemu prawnego Państwa Miasta Watykańskiego „dostosowywanie się” porządku Prawnego Państwa zawsze musi odbywać się w ramach prawa kanonicznego – w tym także nauczania Kościoła – które stanowi granicę dla tego procesu. Nie zmienia to faktu, że

⁴³⁵ F.P. Casavola, *I principi supremi nella giurisprudenza della Corte costituzionale*, „Il Foro Italiano” 4(1995), s. 155.

⁴³⁶ Por. E. Cannizzaro, A. Caligiuri, *Commento art. 10*, w: *Commentario alla Costituzione*, red. R. Bifulco, A. Celotto e M. Olivetti, Torino 2006, vol. I, s. 250-251.

⁴³⁷ Zob. B. Conforti, *Sulle recenti modifiche della Costituzione italiana in tema di rispetto degli obblighi internazionali e comunitari*, „Il Foro Italiano” 11(2002), s. 230.

⁴³⁸ P. Bonetti, *Commento art. 10*, w: *La Costituzione italiana. Commento articolo per articolo. Vol. I. Principi fondamentali e Parte I – Diritti e doveri dei cittadini (Art. 1-54)*, red. F. Clementi, L. Cuocolo, F. Rosa, G.E. Vigevani, Bologna 2021, s. 76-77.

⁴³⁹ P. Virga, *Diritto costituzionale*, Roma 1973, s. 30; por. E. Crosa, *Diritto costituzionale*, Torino 1951, s. 104-105.

ustawodawca watykański zobowiązał się do uwzględniania, obok umów międzynarodowych, których stroną jest Stolica Apostolska, zasady powszechnego prawa międzynarodowego. Jak należy rozumieć ten termin?

3. Zasady powszechnego prawa międzynarodowego a zasady prawa kanonicznego

Problematykę zasad prawa w prawie międzynarodowym można rozpatrywać co najmniej na dwóch płaszczyznach: wartości leżących u podstaw samego porządku prawnomiędzynarodowego oraz zasad, jako źródła prawa międzynarodowego. Współczesne prawo międzynarodowe opiera się na kilku fundamentalnych zasadach – rekonstruowanych zarówno na podstawie obowiązujących norm prawa międzynarodowego, jak i orzecznictwa trybunałów międzynarodowych czy doktryny prawa. Do katalogu tych zasad można zaliczyć zasady: wyrzeczenia się siły i poszanowania integralności terytorialnej państw oraz nienaruszalności ich granic, pokojowego załatwienia sporów międzynarodowych, nieingerencji w sprawy wewnętrzne i zewnętrzne państwa, współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych, równouprawnienia i samostanowienia narodów, suwerenności i równości państw, wykonywania przez państwa zobowiązań w dobrej wierze, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Zasady te mają charakter nadrzędnych norm prawa międzynarodowego i obowiązują wszystkie podmioty tego prawa⁴⁴⁰. Jednocześnie przedmiotowy termin można rozpatrywać w perspektywie problemu źródeł prawa międzynarodowego.

Z punktu widzenia prawa międzynarodowego sformułowanie *i principi generali di diritto riconosciuti dalle nazioni civili* zostało użyte – oczywiście w jego włoskim tłumaczeniu – w art. 38 ust. 1 c Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS)⁴⁴¹, który co prawda formalnie określa jedynie źródła prawa stosowane przez ten Trybunał, jednak przeważnie bywa uznawany za katalog źródeł prawa międzynarodowego w ogóle. Jednocześnie analizując problem źródeł prawa międzynarodowego nie należy abstrahować od charakterystycznych cech tego systemu prawnego, który wyróżnia się m.in. brakiem międzynarodowego organu ustawodawczego na wzór parlamentu czy uniwersalnej jurysdykcji

⁴⁴⁰ T. Srogosz, *Podstawowe zasady prawa międzynarodowego*, w: J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 46-48.

⁴⁴¹ Statuto della Corte internazionale di Giustizia del 26 giugno 1945, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1948/1048_1037_1010/it (dostęp: 10.06.2022 r.).

sądowej, pozwalającej na tworzenie precedensów⁴⁴². Tym samym źródła te – obok zasad ogólnych prawa uznanych przez narody cywilizowane – obejmują po pierwsze konwencje międzynarodowe, bądź ogólne, bądź specjalne, ustalające reguły, wyraźnie uznane przez państwa spór wiodące. Po drugie, za omawiane źródła uznaje się zwyczaje międzynarodowe jako dowód istnienia powszechnej praktyki, przyjętej jako prawo oraz, pod pewnymi warunkami, także wyroki sądowe. Zdania najznakomitszych znawców prawa publicznego różnych narodów uznaje się za środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych.

Wprowadzenie do Statutu MTS odwołania do ogólnych zasad prawa międzynarodowego uznanych przez narody cywilizowane wzbudzało kontrowersje już na etapie opracowywania tego dokumentu. Otóż sformułowanie to zostało przejęte z art. 38 ust. 3 statutu stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej⁴⁴³, który funkcjonował od 30 stycznia 1922 r. w ramach Ligi Narodów. Jego statut został opracowany przede wszystkim przez Komitet Doradczy Prawników powołany w 1920 r. Zgodnie z pierwotnie zgłoszonym projektem tego statutu, wysuniętym przez przedstawiciela Belgii, Trybunał miał orzekać zgodnie z konwencjonalnym prawem międzynarodowym, zarówno ogólnym, jak i szczegółowym, będącym zasadami przyjętymi przez państwa, zwyczajem międzynarodowym (definiowanym jako praktyka między narodami przyjętymi przez nie jako prawo), zasadami prawa międzynarodowego uznanymi przez świadomość prawną narodów cywilizowanych, orzecznictwem międzynarodowym, będącym środkiem stosowania i rozwoju prawa. W toku prac to właśnie odwołanie do ogólnych zasad prawa wzbudzało największe kontrowersje, oscylujące zwłaszcza wobec problemów z dokładnym ustaleniem treści tych zasad, możliwością przyjęcia ich arbitralnej wykładni czy przyznaniu na ich podstawie Trybunałowi władzy kreowania norm prawa międzynarodowego. Warto podkreślić, że członkowie Komitetu, pomimo konsensusu dotyczącego włączenia omawianej zasady do statutu, właściwie nie doszli do porozumienia co do dokładnej treści ogólnych zasad międzynarodowego⁴⁴⁴. Pomimo tego zostały one włączone do statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

Prace nad statutom MTS były prowadzone najpierw w ramach utworzonego przez przedstawicieli jedenastu państw, Nieformalnego Międzysojuszniczego Komitetu ds. Przyszłości Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej, a następnie w Komisji

⁴⁴² Zob. H. Thirlway, *The sources of international law*, w: *International Law*, red. M. D. Evans, Oxford 2003, s. 117-121.

⁴⁴³ Statut stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej, przewidzianego w artykule 14 Paktu Ligi Narodów, Dz.U. 1923 nr 106 poz. 839

⁴⁴⁴ Zob. X. Shi, *The relationship between general principles of international law and Article 38(1) of the ICJ statute: A law of the sea perspective*, „Marine Policy” 148(2023), s. 2.

Prawników ds. opracowania projektu nowego statutu MTS, która została powołana na mocy postanowień konferencji w Jałcie w lutym 1945 r. Eksperti wchodzący w skład tych ciał byli zdania, że co do zasady treść wskazanego powyżej statutu powinna zostać zachowana. Tym samym wskazanie samych źródeł, na podstawie których miał orzekać Trybunał, nie było przedmiotem poważniejszych kontrowersji. Natomiast większość toczonych dyskusji ogniskowała się wokół problematyki powoływania sędziów, hierarchii stosowania źródeł podczas orzekania czy rozbudowania punktu dotyczącego ogólnych zasad o bezpośrednio odwołanie do zasad prawa międzynarodowego. Zgodnie z propozycjami dotyczącymi ostatniego z tych przypadków art. 38 ust. 1 lit. c statutu miałyby stanowić, że MTS będzie stosował „zasady ogólne prawa, uznane przez narody cywilizowane, a w szczególności normy prawa międzynarodowego”. Propozycja ta, przedłożona przez Chile, została odrzucona ze względu na fakt, że autorzy projektu statutu uznali, że na gruncie statutu Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej przedmiotowy przepis zawsze był rozumiany jako upoważniający do stosowania prawa międzynarodowego. To z kolei pozwala przyjąć, choć nie jest to pogląd przyjmowany jednolicie, że intencją twórców statutu MTS było rozumienie terminu „zasady ogólne prawa, uznane przez narody cywilizowane” jako obejmującego również zasady prawa międzynarodowego⁴⁴⁵.

Rozumienie treści omawianych zasad w nauce prawa jest zróżnicowane i w dużej mierze stanowi pochodną przyjmowanych założeń filozoficzno-prawnych. Dla zwolenników teorii zaliczanych do szeroko rozumianej doktryny prawa naturalnego ogólne zasady prawa międzynarodowego należy wyprowadzać z porządku naturalnego czy z obiektywnej sprawiedliwości. Natomiast dla zajmujących pozycje charakterystyczne dla pozytywizmu prawnego przedmiotowe zasady są wynikiem decyzji państw i tworzonych przez nie norm prawnych. Sporną w doktrynie prawa międzynarodowego pozostaje odpowiedź na pytanie o to, czy ogólne zasady prawa międzynarodowego należy pojmować jako zasady prawa krajowego jedynie akceptowane w obrocie międzynarodowym, czy też jako zasady prawa międzynarodowego *sensu stricto*⁴⁴⁶.

Jednak niektórzy autorzy wyrażają poglądy, w których krzyżują się powyższe kierunki. Przykładowo O. Schachter stanął na stanowisku, zgodnie z którym rekonstrukcja ogólnych zasad prawa międzynarodowego możliwa jest tylko pod warunkiem uwzględnienia: treści

⁴⁴⁵ Zob. I. Saunders, *General Principles as a Source of International Law. Art. 38(1)c of the Statute of the International Court of Justice. Studies in international law*, Londyn 2021, s. 114-116.

⁴⁴⁶ Zob. J. Symonides, *Czy „ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane” są źródłami prawa międzynarodowego?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2(2019), s. 45-47.

prawa krajowego, prawa międzynarodowego, praw podstawowych dla wszystkich systemów prawnych, prawa wspólnego dla wszystkich społeczeństw oraz zasad sprawiedliwości, które czynią człowieka istotą rozumną⁴⁴⁷. Z tego względu orzekanie na podstawie ogólnych zasad prawa jest możliwe wówczas, gdy MTS stwierdzi ich istnienie. Nie jest on organem powołanym do tworzenia tego rodzaju zasad.

Przyjęcie istnienia jakiejś ogólnej zasady prawa na gruncie art. 38 ust. 1 pkt c statutu MTS jest możliwe dopiero wtedy, gdy wykaże się, że została ona „uznana” przez „narody cywilizowane”, co stanowi argument na rzecz poszukiwania przedmiotowych zasad w ramach międzynarodowego porządku prawnego, a nie z odniesieniem się do jakichś „zewnętrznych” kryteriów, w tym ocen czy postulatów dotyczących treści tego prawa⁴⁴⁸. Należy zasygnalizować, iż współcześnie zauważa się, że odwołanie do „narodów cywilizowanych” stanowi „relikt koncepcji dla minionych okresów rozwoju prawa międzynarodowego, kiedy państwa były dzielone na «cywilizowane» i «niecywilizowane»”, a tworzenie prawa międzynarodowego miało być domeną tych pierwszych⁴⁴⁹. Natomiast w orzecznictwie międzynarodowym dominuje pogląd, zgodnie z którym termin ten powinien być rozumiany jako odnoszący się do państw w ogóle. Tym samym ogólna zasada prawa międzynarodowego może zostać stwierdzona, gdy istnieje w wystarczającej liczbie krajowych porządków prawnych. Wówczas można założyć jej uznanie przez społeczność międzynarodową⁴⁵⁰.

Z drugiej jednak strony, choć sama terminologia użyta w art. 38 ust. 1 c jest archaiczna, to jednak wyraża istotną także obecnie myśl, że zasada prawa może pretendować do miana ogólnej zasady prawa międzynarodowego tylko pod warunkiem, że jej treść opiera się na fundamentalnych wartościach moralnych. Współcześnie więc, zwłaszcza biorąc pod uwagę rozwój systemu ochrony praw człowieka, za państwa «cywilizowane» należy uznać te, które przestrzegają podstawowych standardów ochrony tych praw. W przeciwnym razie okazałoby się, że wpływ na treść ogólnych zasad prawa międzynarodowego mają państwa, które w swojej działalności wprost sprzeciwiają się samej idei prawa międzynarodowego i podstawowym zasadom tego systemu prawnego.

Wśród tych zasad wymienia się takie, jak: *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*, *nemo iudex in causa sua*, *lex retro non agit*, *ne bis in idem*, *lex specialis*

⁴⁴⁷ O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, Lejda 1991, s. 50.

⁴⁴⁸ Por. A. Kozłowski, *Systematicity of general principles of (international) law – an outline*, „Polisch Yearbook of International Law” 1(2017), s. 231.

⁴⁴⁹ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2006, s. 62-63.

⁴⁵⁰ Zob. Y. Lu, *Analysis of the General Principles of Law of Article 38 of the Statute of the International Court of Justice*, „Beijing Law Review” 13(2022), s. 786-787.

derogat legi generali, nemo potest commodum capere de iniuria sua proprio, res iudicata, ne bis in idem procedatur, ex aequo et bono, inadimplenti non est adimplendum. Chodzi tu więc o takie zasady, zarówno o charakterze proceduralnym, jak i materialnoprawnym, które mają fundamentalne znaczenie właściwie w każdym porządku prawnym – zarówno państwowym, jak i międzynarodowym, nierzadko stanowiąc podstawy rozumowania prawniczego⁴⁵¹. Odwołanie się do ogólnych zasad prawa międzynarodowego przy rozstrzygnięciu jakiejś sprawy możliwe jest dopiero wówczas, gdy istnienie zasady zostanie udowodnione, przy zachowaniu reguł rygoryzmu i niezbędnej elastyczności. Takich zasad nie wolno domniemywać ani zakładać ich istnienia, należy je także odróżnić od zwyczaju międzynarodowego, który stanowi odrębne źródło prawa⁴⁵².

W tym kontekście warto wskazać, że w orzecznictwie sądów międzynarodowych wśród ogólnych zasad prawa, stosowanych wówczas, gdy zwyczaj bądź konwencje międzynarodowe milczą w danej sprawie⁴⁵³, wymienia się zwłaszcza: zasadę dobrej wiary, słuszności oraz odszkodowania za wyrządzone szkody⁴⁵⁴, a także zasadę *estoppel*⁴⁵⁵.

Zasada dobrej wiary „określa sposób przestrzegania istniejących norm oraz nakłada na podmioty prawa międzynarodowego ograniczenia w korzystaniu z ich praw lub wykonywaniu zobowiązań”⁴⁵⁶. Zasada słuszności w orzecznictwie międzynarodowym stosowana jest w trzech przypadkach: gdy znajduje się w tzw. klauzuli jurysdykcyjnej poprzez nakaz wyrokowania zgodnie z zasadą słuszności, kiedy same strony zdecydują aby w ten sposób rozstrzygnąć ich spór oraz gdy sąd zidentyfikuje „słuszność” jako ogólną zasadę prawa międzynarodowego, mającą zastosowanie w danej sprawie. Jednocześnie trybunały międzynarodowe przyjmują klasyczne rozumienie zasady słuszności, stosując ją w celu złagodzenia wyników formalnej wykładni prawa oraz wypełnienia luk w prawie. Niekiedy w orzecznictwie zasada ta stanowi uzasadnienie dla niestosowania prawa pozytywnego, uznanego za prawo niesprawiedliwe⁴⁵⁷.

⁴⁵¹ Zob. M. White, *Equity – A General Principle of Law Recognised by Civilised Nations?*, „QUT Law Review” 1(2004), s. 106; L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 24.

⁴⁵² M. Wood, *Customary International Law and the General Principles of Law Recognized by Civilized Nations*, „International Community Law Review” 21(2019), s. 323-324; M.N. Shaw, *International Law*, Cambridge 2017, s. 52-53.

⁴⁵³ I. Saunders, *General Principles...*, s. 105.

⁴⁵⁴ A. Łozowski, B. Sonczyk, *Ogólne zasady prawa*, w: A. Zawidzka-Łojek, A. Łazowski, B. Sonczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2018, s. 49.

⁴⁵⁵ W. Czaplński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, s. 135.

⁴⁵⁶ E. Lis, *Zasada dobrej wiary w prawie międzynarodowym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 1(2016), s. 40-41.

⁴⁵⁷ Zob. K. Borzoł, *Zasada słuszności na gruncie orzecznictwa sądów międzynarodowych*, „Studia Prawnoustrojowe” 30(2015), s. 69-74.

Natomiast zasada *estoppel*, tj. „nieprzeczenia sobie”, „nieodstępowania od tego, co wynika ze stworzonych przez siebie faktów” została przejęta przez Trybunały Haskie z prawa anglosaskiego. Możliwość powołania się na tę zasadę pojawia się po łącznym spełnieniu czterech przesłanek. W pierwszej kolejności niezbędne jest faktyczne zachowanie państwa, czyli działanie lub jakieś inne zachowanie organu państwowego, którego uprawnienie do występowania w imieniu państwa nie budzi żadnych wątpliwości. Po drugiej takie zachowanie musi zostać wyraźnie zaakceptowane przez państwo trzecie. Dalej konieczne jest, aby państwo trzecie podejło na podstawie tego zachowania własne działania lub zaniechania, a w końcu ich efektem jest zmiana sytuacji prawnej w obrocie międzynarodowym państwa trzeciego⁴⁵⁸. Z tych względów konsekwencją zasady *estoppel* jest przyjęcie, że państwo, które zajęło określone stanowisko, może być zobowiązane do działania zgodnego z nim przy innej okazji. Natomiast, gdy jakieś państwo działało na swoją szkodę, opierając się na formalnej deklaracji innego państwa, może ono być pozbawione możliwości zaprzeczenia swojej odpowiedzialności za wszelkie negatywne konsekwencje⁴⁵⁹.

Ustawodawca watykański w art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa odwołuje się do norm ogólnych prawa międzynarodowego bez bliższego sprecyzowania o jakie normy chodzi bądź z jakich źródeł należałoby je wyprowadzać. Pozwala to postawić tezę, że normy te powinny być rekonstruowane zarówno w odniesieniu do zasad samego prawa międzynarodowego, jak i zasad rozpatrywanych jako jedno ze źródeł tego prawa. W jednym i w drugim znaczeniu treść tych zasad nie wzbudza kontrowersji z punktu widzenia prawa kanonicznego. Wręcz można postawić tezę, że zasady prawa międzynarodowego oraz zasady prawa kanonicznego pod wieloma względami mają zbieżną treść, wynikającą m.in. historycznego oddziaływania na siebie tych porządków prawnych i wspólnych, sięgających prawa rzymskiego, podstaw.

Tu jednak pojawia się problem „dostosowywania się” prawa watykańskiego do tych rozwiązań z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka, które są niezgodne z nauczaniem Kościoła, np. w kwestii aborcji, eutanazji czy legalizacji związków osób tej samej płci. W jakim zakresie watykański porządek prawny dostosowuje się do norm prawa międzynarodowego prawa człowieka?

⁴⁵⁸ W. Czaplinski, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne...*, s. 137.

⁴⁵⁹ A. Aust, *Handbook of International Law*, Cambridge 2005, s. 9.

4. Problem poszanowania praw człowieka

Dystans, z jakim ze strony Kościoła spotkało się przyjęcie w 1789 roku we Francji Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, wynikał zwłaszcza z kontekstu historycznego w jakim akt ten został proklamowany – a więc przede wszystkim polityki władz rewolucyjnej Francji wobec Kościoła – oraz liberalnej koncepcji wolności leżących u jego podstaw⁴⁶⁰. Jednak w żadnym wypadku nie oznacza to, że idee składające się – przynajmniej w pewnym zakresie – na nowożytną koncepcję praw człowieka nie były obecne w teologii i życiu Kościoła, czego przykładem może być sprzeciw pierwotnego Kościoła przeciwko udziałowi w kulcie cesarza, co stanowi załączek idei prawa do swobody sumienia i wyznania⁴⁶¹.

Obiekty co do zsekularyzowanej koncepcji praw człowieka zaczęły maleć w kręgach kościelnych za pontyfikatu Leona XIII, który w encyklice *Rerum novarum*⁴⁶² – zauważając negatywny wpływ pozbawienia religii wpływu na „urządzenia i prawa państwowe” (nr 2) – potwierdził istnienie szeregu praw pracowniczych, m.in. prawa do płacy sprawiedliwej, umożliwiającej utrzymanie rodziny i oszczędzanie, prawa do własności prywatnej, prawa do tworzenia związków zawodowych, prawa do wypoczynku, czy prawa do odpowiednich warunków pracy. Jednak za najistotniejszy dokument Magisterium dotyczący praw człowieka i wydany przed II Soborem Watykańskim uznaje się encyklikę Jana XXIII *Pacem in terris*⁴⁶³. Jest ona określana jako „kodeks prawa naturalnego”, „kodeks powszechnego prawa ludzkiego” czy „wielka karta praw człowieka”⁴⁶⁴.

W dokumencie tym Jan XXIII stwierdził, że prawa i obowiązki człowieka wypływają bezpośrednio z jego natury, dlatego są powszechne i nienaruszalne (nr 9). Wśród praw papież wymienił: prawo do życia, do nienaruszalności ciała, do posiadania środków potrzebnych do zapewnienia sobie odpowiedniego poziomu życia (tj. do żywności, odzieży, mieszkania, mieszkania, wypoczynku, opieki zdrowotnej oraz do niezbędnych świadczeń ze strony władz na rzecz jednostek), prawo do zabezpieczenia społecznego w wypadku choroby, niezdolności do pracy, owdowienia, starości, bezrobocia oraz niezawinionego pozbawiania środków

⁴⁶⁰ H. Skorowski, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005, s. 37.

⁴⁶¹ W. Aymans, *Lo statuto dei diritti dell'uomo nell'ordinamento giuridico ecclesiale*, DE 1(1995), s. 27-30.

⁴⁶² Leon XIII, *Litterae Encyclicae, Rerum novarum*, 15.05.1891, AAS 23(1890-1891), 885-928. Tekst polski: *Encyklika papieża Leona XII Rerum novarum. O kwestii socjalnej*, Warszawa 2001.

⁴⁶³ Jan XXIII, *Litterae Encyclicae Pacem in terris*, AAS 55(1963), 257-304. Tekst polski: *Papież Jan XXIII, Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności (Pacem in terris)*, Kraków 1969.

⁴⁶⁴ A.G. Miziński, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 136.

niezbędnych do życia (nr 11)⁴⁶⁵. Problematyka praw człowieka znalazła istotne miejsce także w nauczaniu ostatniego soboru.

Sobór Watykański II w Konstytucji *Gaudium et spes* naucza, że prawa i obowiązki osoby ludzkiej mają charakter powszechny i nienaruszalny. Z tego więc – zdaniem Ojców Soboru – wynika konieczność udostępnienia człowiekowi wszystkiego, co jest potrzebne do życia „prawdziwie ludzkiego”, a więc przede wszystkim wyżywienia, odzieży, mieszkania; prawa do swobodnego wyboru stanu i do założenia rodziny, do wychowania i pracy, do dobrej sławy i szacunku, do własnego sumienia, do ochrony życia prywatnego oraz do sprawiedliwej wolności także w dziedzinie religijnej (nr 26). W *Gaudium et spes* do katalogu praw człowieka zaliczono ponadto prawo dostępu do kultury (nr 60), prawo do pracy (nr 67), prawo do publicznego i prywatnego wyznawania religii, wyrażania swoich poglądów, stowarzyszania i zrzeszania się (nr 73) oraz prawo pracowników do swobodnego zakładania związków i do swobodnego działania w ich strukturach (nr 68), prawo do posiadania dóbr naturalnych niezbędnych do utrzymania siebie i rodziny (nr 69). Sobór potępił także, występujący w niektórych regionach świata, brak gwarancji prawa kobiety do wolnego wyboru małżonka lub stanu oraz dostępu do równego z mężczyzną wychowania i wykształcenia, czy też jakiegokolwiek formy dyskryminacji odnośnie do podstawowych praw osoby ludzkiej (nr 29) oraz zwrócił uwagę na prawo i obowiązek każdego obywatela do wzięcia udziału w wyborach (nr 75).

W tym samym dokumencie stwierdzono, że „przez żadne prawa ludzkie godność osobista i wolność człowieka nie da się tak stosownie zabezpieczyć, jak przez Ewangelię Chrystusową powierzoną Kościołowi”. Tezę tę uzasadniono odwołując się do treści przesłania ewangelicznego, opartego na przykazaniu miłości, w którym „zwiastuje się i głosi” wolność synów Bożych, odrzuca się niewolę, szanuje się godność sumienia i jego wolną decyzję, a jednocześnie zachęca się do wykorzystywania ludzkich talentów na służbę Bogu i dobru ludzi (nr 41).

⁴⁶⁵ Jan XXIII za prawa człowieka uznał także prawo do szacunku, posiadania dobrej opinii, wolności w poszukiwaniu prawdy, do – przy zachowaniu zasad porządku moralnego i dobra ogółu – wypowiedania i rozpowszechniania swoich poglądów oraz do twórczości artystycznej, a także do otrzymywania prawdziwych informacji o wydarzeniach życia publicznego (nr 12). W encyklice *Pacem in terris* Biskup Rzymu do praw człowieka zaliczył ponadto prawo do korzystania z rozwoju wiedzy (nr 13), możliwość oddawania czci Bogu zgodnie z wymaganiami własnego prawego sumienia oraz wyznawania religii prywatnie i publicznie (nr 14), prawo do wolnego wyboru stanu życia oraz swobody życia rodzinnego (nr 15-16), prawo do żądania odpowiedniej pracy zarobkowej oraz do swobody w jej podejmowaniu (nr 18), prawo do odpowiednich warunków pracy (nr 19), prawo do zajmowania się działalnością gospodarczą (nr 20), prawo do posiadania na własność prywatną dóbr/środków ich wytwarzania (nr 21), prawo do zrzeszania się (nr 23), prawo do pozostawiania na obszarze własnego kraju oraz do zmiany miejsca zamieszkania (nr 24), prawo do czynnego udziału w życiu publicznym (nr 25), prawo do słusznej ochrony swych praw oraz do skutecznej obrony (nr 26).

Jednocześnie Sobór Watykański II zauważył, że ruch ochrony praw człowieka należy „przepajać duchem ewangelii i zabezpieczać przeciw wszelkiego rodzaju fałszywej autonomii”, gdyż konstruowanie koncepcji praw człowieka sprzecznej z prawem Bożym jest drogą prowadzącą do „zatracenia” godności osoby ludzkiej (*Gaudium et spes*, nr 41). W podobnym duchu wypowiedział się niedawno papież Franciszek zauważając, że pozorne „prawa” człowieka – sprowadzające się do zakwestionowania stworzonej natury człowieka – w istocie nastawione są na jego samozniszczenie⁴⁶⁶. Prawa człowieka stanowiły także ważny problem w magisterium Benedykta XVI, a wcześniej Jana Pawła II, który w tej idei upatrywał w niej „konkretną broń ograniczającą totalitarny charakter państwa, a tym samym oferującą przestrzeń wolności potrzebną nie tylko dla myślenia indywidualnego, lecz przede wszystkim dla wiary chrześcijan i dla praw Kościoła”⁴⁶⁷. Kościół w swoim oficjalnym nauczaniu za wyraz prawa naturalnego uznał niektóre akty prawa międzynarodowego, np. Powszechną Deklarację Praw Człowieka⁴⁶⁸.

Istotnym przykładem katalogu praw człowieka z nauczania Kościoła w ostatnich kilkudziesięciu latach mogą być fragmenty encykliki Jana Pawła II, w których papież z uznaniem odniósł się do ruchu na rzecz ochrony praw człowieka. Przykładowo w encyklice *Sollicitudo rei socialis*⁴⁶⁹ wśród pozytywnych zjawisk zachodzących we współczesnym świecie papież wskazał wzrost „u bardzo wielu ludzi pełna świadomość własnej godności i godności każdej istoty ludzkiej. Świadomość ta wyraża się na przykład poprzez ożywiającą się wszędzie troskę o poszanowanie ludzkich praw i bardzo zdecydowane odrzucanie ich gwałcenia” (nr 26). W podobny sposób Jan Paweł II wypowiedział się w encyklice *Centesimus annus*⁴⁷⁰ zauważając, że po drugiej wojnie światowej, zwłaszcza w oparciu o działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych, „upowszechniła się żywsza świadomość praw człowieka, co znalazło wyraz w różnych dokumentach międzynarodowych i – można powiedzieć – w wypracowaniu nowego „prawa narodów”, w co Stolica Apostolska wniosła swój trwały wkład” (nr 21).

W przedmiotowej encyklice Jan Paweł II stwierdził, że wśród zasadniczych należy przede wszystkim wymienić prawo do życia, którego integralną częścią jest prawo do

⁴⁶⁶ Przedmowa Jego Świątobliwości papieża Franciszka, w: J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Uwolnić wolność. Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu. Teksty wybrane. T.5 Polityka i wiara*, Lublin 2018, s. 8.

⁴⁶⁷ Benedykt XVI, *Multiplikacja praw i niszczenie pojęcia prawa. Zagadnienia do dyskusji wokół książki Marcella Pery La chiesa, i diritti umani e il distacco da Dio*, w: J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Uwolnić wolność. Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu. Teksty wybrane. T.5 polityka i wiara*, Lublin 2018, s. 11.

⁴⁶⁸ Jan Paweł II, *Litterae Encyclicae, Redemptor hominis*, AAS, 71(1979), 97-106. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 7-76.

⁴⁶⁹ Jan Paweł II, *Litterae Encyclicae, Sollicitudo rei socialis*, AAS 80(1988), 513-586. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 435-508.

⁴⁷⁰ Jan Paweł II, *Litterae Encyclicae, Centesimus annus*, AAS 83(1991), 793-867. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 618-702.

wzrastania pod sercem matki od chwili poczęcia, prawo do życia w zjednoczonej wewnętrznie rodzinie i w środowisku moralnym sprzyjającym rozwojowi osobowości, prawo do rozwijania własnej inteligencji i wolności w poszukiwaniu i poznawaniu prawdy, prawo do uczestniczenia w pracy dla doskonalenia dóbr ziemi i zdobycia środków utrzymania dla siebie i swych bliskich, prawo do swobodnego założenia rodziny oraz przyjęcia i wychowania dzieci, dzięki odpowiedzialnemu realizowaniu własnej płciowości. Papież podniósł, że „źródłem i syntezą tych praw jest w pewnym sensie wolność religijna, rozumiana jako prawo do życia w prawdzie własnej wiary i zgodnie z transcendentną godnością własnej osoby” (nr 47).

Bardziej rozbudowane analizy poświęcone prawom człowieka Jan Paweł II przedstawił w encyklice *Evangelium vitae*⁴⁷¹. W tym dokumencie papież, do kategorii „wartości podstawowych i koniecznych” zaliczył godność każdej ludzkiej osoby, poszanowanie jej nienaruszalnych i niezbywalnych praw oraz uznanie dobra wspólnego za cel i kryterium rządzące życiem publicznym. Podstawą tych wartości może być jedynie „uznanie obiektywnego prawa moralnego, które jako «prawo naturalne», wpisane w serce człowieka, jest normatywnym punktem odniesienia także dla prawa cywilnego” (nr 70). Stąd prawodawstwo „świeckie” musi „zapewnić wszystkim członkom społeczeństwa poszanowanie pewnych podstawowych praw, które należą do natury osoby i które musi uznać i chronić każde prawo stanowione. Wśród nich pierwszym i podstawowym jest nienaruszalne prawo do życia każdej niewinnej ludzkiej istoty” (nr 71).

Papież Jan Paweł II w swoim nauczaniu rozbudował „katalog” praw człowieka, jaki można zrekonstruować z wcześniejszego magisterium papieskiego o prawo do bezpieczeństwa osobistego, do godziwej rozrywki, do narodowości, do swobodnego wyboru ustroju politycznego państwa, w którym się żyje. Natomiast szczególny nacisk papież kładł na prawo do życia oraz do wolności religijnej. Za fundament wszelkich praw człowieka Jan Paweł II uznawał naturalną i nadprzyrodzoną godność każdej osoby. Charakterystyczną cechą nauczania papieskiego w interesującej nas materii pozostaje założenie o integralności praw człowieka, które choć dzielą się na prawa wolnościowe, społeczne i solidarnościowe, to jednak mają charakter niepodzielny⁴⁷².

Zagadnieniem praw człowieka zajmował się także Benedykt XVI, który podkreślał, że prawa człowieka są uniwersalne, niepodzielne i charakteryzują się wzajemną zależnością, a

⁴⁷¹ Jan Paweł II, *Litterae Encyclicae, Evangelium vitae*, AAS 87(1995), 401-522. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 841-987.

⁴⁷² Zob. H. Skorowski, *Jan Paweł II papieżem praw człowieka*, w: *Prawa człowieka, prawa narodów*, red. Z. Zarębianka, Kraków 2018, s. 55-63; W. Ćwil, *Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 13(2010), s. 227-241.

prawa uznane w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka stosują się do każdego na mocy wspólnego pochodzenia osoby, czyli natury wspólnej wszystkim ludziom. Tym samym podstawą praw człowieka jest prawo naturalne, co z kolei wyklucza ich relatywistyczną interpretację zakładającą możliwość zmiennej interpretacji znaczenia i treści tych praw oraz negację ich uniwersalności w imię różnych odmiennych kontekstów kulturowych, politycznych, społecznych czy religijnych. Z tych względów praw człowieka nie można postrzegać jedynie jako wyniku inicjatyw legislacyjnych bądź decyzji normatywnych. Ich podstawą zaś jest idea sprawiedliwości⁴⁷³.

Kwestię praw człowieka podejmuje w swoim nauczaniu także papież Franciszek. Ciekawym przykładem rozważań z interesującego nas zakresu było przemówienie wygłoszone przez papieża do korpusu dyplomatycznego w styczniu 2018 r.⁴⁷⁴ Franciszek, odnosząc się do przypadającej ówczesnie siedemdziesiątej rocznicy przyjęcia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, zauważył, że „dla Stolicy Apostolskiej mówienie o prawach człowieka oznacza [...] przede wszystkim zaproponowanie na nowo centralnego miejsca godności osoby ludzkiej jako chcianej i stworzonej przez Boga na Jego obraz i podobieństwo”. Biskup Rzymu stwierdził, że z chrześcijańskiej perspektywy istnieje istotna zależność pomiędzy Ewangelią a uznaniem praw człowieka – wywodzących się z natury obiektywnie łączącej rodzaj ludzki – w duchu redaktorów Powszechnej Deklaracji.

W tym kontekście Franciszek zauważył, że „na przestrzeni lat, zwłaszcza w następstwie wstrząsów społecznych roku 1968 interpretacja niektórych praw uległa stopniowo modyfikacji, aby objąć różnorodne „nowe prawa”, nierzadko sprzeczne między sobą. Nie zawsze sprzyjało to promocji przyjaznych stosunków między państwami, ponieważ pojawiły się kontrowersyjne pojęcia praw człowieka, sprzeczne z kulturą wielu krajów, które z tego powodu nie odczuwają poszanowania dla swoich tradycji społeczno-kulturowych, a czują się raczej pominięte w obliczu rzeczywistych potrzeb, jakim muszą stawić czoło. Może w związku z tym zrodzić się

⁴⁷³ Zresztą dla Benedykta XVI prawdziwym źródłem prawa jest natura i rozum (zgodnie z klasycznym, a nie pozytywistycznym rozumieniem tych terminów), dlatego „na podstawie przekonania o istnieniu Boga Stwórcy rozwinięto ideę praw człowieka, ideę równości wszystkich ludzi wobec prawa, uznanie nienaruszalności ludzkiej godności każdej osoby oraz świadomość, że ludzie są odpowiedzialni za swoje czyny”, zob. Benedykt XVI, *Incontro con i membri dell'Assemblea Generale dell'Organizzazione delle Nazioni Unite*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/april/documents/hf_ben-xvi_spe_20080418_un-visit.html (dostęp: 28.02.2023), Benedykt XVI, *Serçe rozumne. Refleksje na temat podstaw prawa. Przemówienie w Bundestagu*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/niemcy2011_bundestag_22092011.html (dostęp: 28.02.2023).

⁴⁷⁴ Franciszek, *Discorso del Santo Padre Francesco ai Membri del Corpo Diplomatico accreditato presso la Santa Sede per la presentazione degli auguri per il nuovo anno*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2018/january/documents/papa-francesco_20180108_corpo-diplomatico.html (dostęp: 28.02.2023).

niebezpieczeństwo – w pewnym sensie paradoksalne – że w imię praw człowieka dochodzi do ustanowienia nowoczesnych form „kolonizacji ideologicznej” silniejszych i bogatszych kosztem najbiedniejszych i najsłabszych⁴⁷⁵.

Stąd z katolickiego punktu widzenia idea praw człowieka jest do zaakceptowania tylko wówczas, gdy założy się istnienie Boga – Stwórcy człowieka, a jednocześnie rzeczywistą kondycję natury ludzkiej skażonej grzechem pierworodnym, a tym samym potrzebującej odkupienia. Zresztą również w różnego rodzaju dokumentach papieskich – zwłaszcza wygłaszanych do Roty Rzymskiej allokucjach – podnosi się, że ochrona praw człowieka możliwa jest tylko na podstawie przyjęcia właściwej antropologii⁴⁷⁶.

Wobec powyższego zasadny jest więc wniosek, że elementem prawa naturalnego jest np. prawo człowieka do rozpoznania spraw cywilnych i karnych przez niezależny i bezstronny sąd (art. 10), a także – co wynika z treści soborowej Konstytucji *Gaudium et spes* – prawo do wzięcia udziału w wyborach. Skoro w magisterium Kościoła przyjęto takie założenia, to wydaje się zasadne uznanie, że obowiązkiem władz Państwa Miasta Watykańskiego jest zapewnienie ochrony tych praw człowieka – zresztą tak samo, jak wszystkich innych praw wynikających z nauczania Kościoła. Nie ma przy tym wątpliwości, że ustawodawstwo watykańskie powinno zostać tak ukształtowane, aby zapewnić każdemu rozpoznanie jego sprawy przez niezależny i bezstronny sąd. Problemem zaś pozostaje pogodzenie ustawodawstwa watykańskiego z prawem do udziału w wyborach czy z katolicką koncepcją wolności religijnej.

Niektórzy autorzy utrzymują, że ze względu na naturę prawną Państwa Watykańskiego – zwłaszcza monarchiczną formę rządów jedyne suwerena, którym jest każdorazowy papież – jego obywatele są pozbawieni możliwości korzystania z podstawowych praw i wolności, takich jak wolność wyznania, zgromadzeń, słowa, czy nauczania⁴⁷⁷. W każdym razie system prawny Państwa Watykańskiego chroni prawa człowieka z perspektywy „katolickiej” doktryny prawa naturalnego⁴⁷⁸. Tym samym watykański porządek prawny nie może „dostosować się” do tych elementów współczesnej teorii praw człowieka, które są niezgodne z nauczaniem Kościoła.

Należy zaznaczyć, że prawodawstwo watykańskie nie zawiera gwarancji prawa do wolności religijnej, które współczesne Magisterium uznaje za jedno z fundamentalnych praw człowieka. Rzeczywiście obywatele tego Państwa bądź pracownicy jego jednostek są

⁴⁷⁵ Tamże.

⁴⁷⁶ R. Ombers, *Canon Law and Theology*, „Ecclesiastical Law Journal” 2(2012), s. 184-185.

⁴⁷⁷ W. Jakubowski, *O Roma felix...*, s. 208

⁴⁷⁸ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 77; tenże *L'indipendenza della giustizia vaticana...*, s. 25-26.

zobowiązani do wierności nauczaniu Kościoła, jednak zawsze tego rodzaju obowiązki za przyjmowane dobrowolnie, stanowiąc raczej przejaw korzystania z wolności religijnej, niż jej zaprzeczenie. Natomiast osoby, które z innych przyczyn znalazły się w jurysdykcji Państwa Watykańskiego nie są zobligowane, na mocy norm prawnych obowiązujących w Państwie, do wyzwania wiary katolickiej. W każdym razie uzasadnione wydaje się przyjęcie tezy, wynikającej także z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, że wolność religijna jednostki aktualizuje się w momencie dobrowolnego poddania się jurysdykcji organów Państwa Watykańskiego. O ile oczywiście istnieje możliwość równie dobrowolnego „wyjścia” spod tej jurysdykcji.

5. Faktyczny wpływ zobowiązań o charakterze międzynarodowym Stolicy Apostolskiej i Państwa Miasta Watykańskiego na rozwój watykańskiego porządku prawnego

Jednym z najważniejszych etapów „dostosowywania się” prawa Państwa Watykańskiego do standardów prawa międzynarodowego była ratyfikacja Konwencji monetarnej pomiędzy Unią Europejską oraz Państwem Miasta Watykańskiego z 2009 r.⁴⁷⁹ oraz wprowadzenie – w związku z jej wykonywaniem – do watykańskiego porządku prawnego różnego rodzaju aktów normatywnych⁴⁸⁰. Państwo Watykańskie funkcjonuje w obrocie międzynarodowym, a tym samym w pewien sposób uczestniczy w procesach globalizacji – także w obszarze ekonomiczno-finansowym⁴⁸¹. Oczywiście specyfika watykańskiego systemu prawnego przekłada się także na regulacje dotyczące zagadnień finansowych – również w tym obszarze zawsze powinny być one inspirowane prawem Bożym i nauką społeczną Kościoła, a także regulacjami kanonicznymi odnoszącymi się do dóbr doczesnych⁴⁸².

⁴⁷⁹ Convenzione monetaria tra l'Unione Europea e lo Stato della Città del Vaticano, AAS 102(2010), 60-65.

⁴⁸⁰ P. Cavana, *I rapporti tra lo Stato della Città del Vaticano, l'Italia e l'Unione europea tra continuità e innovazione*, EIC 2(2015), s. 291, zob. J.I. Arrieta, *Legami inter-ordinamentali recenti tra Santa Sede e Stato della Città del Vaticano in materia sanzionatoria e di controllo finanziario*, EIC 2(2015), s. 299; P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale...*, s. 350-351; R. Zannotti, *La normativa antiriciclaggio dello Stato Vaticano*, ADV 1(2015), s. 67-104; zob. M. Lugato, *Lo Stato della Città del Vaticano e l'Unione Europea*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 129-146.

⁴⁸¹ Zob. G. Rivetti, *Le ragioni giuridiche ed ontologiche della normativa antiriciclaggio nello Stato Città del Vaticano. La nuova architettura economico-finanziaria*, EIC 2(2015), s. 356-360; G. Rivetti, F. Moroni, *La Convenzione tra la Santa Sede e l'Italia in materia di scambio di informazioni tributarie. Forme di „collaborazione e distinzione” al tempo della globalizzazione economica*, „Anuario de Derecho Eclesiástico de Estado” 33(2016), s. 947-951.

⁴⁸² Zob. I. Cortesi, *Il diritto vaticano in materia finanziaria. Considerazioni preliminari*, ADV 1(2015), s. 42; F. Vecchi, *La progressiva armonizzazione...*, s. 208-211, 214-126.

Państwo Miasta Watykańskiego oczywiście nie jest członkiem Unii Europejskiej, ale utrzymuje relacje z tą organizacją międzynarodową. Wynika to przede wszystkim z faktu, że państwem członkowskim Unii jest Republika Włoska, a – jak wiadomo – pomiędzy prawodawstwem włoskim a watykańskim zachodzi zależność recepcji. Ponadto skoro Państwo Miasta Watykańskiego jest enklawą na terytorium Włoch, gdzie – na zasadach przewidzianych dla prawa unijnego – obowiązują także regulacje wspólnotowe⁴⁸³. Jednym z najbardziej praktycznych przejawów tej zależności jest stosowanie w Państwie Watykańskim waluty euro – przy czym w doktrynie od dawna zwraca się uwagę na zagrożenie ograniczania suwerenności państwowej Państwa Watykańskiego w wyniku przyjęcia tej waluty⁴⁸⁴. Sytuacja ta jest konsekwencją konwencji pomiędzy Królestwem Włoch a Państwem Miasta Watykańskiego z 2 sierpnia 1930 roku⁴⁸⁵ oraz będącej jej wykonaniem watykańskiej ustawy monetarnej z 31 grudnia 1930 roku⁴⁸⁶. Warto pamiętać, że Konwencja ta została zastąpiona podobną w swej treści konwencją z 3 grudnia 1991 r., ratyfikowaną 14 lutego 1994 r.⁴⁸⁷. Na mocy tych aktów w Państwie Watykańskim stosowano włoską walutę.

Negocjacje pomiędzy Unią Europejską a Państwem Watykańskim dotyczące wzajemnych zobowiązań o charakterze finansowym – wynikających ze zobowiązań w tej materii istniejących pomiędzy Państwem Miasta Watykańskiego a Włochami – zostały rozpoczęte na mocy decyzji Rady Unii Europejskiej z 31 grudnia 1998 roku. Ich rezultatem było podpisanie specjalnej umowy⁴⁸⁸ oraz wprowadzenie w Państwie Watykańskim szeregu ustaw mających na celu jej wykonanie⁴⁸⁹.

⁴⁸³ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 66; A. Mennini, *Il Trattato Lateranense nel nuovo scenario europeo ed internazionale*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carni, Roma 2019, s. 88.

⁴⁸⁴ Zob. F. Vecchi, *L'affievolimento di sovranità dello Stato Città Vaticano per assorbimento nell'area monetaria dell'Euro*, DE 3(2002), s. 1034-1084; F.R. Celsi, *La circolazione monetaria nello Stato della Città del Vaticano*, ADV 1(2018), s. 74.

⁴⁸⁵ Convenzione monetaria tra il Vaticano e il Regno d'Italia (2.08.1930), <http://collezioneuro.altervista.org/blog/convenzioni-monetarie-e-leggi/convenzione-monetaria-tra-il-vaticano-e-il-regno-ditalia-1930/> (dostęp: 10.07.2022 r.).

⁴⁸⁶ Legge monetaria n. XXI, (31.12.1930), AAS. Suppl. 2(1930), 71-74.

⁴⁸⁷ Convenzione monetaria tra lo Stato della Città del Vaticano e la Repubblica Italiana (3.12.1991), https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/RIMOSSOrc_seg-st_19911203_santa-sede-italia_it.html (dostęp: 10.07.2022 r.).

⁴⁸⁸ *Conventio monetalis pactio inter Statum Civitatis Vaticanae et eius opera inter Santam Sedem et Italicam Republicam Communitatis Europaeae nomine*, AAS 93(2001), 750-756.

⁴⁸⁹ Legge monetaria n. CCCLVII con la quale lo Stato della Città del Vaticano adotta l'Euro come moneta ufficiale, (26.07.2000), AAS.Suppl., 72(2001), 57-58; Legge n. CCCLXXI con la quale vengono determinati alcuni adempimenti inerenti all'introduzione dell'Euro e alle modalità di repressione delle falsificazioni monetarie, (28.12.2001), AAS.Suppl. 72(2001), 121-126; Ordinanza n. CCCLXX con la quale sono determinate le caratteristiche tecnico-artistiche delle facce nazionali della monetazione in corso per il millesimo 2002, (18.12.2001), AAS.Suppl. 72(2001), 115-118.

Unormowania te uległy pewnym modyfikacją na skutek prac zainicjowanych przez Komisję Europejską, których celem była ocena wykonywania umów monetarnych zawartych przez Unię Europejską z Państwem Watykańskim, Republiką San Marino oraz Księstwem Monako. W wyniku przeprowadzonych prac Komisja Europejska rekomendowała przede wszystkim przyjęcie przez te państwa wspólnotowych regulacji dotyczących ochrony banknotów i monet euro przed podrobieniem (Państwo Watykańskie – pomimo nieposiadania typowego sektora bankowego, wynikającego chociażby z braku wolnego rynku⁴⁹⁰ – miało nie być wyłączone z tych obowiązków). Wśród rekomendacji Komisji Europejskiej znalazło się także powołanie wspólnej komisji składającej się z przedstawicieli Państwa Watykańskiego, Włoch i Europejskiego Banku Centralnego, której zadaniem byłoby przygotowanie zmian do obowiązującej konwencji, a także wprowadzenie nowych zasad emisji euro oraz bicia monet oraz wyznaczenie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej do rozstrzygania ewentualnych sporów⁴⁹¹.

W wyniku tych prac przyjęto obowiązującą Konwencję monetarną pomiędzy Unią Europejską a Państwem Miasta Watykańskiego z 2009 roku, która również pociągnęła za sobą konieczność szerokich zmian w watykańskim porządku prawnym⁴⁹². Prawodawca watykański – jak podkreślono w oficjalnym stanowisku Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej – wprowadzając rozwiązania prawne w omawianej tu materii kierował się zasadami etyki społecznej, w tym zwłaszcza przejrzystości, uczciwości oraz odpowiedzialności oraz koniecznością harmonizacji prawa watykańskiego z prawem międzynarodowym i włoskim⁴⁹³.

Konwencja ta objęła nie tylko Państwo Watykańskie, ale również wszystkie jednostki Stolicy Apostolskiej, które nie znajdują się w jego jurysdykcji⁴⁹⁴, a jej podstawowym skutkiem

⁴⁹⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 239; R. Giuseppe, F. Moroni, *Nuove norme di „collaborazione nella distinzione” tra Santa Sede e Italia. La Convenzione in materia di scambio di informazioni tributarie*, DE 1-2(2019), s. 136; F.S. Rea, *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio tra «canonizatio legis» e ristrutturazioni sistematiche*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 109; A. Sarais, *La valutazione di Moneyval nei confronti della Santa Sede e dello Stato della Città del Vaticano in materia di lotta contro il riciclaggio dei capitali ed il finanziamento del terrorismo*, DE 1-2(2012), s. 218.

⁴⁹¹ F.R. Celsi, *La circolazione monetaria...*, s. 77-78.

⁴⁹² Legge n. CXXVII del 30 dicembre 2010 sulla prevenzione ed il contrasto del riciclaggio dei proventi di attività criminose e del finanziamento del terrorismo, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 166-201; Legge n. CXXVIII sulla frode e la contraffazione delle banconote e monete in euro, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 203-213; Legge n. CXXIX riguardante la faccia, i valori unitari e le specificazioni tecniche, nonché la titolarità dei diritti d'autore sulle facce nazionali delle monete in euro destinate alla circolazione, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 215-222; Legge n. CXXX sull relativa a tagli, specifiche, riproduzione, e ritiro delle banconote in euro e sull'applicazione dei provvedimenti diretti a contrastare le riproduzioni irregolari di banconote in euro e alla sostituzione e al ritiro di banconote in euro, (30.12.2010), AAS Suppl. 89(2010), 223-231.

⁴⁹³ Za: G. Rivetti, F. Moroni, *La Convenzione tra la Santa Sede e l'Italia in materia di scambio di informazioni tributarie...*, s. 953.

⁴⁹⁴ A. Sarais, *La valutazione di Moneyval...*, s. 213.

było włączenie Państwa Miasta Watykańskiego do systemu bankowego strefy euro – co z kolei pociągnęło za sobą duże zmiany w systemie prawnym tego Państwa, w tym recypowanie niektórych rozwiązań prawa międzynarodowego i unijnego⁴⁹⁵. Jednak do Państwa Watykańskiego nie może znaleźć zastosowania – silnie zakorzeniona w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – zasada pierwszeństwa prawa unijnego nad krajowym, czy też konieczność bezpośredniego stosowania unijnych rozporządzeń oraz dostosowywania prawa państwa członkowskiego do celów określonych w dyrektywach.

W istocie podstawowy problem z wprowadzeniem w Państwie Watykańskim waluty unijnej wynikał z faktu, że Państwo Watykańskie nie jest członkiem Unii Europejskiej, a jednocześnie jego system prawny wyklucza możliwość prostego zastosowania prawa unijnego w watykańskim porządku prawnym⁴⁹⁶. Poza tym należy pamiętać, że także w tego rodzaju sprawach znajduje zastosowanie zasada wynikająca z kan. 1404 KPK/83, zgodnie z którą Stolica Apostolska nie może być sądzona przez nikogo⁴⁹⁷. Kwestia ta nie jest jednak jednolicie rozwiązywana w doktrynie. Przykładowo P. Cavana wskazuje, że kan. 1404 odnosi się jedynie do porządku kanonicznego. Poza tym zakresem należy stosować art. 11 Traktatu Laterańskiego, jednak – zdaniem tego autora – nie odnosi się on do Państwa Watykańskiego nie uznawanego w tej optyce za „centralny organ Kościoła”. Zresztą P. Cavana podaje, że zawierając konwencję monetarną z Unią Europejską Stolica Apostolska występowała jako suweren Państwa Watykańskiego, a nie organ najwyższej władzy w Kościele⁴⁹⁸.

Dlatego ustawodawca watykański zamiast dokonywać bezpośredniej recepcji regulacji unijnych w omawianym tu zakresie, wypracował własne rozwiązania prawne dotyczące rynku finansowego, zgodne ze standardami wspólnotowymi. Celem tego rodzaju zabiegu było przede wszystkim zabezpieczenie specyfiki watykańskiego systemu źródeł prawa⁴⁹⁹, poprzez wprowadzenie własnych rozwiązań prawnych w omawianym tu zakresie i tym samym rezygnację z konieczności stosowania – w drodze recepcji formalnej – ustawodawstwa włoskiego⁵⁰⁰.

Wspomniane powyżej rozwiązania prawne zawarto przede wszystkim w ustawie w sprawie zapobiegania i zwalczania prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu oraz w sprawie oszustw i fałszowania banknotów i monet euro stanowiły zupełną nowość w systemie

⁴⁹⁵ F. Vecchi, *La progressiva armonizzazione...*, s. 211.

⁴⁹⁶ G. Dalla Torre, *La nuova normativa vaticana...*, s. 110.

⁴⁹⁷ F.S. Rea, *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio...*, s. 118.

⁴⁹⁸ P. Cavana, *I rapporti tra lo Stato della Città del Vaticano, l'Italia e l'Unione europea...*, s. 267, 282-284.

⁴⁹⁹ A. Sarais, *La valutazione di Moneyval...*, s. 211-212.

⁵⁰⁰ G. Rivetti, *Le ragioni giuridiche ed ontologiche della normativa antiriciclaggio...*, s. 366-367.

prawnym Państwa Miasta Watykańskiego, zwłaszcza w zakresie wprowadzenia niestypizowanych wcześniej czynów zabronionych⁵⁰¹. Akty te zostały opracowane przez – powołaną m.in. na mocy art. 11 Konwencji – grupę ekspertów reprezentujących Państwo Watykańskie, Unię Europejską oraz Republikę Włoską⁵⁰². Warto zauważyć, że w watykańskim porządku prawnym przestępstwo prania brudnych pieniędzy obejmuje nie tylko transfer pieniędzy i kapitału, ale również „dóbr i innych zasobów gospodarczych”. Stąd też przedmiot przestępstwa został określony bardzo szeroko i w istocie obejmuje wszystkie rzeczy, materiały i niematerialne, mające wartość ekonomiczną⁵⁰³.

Sekretarz Stanu Stolicy Apostolskiej – także w imieniu Państwa Watykańskiego – zwrócił się z wnioskiem do Rady Europy o przeprowadzenie wobec Stolicy Apostolskiej i Państwa Watykańskiego oceny przewidzianej w systemie Komitetu Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowania Terroryzmu Rady Europy (ang. *Moneyval*). Dokonano jej w dniach 2–26 listopada 2011 r. oraz 14 – 16 marca 2012 r., po czym – 4 lipca 2012 r. – opublikowano raport z przeprowadzonej kontroli. Oczywiście kontrolerzy wskazanego Komitetu w swoich działaniach wzięli pod uwagę specyfikę działalności Stolicy Apostolskiej i Państwa Watykańskiego – zwłaszcza brak „wolnego rynku”, czy informacji dotyczących organizacji *non-profit* podejmujących aktywność w Państwie Watykańskim – co w praktyce przejawiało się w ocenie przede wszystkim transakcji międzynarodowych związanych z funkcjonowaniem Stolicy Apostolskiej⁵⁰⁴. Poza tym *Moneyval* publikował tego rodzaju raporty także 9 grudnia 2013 r.⁵⁰⁵, 8 grudnia 2015 r.⁵⁰⁶, 6 grudnia 2017 r.⁵⁰⁷ oraz w kwietniu 2021 r.⁵⁰⁸

Warto zaznaczyć, że na podstawie rekomendacji *Moneyval* w 2017 roku w Urzędzie Promotora Sprawiedliwości powołano specjalną sekcję do spraw ekonomiczno-finansowych⁵⁰⁹. Zmiany w watykańskim prawie finansowym – przy zauważonej w doktrynie

⁵⁰¹ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 68; F.S. Rea, *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio...*, s. 116.

⁵⁰² G. Dalla Torre, *La nuova normativa vaticana...*, s. 110.

⁵⁰³ G. Rivetti, *Le ragioni giuridiche ed ontologiche della normativa antiriciclaggio...*, s. 377.

⁵⁰⁴ A. Sarais, *La valutazione di Moneyval...*, s. 214, 218.

⁵⁰⁵ *The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations* 9 December 2013, <https://rm.coe.int/the-holy-see-including-vatican-city-state-progress-report-and-written-/1680716107> (dostęp: 12.07.2022 r.).

⁵⁰⁶ *The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations* 8 December 2015, <https://rm.coe.int/holy-see-progress-report-and-written-analysis-by-the-secretariat-of-co/16807160fc> (dostęp: 12.07.2022 r.).

⁵⁰⁷ *The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations* 6 December 2017, <https://rm.coe.int/third-3rd-round-progress-report-on-holy-see/168076f120> (dostęp: 12.07.2022 r.).

⁵⁰⁸ *The Holy See (including Vatican City State) Fifth Round Mutual Evaluation Report (MER) – April 2021 Executive Summary*, <https://rm.coe.int/moneyval-2021-4-summ-holy-see/1680a2e0ef> (dostęp: 12.07.2022 r.).

⁵⁰⁹ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 139.

fragmentaryczności dokonanej oceny⁵¹⁰ – zostały uznane za efektywne przez Komitet, który zaliczył Państwo Watykańskie do „białej listy” państw, uznając, że przyjęte w tym Państwie rozwiązania prawne są adekwatne do standardów międzynarodowych⁵¹¹.

Przepis art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa obejmuje także umowy międzynarodowe, których stroną jest Stolica Apostolska. Za praktyczny przykład zastosowania tej regulacji można wskazać ratyfikowaną 14 maja 1975 r. Konwencję o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń arbitrażowych⁵¹². Ze względu na charakter Państwa Watykańskiego może znaleźć ona zastosowanie jedynie w stosunku do dóbr doczesnych podlegających – zgodnie z obowiązującym Kodeksem Prawa Kanonicznego – obrotowi. Jednocześnie sprzeczność rozstrzygnięcia zapadłego w trybie arbitrażu międzynarodowego z prawem Bożym, czy podstawowymi zasadami prawa kanonicznego może uzasadniać – na mocy art. V ust 2a Konwencji – odmowę wykonania w Państwie Watykańskim takiego orzeczenia z powodu jego sprzeczności z „porządkiem publicznym”⁵¹³.

Prawo międzynarodowe jest obecnie zasadniczym czynnikiem rozwoju watykańskiego prawa karnego. Dotychczas poważniejsze zmiany legislacyjne w tej materii nastąpiły w 1969 r.⁵¹⁴; 1983 r.⁵¹⁵ oraz 1994 roku⁵¹⁶. Pierwsza z tych reform miała charakter najobszerniejszy, a jej charakterystyczną cechą było zwiększenie ochrony praw oskarżonego oraz osób małoletnich i niepełnosprawnych, a także zmiana w systemie karania – formalne uchylenie możliwości wymierzania kary śmierci, czy przyznanie pierwszeństwa karom zastępczym oraz alternatywnym wobec pozbawienia wolności (warunkowego przedterminowego zwolnienia, sądowego ułaskawienia, warunkowego zawieszenia wykonania kary oraz grzywny). Pozostałe ze wskazanych tu reform dotyczyły przede wszystkim zmian w zakresie wymierzania kar grzywny i innych sankcji karnych.

Daleko idących zmian w watykańskim systemie prawa karnego dokonał w roku 2013 papież Franciszek. W preambule do ustaw L. VIII oraz L. IX prawodawca watykański

⁵¹⁰ Zob. F.S. Rea, *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio...*, s. 120-121.

⁵¹¹ Zob. A. Sarais, *La valutazione di Moneyval...*, s. 218-219; E. Bani, *La disciplina vaticana sulla vigilanza e sulla regolamentazione prudenziale degli enti che svolgono professionalmente un'attività di natura finanziaria*, QDPE 2(2014), s. 464.

⁵¹² Convenzione di New York del 1958 sul riconoscimento e l'esecuzione delle sentenze arbitrali straniere, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1965/795_799_793/it (dostęp: 20.05.2022 r.).

⁵¹³ G. Zarra, *Arbitrato e ordiamento giuridico della Città del Vaticano: spunti di riflessione*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 180-181.

⁵¹⁴ Legge n. L che modifica la legislazione penale e la legislazione processuale penale, (21.06.1969), AAS Suppl. 41(1969), 13-26.

⁵¹⁵ Legge n. LII sulle pene pecuniarie e sulla prescrizione in materia penale, (10.01.1983), AAS Suppl. 53(1983), 83-87.

⁵¹⁶ Legge n. CCXXVII in materia di modifiche al sistema penale, (14.12.1994), AAS. Suppl. 65(1994), 57-59.

stwierdził – jednak w dosyć ogólny sposób – że w ostatnich latach Stolica Apostolska ratyfikowała w imieniu i na rzecz Państwa Miasta Watykańskiego różne konwencje międzynarodowe, które wymagają zdefiniowania nowych typów przestępstw. Tym samym podstawowym celem tych zmian było dostosowanie prawa watykańskiego do wiążących Państwo Watykańskie konwencji międzynarodowych, a jednocześnie wypracowanie odpowiednich mechanizmów reakcji na „nowe formy przestępczości”⁵¹⁷.

Zresztą na znaczenie tych zobowiązań międzynarodowych zwrócił uwagę papież Franciszek w swoim przemówieniu z okazji inauguracji w Państwie Watykańskim 91. roku sądowego, zauważając, że w ostatnim dziesięcioleciu prawodawstwo watykańskie przeszło poważne zmiany, determinowane przede wszystkim koniecznością przestrzegania przez Państwo Watykańskie szeregu zaciągniętych w jego imieniu przez Stolicę Apostolską zobowiązań międzynarodowych. Papież zwrócił tu szczególną uwagę na umowy dotyczące ochrony osoby ludzkiej oraz grup społecznych – zwłaszcza zagrożonych „nowymi, ohydnyymi formami bezprawia”. Ojciec Święty zwrócił także uwagę, że specjalne miejsce w tych reformach zajmują zmiany mające na celu dostosowanie unormowań watykańskich regulujących kwestie finansowe do standardów międzynarodowych. Papież podkreślił, że nadużycia finansowe w Państwie Watykańskim są niezgodne zarówno z prawem tego państwa, jak i z naturą i celem Kościoła⁵¹⁸.

W ramach tej reformy wprowadzono ustawy: o przepisach uzupełniających w sprawach karnych⁵¹⁹, o przepisach zmieniających kodeks karny oraz kodeks postępowania karnego⁵²⁰, o normach ogólnych dotyczących sankcji administracyjnych⁵²¹ oraz motu proprio *Ai nostri tempi*⁵²². W ramach tej reformy wprowadzono także dekret Przewodniczącego Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego ustanawiający normy dotyczące przejrzystości, nadzoru i informacji finansowej⁵²³ oraz ustawę potwierdzającą i jednocześnie modyfikującą ten dekret⁵²⁴.

⁵¹⁷ G. Dalla Torre, *Il diritto penale vaticano...*, s. 444.

⁵¹⁸ *Apertura del 91° anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco*, http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2020/february/documents/papa-francesco_20200215_apertura-annogiudiziario.html, (dostęp 24.03.2020 r.).

⁵¹⁹ Legge n. VIII recante norme complementari in materia penale, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 77-108.

⁵²⁰ Legge n. IX norme recenti modifiche al codice penale ed al codice di procedura penale, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 109-131.

⁵²¹ Legge n. X recante norme generali in materia di sanzioni amministrative, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 133-144.

⁵²² Francesco, motu proprio *De iudicialium instrumentorum iurisdictione civitatis Vaticanae super re poenali, Ai nostri tempi*, AAS 105(2013), 651-653.

⁵²³ Decreto n. XI del Presidente del Governatorato recante norme in materia do trasparenza, vigilanza ed informazione finanziaria, (08.08.2013), AAS Suppl., 84(2013), 145-205.

⁵²⁴ Legge N. XVIII di conferma del Decreto N. XI del Presidente del Governatorato recante norme in materia do trasparenza, vigilanza ed informazione finanziaria del 8 agosto 2013, (8.10.2013), AAS Suppl., 84(2013), 233-296.

Kluczowe zmiany wprowadzone w tych aktach dotyczyły kryteriów stosowania watykańskich ustaw kanonicznych ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa oraz obywatelstwo, sankcji grożących za popełnienie czynu zabronionego, abolicji od kary dożywotniego pozbawienia wolności, zwiększenia maksymalnego wymiaru kary pozbawienia wolności. W ramach tejże reformy papież Franciszek uzupełnił typy przestępstw dotyczące ochrony małoletnich, bezpieczeństwa państwa, przestępstw przeciwko administracji publicznej, wymiarowi sprawiedliwości oraz własności. W ramach tejże reformy do systemu prawnego Państwa Watykańskiego Franciszek wprowadził także typy takich przestępstw, jak dyskryminacja ze względu na rasę, czy tradycyjnie uważane za zbrodni przeciwko ludzkości, tj. ludobójstwo. Natomiast w obszarze procedury karnej warto wskazać na wyraźnie wyartykułowanie w nowych przepisach prawa do sprawiedliwego procesu, a także na wprowadzenie nowych form współpracy międzynarodowej w sprawach karnych – zwłaszcza w kwestii procesów rogatoryjnych, ekstradycji oraz wykonywania orzeczeń państw trzecich w Państwie Watykańskim⁵²⁵.

Franciszek wprowadził odpowiedzialność administracyjną osób prawnych za korzyści odniesione z przestępstwa. Jednak w doktrynie rozwiązanie to spotkało się z krytyką, uzasadnianą tradycją wywodzącą się z prawa rzymskiego, zgodnie z którą spółka nie może popełniać przestępstw (łac. *societas delinquere non potest*). Uzasadnieniem dla tego rozwiązania był – wynikający z łączących Państwo Watykańskie z Unią Europejską konwencji monetarnej – obowiązek wprowadzenia odpowiednich środków ochrony kwestii monetarnych, jednak ich dokładny kształt został pozostawiony państwu⁵²⁶. Aczkolwiek niektórzy wskazywali, że w porządku kanonicznym odpowiedzialność karna osób prawnych jest możliwa⁵²⁷.

Wraz z przyjmowaniem wskazanych tu zobowiązań prawno-międzynarodowych przez Stolicę Apostolską i Państwo Miasta Watykańskiego pojawił się problem zbudowania niezależnego systemu sądownictwa. W związku z tym, określonych sytuacjach, organy władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego pozostają właściwe także do rozstrzygnięcia spraw dotyczących Stolicy Apostolskiej.

⁵²⁵ Zob. G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 144; G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 126-127.

⁵²⁶ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, Torino 2018, s. 145.

⁵²⁷ Zob. G. Rivetti, *Stato Città del Vaticano. Normativa antiriciclaggio...*, s. 126-131.

6. Jurysdykcja sądów watykańskich nad organami Stolicy Apostolskiej

Po raz pierwszy właściwość sądów watykańskich została rozszerzona także na jednostki Stolicy Apostolskiej na mocy motu proprio Benedykta XVI *La Sede Apostolica*, wydanego w celu zapobiegania i zwalczania nielegalnej działalności w dziedzinie finansów i polityki pieniężnej⁵²⁸. W dokumencie tym Biskup Rzymu podniósł – przypominając wielokrotne wezwania kierowane przez Stolicę Apostolską do wszystkich ludzi dobrej woli, zachęcające ich do zaangażowania się w budowę pokoju – że współcześnie coraz większym zagrożeniem jest niewłaściwe wykorzystanie rynków finansowych, na co odpowiednią reakcją stanowi przyjmowanie przez społeczność międzynarodową zasad i instrumentów prawnych zapobiegających finansowaniu oraz zwalczaniu terroryzmu. Benedykt XVI zdecydował, że watykańska ustawa z 30 grudnia 2010 roku o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy⁵²⁹ – oraz jej ewentualne modyfikacje – będzie obowiązywać także w stosunku do Dykasterii Kurii Rzymskiej oraz wszystkich organów i podmiotów zależnych od Stolicy Apostolskiej, w których prowadzi się działalność określoną w art. 2 przedmiotowej ustawy, czyli m.in. w zakresie wymiany walut, publicznego zbierania depozytów, działalności pożyczkowej czy emisji środków płatniczych.

Jednocześnie Biskup Rzymu utworzył – wykonując tym samym art. 33 powołanej powyżej ustawy z 2010 roku – Urząd Informacji Finansowej (AIF) jako instytucję powiązaną ze Stolicą Apostolską w znaczeniu art. 186 i art. 190-191 Konstytucji Apostolskiej *Pastor Bonus*. AIF posiada kanoniczną osobowość prawną publiczną oraz osobowość prawną w prawie watykańskim. Wykonuje on swoje kompetencje wobec wszystkich Dykasterii Kurii Rzymskiej oraz Organów i Podmiotów zależnych od Stolicy Apostolskiej, w których prowadzi się działalność określoną w art. 2 ustawy. Wobec tych samych podmiotów Benedykt XVI delegował organy sądowe Państwa Miasta Watykańskiego do wykonywania jurysdykcji w zakresie przestępstw stypizowanych w przedmiotowej ustawie. W istocie więc na mocy motu proprio Benedykta XVI sądy watykańskie wykonują delegowaną władzę wobec organów Stolicy Apostolskiej⁵³⁰. Jednocześnie takie rozwiązania prowadzą do sytuacji, w której sądy Państwa Watykańskiego wykonują swoją jurysdykcję w stosunku do organów, które nie znajdują się w jurysdykcji Państwa Miasta Watykańskiego.

⁵²⁸ Benedykt XVI, motu proprio *La Sede Apostolica*, (30.12.2010), AAS 103(2011), 7-8.

⁵²⁹ Legge n. CXXVII del 30 dicembre 2010 sulla prevenzione ed il contrasto del riciclaggio dei proventi di attività criminose e del finanziamento del terrorismo, AAS. Suppl. 89(2010), 166-201.

⁵³⁰ G.P. Milano, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazioni del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2017*, ADV 3(2017), s. 83.

Analogiczne rozwiązanie zostało zastosowane przez papieża Franciszka w motu proprio *Ai nostri tempi* z 11 lipca 2013 roku. Na mocy tego aktu Biskup Rzymu postanowił, że kompetentne organy sądowe Państwa Miasta Watykańskiego będą sprawować jurysdykcję karną także w stosunku do przestępstw popełnionych przeciwko bezpieczeństwu, podstawowym interesom lub patrymonium Stolicy Apostolskiej oraz w stosunku do popełnionych przez „urzędników publicznych”, przestępstw stypizowanych w wydanych tego samego dnia, co przedmiotowe motu proprio watykańskich ustawach⁵³¹. Do kategorii urzędników publicznych zaliczono: członków, urzędników i pracowników różnych organów Kurii Rzymskiej i instytucji z nią związanych, legatów papieskich i personel dyplomatyczny Stolicy Apostolskiej, osoby, które zajmują stanowiska reprezentacyjne, administracyjne lub kierownicze, jak również te, które sprawują, nawet *de facto*, zarząd i kontrolę nad podmiotami bezpośrednio zależnymi od Stolicy Apostolskiej i wpisanymi do rejestru kanonicznych osób prawnych prowadzonego przez Gubernatorat Państwa Watykańskiego. Ponadto Biskup Rzymu uznał za urzędnika publicznego każdą inną osobę sprawującą mandat administracyjny lub sądowy w Stolicy Apostolskiej, na stałe lub tymczasowo, za wynagrodzeniem lub bezpłatnie, niezależnie od szeregu hierarchicznego (pkt 3).

Rozwiązania z motu proprio *Ai nostri tempi* objęły także procedowanie sprawy każdego innego przestępstwa, którego zwalczanie jest wymagane przez umowę międzynarodową ratyfikowaną przez Stolicę Apostolską, jeśli sprawca przebywa w Państwie Watykańskim i nie podlega ekstradycji (pkt 1c) oraz postępowanie w zakresie odpowiedzialności administracyjnej osób prawnych wynikającej z przestępstw, zgodnie z przepisami prawa Państwa Watykańskiego (pkt 4). W każdym przypadku zastosowania przedmiotowego mechanizmu należy stosować legislację obowiązującą w Państwie Miasta Watykańskiego w chwili popełnienia przestępstwa, bez uszczerbku dla ogólnych zasad systemu prawnego dotyczących stosowania przepisów karnych w czasie (pkt 2). Jeżeli zaś dane przestępstwo jest osądzone przez organy innego państwa, należy postępować zgodnie z normami dotyczącymi zbiegu właściwości obowiązującymi w Państwie Watykańskim (pkt 5).

W tym kontekście warto przypomnieć, że sądy watykańskie mogą także sprawować jurysdykcję nad instytucjami Stolicy Apostolskiej w sprawach z zakresu prawa pracy. Stosownie do art. 11 ust. 1 statutu Urzędu Pracy Stolicy Apostolskiej⁵³² każdy, kto uważa się

⁵³¹ Chodzi tu o dwie ustawy: *Norme complementari in materia penale* i *Modifiche al codice penale e al codice di procedura penale*.

⁵³² Statuto dell'Ufficio del Lavoro della Sede Apostolica approvato dal Papa Benedetto XVI in data 7 luglio 2009, <https://www.ulsa.va/it/chi-siamo/statuto-ulsatesto-coordinato.html> (dostęp: 11.02.2022 r.).

za pokrzywdzonego przez zarządzenie administracyjne w dziedzinie pracy (wł. *provvedimento amministrativo in materia di lavoro*) ma prawo złożyć skargę do Urzędu Pracy albo do organów sądowych Państwa Watykańskiego. Warunkiem skorzystania z tych możliwości jest przeprowadzenie postępowania pojednawczego przed Dyrektorem Urzędu Pracy Stolicy Apostolskiej, przy czym zaskarżenie aktu administracyjnego nie dotyczy sytuacji, gdy został on wyraźnie zatwierdzony przez Biskupa Rzymu.

Trybunały Państwa Watykańskiego sprawują jurysdykcję również nad Instytutem Dzieł Religijnych (IOR)⁵³³. Zgodnie z obowiązującym statutem IOR⁵³⁴ ta publiczna, kanoniczna osoba prawna jest odpowiedzialna za ochronę i zarządzanie powierzonymi jej dobrami (art. 3 § 1). Odpowiedzialność tę regulują normy prawa kanonicznego obowiązującego w Państwie Miasta Watykańskiego, statut oraz przepisy wykonawcze (art. 3 § 2). W przypadku ewentualnych sporów zasadą jest, że kompetentnym do ich rozstrzygnięcia jest sąd Państwa Watykańskiego (art. 3 § 3).

W doktrynie spornym jest charakter wskazanych powyżej aktów normatywnych, rozszerzających właściwość sądów watykańskich nad organami Stolicy Apostolskiej, zwłaszcza w zakresie ich relacji do prawa kanonicznego. W stosunku do motu proprio *La Sede Apostolica* G. Dalla Torre stanął na stanowisku, że stanowi on przykład recepcji formalnej – na jej podstawie uprawnienia legislacyjne, administracyjne i sądowe organów Państwa Miasta Watykańskiego w omawianej tu materii stosuje się także wobec Stolicy Apostolskiej, jednak nie stają się one częścią systemu prawa kanonicznego⁵³⁵. Natomiast A. Perrone uznaje, że na mocy przedmiotowego motu proprio doszło do recepcji do porządku kanonicznego zarówno ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, jak i Trzeciej Dyrektywy Unii Europejskiej o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy⁵³⁶. Teza o recepcji do systemu kanonicznego Konwencji monetarnej z Unią Europejską bywa wyraźnie odrzucana⁵³⁷. Z kolei G. Boni przyjmuje, że akt ten stanowi przykład „kanonizacji” prawa poprzez recepcję, przez co stypizowane w nim przestępstwa stały się częścią kościelnego prawa karnego⁵³⁸, co wiąże się z założeniem, iż

⁵³³ Zob. A. Sarais, *Prime considerazioni...*, s. 309-310.

⁵³⁴ Statuto dell'Istituto per le Opere di Religione, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/08/10/0623/01286.html> (dostęp: 11.02.2022 r.).

⁵³⁵ G. Dalla Torre, *La nuova normativa vaticana...*, s. 112-113.

⁵³⁶ A. Perrone, *Il motu proprio per la prevenzione del riciclaggio*, w: *Benedetto XVI Legislatore*, red. M. Ferraresi, C.E. Varalda, Siena 2011, s. 44-45.

⁵³⁷ P.R. Gallagher, *I diritti umani nell'azione internazionale della Santa Sede e le loro ricadute sul diritto canonico*, IE 2(2017), s. 391.

⁵³⁸ G. Boni, *I rapporti tra ordinamento giuridico vaticano...*, s. 58; por. P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale...*, s. 353; M. Carni, *Papa Francesco legislatore canonico e vaticano*, QDPE 2(2016), s. 364; G. Dalla Torre, *Diritto penale vaticano...*, s. 28; I. Cortesi, *Il diritto vaticano in materia finanziaria...*, s. 59.

prawo watykańskie może być stosowane w Kościele jedynie po dokonaniu jego „kanonizacji”⁵³⁹. Z kolei J.I. Arrieta zauważa, że we wskazanych powyżej przypadkach dochodzi do rozszerzenia „świeckiego” ustawodawstwa Państwa Watykańskiego na obszary, które wcześniej były regulowane przez prawo kanoniczne⁵⁴⁰.

W istocie rozwiązanie tych problemów sprowadza się do rozstrzygnięcia, czy watykański i kanoniczny porządek prawny są od siebie niezależne i autonomiczne, co umożliwia wskazaną tu „kanonizację”, czy też określone przestępstwa – ze względu na swój wymiar moralny – mogą podlegać jurysdykcji kanonicznej w Państwie Watykańskim zgodnie z *ratione peccati*. Poza tym wymaga to odpowiedzi na pytanie dotyczące możliwości poddania jurysdykcji watykańskich organów władzy sądowniczej przestępstw popełnionych w strefach eksterytorialnych, które w istocie pozostają w jurysdykcji Stolicy Apostolskiej, a nie Państwa Watykańskiego⁵⁴¹.

Jasne jest, że motu proprio *La Sede Apostolica* stanowi delegację do wykonywania jurysdykcji karnej sądownictwa watykańskiego także wobec wskazanych podmiotów⁵⁴². W końcu papież Benedykt XVI w dokumencie tym wprost użył czasownika *delegare*, a więc „delegować”. Natomiast papież Franciszek w *Ai nostri tempi* uznał, że właściwe sądy watykańskie „będą wykonywać swoją jurysdykcję” również we wskazanych w tym akcie przypadkach. Jeszcze inne rozwiązanie zastosowano w statucie Urzędu Pracy Stolicy Apostolskiej, gdzie po prostu upoważniono adresata kwestionowanego aktu administracyjnego do złożenia skargi do sądu Państwa Watykańskiego. W statucie Instytutu Dzieł Religijnych ustawodawca posłużył się określeniem „kompetentnego forum”, którym w przypadku odpowiedzialności tej organizacji jest Państwo Miasta Watykańskiego.

W każdym z tych przypadków sądy watykańskie pełnią jedynie rolę instrumentalną, organu sądowego, który jest powołany do rozstrzygnięcia określonych spraw, zgodnie z normami prawa kanonicznego lub/i watykańskiego. Same zaś normy pozostają w swoim systemie – zmienia się jedynie organ je stosujący. Stąd też na mocy omówionych rozwiązań sędzia watykański nie staje się sędzią kościelnym, a jedynie wykonuje delegowaną jurysdykcję w sprawach zarezerwowanych – na mocy kan. 1400, 1401 i 1405 KPK/83 – władzy kościelnej.

⁵³⁹ Por. G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 125; P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana...*, s. 86.

⁵⁴⁰ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 252.

⁵⁴¹ G. Dalla Torre, *Il diritto penale vaticano...*, s. 455-456, 459-460.

⁵⁴² G.P. Milano, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2015*, ADV 1(2015), s. 113.

Należy pamiętać, że zgodnie z kan. 1404 obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego *Stolica Apostolska* nie może być sądzona przez nikogo. Stąd też omawiane tu rozwiązania mogą odnosić się jedynie do podmiotów – osób fizycznych i prawnych – zależnych od *Stolicy Apostolskiej*. Warto przy tym zauważyć, że prawie wszystkie z jednostek podległych *Stolicy Apostolskiej*, które zostały objęte tymi rozwiązaniami, mają swoje siedziby w nieruchomościach, które cieszą się eksterytorialnością⁵⁴³, co jednak nie zmienia faktu, że na mocy omówionych tu regulacji trybunały watykańskie pełnią jurysdykcję poza terytorium Państwa Watykańskiego.

Podsumowanie

W obowiązującej ustawie o źródłach prawa z 2008 r. zawarto art. 1 ust. 4., który nie miał swojego odpowiednika w poprzedniej ustawie o źródłach prawa. Przepis ten stanowi, że – zachowując zasadę, zgodnie z którą prawo kanoniczne w Państwie Watykańskim to podstawowe źródło prawa i kryterium interpretacyjne – watykański porządek prawny „dostosowuje się do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i innych umów, których stroną jest *Stolica Apostolska*”. Przez tego rodzaju zasady należy rozumieć zarówno podstawowe zasady prawa międzynarodowego, jak i zasady systemów państw gwarantujących przestrzeganie praw człowieka. To jednak otwiera problem relacji pomiędzy rozumieniem praw człowieka na gruncie nauczania Kościoła oraz współczesnych koncepcji, nieraz wprost z nim sprzecznych.

W praktyce „dostosowywanie się” watykańskiego porządku prawnego do norm prawa międzynarodowego stanowi obecnie podstawowy bodziec rozwoju watykańskiego porządku prawnego, zwłaszcza w obszarze prawa finansowego oraz karnego. Aktywne uczestnictwo Państwa Miasta Watykańskiego w obrocie międzynarodowym – w tym zwłaszcza finansowym – determinuje także konieczność spełniania przez to Państwo współczesnych standardów w obszarze niezależnego wymiaru sprawiedliwości. Z tego względu, od czasu wydania przez Benedykta XVI motu proprio *La Sede Apostolica*, zauważa się tendencję, w której jurysdykcja sądów watykańskich rozszerzana jest na podmioty *Stolicy Apostolskiej*, przy zachowaniu kanonicznej zasady, zgodnie z którą ona sama nie może być sądzona przez nikogo. To z kolei powoduje przekształcanie się tradycyjnej funkcji Państwa Miasta Watykańskiego jako gwaranta niezależności działalności *Stolicy Apostolskiej* w kierunku gwaranta możliwości jej

⁵⁴³ F.S. Rea, *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio...*, s. 81, 94.

pełnego udziału w obrocie międzynarodowym. Zawsze jednak proces ten musi być ograniczany przez normy prawa kanonicznego oraz Traktatów Laterańskich. W przeciwnym razie Państwo Miasta Watykańskiego mogłoby *de facto* zatracić swój służebny cel wobec Stolicy Apostolskiej.

Poza tym nie należy zapominać, że naczelny charakter prawa kanonicznego w watykańskim porządku prawnym przejawia się również w stosowaniu kanonicznych metod wykładni w stosunku do wszelkich aktów stanowiących źródło prawa w tym Państwie. Zasada ta znajduje zastosowanie także do prawa międzynarodowego stosowanego w Państwie Miasta Watykańskiego.

Rozdział 5. Wykorzystanie kanonicznych kryteriów interpretacji prawa w Państwie Watykańskim

Ustawa o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego stanowi, że prawo kanoniczne jest w tym Państwie podstawowym kryterium interpretacji ustaw. Co to znaczy? Aby ustalić sposób, w jaki w Państwie Watykańskim stosuje się kanoniczne kryteria wykładni prawa najpierw należy przeanalizować, jakimi kryteriami wykładni nakazuje kierować się sam prawodawca kanoniczny. W drugim kroku możliwe stanie się określenie zakresu stosowania regulacji kanonicznych dotyczących wykładni w stosowaniu prawa w Państwie Miasta Watykańskiego. Jednocześnie, biorąc pod uwagę fakt, że prawo kanoniczne w Państwie Watykańskim stanowi pierwszorzędne źródło prawa, na etapie stosowania regulacji prawnych pojawia się problem uzgodnienia treści normatywnych wynikających z innych źródeł z normami kanonicznymi. W praktyce najczęściej chodzi tu o rozstrzygnięcie spraw karnych i z zakresu prawa pracy. Dlatego w przedmiotowym rozdziale zostanie przeanalizowane dostępne orzecznictwo z tego zakresu.

1. Interpretacja ustaw w prawie kanonicznym i watykańskim

1.1. Zasady wykładni ustaw w prawie kanonicznym

Naczelny charakter prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego wiąże się nie tylko z jego bezpośrednim stosowaniem, ale również w wykorzystywaniem kryteriów kanonicznych do interpretacji ustaw składających się na porządek prawny Państwa Watykańskiego – a w tym do usuwania sprzeczności pomiędzy nimi, czy wypełniania luk prawnych⁵⁴⁴.

Stosowanie prawa możliwe jest tylko po przeprowadzeniu jego właściwej wykładni, która – w przypadku prawa kanonicznego – musi uwzględniać niezmiennie prawo Boże, stabilność normy kanonicznej czy konieczność ochrony godności człowieka, przy uwzględnieniu warunków jego życia. Jak zauważył Jan Paweł II w swoim przemówieniu do Roty Rzymskiej z 23 stycznia 1992 r. „abstrakcyjny majestat prawa – nawet kanonicznego – pozostawałby wartością oderwaną od konkretnej rzeczywistości, w której człowiek istnieje i działa, a wierni w szczególności, gdyby sama norma nie odnosiła się do człowieka, dla którego

⁵⁴⁴ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 122.

została ustanowiona”⁵⁴⁵. To z kolei oznacza konieczność uwzględniania przy wykładni prawa także dorobku nauk humanistycznych, opartych na antropologii filozoficznej i teologicznej aprobowanej przez Kościół.

Odnosząc się do kwestii interpretacji ustaw kościelnych warto zasygnalizować – silnie zakorzeniony w dawniejszej tradycji kanonicznej – zakaz komentowania ustaw przez podmioty niebędące prawodawcą. Założenie to, opierające się na teorii monarchicznej struktury Kościoła, którego zasadnicze elementy pochodzą z ustanowienia Bożego, wywodzi się z pojmowania ustawy jako przejawu woli prawodawcy. Stąd on sam jest władny najlepiej tę wolę interpretować, a przekazanie tego zadania jakimkolwiek organom niezależnym od prawodawcy mogłoby doprowadzić do zmiany sensu samej ustawy. Zakaz komentowania ustaw kościelnych obowiązywał także w prawie dekretów, a papież Pius V zakazując interpretacji uchwał Soboru Trydenckiego nakazał we wszystkich wątpliwych kwestiach zwracać się bezpośrednio do Stolicy Apostolskiej. Co prawda zakaz ten został uchylony przez Leona XIII, ale zasadnicza zmiana w przedmiotowej materii nastąpiła dopiero wraz z promulgacją Kodeksu z 1917 roku⁵⁴⁶ oraz wydaniem przez Kongregację Seminariów i Uniwersytetów wskazań dotyczących wykładania ustaw w uczelniach kościelnych⁵⁴⁷. W dokumencie tym Kongregacja stwierdziła, że Kodeks Prawa Kanonicznego jest w Kościele łacińskim autentycznym i jedynym źródłem prawa, przez co przy wyjaśnianiu poszczególnych kanonów należy skrupulatnie zachowywać porządek Kodeksu, identyfikując tym samym wolę prawodawcy i stosując ją do okoliczności konkretnego przypadku.

W KPK/17 wyróżniano trzy rodzaje interpretacji ustaw kościelnych. Pierwszy z nich zyskał miano autentycznej, czyli wykładni dokonywanej przez samego prawodawcę i mającą moc równą ustawie (kan. 17 § 1 i 2). Drugim rodzajem wykładni w myśl poprzedniego Kodeksu była wykładnia sądowa i administracyjna, przeprowadzana w konkretnych przypadkach i wiążąca jedynie osoby, których dana sprawa dotyczy oraz tych, dla których wyrok lub reskrypt został wydany (kan. 17 § 3). Ostatni rodzaj wykładni, a więc wykładnia doktrynalna, nie miała mocy obowiązującej (kan. 6 n. 2) i stanowiła domenę uczonych. Warto podkreślić, że prawodawca kościelny w poprzednim Kodeksie dużą wagą przywiązywał do zwyczajowego rozumienia ustaw, w myśl zasady wyrażonej w kan. 29 KPK/17, zgodnie z którym „zwyczaj jest najlepszą wykładnią praw”.

⁵⁴⁵ Jan Paweł II, *Allocutiones ad Romanae Rotae Iudices coram admissos*, (23 I 1992), AAS 85(1993), 142.

⁵⁴⁶ R. Sobański, *Uwagi o interpretacji...*, s. 34-35; L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele...*, s. 133-134.

⁵⁴⁷ S. Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, *De novo iuris canonici codice in scholis proponendo*, AAS, 9(1917), 439.

Należy zauważyć, że w zestawieniu ze wcześniejszym dorobkiem kanonistyki w Kodeksie z 1917 r. zawężono zakres skutków, jakie pociągała za sobą interpretacja autentyczna. Wyrok sądowy lub dekret administracyjny, w którym dokonywano tego rodzaju interpretacji, nie miał waloru źródła prawa powszechnie obowiązującego, a wiązał jedynie osoby oraz odnosi się do rzeczy, dla których została wydana. Tym samym tego rodzaju wyrok bądź dekret nie tworzył precedensów, co z kolei stanowiło odejście od wcześniejszej praktyki, w której jurysprudencja Kurii Rzymskiej była istotnym źródłem prawa. W praktyce jednak rozróżnienie pomiędzy interpretacją autentyczną, mającą moc równą ustawie na mocy kan. 17 § 2 KPK/17, a wykładnią dokonywaną w ramach konkretnej sprawy wzbudzała kontrowersje. W doktrynie przyjmowano, że ogólny charakter miała wykładnia zawarta w dokumentach nazywanych np. *dubia* lub *decretum*, w których nie podano konkretnego adresata. Natomiast wyroki lub dekrety wydane przez organy Stolicy Apostolskiej, które zostały ogłoszone w *Acta Apostolicae Sedis* należało brać pod uwagę przy rozstrzyganiu podobnych spraw. Gdyby zaś publikacja podobnych rozstrzygnięć powtarzała się często uznawano, że ich treść stanowi przejaw „stylu i praktyki” Kurii Rzymskiej i tym samym zyskuje moc powszechnie obowiązującą⁵⁴⁸.

Zgodnie z kan. 18 KPK/17 – wyrażającym podstawowe zasady interpretacji prawa – ustawy kościelne należało rozumieć według własnego znaczenia słów, rozważanego w tekście i kontekście. Gdyby po przeprowadzeniu tego rodzaju wykładni nadal pozostały wątpliwości, ustawodawca polecał uwzględnić miejsca paralelne w Kodeksie (gdy takie były), cel i okoliczności ustawy oraz myśl prawodawcy. Ustawy karne oraz ograniczające swobodę korzystania z praw, a także ustanawiające wyjątek od ustaw, należało wykładać ściśle (kan. 19). W przypadku zaś braku wyraźnego przepisu ustawy – powszechnej czy partykularnej – regulującej daną kwestię (łac. *lacuna iuris*) należało zastosować ustawy wydane w sprawach podobnych, ogólne zasady prawa użyte ze słusznością kanoniczną, styl i praktykę Kurii Rzymskiej oraz powszechne i stałe zdanie uczonych. Jednak rozwiązanie to nie mogło być stosowane w sprawach karnych (kan. 20). Ponadto w poprzednim Kodeksie zawarto zasadę, zgodnie z którą ustawy ustanowione w celu uniknięcia ogólnego niebezpieczeństwa obowiązywały wszystkich i zawsze (kan. 21).

Natomiast Kodeks z 1983 roku określa zasady interpretacji ustaw kanonicznych w kan. 17. Jednocześnie do przedmiotowej kwestii odnoszą się także inne unormowania pierwszej księgi KPK/83, tj. kan. 16 § 1 i 2 (dotyczący podmiotu, sposobu i waloru interpretacji autentycznej), kan. 18 (wskazujący na ustawy wymagające ścisłej interpretacji) oraz kan. 19

⁵⁴⁸ Zob. W. Wójcik, *Interpretacja ustaw według nowego Kodeksu...*, s. 82-83.

(określający zasady postępowania w sprawach, w których brak wyraźnej ustawy). Jednocześnie w doktrynie zauważa się, że brzmienie kan. 16 – 18 obowiązującego Kodeksu oraz kan. 1498-1500 Kodeksu wschodniego właściwie zostało w całości przejęte z KPK/17⁵⁴⁹. Warto przy tym zauważyć, że na mocy art. 10 ust. 3 obowiązującej ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego Papieska Komisja ma prawo dokonywania autentycznej interpretacji ustaw.

Idąc za unormowaniem kan. 17 ustawy kościelne należy w pierwszym rzędzie wyklądać na podstawie własnego znaczenia użytych przez prawodawcę słów – przy czym chodzi nie o ich potoczne, ale prawne znaczenie, co tym samym wyklucza dowolną czy arbitralną wykładnię⁵⁵⁰ – rozważanych w tekście i kontekście⁵⁵¹. Gdyby tak przeprowadzona wykładania nie doprowadziła do wyjaśnienia pojawiających się wątpliwości, należy sięgnąć do miejsc paralelnych w Kodeksie oraz uwzględnić cel i okoliczności wydania ustawy oraz myśl prawodawcy. Akty ustanawiające kary, ograniczające swobodę wykonywania uprawnień albo zawierające wyjątek od ustawy zawsze podlegały ścisłej interpretacji (kan. 18). Jednocześnie w doktrynie kanonicznej podnosi się, że podstawowym elementem kontekstu obowiązujących w Kościele Katolickim kodeksów są dokumenty Soboru Watykańskiego II oraz wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego związane z interpretowanym tekstem prawnym⁵⁵².

We wspomnianym już przypadku konieczności rozstrzygnięcia sprawy, co do której nie ustanowiono wyraźnej ustawy – zarówno powszechnej, jak i partykularnej – oraz nie ma zastosowania żaden zwyczaj, należy uwzględnić ustawy wydane w podobnych sprawach, ogólne zasady prawne z zachowaniem słuszności kanonicznej, jurysprudencję, praktykę Kurii rzymskiej oraz powszechną i stałą opinię uczonych. Rozwiązania te nie mogą jednak zostać zastosowane do spraw karnych (kan. 19).

W watykańskim systemie prawa kanoniczne zasady wykładni mają charakter podstawowy, co nie oznacza, iż stosowanie metod wykładni prawa niewskazanych wprost w Kodeksie Prawa Kanonicznego – z 1917 czy 1983 r. – są zakazane. Prawodawca nie wykluczył także stosowania innych metod wykładni, jednak zawsze przy poszanowaniu fundamentalnego znaczenia prawa kanonicznego. Było to szczególnie istotne na gruncie ustawy o źródłach prawa z 1929 r., która nie zawierała formuły, zgodnie z którą prawo kanoniczne stanowiło w Państwie Watykańskim także kryterium interpretacji ustaw. Natomiast na mocy ustawy o źródłach z 1929 r. recypowano do watykańskiego porządku prawnego Kodeks cywilny Królestwa Włoch z 1865

⁵⁴⁹ R. Sobański, *Uwagi o interpretacji...*, s. 32, L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele...*, s. 147.

⁵⁵⁰ Jan Paweł II, *Allocutiones ad Romanae Rotae Iudices coram admissos*, (29.01.1993), AAS 85(1993), 1258.

⁵⁵¹ J. Otaduy, *Lezioni di diritto canonico...*, s. 83.

⁵⁵² L. Gerosa, *Interpretacja prawa w Kościele...*, s. 145-146.

r. W jego art. 3 prawodawca włoski zabronił dokonywania wykładni ustawy w sposób jawnie sprzeczny z własnym znaczeniem słów, które zostały w niej użyte oraz z intencją ustawodawcy. W przypadku braku precyzyjnej dyspozycji ustawowej, która pozwoliłaby rozstrzygnąć sprawę należało stosować dyspozycje regulujące podobne przypadki lub analogiczne zagadnienia. Jeżeli zaś nie dałoby się w ten sposób rozwiązać zaistniałych wątpliwości ustawodawca nakazywał rozstrzygnięcie sprawy według ogólnych zasad prawa. Jednak – zgodnie z art. 4 wskazanego Kodeksu – ustawy karne oraz ustanawiające ograniczenia w wolnym korzystaniu z praw, a także wprowadzające wyjątki od reguł generalnych lub innych ustaw można było stosować tylko w sposób w nich wskazany.

Zasady te obowiązują do dzisiaj we Włoszech na podstawie art. 12 i 14 ustawy – dyspozycje dotyczące przepisów prawa w ogólności⁵⁵³, a ich treść jest właściwie zbieżna z zasadami interpretacji prawa wynikającymi z aktualnego i poprzedniego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Włoski ustawodawca nie przewidział jedynie tzw. interpretacji autentycznej, a więc dokonywanej przez samego prawodawcę.

1.2. Stosowanie kanonicznych zasad wykładni w prawie watykańskim

Wobec jednoznacznego brzmienia obowiązującej ustawy o źródłach prawa nie ma wątpliwości, że kanoniczne kryteria wykładni ustaw należy stosować do wszelkich regulacji składających na watykański system prawa, także tych recypowanych z innych systemów prawnych⁵⁵⁴. Jak stwierdził papież Franciszek w preambule do promulgowanej przez siebie w marcu 2020 roku ustawy o systemie sądownictwa Państwa Miasta Watykańskiego stwierdził, że związek pomiędzy prawem kanonicznym a systemem prawnym tego Państwa ma charakter „cenny i fundamentalny”, a jednocześnie powinien być on zawsze brany pod uwagę przez organy władzy sądowniczej tego państwa podczas interpretowania i stosowania prawa.

Warto zauważyć, że w aktualnej ustawie zasadniczej Państwa Watykańskiego, po raz pierwszy w historii legislacji watykańskiej, wprost wskazano na zasady wykładni prawa, którymi powinien kierować się sędzia rozstrzygający sprawę. Zgodnie z art. 21 ust. 3 tej ustawy sędzia watykański ma obowiązek stosować zasadę słuszności, działać na rzecz przywrócenia sprawiedliwości oraz promować pojednanie między stronami. Natomiast w sprawach karnych sędzia ma nałożyć karę w celu resocjalizacji sprawcy i przywrócenia naruszonego porządku

⁵⁵³ Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 *Disposizioni sulla legge in generale*, Gazzetta Ufficiale n. 79 del 4 aprile 1942.

⁵⁵⁴ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 84, 153; G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 141.

prawnego. Spośród wymienionych zwłaszcza zasada słuszności kanonicznej, jak wiadomo, jest silnie zakorzeniona w tradycji kanonicznej.

Obecnie w doktrynie właściwie jednolicie wskazuje się, że interpretacja prawa w systemie watykańskim powinna być przeprowadzana zgodnie z kryteriami wskazanymi w łacińskim Kodeksie Prawa Kanonicznego, a zwłaszcza w jego kan. 16-18⁵⁵⁵. Idąc tym tropem rozumowania watykański Sąd Apelacyjny w swoim orzecznictwie stoi na stanowisku, że wykładnia normy przyjętej w systemie, z którego została ona recypowana nie ma znaczenia w watykańskim porządku prawnym⁵⁵⁶. Nie oznacza to jednak, iż sądy Państwa Watykańskiego w ogóle nie biorą pod uwagę „włoskiej” wykładni przepisów, które są stosowane w tym państwie na skutek ich przejścia do watykańskiego porządku prawnego. Wręcz przeciwnie, właściwie standardowym zabiegiem jest analizowanie w uzasadnieniu wydawanych orzeczeń również sposobu rozumienia danego przepisu we włoskiej doktrynie.

Nie ma przy tym wątpliwości, że przy interpretacji prawa obowiązującego w Państwie Watykańskim zawsze należy brać pod uwagę naturę tego Państwa, jak i cele wyznaczone przez Traktat Laterański⁵⁵⁷, które ściśle łączą się z fundamentalnym znaczeniem prawa kanonicznego dla watykańskiego systemu prawa. Normy kanoniczne mają także istotne znaczenie dla stosowania rozwiązań z art. 6 i 9 ustawy o źródłach prawa, określających sposób postępowania sędziego w sprawach cywilnych i karnych w przypadku istnienia luki w prawie. Wówczas prawo kanoniczne może zostać potraktowane jako „kompedium zasad” potrzebnych do usunięcia luk w prawie. Jednocześnie tak podjęte rozstrzygnięcia muszą być – stosowanie do art. 1 ust. 4 obowiązującej ustawy o źródłach prawa – zgodne z przyjętymi w Państwie Miasta Watykańskiego zasadami prawa międzynarodowego⁵⁵⁸. Trzeba jednak pamiętać, że w przypadku luki w homogenicznym prawie watykańskim, organ stosujący prawo w pierwszym rzędzie powinien dokonać recepcji z porządku włoskiego⁵⁵⁹. Ma on także prawo dokonać wykładni historycznej źródeł prawa włoskiego, analizując aktualnie obowiązujące we Włoszech prawo⁵⁶⁰.

⁵⁵⁵ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 111-112.

⁵⁵⁶ Bolletino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 47/1995 - 4 dicembre 1995 - 6 marzo 1996, S.E. Pompedda Pres. ed Est., https://www.uls.vatican.va/it/pubblicazioni/dottrina_e_giurisprudenza/massimario/massimario-della-corte-d-appello-scv.html (dostęp: 22.09.2021).

⁵⁵⁷ D. di Giorgio, *L'equilibrio nel giudicare. Riflessioni in tema di giurisdizione penale ed obbligo di motivazione in occasione di una recente sentenza nella Cassazione Vaticana*, IE 1(2009), s. 260.

⁵⁵⁸ G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 123.

⁵⁵⁹ Por. J.C.R. Martinez-Villalba, *Comentario a la „Legge sulla protezione del diritto di autore sulle opere dell'ingegno e de diritti connessi”*, IE 1(2012), s. 217.

⁵⁶⁰ Zob. G. Boni, *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni...*, s. 30.

Na rolę wykładni prawa właściwej dla kanonistyki w Państwie Miasta Watykańskiego zwraca się także uwagę podczas uroczystości dedykowanych pracownikom wymiaru sprawiedliwości tego państwa – zwłaszcza przy okazji inauguracji roku sądowego. Oczywiście tego rodzaju wypowiedzi nie stanowią źródła prawa, ale mogą zostać uznane za materiał dostarczający wskazówek co do metod wykładni jakie należy stosować w Państwie Miasta Watykańskiego.

Biorąc pod uwagę fakt, że każdorazowy Biskup Rzymu jest jedynym suwerenem Państwa Watykańskiego, szczególnego znaczenia nabiera przemówienie papieża Franciszka, jaką wygłosił z okazji inauguracji roku sądowego w dniu 15 lutego 2020 roku. Podczas wspomnianego przemówienia Franciszek zwrócił uwagę, że sprawiedliwość – która jest cnotą – nie wynika z samego technicznego stosowania reguł, ale z odpowiedniego usposobienia odpowiedzialnych za daną społeczność. Stąd – jak zauważył papież Franciszek – dla urzeczywistnienia sprawiedliwości w społeczeństwie nie wystarcza jedynie porządek prawny, ale potrzeba osobistego nawrócenia. Papież Franciszek podniósł przy tym, że dążąc do sprawiedliwości nie należy zaniedbywać pozostałych cnót kardynalnych: roztropności, męstwa i umiarkowania⁵⁶¹.

Z drugiej jednak strony papież w swoim przemówieniu nie umniejszał roli poprawnego stosowania prawa. Wręcz przeciwnie – wyraźnie podkreślił, że właściwa jurysprudencja obok odpowiedniej aplikacji norm, zakłada także miłosierdzie, które „nie jest zawieszeniem sprawiedliwości, ale jej wypełnieniem”. Z tego względu system prawny musi z jednej strony spełniać wymagania praworządności, z drugiej zaś respektować walory etyczne oraz korelować z misją Kościoła⁵⁶². Myśli te papież Franciszek rozwijał w kolejnych latach, zwracając uwagę, na potrzebę urzeczywistnienia w Państwie Watykańskim społecznego nauczania Kościoła⁵⁶³, stosowania prawa z zachowaniem słuszności kanonicznej oznaczającej „sprawiedliwość w konkretnym przypadku”⁵⁶⁴ czy sygnalizując ścisły związek między sprawiedliwością a pokojem⁵⁶⁵. Natomiast kard. Parolin w homilii podczas mszy św. celebrowanej z okazji

⁵⁶¹ *Apertura del 91° anno giudiziario...*

⁵⁶² Tamże.

⁵⁶³ *Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco*, (27. 03. 2021), https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/march/documents/papa-francesco_20210327_tribunale-scv.html (dostęp 27.03.2023 r.)

⁵⁶⁴ *Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco*, (12. 03. 2022), <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2022/march/documents/20220312-tribunale-scv.html> (dostęp: 27.03.2023 r.).

⁵⁶⁵ *Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco*, (25. 02. 2023),

rozpoczęcia roku sądowego, 3 lutego 2018 roku podnosił, że sędzia podejmując decyzje zawsze musi mieć na względzie zarówno jej pozytywne i negatywne skutki, poszukując materialnej sprawiedliwości, przekraczającej zwykły legalizm, a zwłaszcza formalizm w stosowaniu prawa⁵⁶⁶.

2. Relacja między prawem kanonicznym a wybranymi instytucjami watykańskiego prawa karnego

Jedną z charakterystycznych cech orzecznictwa sądów watykańskich jest zdominowanie go przez sprawy karne. Zjawisko to wynika przede wszystkim z faktu, że większość podsądnych stanowią turyści czy pielgrzymi, odwiedzający terytorium Państwa Watykańskiego, co przy skromnej liczbie obywateli siłą rzeczy oznacza, że kwestie prawa prywatnego stanowią margines orzecznictwa watykańskiego⁵⁶⁷. Analiza opublikowanej dotychczas judykatury sądów watykańskich pozwala na postawienie tezy, że sądy te rozstrzygając zawisłe przed nimi sprawy zawsze – stosując ustawę o źródłach prawa – w pierwszej kolejności odwołują się do norm kanonicznych, zwłaszcza mających charakter ogólny, dotyczący przykładowo pojęcia przestępstwa, problemu moralnej poczytalności sprawcy, procesowego znaczenia przyznania się przez oskarżonego czy zasad wymiaru kary.

Pomimo podobieństw zachodzących pomiędzy „watykańskim” Kodeksem karnym a normami karnymi zawartymi w Kodeksach Prawa Kanonicznego z 1917 i 1983 roku, trzeba pamiętać, że pomiędzy tymi aktami zachodzą pewne różnice. Rozwiązując problemy dotyczące sprzeczności tego rodzaju norm należy pamiętać, że prawo kanoniczne i „państwowe” prawo Państwa Watykańskiego regulują inne materie, co z kolei uzasadnia odmienne koncepcje dotyczące funkcji prawa karnego, ponoszenia odpowiedzialności karnej, czy też samego osądzania przestępstw i wymierzania za nie kar⁵⁶⁸. Dobrym przykładem może tu być z jednej strony kan. 1323 n. 2 KPK/83, z drugiej zaś art. 44 włoskiego Kodeksu karnego. Zgodnie z pierwszą z tych regulacji nie podlega żadnej karze ten, kto w chwili naruszania ustawy lub nakazu, bez własnego zawinienia nie wiedział, że narusza ustawę lub nakaz; z niewiedzą zaś zrównane są nieuwaga i błąd. Natomiast drugi z tych przepisów zakłada, że nikt nie może

<https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2023/february/documents/20230225-annogiudiziario-tribunalescv.html>, (dostęp: 27.03.2023 r.).

⁵⁶⁶ *Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nella celebrazione eucaristica nel occasione di inaugurazione dell'anno giudiziario 2018*, ADV 1(2018), s. 117; por. *Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nelle celebrazione eucaristica*, ADV 2(2016), s. 119.

⁵⁶⁷ N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2003*, DE 2(2003), s. 856.

⁵⁶⁸ P. Gallo, *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana ...*, s. 188-189.

powoływać się dla swojego usprawiedliwienia na niezajomość ustawy karnej. Biorąc pod uwagę fundamentalne znaczenie prawa kanonicznego dla watykańskiego porządku prawnego pierwszeństwo należy tu przyznać normom kanonicznym. Ponadto – z natury rzeczy – w Państwie Miasta Watykańskiego nie jest możliwe stosowanie przepisów włoskiego Kodeksu karnego z 1889 r. typizujących przestępstwa przeciwko wolnościom politycznym obywateli (art. 139), działalności Sejmu i Senatu (art. 118), wolności kultu (art. 140 i 182).

2.1. Pojęcie przestępstwa

Podstawą watykańskiego systemu prawa karnego jest – recypowany materialnie⁵⁶⁹ – włoski Kodeks karny z 1889 roku⁵⁷⁰ oraz tamtejszy Kodeks postępowania karnego z 1913 roku. Należy jednocześnie pamiętać, że zarówno w aktach włoskiego prawa, do których odsyłał ustawodawca watykański w art. 20 poprzedniej ustawy o źródłach prawa, jak i w art. 12 obecnej ustawy, zawarto regulacje o charakterze prawno-karnym⁵⁷¹. W każdym razie wskazane tu Kodeksy od dawna nie obowiązują na terenie Włoch. W przypadku Kodeksu karnego został on zastąpiony w Królestwie Włoch przez tzw. Kodeks Rocco z 1930 roku. W tym samym roku wprowadzono także nowy Kodeks postępowania karnego⁵⁷².

Takie ukształtowanie źródeł prawa karnego obowiązującego w Państwie Watykańskim zdaje się wynikać przede wszystkim ze względów praktycznych – przejście do watykańskiego systemu prawa obowiązującego „karnego” ustawodawstwa włoskiego wymagałoby znacznego przemodelowania całości systemu prawnego Państwa Watykańskiego⁵⁷³. Z drugiej strony należy pamiętać, że ustawodawca watykański do dzisiaj nie wypracował autonomicznego systemu prawa karnego Państwa Watykańskiego, opierając się w tym zakresie przede wszystkim na prawodawstwie włoskim oraz – stosownie do art. 1 ust. 1 obowiązującej ustawy o źródłach prawa – prawie kanonicznym. Jednocześnie stosowanie w Państwie Watykańskim regulacji karno-prawnych również opiera się na doktrynie wypracowanej na gruncie tych dwóch porządków⁵⁷⁴. Stąd system prawa karnego Państwa Miasta Watykańskiego składa się z norm „świeckich” oraz kanonicznych – zwłaszcza ogólnych norm kościelnego prawa karnego

⁵⁶⁹ G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 115.

⁵⁷⁰ Tekst za: Codice penale italiano del 1889, w: *Codice penale vaticano*, red. J.I. Arrieta, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 29-203, dalej: włoski Kodeks karny z 1889 r., Kodeks Zanaderllego.

⁵⁷¹ G. Dalla Torre, *Il diritto penale vaticano...*, s. 446.

⁵⁷² A. Sarais, *Le fonti...*, s. 34-35.

⁵⁷³ Zob. G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 115-116.

⁵⁷⁴ Zob. C. Begus, *Sui nuovi organismi economici della Santa Sede. Brevi note di diritto patrimoniale*, „Monitor Ecclesiasticus” 1(2015), s. 533-535.

określonych w kan. 1311-1363 obowiązującego Kodeksu⁵⁷⁵, zgodnie z ich treścią zmienioną na mocy Konstytucji Apostolskiej *Pascite gregem Dei*⁵⁷⁶, a w przeszłości kan. 2195-2313 KPK/17. To z kolei prowadzi do wzajemnego oddziaływania tych systemów na siebie, przede wszystkim poprzez stosowanie prawa karnego Państwa Miasta Watykańskiego także do różnego rodzaju jednostek Stolicy Apostolskiej – w tym tych, które znajdują się poza jej terytorium⁵⁷⁷.

W kan. 2195 § 1 KPK/17 przestępstwo kościelne zdefiniowano jako zewnętrzne i moralnie poczytalne przekroczenie ustawy, zagrożone karą co najmniej nieokreśloną. Za przestępstwo uznano także analogiczne przekroczenie – obwarowanego karą – nakazu wydanego przez przełożonego posiadającego jurysdykcję w zakresie zewnętrznym (kan. 2195 § 2 KPK/17). W Kodeksie z 1917 r. wprowadzono klasyfikację przestępstw na przestępstwa publiczne, notoryczne (prawnie i faktycznie) oraz tajne (kan. 2197 KPK/17). Zawsze istotnym elementem przestępstwa kanonicznego pozostaje jego odniesienie do teologicznej kategorii grzechu.

W kanonistyce dominuje pogląd, zgodnie z którym każde przestępstwo zawsze jest grzechem, jednak nie każdy grzech jest przestępstwem. Już Ojcowie Kościoła uznawali, że warunkiem odpowiedzialności za określony czyn jest popełnienie go w wolnej woli. Zasada ta – stosowana zarówno w zakresie ocen dokonywanych na forum zewnętrznym, jak i wewnętrznym – do IV w.n.e. ewoluowała w dyrektywę karania przez władze kościelną jedynie grzechów ujawnionych na zewnątrz, co z kolei w dalszym rozwoju powiązано z ochroną porządku publicznego w Kościele. Stąd w kanonistyce grzech, będący przestępstwem podlega karze nie tyle ze względu na jego moralne skutki dla sprawcy (np. utrata łaski uświęcającej), ale z powodu naruszenia dobra społeczności, a więc przede wszystkim spowodowanego zgorzenia. W tradycji kanonicznej za przestępstwo uznaje się grzech śmiertelny, a więc przekroczenie prawa Bożego – naturalnego i pozytywnego – lub kanonicznego, będący czynem zewnętrznym oraz powodującym zgorzenie wśród wiernych. Od dekretale *Novit ille* Innocentego III z 1204 roku za przestępstwo kanoniczne zaczęto uznawać także przekroczenie ustaw innych, niż kościelne, w których w grę wchodzi grzech w zakresie dotyczącym ustalenia winy i kar kościelnych⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 173, 254.

⁵⁷⁶ Franciszek, Konstytucja apostolska *Pascite gregem Dei*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20210523_pascite-gregem-dei.html (dostęp: 4 sierpnia 2021 r.).

⁵⁷⁷ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 251-253.

⁵⁷⁸ Zob. M.A. Myrcha, *Problem grzechu w karnym ustawodawstwie kanonicznym*, PK 1-2(1986), s. 49-73.

Włoski Kodeks karny z 1889 r. – nowelizowany także poprzez ustawy watykańskie – stanowi w swoim art. 1, że nikt nie może zostać ukarany za czyn, który w momencie jego popełnienia nie był wyraźnie stypizowany w ustawie jako przestępstwo. Jednocześnie przestępstwa podzielono na delikty i wykroczenia. Zgodnie zaś z art. 3 Kodeksu – którego aktualne brzmienie wynika z art. 1 ustawy z 11 lipca 2013 r. n. IX – każdy, kto popełni przestępstwo na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego podlega karze zgodnie z ustawami watykańskimi. Przestępstwo uważa się za popełnione w Państwie Watykańskim, gdy działanie lub zaniechanie stanowiące czyn zabroniony miało miejsce – w całości bądź w części – na terytorium Państwa bądź na tymże terytorium wystąpiło zdarzenie będące konsekwencją tego działania lub zaniechania. Zasady te stosuje się także do przestępstw popełnionych na statkach pływających pod flagą watykańską lub na pokładach samolotów należących do Państwa Watykańskiego. Ponadto na zasadach przewidzianych w ustawie watykańskiej karze się przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu Państwa, podrobienia pieczęci Państwa Watykańskiego i używania podrobionej pieczęci, a także przestępstwa popełnione przez urzędników publicznych podczas wykonywania swoich obowiązków, polegające na nadużyciu władzy oraz niedochowaniu obowiązków łączących się z ich funkcją. Dotyczy to także w przypadku każdego innego przestępstwa, które na mocy specjalnych dyspozycji ustawowych lub ratyfikowanych konwencji międzynarodowych podlega ustawom watykańskim (art. 4). Popełnienie przestępstw zostało zagrożone karą więzienia, aresztu, grzywny, zakazu obejmowania urzędu publicznego. Natomiast za popełnienie wykroczenia grozi areszt, kara pieniężna oraz zawieszenie prawa do wykonywania zawodu (art. 11).

Jednocześnie bliska zależność pomiędzy prawem kanonicznym a prawem watykańskim nie oznacza, że wzajemne jurysdykcje sądów kościelnych i watykańskich się wykluczają, np. w myśl zasady *ne bis in idem*. Oczywiście, szereg przestępstw kanonicznych stanowi także przestępstwa stypizowane w regulacjach Państwa Miasta Watykańskiego, czego przykładem są chociażby określone w ustawie n. VIII z 2013 roku przestępstwa przeciwko małoletnim, pokrywające się chociażby z *delicta graviora* z kan. 1395 § 2. Jednak tego rodzaju sytuacja nie wyklucza osądzenia sprawcy zarówno przez trybunał kościelny, jak i watykański. W istocie obydwie te postępowania mają inne cele oraz służą do zastosowania innego rodzaju sankcji, co z kolei wyklucza ich tożsamość⁵⁷⁹. W takich przypadkach sędzia kościelny – na mocy kan. 1343-1345 1348, 1349 KPK/83 – może jedynie przy wymiarze kary wziąć pod uwagę sankcje wymierzone przez watykański wymiar sprawiedliwości⁵⁸⁰.

⁵⁷⁹ G.P. Milano, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 118.

⁵⁸⁰ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 120; G. Dalla Torre, *Diritto penale vaticano...*, s. 26.

Już F. Cammeo zauważał – a tezy te pozostają aktualne – że połączenie w systemie prawnym Państwa Watykańskiego włoskich i kanonicznych regulacji prawno-karnych nie prowadzi do zatarcia różnic pomiędzy tymi porządkami prawnymi. Stąd, jeżeli dany czyn stanowi przestępstwo jedynie na forum kanonicznym, jest ścigany i karany wyłącznie na mocy prawa kanonicznego. Jednak w przypadku, gdy stanowi on przestępstwo zarówno na gruncie prawa obowiązującego w Państwie Miasta Watykańskiego (oczywiście przy uwzględnieniu recepcji), jak i na mocy prawa kanonicznego, podlega jurysdykcji watykańskiej⁵⁸¹. Jednak nie wyklucza to możliwość wprowadzenia rozwiązań specjalnych, czego przykładem jest chociażby motu proprio *Ai nostri tempi*.

Na mocy tego aktu papieża Franciszka trybunały watykańskie otrzymały właściwie w stosunku do wszystkich osób reprezentujących Stolicę Apostolską lub pracujących w jej organach uprawnienia typowego, państwowego wymiaru sprawiedliwości⁵⁸², co z kolei można uznać za kolejny przejaw „służebnej” roli Państwa Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej. W tym znaczeniu przejawia się on w sprawowaniu, w istocie niezależnego, wymiaru sprawiedliwości. Jednak warto podkreślić, że w przypadku, gdy „świeckie” organy władzy sądowniczej Państwa Watykańskiego wykonują swoją jurysdykcję w porządku kanonicznym – którego częścią jest *Stolica Apostolska* – czynią to ma nocy władzy delegowanej, a nie własnej⁵⁸³.

Jeżeli więc dany czyn stanowi przestępstwo jedynie w porządku kanonicznym, należy postępować zgodnie z normami prawa kanonicznego – zarówno w kwestiach materialnoprawnych, jak i procesowych. Analogicznie w przypadku, gdy dany czyn stanowi przestępstwo jedynie na forum prawa watykańskiego, jego ocena oraz sposób procedowania uzależniony jest jedynie od prawa Państwa Watykańskiego. Natomiast w sytuacji, gdy czyn stanowi zarówno przestępstwo kanoniczne, jak i „watykańskie” należy postępować według norm prawa watykańskiego, co jednak nie wyłącza możliwości osądzenia sprawcy także przez trybunał kościelny. Mówiąc inaczej, jurysdykcja sądu watykańskiego i trybunału kościelnego nie jest wzajemnie wykluczająca się⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 214.

⁵⁸² G.P. Milano, *Relazione del promotore di giustizia...*, s. 126.

⁵⁸³ J.I. Arrieta, *Legami inter-ordinamentali recenti tra Santa Sede e Stato della Città del Vaticano...*, s. 312.

⁵⁸⁴ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 157.

2.2. Problem moralnej poczytalności sprawcy

Zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1917 r. za przestępstwo mógł odpowiadać tylko ten, kto popełnił je w sposób poczytalny. Stosownie do kan. 2199 poczytalność przestępstwa zależała od winy umyślnej lub winy nieumyślnej. W związku z tym prawodawca kościelny uznał, że okoliczności, które zmniejszają lub znoszą winę umyślną czy nieumyślną tym samym zwiększają, zmniejszają lub znoszą poczytalność przestępstwa. W poprzednim Kodeksie winę umyślną zdefiniowano jako świadomą wolę przekroczenia ustawy, a wykluczał ją – ze strony rozumu – brak rozpoznania znaczenia czynu, ze strony woli zaś brak swobody w działaniu (kan. 2200 § 1 KPK/17). Ustawodawca kościelny – dopóki brak winy nie został udowodniony – domniemywał przy tym winę umyślną przy zewnętrznym przekroczeniu ustawy (kan. 2200 § 2 KPK/17). Natomiast wina niemyślna polegała na zawinionej nieznanym naruszonej ustawy, którą działający mógł i powinien znać albo na zaniechaniu należytej ostrożności w działaniu (kan. 2199).

Do okoliczności wpływających na poczytalność – w tym także zupełnie wyłączających odpowiedzialność karną – w poprzednim Kodeksie Prawa Kanonicznego zaliczono brak używania rozumu (kan. 2201 § 1), chorobę umysłową (kan. 2201 § 2), zakłócenie czynności psychicznych (kan. 2201 § 3), niezawinioną nieznaną ustawę (kan. 2202 § 1-2), zaniechanie należytej pilności (kan. 2203 § 1), przypadek (kan. 2203 § 2), wiek (kan. 2201 § 1 i kan. 2204), przymus fizyczny (kan. 2205 § 1), ciężką bojaźń bezwzględną lub względną, wyższą konieczność, wielką niedogodność (kan. 2205 § 2), obronę konieczną (kan. 2205 § 4), namiętność (kan. 2206), godność osoby i nadużycie władzy (kan. 2207), powrót do przestępstwa (kan. 2208 § 2). Warto pamiętać, że na gruncie Kodeksu z 1917 r. – co do zasady – na równi ze sprawcą przestępstwa odpowiadał za jego popełnienie jego współnik (kan. 2209)

Odnowa kościelnego prawa karnego po Soborze Watykańskim II w ramach prac nad nowym Kodeksem Prawa Kanonicznego przebiegała w myśl sześciu zasad. Należały do nich zachowania przez prawo karne wierności duchowi Soboru, nadania charakteru duszpasterskiego, ograniczenia do wymiaru zewnętrznego, redukcji kar do niezbędnego minimum, ujednolicenia terminologii i rezygnacji z definicji ustawowych (w tym z definicji przestępstwa, co na etapie prac nad Kodeksem budziło kontrowersje przede wszystkim w perspektywie zasady praworządności), a także zwiększenia roli prawa partykularnego⁵⁸⁵.

⁵⁸⁵ J. Syryjczyk, *Sankcje w Kościele...*, s. 20.

W obowiązującym Kodeksie Prawa Kanonicznego zagadnienia dotyczące podmiotu sankcji karnych zostały uregulowane w kan. 1321-1330. Trzeba pamiętać, że od 8 grudnia 2021 r. – po wejściu w życie Konstytucji Apostolskiej *Pascite Gregem Dei* – obowiązuje nowy tekst księgi VI KPK/83. Warto podkreślić, że na mocy tej Konstytucji prawodawca kościelny dokonał zmian w redakcji kan. 1321 KPK/83. W pierwotnej wersji kanon ten składał się trzech jednostek redakcyjnych. W myśl jego § 1 nikogo nie można było ukarać, jeżeli popełnione przez niego zewnętrzne naruszenie ustawy lub nakazu karnego nie było ciężko poczytalne na skutek winy umyślnej lub niemyślnej. Zgodnie zaś z kan. 1321 § 2 kara ustanowiona ustawą lub nakazem wiązała tego, kto rozmyślnie przekroczył ustawę lub nakaz. Natomiast, kto uczynił to wskutek zaniedbania należytej staranności nie podlegał karze, chyba, że co innego wynikało z ustawy lub nakazu. Ponadto ustawodawca domniemywał poczytalność sprawcy, gdy nastąpiło zewnętrzne przekroczenie ustawy (kan. 1321 § 3).

Aktualnie w kan. 1321 § 1 KPK/83 wprowadzono klasyczne domniemanie niewinności, stanowiąc, że każdego należy uznawać za niewinnego, dopóki coś przeciwnego nie zostanie udowodnione. Natomiast obecny § 2 omawianego kanonu stanowi dosłowny odpowiednik poprzedniego §1, obecny § 3 stanowi odpowiednik § 2 z pierwotnej redakcji, a domniemanie poczytalności sprawcy aktualnie wyraża § 4.

Zgodnie z kan. 1322 KPK/83 habitualnie pozbawionych używania rozumu – chociażby w chwili przekroczenia ustawy lub nakazu wydawali się zdrowi – uważa się za niezdolnych do popełnienia przestępstwa. Natomiast nie podlegają żadnej karze – stosownie do kan. 1322 KPK/83 – ci, którzy w chwili naruszenia ustawy lub zakazu nie ukończyli jeszcze szesnastego roku życia, bez własnego zawinienia nie wiedzieli, że naruszają ustawę lub nakaz. Karalność czynu została wyłączona przez prawodawcę kanonicznego również w przypadku nieuwagi i błąd oraz działania pod wpływem przemocy fizycznej lub wskutek przypadku, któremu sprawca nie mógł przewidzieć lub przewidzianemu zapobiec. W ten sam sposób obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego kwalifikuje działanie pod wpływem ciężkiej bojaźni (choćby była ona tylko względna), albo powodowane koniecznością lub wielką niedogodnością – jeżeli jednak czyn nie jest wewnętrznie zły ani nie obraca się na szkodę dusz. W myśl KPK/83 nie podle karze także ten, kto działał w obronie koniecznej, własnej lub kogoś innego, przeciwko niesprawiedliwemu napastnikowi, zachowując należyty umiar; był pozbawiony używania rozumu; sądził bez własnego zawinienia, że zachodzi jedna z okoliczności dotyczących ciężkiej bojaźni lub obrony koniecznej.

Podstawowe przepisy dotyczące odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa lub wykroczenia zostały w Kodeksie Zanaderllego w Tytule IV Księgi I, obejmującej art. 44-60 i

zatytułowanym „O moralnej poczytalności czynu i przypadkach, które ją wyłączają lub zmniejszają” (wł. *Della imputabilità, e delle cause che la escludono o la diminuiscono*). Samo pojęcie moralnej poczytalności czynu nie zostało zdefiniowane w przedmiotowym akcie. Natomiast w ówczesnej, włoskiej doktrynie prawa karnego podnoszono, że chodzi tu o zespół czynników decydujących o tym, że danej osobie można przypisać odpowiedzialność karną, wśród których decydujące znaczenie miała możliwość rozpoznania znaczenia czynu oraz swoboda w kierowaniu swoim działaniem⁵⁸⁶.

Zgodnie Kodeksem Zanaderllego nikt nie może powoływać się dla swojego usprawiedliwienia na nieznajomość prawa. Jednocześnie wyłączono karalność za przestępstwo, jeżeli sprawca czynu nie miał zamiaru jego popełnienia, chyba że ustawa nakłada na niego karę w inny sposób jako konsekwencję jego działania lub zaniechania. Inaczej kwestia karalności przedstawia się w sprawach o wykroczenia. Tu każdy odpowiada za swoje działanie lub zaniechanie, chociażby nie można było udowodnić, że miał zamiar popełnienia czynu sprzecznego z ustawą (art. 45). Istotnym jest, że w okresie, gdy w Państwie Watykańskim obowiązywała kara dożywotniego pozbawienia wolności w takich przypadkach wymierzano karę nie krótszą, niż dwadzieścia lat pozbawienia wolności. Jeżeli jednak prowokacja ma charakter ciężki, kara za dane przestępstwo jest zmniejszana między połowę a dwie trzecie jej ustawowego zagrożenia. Natomiast pozbawienie wolności jest zastępowane aresztem, a dożywotni zakaz pełnienia urzędów publicznych zakazem czasowym. Z historycznego punktu widzenia warto wspomnieć, że w takich okolicznościach karę dożywotniego pozbawienia wolności zredukowano do pozbawienia wolności od 10 do 20 lat (art. 51).

Kodeks karny obowiązujący w Państwie Watykańskim przewiduje – na mocy wspomnianego już art. 47 – także rozwiązania służące złagodzeniu kary w przypadku, gdy sprawca z powodu choroby znajdował się w takim stanie psychicznym, że jego zdolność do rozpoznania znaczenia czynu była zmniejszona (ale nie wyłączona). W takich okolicznościach – w okresie obowiązywania tej kary w watykańskim porządku prawnym – dożywotnie pozbawienie wolności zastępuje się karą pozbawienia wolności nie przekraczającą lat czternastu. Natomiast dożywotni zakaz pełnienia urzędów publicznych zamienia się na zakaz czasowy, a pozostałe kary zmniejsza się o połowę. W takich okolicznościach sąd może zarządzić zastosowanie – przez właściwe organy władzy – wobec oskarżonego specjalnych środków. Ponadto – stosownie do art. 59 – jeżeli w sprawie zachodzą okoliczności nie przewidziane w ustawie, ale usprawiedliwiające zmniejszenie kary również może zamienić

⁵⁸⁶ Zob. R. Babboni, E. Florian, U. Gavazzi, G. Giuriati, V. Olivieri, A. Pozzolini, P. Viazzi, A. Zerboglio, *Trattato di diritto penale. Seconda edizione. Vol. I, parte I. De reati e delle pene in generale*, Milano 1915, s. 268-270.

dożywotni zakaz pełnienia urzędów publicznych na zakaz czasowy oraz zmniejszyć pozostałe kary o nie więcej, niż trzy czwarte.

Kodeks Zanardellogo wyłącza możliwość ukarania sprawcy, który w momencie popełnienia czynu – ze względu na swój stan zdrowia – nie miał zdolności do rozpoznania znaczenia swojego czynu. Jeżeli zaś miała ona z tego powodu charakter ograniczony, stosuje się – wynikające z art. 47 – zasady zmniejszania wysokości kary (art. 57-58).

Pomiędzy przesłankami odpowiedzialności karnej z kan. 2195 § 1, z kan. 2200 § 1 KPK/17 oraz kan. 1321 § 1 KPK/83, a art. 45 Kodeksu karnego – co zauważono chociażby w wyroku Trybunału Państwa Miasta Watykańskiego z 5 lipca 2017 r., N. 56/16⁵⁸⁷ – zachodzi zbieżność. W wyroku tym – odwołując się zarówno do doktryny kanonicznej, jak i włoskiej, wypracowanej na gruncie Kodeksu Zanardellogo – uznano, że moralna poczytalność czynu (wł. *imputabilità morale*) zachodzi wtedy, gdy sprawca czynu zabronionego przez prawo był w pełni świadomy znaczenia swojego czynu i dobrowolnie dążył do jego realizacji.

Przedstawiona powyżej teza została rozbudowana w wyroku Trybunału Państwa Miasta Watykańskiego z dnia 22 października 2012 r., N. 8/12⁵⁸⁸ oraz z dnia 6 października 2012 r., N. 8/12⁵⁸⁹. W wyrokach tych – dotyczących sprawy *Vatileaks* – Trybunał uznał, że *imputabilità* obejmuje zarówno zdolność do rozeznania znaczenia czynu, jak i możliwość świadomego wyboru pomiędzy różnymi, możliwymi działaniami. Stąd koncepcja ta – wynikająca z art. 45 i 46 Kodeksu Zanardellogo – jest zbieżna z kan. 1321 KPK/83. Trybunał w swojej wykładni przeprowadzonej w tej sprawie najpierw odwołał się do doktryny prawa włoskiego, a następnie skonfrontował ją z poglądami kanonistów. Co istotne – w przedmiotowym wyroku podniesiono także, że aktualnie obowiązujący we Włoszech Kodeks karny nie ma zastosowania w Państwie Watykańskim. Jednocześnie Trybunał zauważył – biorąc pod uwagę art. 47 Kodeksu karnego i kan. 1326 n. 6 KPK/83 – że stan umysłu sprawcy wpływa na możliwość przypisania mu odpowiedzialności karnej. Oczywiście o ile stan ten, poważnie wpływał na możliwość przypisania oskarżonemu odpowiedzialności karnej.

⁵⁸⁷ Tribunale, sentenza 5 luglio 2017, proc. penale Prot. N. 56/16 Reg. Gen. Pen.; G. Dalla Torre (Presidente), P.A. Bonnet (estensore), V. Marano, ADV 1(2018), s. 181-182.

⁵⁸⁸ Tribunale, sentenza 22 ottobre 2012, proc. penale N. 8/12, Giuseppe Dalla Torre (Presidente estensore), Paolo Papanti-Pelletier (Giudice), Venerando Marano (Giudice), Raffaele Ottaviani (Cancelliere supplente), DE 1-2(2012), s. 173-176, 182-183.

⁵⁸⁹ Sentenza del Tribunale Vaticano 6 ottobre 2012 – procedimento penale, Giuseppe Dalla Torre (presidente estensore), Paolo Papanti-Pelletier (giudice), Venerando Marano (giudice), Raffaele Ottaviani (cancelliere supplente), Prot. N. 8/12 Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 196-197; por. Tribunale dello Stato della Città del Vaticano, sentenza 13 agosto 2012, giudice istruttore Bonnet, imputato P.G., procedimento prot. N. 8/12, DE 1-2(2012), s. 185-208.

Interesujące uwagi w tym obszarze poczynił Promotor Sprawiedliwości w swojej rekwizycji z 4 sierpnia 2012 r., N. 8/12⁵⁹⁰ – uznając, że w watykańskim porządku prawnym problem moralnej poczytalności czynu musi być rozpatrywany na dwóch płaszczyznach: empirycznej, związanej z ewentualnym występowaniem u oskarżonego zaburzeń psychicznych oraz drugiej, związanej z prawną koncepcją świadomości i wolności dokonywania czynu. Jednocześnie promotor sprawiedliwości zaznaczył, że zaburzenia psychiczne lub zwykłe namiętności, nawet jeżeli wpływają w jakiś sposób na wolność popełnienia czynu, nie wykluczają możliwości przypisania sprawcy odpowiedzialności karnej – o ile nie mają charakteru chorobowego. W dalszej części swojej rekwizycji rzecznik sprawiedliwości stanął na stanowisku, że przyjęcie takiej optyki zgodne jest z „wielkimi przykładami legislacji karnej XX wieku”, za jakie uznał niemiecki Kodeks karny ze swoim § 51 oraz art. 81 obowiązującego włoskiego Kodeksu karnego. Warto zasygnalizować, że jest to przykład pomocniczego odwoływania się do obowiązującego we Włoszech Kodeksu karnego, który – jak wiadomo – nie ma bezpośredniego zastosowania w Państwie Watykańskim.

Powołując się na art. 1 ustawy o źródłach prawa, promotor sprawiedliwości przeszedł następnie do rozważań dotyczących zasad odpowiedzialności karnej w prawie kanonicznym, wychodząc w tym względzie z kan. 1322 KPK/83 i zważając, że kanon ten wynika z tradycji kanonicznej. Na poparcie swojej tezy promotor sprawiedliwości przywołał koncepcję wolnej woli według Tomasza z Akwinu, zgodnie z którą podstawą odpowiedzialności za czyn jest posiadanie zdolności „chcienia” i „wyboru”. W związku z tym promotor sprawiedliwości – odnosząc się włoskiej doktryny – stwierdził, że watykański porządek prawny recypował klasyczną teorię odpowiedzialności karnej, której fundamentem jest wolność woli. Stąd człowiek może zostać ukarany tylko wówczas, gdy w momencie popełnienia czynu miał wolność wyboru i świadomie wybrał zło, mając możliwość wyboru dobra. Jednocześnie ta wolność wyboru nie zachodzi u osób, które nie są wystarczająco rozwinięte intelektualnie lub cierpią na poważne anomalie psychiczne. Dlatego podstawą odpowiedzialności karnej jest moralna ocena czynu, a więc ocena świadomości i wolności jego popełnienia. Jednak, gdy wolność ta nie jest wyłączona, ale znacznie ograniczona – ze względu na słusność – kara musi zostać zmniejszona (art. 47 Kodeksu karnego).

⁵⁹⁰ Requisitoria del Promotore di Giustizia 4 agosto 2012 – procedimento penale, Nicola Pocardì (promote di giustizia), Prot. N 8/12 Reg. Gen. Pen, w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 158-159.

2.3. Znaczenie przyznania się oskarżonego

Ciekawym problemem w judykaturze sądów watykańskich jest kwestia przyznania się oskarżonego w procesie karnym do zarzucanych mu czynów. W wyroku z dnia 13 sierpnia 2012 r., N. 8/12⁵⁹¹ Trybunał – stanowiąc na stanowisku, że stanowi ono uprawnienie oskarżonego wynikające z prawa Bożego – ocenił walor dowodowy przyznania się przez oskarżonego. W orzeczeniu zauważano, że zgodnie z obowiązującym w Państwie Watykańskim Kodeksem postępowania karnego przyznanie się oskarżonego do zarzucanego mu czynu samo przez się nie zamyka postępowania dowodowego, ale może zostać uznane za pomoc w zbieraniu dowodów. Jednocześnie podniesiono – odnosząc się do doktryny kanonicznej – że taką samą optykę przyjmuje Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. w kan. 1536 § 2 (stosowanym w sprawach karnych na mocy kan. 1728 § 1). Zgodnie z tym kanonem w sprawach dotyczących dobra publicznego przyznanie sądowe i oświadczenia stron, niestanowiące przyznania się, mogą mieć moc dowodową. Powinien ocenić ją sędzia, uwzględniając pozostałe okoliczności sprawy, ale nie można im przyznać mocy pełnego dowodu, chyba że pojawiłyby się inne elementy, które by je w pełni wzmocniły.

W przedmiotowym wyroku Trybunał – w odniesieniu się do poglądów włoskich procesualistów oraz tradycji kanonicznej – określił także cechy, jakie musi spełniać przyznanie się przez oskarżonego. Trybunał stwierdził, że musi być ono „pewne, wyraźne i spontaniczne”. Tezę tę uzasadniono powołując się m.in. na głosę z Dekretu Gracjana (C. 2, q. 1, c. 1, glossa „Confessum”). W nowszym orzecznictwie zauważono⁵⁹², że przyznanie się oskarżonego – który w ramach procesu karnego nie ma obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść, a tym samym mówienia prawdy – zawsze musi zostać ocenione w perspektywie innych dowodów zebranych w sprawie. Stąd zarzuty wobec oskarżonego muszą zostać potwierdzone na podstawie wielu jednoznacznych i całkowicie zgodnych elementów, poza zeznaniami samego oskarżonego.

Zgodnie z kan. 1535 KPK/83 przyznanie sądowe to pisemne lub ustne stwierdzenie jakiegoś faktu wobec właściwego sędziego, dotyczące samego przedmiotu sprawy, dokonane samorzutnie lub w odpowiedzi na pytanie sędziego przez którąś ze stron przeciwko samej sobie. W przypadku, gdy chodzi o sprawę prywatną i nie wchodzi w grę dobro publiczne, przyznanie

⁵⁹¹ Tribunale dello Stato della Città del Vaticano, sentenza 13 agosto 2012, giudice istruttore Bonnet, imputato P.G., procedimento prot. N. 8/12, DE 1-2(2012), s. 196; por. requisitoria del Promotore di Giustizia 4 agosto 2012 – procedimento penale, Nicola Pocardi (promote di giustizia), Prot. N 8/12 Reg. Gen. Pen, w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 163-164.

⁵⁹² Tribunale, sentenza 1 ottobre 2018, proc. penale Prot. N. 13/18 Reg. Gen. Pen.; G. Dalla Torre (presidente), V. Marano (giudice), C. Bonzano (estensore), ADV 1(2019), s. 176.

sądowe jednej strony zwalnia pozostałe strony od obowiązku dowodzenia (kan. 1536 § 1). Ponadto, zgodnie z kan. 1537, przytoczone w procesie pozasądowe przyznanie się muszą zostać ocenione przez sędziego, który podejmuje decyzję, co do tego, jakie znaczenie można mu nadać. Dodatkowo zawsze przyznanie się lub jakiegokolwiek inne oświadczenie strony pozbawione jest wszelkiej mocy, gdy stwierdzi się, że zostało złożone na skutek faktycznego błędu albo wymuszone przemocą lub ciężką bojaźnią (kan. 1538).

Podobne rozwiązania zawierał Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku. W jego kan. 1750 zdefiniowano sądowe przyznanie się, stanowiąc, że jest to oświadczenie co do jakiegoś faktu, które jedna ze stron złożyła w sądzie, samorzutnie lub na zapytanie sędziego, na piśmie lub ustnie, przeciwko sobie a na korzyść strony przeciwnej. Również w poprzednim Kodeksie w prywatnych sprawach cywilnych przyznanie się zwalniało drugą stronę od obowiązku dowodzenia (kan. 1751). W sprawach dotyczących dobra publicznego fakty, na które powoływała się jedna ze stron, a który przyznała druga strona mogły być uznane za udowodnione, chyba że prawo lub sędzia wymagali dowodu (kan. 1747 n. 3). Ustawodawca kościelny odmówił skuteczności przyznaniu sądowemu, co do którego zostało wymuszone, złożone bez rozważenia, polegającego na faktycznej pomyłce lub nieodmawiającego wymogom prawa (kan. 1752).

Tym samym w kanonicznych sprawach karnych przyznanie się oskarżonego nie ma charakteru zamykającego konieczność dalszego dowodzenia, nie przesądzają więc o wyniku procesu. Skuteczność tego dowodu zawsze ocenia sędzia, który ma obowiązek wziąć pod uwagę całokształt okoliczności sprawy⁵⁹³. Tym bardziej więc niedopuszczalne jest wywieranie na oskarżonego jakiegokolwiek presji mającej skłonić go do przyznania się do przestępstwa. Gdyby do tego doszło przyznanie się uznaje się za niebyłe⁵⁹⁴. Zasady te znajdują zastosowanie także na gruncie watykańskiego porządku prawnego.

2.4. Zasady wymiaru kary

Tak, jak już zasygnalizowano, zgodnie z art. 21 ust. 3 obowiązującej ustawy zasadniczej Państwa Miasta Watykańskiego, w sprawach karnych sędzia ma obowiązek wymierzyć karę w celu resocjalizacji sprawcy oraz przywrócenia naruszonego porządku prawnego. Ze względu

⁵⁹³ S. Łupiński, *Oświadczenia oskarżonego jako źródło dowodu*, „Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyń-Łomża” 17(1999), s. 211.

⁵⁹⁴ A.G. Miziński, *Ochrona praw oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karnosądowym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1(2007), s. 157.

jednak na znaczenie prawa kanonicznego w watykańskim porządku prawnym, nie są to jedynie zasady wymiaru kary, którymi powinien kierować się sędzia w Państwie Watykańskim.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. przewiduje także okoliczności, których zaistnienie uprawnia sędziego do złagodzenia lub zaostrzenia kary. W kan. 1324 § 1 KPK/83 prawodawca kościelny zdefiniował łącznie siedem okoliczności, w których sprawca naruszenia norm prawych nie jest wolny od kary, lecz kara ustanowiona ustawą lub nakazem powinna zostać złagodzona lub zastąpiona pokutą. Przede wszystkim ustawodawca kanoniczny stosuje złagodzenie kary w stosunku do sprawcy, który jedynie w ograniczonym zakresie używał rozumu. Rozwiązanie to stosuje się także do tego, kto był pozbawiony używania rozumu wskutek zawinionej nietrzeźwości albo innego podobnego zaburzenia umysłowego. W takim samym sposób ocenia się czyn popełniony na skutek silnego wzburzenia emocjonalnego, które jednak nie przeważało i nie przeszkodziło całkowicie refleksji umysłowej i przyzwoleniu (o ile jednak samo wzburzenie nie zostało dobrowolnie wywołane lub nie było podtrzymywane).

Stosownie do obowiązującego łacińskiego Kodeksu Prawa Kanonicznego łagodniejszą karę wymierza się sprawcom, którzy działali pod wpływem ciężkiej bojaźni – nawet, gdyby była ona tylko względna – albo powodowani koniecznością lub wielką niedogodnością (jeżeli przestępstwo jest wewnętrznie złe lub obraca się na szkodę dusz). Złagodzenie kary ustawodawca kanoniczny nakazuje zastosować także wobec tych, którzy działali w obronie koniecznej (własnej lub kogoś innego) bądź podjęli działania przeciwko niesprawiedliwemu napastnikowi, ale nie zachowali należytego umiaru. Rozwiązanie to stosuje się także wobec sprawców, którzy dokonali czynu przeciwko poważnie i niesłusznie prowokującemu oraz tych, którzy z własnej winy pozostawali w błędnym przekonaniu, że zachodzi jedna z okoliczności, o których mowa w kan. 1323, n. 4 lub 5.

Instytucja złagodzenia kary znajduje zastosowanie przez również do sprawcy, który bez własnego zawinienia nie wiedział, że do ustawy lub nakazu została dołączona kara oraz do działającego bez pełnej poczytalności, o ile nadal była ona ciężka. Złagodzenie kary należy ponadto zastosować wobec małoletniego, który ukończył szesnasty rok życia. Trzeba pamiętać, że katalog przesłanek uprawniających sędziego do złagodzenia kary nie ma charakteru zamkniętego – jeżeli zaistnieje jakaś inna okoliczność zmniejszająca ciężkość przestępstwa sędzia również ma prawo złagodzić karę lub zastąpić ją pokutą (kan. 1324 § 2).

Natomiast sędzia może ukarać surowej, niż przewiduje to ustawa lub nakaz tego, kto po skazaniu lub deklarowaniu kary nadal popełnia przestępstwa, tak iż na podstawie towarzyszących okoliczności można roztropnie wnioskować o jego uporze w złej woli; tego, kto został obdarzony jakąś godnością lub dla popełnienia przestępstwa nadużył władzy albo

urzędu; tego, kto w przypadku kary ustanowionej za przestępstwo nieumyślne, przewidział skutek, a mimo to nie podjął takich środków ostrożności dla jego uniknięcia, które by podjął każdy rozsądny człowiek; tego, kto popełnił przestępstwo w stanie nietrzeźwości albo innego zaburzenia umysłowego, które zostały wywołane celowo dla popełnienia przestępstwa lub dla jego usprawiedliwienia, albo w stanie wzburzenia emocjonalnego umyślnie wzbudzonego lub podtrzymywanego. Ostatnia z tych przesłanek została dodana na mocy Konstytucji *Pascite gregem Dei*.

Kodeks karny obowiązujący w Państwie Watykańskim – na mocy art. 47 – przewiduje także rozwiązania służące złagodzeniu kary w przypadku, gdy sprawca z powodu choroby znajdował się w takim stanie psychicznym, że jego zdolność do rozpoznania znaczenia czynu była zmniejszona, ale nie wyłączona. W takich okolicznościach – w okresie obowiązywania tej kary w watykańskim porządku prawnym – dożywotnie pozbawienie wolności zastępowało się karą pozbawienia wolności nie przekraczającą lat czternastu. Natomiast dożywotni zakaz pełnienia urzędów publicznych zamienia się na zakaz czasowy, a pozostałe kary zmniejsza się o połowę. W takich okolicznościach sąd może zarządzić zastosowanie – przez właściwe organy władzy – wobec oskarżonego specjalnych środków. Ponadto – stosownie do art. 59 – jeżeli w sprawie zachodzą okoliczności nie przewidziane w ustawie, ale usprawiedliwiające zmniejszenie kary również może zamienić dożywotni zakaz pełnienia urzędów publicznych na zakaz czasowy oraz zmniejszyć pozostałe kary o nie więcej, niż trzy czwarte.

Wskazane tu regulacje prawne mają charakter komplementarny, co oznacza, że w Państwie Miasta Watykańskiego powinny być stosowane łącznie. Oznacza to, że do złagodzenia bądź zaostrenia wymiaru kary może dojść na podstawie przepisów kanonicznych bądź Kodeksu Zanardello. Nie jest także wykluczona sytuacja, w której decyzje sądu znajdzie uzasadnienie równocześnie na podstawie jednego i drugiego systemu prawa karnego.

Warto zasygnalizować, że w Państwie Watykańskim nie istnieje własny system penitencjarny, stąd wyroki karne są wykonywane we Włoszech⁵⁹⁵. Natomiast w orzecznictwie sądów watykańskich – wręcz tradycyjnie⁵⁹⁶ – rzadko stosuje się najcięższe kary, jak bezwzględne pozbawienie wolności, przy jednoczesnym preferowaniu takich sankcji, jak pozbawienie wolności w „zawieszeniu”, czy grzywna. Wynika to przede wszystkim z faktu

⁵⁹⁵ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 54.

⁵⁹⁶ Już F. Cammeo zauważał, że cechą charakterystyczną watykańskiego systemu prawa jest „duch łagodności”, zob. F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 231.

kierowania się przez sprawujących wymiar sprawiedliwości społeczną nauką Kościoła odnośnie stosowania kar kryminalnych⁵⁹⁷.

3. Zastosowanie prawa kanonicznego w sprawach z zakresu prawa pracy

Prawo kanoniczne w Państwie Miasta Watykańskiego jest stosowane także w sprawach z zakresu prawa pracy. Analiza przejawów tegoż stosowania możliwa jest dzięki publikacji – na oficjalnej stronie internetowej – przez Urząd Pracy Stolicy Apostolskiej orzecznictwa Kolegium arbitrów oraz Sądu Apelacyjnego. Warto przy tym pamiętać, że Kolegium arbitrów proceduje na podstawie statutu ULSA oraz watykańskiego Kodeksu postępowania cywilnego⁵⁹⁸, stosując watykańskie normy prawa pracy oparte na „nauce społecznej Kościoła oraz włoskim i europejskim kontekście społeczno-prawnym”⁵⁹⁹.

Należy podkreślić, że jurysdykcja Urzędu Pracy nie rozciąga się na podmioty – w tym na kanoniczne osoby prawne – które co prawda współpracują z dykasteriami Kurii Rzymskiej, ale mają wobec nich charakter autonomiczny⁶⁰⁰. Teza ta została rozwinięta przez Sąd Apelacyjny, który stwierdził, że nawet bezpośrednie zarządzanie przez dykasterię Kurii Rzymskiej danym podmiotem nie prowadzi do jego włączenia w strukturę tejże dykasterii. Wynika to z faktu, że w ramach porządku kanonicznego podmiot zarządzany zachowuje swoją indywidualność jako osoba prawna, posiadająca odrębną reprezentację oraz własną zdolność prawną i procesową, zarówno czynną, jak i bierną⁶⁰¹.

W judykaturze Kolegium zauważano, że przestrzeganie reguł proceduralnych – nawet, jeżeli zostały one jednoznacznie ustanowione przez prawodawcę – nigdy nie może stać w sprzeczności z wymaganiami sprawiedliwości i słuszności. Tego rodzaju przepisy należy

⁵⁹⁷ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 150.

⁵⁹⁸ Bollettino N. 1, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Istanza n. 900005 - Afeltra Pres. ed Est., https://www.ulsava.it/publicazioni/dottrina_e_giurisprudenza/massimario/massimario-del-collegio-di-conciliazione-e-arbitrato.html (dostęp: 20.09.2021), dalej: *ulsava.it.*; Bollettino N. 1, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Istanza n. 900006 - Afeltra Pres. - Persiani Est., *ulsava.it.* (dostęp: 20.09.2021).

⁵⁹⁹ Bollettino N. 15, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 82/2006 — 24 gennaio 2007 — 17 marzo 2007, Serrano Ruiz Pres. Prosperetti Rel., *ulsava.it.* (dostęp: 22.09.2021).

⁶⁰⁰ Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 4/93 - Afeltra Pres. ed Est., *ulsava.it.* (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 6/93 - Afeltra Pres. ed Est., *ulsava.it.* (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 7/93 - Afeltra Pres. ed Est., *ulsava.it.* (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 10, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 2/2001 - Persiani Pres., Carucci Est., *ulsava.it.* (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰¹ Bollettino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 40A/1994 - 15 febbraio - 17 marzo 1995, S.E. Pompedda Pres. ed Est., *ulsava.it.* (dostęp: 22.09.2021); por. Bollettino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 41/1995 - 6 aprile - 6 giugno 1995, S.E. Pompedda Pres., Bruno Rel., *ulsava.it.* (dostęp: 22.09.2021)

postrzegać jako niezbędną gwarancję prawidłowego przeprowadzenia postępowania oraz granicę uprawnień Kolegium i stron. Stąd są one instrumentem do osiągnięcia sprawiedliwego rozstrzygnięcia. Jednak kategoria słuszności może być brana pod uwagę przy wykładni niejednoznacznego przepisu procedury, ale nie może prowadzić niezastosowania przepisu⁶⁰². Zawsze nadrzędnym celem postępowania jest zapewnienie jego sprawiedliwego przebiegu⁶⁰³. Tym samym w przypadku, gdy akty składające się na źródła prawa regulują daną materię w sposób wyczerpujący niedopuszczalne jest odwoływanie się do innych źródeł prawa, czy tym bardziej do wykładni przez analogię⁶⁰⁴.

Jasne jest przy tym, że Kolegium Pojedyncze i Arbitrażowe nie jest powołane do wydawania ustaw, ale do ich interpretacji⁶⁰⁵. Ponadto nigdy nie może ono wyręczać stron w dochodzeniu swoich praw⁶⁰⁶. Przykładowo skarga – stosownie do art. 10 statutu ULSA – musi zawierać wskazanie przedmiotu skargi; stanu faktycznego oraz podstawy prawnej⁶⁰⁷, aczkolwiek elementy te mogą wynikać z treści skargi w sposób dorozumiany i pośredni⁶⁰⁸.

Kolegium odwołało się do norm kanonicznych – a dokładniej do kan. 57 § 1 i 2 KPK/83 – oceniając prawne skutki milczenia organu administracji. Zgodnie ze wskazanymi kanonami, jeżeli milczenie organu trwa dłużej, niż trzy miesiące należy domniemywać wydanie odpowiedzi negatywnej. Przy czym domniemanie to nie zwalnia organu od obowiązku wydania dekretu, ani (zgodnie z kan. 128) od obowiązku naprawienia wyrządzonej szkody (kan. 57 § 3)⁶⁰⁹. Tym samym takie milczenie organu wobec wniosku pracownika uprawnia go do wystąpienia na drogę sądową⁶¹⁰.

⁶⁰² Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 6/91 - Afeltra Pres. - Persiani Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰³ Bollettino N. 11, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 2/2002 - Persiani Pres., Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁴ Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 12/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁵ Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 12/92 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁶ Por. Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 26/91 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁷ Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 3/92 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁸ Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 4/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 11, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 4/2002 - Persiani Pres., Sandulli Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 14, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 1/2006 - Persiani Pres., Carucci Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶⁰⁹ Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 10/91 - Afeltra Pres. - Corbellini Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶¹⁰ Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 27/91 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 8/92 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 7,

Dla Kolegium normatywne znaczenie ma także Magisterium Kościoła. Powołując się na allokucję Jana Pawła II do Roty Rzymskiej z 27 stycznia 1997 r. Kolegium Arbitrów uznało, że do nauczania Kościoła należy odwołać się zawsze wówczas, gdy zaskarżona decyzja nie daje się podporządkować pod konkretny przepis prawny. Stąd stosowanie Magisterium z jednej strony pozwala na uzupełnienie i prawidłowe stosowanie prawa, z drugiej zaś przeciwdziała jego nieprawidłowemu rozumieniu⁶¹¹. W orzecznictwie Sądu Apelacyjnego zauważa się, że magisterium papieskie w sprawach społecznych – choć nie ma charakteru wiążącej normy prawnej – stanowi „instrument interpretacji i uzupełnienia ustaw niepełnych lub o wątpliwym znaczeniu”⁶¹². To zaś oznacza konieczność oceny – zwłaszcza w świetle społecznego nauczania Kościoła – etycznych aspektów danej sprawy oraz wykładni mającego zastosowanie w niej prawa w duchu słuszności kanonicznej⁶¹³. Kluczowe znaczenie mają tu zwłaszcza takie zagadnienia, jak godność osoby, prawo pracownika do godziwego wynagrodzenia, adekwatnego do rzeczywiście wykonywanej pracy oraz obowiązek pracodawcy zapewnienia zatrudnionym opieki i zabezpieczenia społecznego⁶¹⁴.

Z drugiej jednak strony – co podkreślił watykański Sąd Apelacyjny – niedopuszczalne jest rozstrzyganie spraw na podstawie prawa naturalnego w przypadkach, gdy istnieją mające do nich zastosowanie normy prawa pozytywnego. W przypadku zaś niezgodności pomiędzy nimi nie należy pomijać stosowania regulacji prawno-pozytywnych, ale można je – w drodze wykładni – odpowiednio zmodyfikować, np. w myśl zasad sprawiedliwości⁶¹⁵. Tym samym nauczanie papieskie oraz zasady prawa naturalnego stanowią przede wszystkim dyrektywy dla ustawodawcy. Nie mogą zostać uznane w watykańskim porządku prawnym za „alternatywne źródło prawa” dla prawa pozytywnego, a zwłaszcza w przypadku norm proceduralnych stanowią one podstawowe kryterium wykładni⁶¹⁶.

Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 55/1996 - 14 luglio 1998 - 30 ottobre 1998, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

⁶¹¹ Bollettino N. 7, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 2/98 - Afeltra Pres. - Corbellini Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021); Bollettino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 45/1995 - 3 ottobre 1995 - 26 febbraio 1996, S.E. Pompedda Pres., Prosperetti Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

⁶¹² Bollettino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 46/1995 - 4 dicembre 1995 - 19 aprile 1996, S.E. Pompedda Pres., Bruno Est., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

⁶¹³ Bollettino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 40A/1994 - 15 febbraio - 17 marzo 1995, S.E. Pompedda Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

⁶¹⁴ Bollettino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 42/1995 - 23 maggio - 5 luglio 1995, S.E. Pompedda Pres. ed Est., ulsa.va.it. (22.09.2021).

⁶¹⁵ Zob. Bollettino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 44/1995 - 3 ottobre - 31 ottobre 1995, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

⁶¹⁶ Bollettino N. 8, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 61/1997 — 22 luglio 1998 — 8 aprile 1999, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021); por. Bollettino N. 8, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 62/1998 — 14 dicembre 1998 — 9 luglio 1999, S.E. Pompedda Pres., Bruno Rel, ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

W orzecznictwie Kolegium rozpatrywano także zależność pomiędzy *restitutio in integrum* z kan. 1645 KPK/83 oraz zaskarżeniem z art. 414 watykańskiego Kodeksu procedury cywilnej. Przyjęto, że co prawda wspólnym celem każdego z tych środków jest ochrona przed niesprawiedliwym rozstrzygnięciem, to jednak zakres ich zastosowania jest różny oraz wzajemnie wykluczający się. W przypadku naruszeń o charakterze materialnoprawnym należy skorzystać z *restitutio in integrum*, natomiast błędy jedynie formalne powinny być zaskarżane na podstawie art. 414 Kodeksu procedury cywilnej. Jednocześnie skorzystanie z jednego z tych środków wyklucza możliwość sięgnięcia po drugi z nich⁶¹⁷, a określone przez prawo okoliczności, w których niedopuszczalne jest skorzystanie ze środka odwoławczego, muszą być wykładane ściśle, co wyklucza możliwość rozszerzenia ich katalogu w drodze wykładni⁶¹⁸.

Podsumowanie

W wykładni prawa kanonicznego podstawowe znaczenie ma interpretacja językowa tekstu prawnego, przy uwzględnieniu konieczności ścisłej wykładni ustaw karnych oraz ustanawiających wyjątki od ogólnych reguł. Jednocześnie prawidłowe ustalenie znaczenia normy kanonicznej nie jest możliwe bez uwzględnienia nauczania Kościoła – zwłaszcza mającego znaczenie dla rozstrzygnięcia danej sprawy. W realiach jurysprudencji sądów watykańskich będzie tu chodzić zwłaszcza o doktrynę Kościoła odnoszącą się do moralnej odpowiedzialności człowieka oraz o katolickie nauczanie społeczne, dotyczące chociażby praw pracowniczych.

Zgodnie z nakazem ustawodawcy kanonicznego stosowania ustaw z uwzględnieniem słuszności kanonicznej, sądy watykańskie mają obowiązek dążenia do urzeczywistnienia materialnej sprawiedliwości, co – w razie konieczności – oznacza dopuszczalność odejścia od ściśle formalnego rozumienia przepisów. Zresztą prymat sprawiedliwości nad formalizmem prawnym był wielokrotnie podkreślany w zwyczajnym nauczaniu papieskim i jest silnie zakorzeniony w tradycji kanonicznej.

Analiza orzecznictwa sądów watykańskich dowodzi, iż rzeczywiście stosują one przede wszystkim metody wykładni właściwe dla prawa kanonicznego, a odwołanie do prawodawstwa Kościoła miało znaczenie przy rozstrzygnięciu każdej z analizowanych spraw. Jednak nie oznacza to, iż sądy watykańskie nie sięgają do dorobku „świeckiej” jurysprudencji – zwłaszcza

⁶¹⁷ Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 1/93 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

⁶¹⁸ Zob. Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. n. 9/94 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

tam, gdzie stosują prawo włoskie. Wówczas standardem jest zestawianie ze sobą – a w razie konieczności także uzgadnianie – wyników wykładni kanonicznej oraz „włoskiej”.

Rozdział 6. Ustrój Państwa Watykańskiego – między forum „świeckim” a kanonicznym

Biskup Rzymu zawsze może osobiście wykonywać swoją suwerenną władzę nad Państwem Miasta Watykańskiego, jednak w praktyce najczęściej czynią to w jego imieniu powołane do tego organy. Relacja pomiędzy charakterem władzy Biskupa Rzymu a organami władzy Państwa Watykańskiego jest ważna dla zrozumienia natury tego Państwa. Również w tym obszarze prawo kanoniczne ma istotne znaczenie. Jego wyjaśnieniu posłużą analizy dotyczące charakteru władzy organów Państwa Watykańskiego oraz ich ustroju.

1. Charakter władzy organów Państwa Miasta Watykańskiego

1.1. Koncepcja urzędu i władzy w prawie kanonicznym

Podział funkcji pomiędzy organami, które w imieniu Biskupa Rzymu wypełniają jego pełną władzę w Państwie Miasta Watykańskiego otwiera pytanie o kwestie charakteru władzy tych organów oraz ich zależności od papieża. Biorąc pod uwagę specyfikę watykańskiego porządku prawnego pytanie to należy zadać w perspektywie kanonicznej koncepcji władzy oraz urzędu. Regulacje odnoszące się do wykonywania władzy w Kościele – w tym oczywiście do koncepcji samego urzędu – prawodawca kościelny zawarł zarówno w nieobowiązującym Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r., jak i aktualnym z 1983 r. Należy przy tym pamiętać, że pomiędzy unormowaniami obydwu Kodeksów w omawianym tu zakresie zachodzą poważne różnice, wynikające z ewolucji samej koncepcji urzędu oraz sprawowania władzy w Kościele.

W Kodeksie z 1917 r. definicję urzędu kościelnego zawarto w kan. 145 § 1. W kanonie tym wprowadzono szerokie i wąskie rozumie terminu „urząd kościelny”. W sensie szerokim przez urząd kościelny (łac. *officium ecclesiasticum*) prawodawca rozumiał każde zadanie (łac. *munus*) prawnie wykonywane w celu duchowym. Natomiast za urząd w sensie ścisłym uznano zajęcie ustanowione na stałe mocą postanowienia Bożego lub kościelnego, dające przynajmniej w pewnej mierze udział we władzy święceń lub jurysdykcji, nadawane według przepisów świętych kanonów. W każdym razie wykonywanie urzędu związane było z posiadaniem ściśle określonych uprawnień o charakterze władcym⁶¹⁹.

⁶¹⁹ Zob. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 282-283.

W obowiązującym Kodeksie Prawa Kanonicznego prawodawca odszedł od definiowania urzędu kościelnego z podziałem na jego szerokie i ścisłe znaczenie. Zgodnie z kan. 145 § 1 urząd kościelny jest zadaniem ustanowionym na stałe, z postanowienia czy to Bożego, czy kościelnego, dla realizacji celu duchowego. Obowiązki i prawa właściwe każdemu urzędowi kościelnemu są określane albo samym prawem, którym urząd ustanowiono, albo dekretem właściwej władzy, którym urząd jest jednocześnie ustanowiony i nadany (kan. 145 § 2)⁶²⁰.

Warto zauważyć, że oba Kodeksy Prawa Kanonicznego posługują się w omawianym tu zakresie właściwie identyczną terminologią, stosując pojęcie *officium ecclesiasticum* na określenie urzędu kościelnego oraz *munus* dla wyrażenia jego zasadniczej natury. Jednak każde z tych łacińskich określeń jest wieloznaczne. Jak wskazują J. Krukowski oraz R. Sobański, odnosząc się do ich użycia w dokumentach kościelnych, *officium* może oznaczać „funkcję”, „urząd”, „obowiązek” (najczęściej), obok „powinność”, „czynność” i „stanowisko”.

Wspólna dla obydwu Kodeksów łacińskich jest sama konstrukcja prawna urzędu. Urząd stanowi jakiegokolwiek, ustanowione – zarządzeniem Bożym lub kościelnym – na sposób stały, zadanie służące realizacji celu duchowego, a więc związanego z misją Kościoła⁶²¹. Wspólne dla obydwu Kodeksów jest rozróżnienie pomiędzy władzą rządu zwyczajną, a więc łączącą się z jakimś urzędem na mocy samego prawa oraz delegowaną, czyli udzieloną osobie nie poprzez urząd (kan. 197 § 1 KPK/17; kan. 131 § 1 KPK/83). Prawodawca kościelny uznaje, że zwyczajna władza rządu może być własna, czyli wykonywana we własnym imieniu lub zastępcza, tj. wykonywana w czyimś imieniu (kan. 197 § 2 KPK/17; kan. 131 § 2 KPK/83).

Jednocześnie zasadnicza zmiana w koncepcji urzędu wiąże się z dopuszczeniem przez prawodawcę kościelnego do jego sprawowania przez wszystkich wiernych, a nie tylko tych, którzy posiadają udział w kapłańskie hierarchicznym. To z kolei oznacza, że w aktualnym prawodawstwie kodeksowym urząd stał się przede wszystkim elementem organizacji kościelnej⁶²², niekoniecznie związanym z posiadaniem władzy święceń przez wykonującego go. Stąd – o ile nie zabrania tego prawo Boże lub kanoniczne – urząd kościelny może zostać przyjęty przez wiernych świeckich. Zgodnie z kan. 274 § 1 KPK/83 tylko duchowni mogą otrzymać urzędy, do wykonywania których wymaga się władzy święceń albo kościelnej władzy rządu. Prawodawca kościelny zdecydował, że zdolnymi do wykonywania władzy rządu

⁶²⁰ Zob. D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo...*, s. 224-225.

⁶²¹ E. Szafranski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego...*, s. 254-255.

⁶²² J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Tom I. Księga I. Normy ogólne*, red. Naukowa J. Krukowski, Poznań 2003, s. 233-234.

– określanej również władzą jurysdykcji – są zgodnie z przepisami prawa ci, którzy otrzymali święcenia (kan. 129 § 1 KPK/83). Natomiast w wykonywaniu tej władzy mogą współdziałać – również zgodnie z przepisami prawa – wierni świeccy (kan. 129 § 2 KPK/83)⁶²³.

W świetle uregulowań Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. władzę Kościoła dzieli się na władzę święceń, wynikającą z przyjęcia sakramentu kapłaństwa oraz władzę rządzenia, której źródłem jest powierzenie urzędu bądź zlecenie misji. Władza rządzenia zasadniczo jest związana z władzą święceń, dlatego zasadą jest, że wierni świeccy mogą pełnić jedynie te urzędy, które nie wymagają władzy święceń i władzy rządzenia – chyba, że chodzi o urzędy, poprzez które jedynie współdziałają w realizacji władzy rządzenia⁶²⁴. Zawsze jednak urząd nie tylko funkcjonuje w ramach Kościoła, ale ma na celu jego budowanie oraz realizację misji powierzonej przez Chrystusa.

Na związek, jaki zachodzi pomiędzy urzędem a organizacją Kościoła, jasno wskazał ostatni Sobór, który w nr 8 Konstytucji dogmatycznej *Lumen Gentium* stwierdził, że Kościół – a więc Mistyczne Ciało Chrystusa, wspólnota wiary, nadziei i miłości – jest widzialnym organizmem, wyposażonym w „organy hierarchiczne” (łac. *organis hierarchicis*). W tym kontekście „organ” odnosi się do tych wiernych, którzy tworzą hierarchicznie uporządkowany system, realizując tym samym specjalne zadania związane z kontynuowaniem posłannictwa, jakie Chrystus powierzył swoim apostołom. Organy hierarchiczne są więc w Kościele podmiotem władzy, ale obowiązujący Kodeks na ich określenie nie posługuje się terminem „organ”, a wspomnianym już „władza”⁶²⁵.

Nie zmienia to faktu, że przez organ (władzę) na gruncie prawa kanonicznego należy rozumieć osobę fizyczną lub zespół osób fizycznych będących podmiotem kompetencji z zakresu funkcjonowania władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, które podejmują działania w imieniu i na konto kościelnych osób prawnych. Określona osoba fizyczna nabywa w Kościele pozycję organu wraz z objęciem urzędu kościelnego, z którym wiąże się zespół kompetencji wynikających z urzędowego udziału w posłannictwie Chrystusa i Kościoła. W związku z powyższym zasadnym jest przyjęcie, iż Sobór Watykański II dokonał swego rodzaju kanonizacji terminu „organ”, którym posługuje się doktryna prawa świeckiego – zwłaszcza administracyjnego⁶²⁶.

⁶²³ Zob. J.G. Martin, *Le norme generali...*, s. 588.

⁶²⁴ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom II...*, s. 84.

⁶²⁵ J. Krukowski, *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego prawa administracyjnego*, Lublin 1985, s. 59-60.

⁶²⁶ M. Sitarz, *Kompetencje organów kolegialnych w Kościele partykularnym w sprawowaniu władzy wykonawczej według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, Lublin 2008, s. 49-50.

W nauce prawa administracyjnego współczesnych państw przez organ administracji rozumie się podmiot działający za państwo bezpośrednio (organ administracji państwowej) lub za pośrednictwem samorządu terytorialnego (organ administracji samorządowej) i mający z tego tytułu uprawnienie do korzystania – w określony przez prawo sposób – z władztwa państwowego⁶²⁷. Jednak w świetle powyższych ustaleń w kanonistyce termin ten należy rozumieć szerzej jako odnoszący się do wszelkich organów kościelnych posiadających kompetencje z zakresu funkcji ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. To z kolei otwiera pytanie o zasady sprawowania władzy w Kościele.

Również w tym obszarze pomiędzy Kodeksami z 1917 i 1983 r. zachodzą różnice. Już na etapie prac nad nowym Kodeksem Papięska Komisja do Spraw Reformy KPK z 1917 r. postawiła sobie za cel wyraźniejsze wyróżnienie trzech funkcji władzy kościelnej: prawodawczej, sądowniczej i wykonawczej (administracyjnej)⁶²⁸. Założenia te wprowadzono do obowiązującego Kodeksu, czego przejawem jest chociażby kan. 135 § 1 KPK/83, zgodnie z którym we władzy rządzenia wyróżnia się władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Jednak nie jest to klasyczny trójpodział władzy. Na gruncie prawa Kościoła należy raczej mówić o trzech funkcjach władzy.

Ani podział na władzę święceń i jurysdykcji, ani tym bardziej wyróżnianie jej trzech funkcji czy rozróżnianie pomiędzy władzą zwyczajną i delegowaną, nie przekreśla założenia, że w istocie Kościół sprawuje jedną władzę, powierzoną mu przez Jezusa Chrystusa – a więc władzę świętą (łac. *potestas sacra*). Choć ten termin został wprowadzony do magisterium i kanonistyki dopiero wraz z nauczaniem Soboru Watykańskiego II, to refleksję nad naturą władzy w Kościele podejmowano właściwie od samego początku chrześcijaństwa. P. Skonieczny poglądy na ten temat sklasyfikował w ramach trzech teorii: unitarnej, dwubiegunowej (klasycznej i separującej) oraz trzybiegunowej. Teoria unitarna, chronologicznie pierwsza, opiera się na założeniu, że w Kościele istnieje tylko jedna władza, przekazana przez Jezusa Chrystusa apostołom ich następcom⁶²⁹.

⁶²⁷ Zob. F. Merloni, *Organizzazione amministrativa e garanzie dell'imparzialità. Funzioni amministrative e funzionari alla luce del principio di distinzione tra politica e amministrazione*, „Diritto Pubblico” 1(2009), s. 67; J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2012, s. 108.

⁶²⁸ J. Krukowski, *Teoretyczne i teologiczne podstawy prawa administracyjnego*, w: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. J. Krukowski, W. Kraiński, M. Sitarz, Toruń 2011, s. 36.

⁶²⁹ Zob. P. Skonieczny, *Potestas sacra według Klausy Mörsdorfa – założenia teologiczne, struktura, sposób przekazywania i charakter*, „Annales Canonici” 9(2013), s. 18; tenże, *Teorie władzy kościelnej a stanowisko ks. prof. Józefa Krzywdy CM. Próba syntezy*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Sosnowski, A. Zakręta, Kraków 2013, s. 459–466.

Wpływ właściwie każdej z tych koncepcji można odnaleźć zarówno w Kodeksie z 1917 r., jak i w Kodeksach z 1983 i 1990 r. Nie rozwiązując problemu zasadności każdej ze wskazanych powyżej teorii władzy kościelnej, należy wskazać, że na gruncie rozwiązań kodeksowych zasadnym jest przyjęcie tezy o jedności władzy kościelnej, realizującej się w jej różnych funkcjach: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. W Kościele – zgodnie z jego doktryną – nie ma innego źródła władzy, niż jego Założyciel, tj. Jezus Chrystus. Nie oznacza to jednak niemożliwości realizacji tejże władzy na różne sposoby, przy założeniu wykonywania jej na podstawie przepisów prawa.

Oczywiście ustroj Państwa Watykańskiego nie jest tożsamy z hierarchicznym ustrojem Kościoła, stąd w Państwie tym – za wyjątkiem typowo „kościelnych” jednostek, np. parafii – nie stosuje się wprost kanonów odnoszących się do wykonywania „władzy świętej”, a więc przykładowo kan. 129 § 1 i kan. 145 KPK/83. Jednak w Państwie Miasta Watykańskiego – przede wszystkim dla wyjaśnienia relacji pomiędzy organami Państwa a Biskupem Rzymu – znajdują zastosowania regulacje kanoniczne dotyczące władzy rządu; posiadania, wykonywania i granic władzy zwyczajnej (*potestà vicaria*); wykonywania władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, czy ogólnych zasad prowizji kanonicznej⁶³⁰. Ponadto organy Państwa Miasta Watykańskiego – co do zasady – nie są powoływane po to, aby realizować „cel duchowy”, ale cel istnienia Państwa Watykańskiego, tj. zagwarantowanie pełnej i widzialnej niezależności Stolicy Apostolskiej. Stąd kanoniczna koncepcja władzy i urzędu mogą być stosowane do wyjaśniania natury organów Państwa Watykańskiego jedynie odpowiednio.

Biskup Rzymu posiada w Państwie Watykańskim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, jednak zarówno poprzednia, jak i obecna ustawa zasadnicza przewiduje określone organy, których celem jest zapewnienie jej wykonywania. Nie jest to jednak trójpodział władzy – w rozumieniu nowożytnej filozofii prawa – ale typowo kanoniczny podział funkcji.

⁶³⁰ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 176-177.

1.2. Zależność pomiędzy Biskupem Rzymu a organami Państwa Miasta Watykańskiego

Pełnia władzy Biskupa Rzymu przejawia się między innymi w tym, że jest on najwyższym sędzią w Kościele, stojącym ponad strukturą sądownictwa kościelnego, a od jego wyroków nie przysługuje apelacja ani rekurs (kan. 333 § 3 KPK/83). Oznacza to, że jego wyroki mają charakter ostateczny. W Kościołach partykularnych zaś władza sądenia przysługuje biskupowi diecezjalnemu oraz przełożonym struktur zrównanych w prawie z diecezją. Biskup Rzymski i biskup diecezjalny – na mocy prawa Bożego – są sędziami przez sam fakt piastowania swojego urzędu⁶³¹. Jednak trybunał kościelny w wydawaniu wyroku nie podlega ani władzy biskupiej, ani władzy innych trybunałów⁶³², co z kolei oznacza, iż posiadają one autonomię w orzekaniu. Jednocześnie sędzia watykański – pełniący urząd państwowy – nie jest sędzią kościelnym⁶³³, pomimo tego, że zgodnie z ustawą o źródłach prawa jest zobowiązany do stosowania prawa kanonicznego.

W realiach Państwa Watykańskiego prowadzi to do wniosku, że Biskup Rzymu – posiadając pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej – może samodzielnie korzystać ze wszystkich atrybutów władzy rządu, jednak nie ma prawa bezpośrednio ingerować w działalność poszczególnych organów Państwa, przykładowo polecając trybunałom wydanie określonego rozstrzygnięcia. Nie zmienia to faktu, że podejmując pełnienie się urzędu w Państwie Miasta Watykańskiego dana osoba przyjmuje na siebie obowiązek wierności papieżowi, który jednak zakłada raczej swego rodzaju lojalność, niż podporządkowanie osobistej woli Biskupa Rzymu. „Obowiązek wierności” Stolicy Apostolskiej oznacza zakaz postępowanie niezgodnego z podstawowymi zasadami moralności katolickiej, chronionymi przez prawo Państwa Watykańskiego, a także godzącymi w cele i interesy Państwa⁶³⁴. Rozwój legislacji watykańskiej wyraźnie zmierza w kierunku wprowadzania coraz dalej idących gwarancji autonomii w działalności organów władzy – zwłaszcza sądowniczej.

W ustawie zasadniczej Państwa Watykańskiego z 1929 r. w odniesieniu do Gubernatora postanowiono, że jest on mianowany i odwoływany przez Biskupa Rzymu oraz odpowiada

⁶³¹ Z. Grocholewski, *Zasady inspirujące Księgę VII «de processibus» KPK*, „Ius Matrimoniale” 4(1999), s. 155.

⁶³² A. Matula, *Prawo procesowe*, w: *Prawo kanoniczne. Krótki wstęp do niełatwych zagadnień*, red. R. Borowy, R. Gosiewski, Warszawa 2021, s. 296.

⁶³³ G. Boni, *Recenti evoluzioni dell'ordinamento giuridico vaticano: in particolare i rapporti con l'ordinamento canonico*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carni, Roma 2019, s. 50.

⁶³⁴ Zob. C. Ventrella, *La Corte d'appello dello Stato della Città del Vaticano ...*, s. 268.

wyłącznie i bezpośrednio przed nim (art. 7). Analogiczną regulację wprowadzono w stosunku do Rady Generalnego Państwa (art. 8). Papież miał także wyłączne prawo nominacji i odwoływania sędziów (art. 10). W ustawie o systemie administracji z 7 czerwca 1929 r. zdecydowano, że papież miał prawo anulować każdy akt administracyjny sprzeczny z ustawami bądź z regulaminami generalnymi lub specjalnymi (art. 2). Co istotne – na mocy tego aktu Rada Generalny Państwa oraz sędziowie i funkcjonariusze sądowi nie musieli przyjmować obywatelstwa watykańskiego (art. 8)⁶³⁵, a każdy pełniący jakąkolwiek funkcję w Państwie Watykańskim musiał złożyć przysięgę wierności. W jej rocie zobowiązywano się do wierności Biskupowi Rzymu; ścisłego przestrzegania jego zarządzeń, a także zarządzeń przełożonych oraz ustaw państwowych oraz do pilnego wywiązywania się z obowiązków swojego urzędu (art. 14).

W regulaminie sądowym z 1946 r. również zobowiązano wszystkich sędziów do złożenia – przed przyjęciem urzędu – przysięgi wierności, w której zobowiązywali się do posłuszeństwa Biskupowi Rzymu oraz do wypełniania z sumiennością i lojalnością swoich obowiązków, a także do zachowania tajemnicy urzędowej (art. 13). Obowiązek złożenia przysięgi w tej samej rocie został powtórzony w art. 9 ustawy z 1987 r. o systemie sądownictwa Państwa Miasta Watykańskiego, która w nowy sposób zdefiniowała pozycję sędziów watykańskich. Zgodnie z art. 2 tego aktu sędziowie w swoich decyzjach, wyrokach oraz rekwizycjach podlegali jedynie ustawom. Jednocześnie byli oni hierarchicznie zależni od Biskupa Rzymu oraz od organów, przez które wykonywał on władzę ustawodawczą, a więc w praktyce przede wszystkim od Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego. W myśl tej regulacji zadaniem organów sądowych – z zachowaniem ustaw proceduralnych – było nadzorowanie organów niższego rzędu. Analogiczne zadanie spoczywało na przewodniczących każdego kolegiального organu sądowego w stosunku do sędziów należących do tego samego organu lub do organów niższego rzędu.

Natomiast ustrój i zasady wykonywania władzy sądowniczej w Państwie Watykańskim stanowią przedmiot regulacji kolejnych ustaw konstytucyjnych. W ustawie zasadniczej z 1929 r., prawodawca watykański postanowił delegować wykonywanie – w imieniu Biskupa Rzymu – władzy sądowniczej organom ustanowionym w ustawie konstytucyjnej (art. 9). Podobny przepis zawarto w ustawie zasadniczej z roku 2000. W doktrynie, na podstawie tych regulacji, sformułowano dwie zasady regulujące funkcjonowanie watykańskiego wymiaru sprawiedliwości: działania organów władzy sądowniczej na mocy delegacji papieża oraz

⁶³⁵ Zasada ta uległa zmianie na mocy regulaminu sądowego z 1946 r.

wykonywania władzy sądenia w imieniu Biskupa Rzymu⁶³⁶. W związku z tym uznano, że sędziowie watykański posiadają zwyczajną władzę delegowaną (wł. *mera potestà delegata*)⁶³⁷. Jednak pogład ten nie był przyjmowany jednolicie. Przykładowo P. Ciprotti stanął na stanowisku, że od reformy przeprowadzonej przez Jana Pawła II w 1988 r. sędziowie watykańscy posiadają zastępczą władzę zwykłą (wł. *potestà ordinaria vicaria*). Zdaniem tego autora wynika to z faktu, że w ramach tej reformy – zachowując poprzednią strukturę sądownictwa – ustawodawca watykański nie powtórzył formuły, że organy władzy sądowniczej działają jako delegaci papieża, a jedynie wskazał, że wykonują w jego imieniu władzę sądenia (art. 1)⁶³⁸.

Teza ta znajduje pełne uzasadnienie dopiero na gruncie obowiązującej ustawy o systemie sądownictwa z 16 marca 2020 r.⁶³⁹, w której art. 8 ust. 1 jednoznacznie stwierdzono, że sędziowie (wł. *magistrati ordinari*) są mianowani przez Biskupa Rzymu, każdy na swój urząd. Z tego względu korzystają z władzy związanej z ich urzędem. Niestety obowiązująca ustawa zasadnicza maja 2023 r. nie przesądza jednoznacznie tej kwestii. Jej art. 21 ust. 1 stanowi, że funkcja sądownicza jest wykonywana, w imieniu Biskupa Rzymu, przez organy ustanowione zgodnie z ustawą o systemie sądownictwa oraz przez inne organy, którym ustawa przyznaje właściwość sądową. Przede wszystkim, w zestawieniu z dwiema poprzednimi ustawami zasadniczymi, w przedmiotowym akcie prawodawca watykański posłużył się terminem *funzione giudiziaria* w miejsce *potere giudiziario*. Wynika z faktu, że w obowiązującej ustawie konstytucyjnej scharakteryzowano naturę suwerennej władzy Biskupa Rzymu w Państwie Watykańskim w kategorii władzy rządu, zawierającej w sobie władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą (art. 1). Z kanonicznego podziału tych funkcji można wyciągnąć wniosek, że obecnie sędziom watykańskim przysługuje zwyczajna władza

⁶³⁶ P. Ciprotti, *Qualche particolare aspetto...*, s. 594; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 851-852; A. Gentili, *Brevi note sull'ordinamento giuridico...*, s. 735; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 131.

⁶³⁷ N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 68; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2004*, ADV 1(2015), s. 194-195; N. Picardi, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 599.

⁶³⁸ P. Ciprotti, *Tribunali dello Stato...*, kol. 83; P. Ciprotti, *Adnotationes sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici...*, s. 373, por. C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile...*, s. 62; L. Notaro, *L'ordinamento dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 71; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 185; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano...*, s. 84; por. J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 120.

⁶³⁹ Legge n. CCCLI sull'ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano, 16.03.2020, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/16/0162/00350.html> (dostęp 10.11.2021 r.)

rządzenia, związana z ich urzędem (por. kan. 131 § 1 KPK/83). Tym samym, w imieniu Biskupa Rzymu, spełniają oni funkcję sędziowską w Państwie Watykańskim.

Powyższą wykładnię dodatkowo uzasadnia wyraźne odwołanie się przez prawodawcę watykańskiego w aktualnej ustawie konstytucyjnej do Stosownie zaś ustawy o systemie sądownictwa (art. 21 ust. 1). Stosownie zaś obowiązującej ustawy o systemie sądownictwa Państwa Watykańskiego sędziowie są hierarchicznie podporządkowani papieżowi, jednak przy wykonywaniu swoich obowiązków podlegają jedynie ustawom (art. 2 ust. 1), a w czasie pełnienia urzędu są obywatelami Państwa Watykańskiego (art. 4). Tym samym ustawodawca watykański zrezygnował z wyszczególniania przejawów działalności jurysdykcyjnej, wprowadzając ogólną formułę podlegania przez sędziego jedynie ustawom zawsze, gdy pełni on swoją funkcję. Istotną nowością jest wprowadzenie obowiązku wykonywania władzy sędziowskiej w sposób bezstronny, na podstawie i w granicach przewidzianych w ustawie (art. 2 ust. 2). Gwarancje bezstronności sądu – obok prawa do obrony oraz kontradiktoryjności stron procesu – zawarto także w obowiązującej ustawie konstytucyjnej (art. 21 ust. 4).

W przedmiotowej ustawie zawarto także gwarancje stabilności pełnienia urzędu przez sędziego. Mogą oni utracić swój urząd jedynie na podstawie dobrowolnego zrzeczenia się lub w innych przypadkach przewidzianych we wskazanej tu ustawie (art. 2 ust. 3). Zrzeczenie się urzędu sędziowskiego jest skuteczne pod warunkiem wyrażenia zgody przez papieża (art. 10 ust. 3). Ponadto sędziowie pod koniec roku sądowego, w którym kończą 75-rok życia są zobowiązani do złożenia rezygnacji z pełnienia urzędu, jednak osiąga ona skutek dopiero po akceptacji papieża (art. 10 ust. 1). Papież może przy tym nakazać sędziom dalsze pełnienie funkcji (art. 10 ust. 2) oraz zwolnić z niej – nawet tymczasowo – sędziego, który z powodu stwierdzenia niezdolności do służby nie jest w stanie jej wykonywać (art. 10 ust. 4).

Ustawodawca watykański wprowadził rozwiązania mające na celu zabezpieczenie także ekonomicznej niezależności organów władzy sądowniczej. Zgodnie z art. 3 ust. 2 omawianej tu ustawy organy te korzystają z autonomii w wydatkowaniu środków przyznanych na ich działalność. Granicą tej autonomii są obowiązujące w Państwie Watykańskim przepisy dotyczące rachunkowości. Uposażenie sędziów zwyczajnych ustala Papieska Komisja dla Państwa Miasta Watykańskiego (art. 11 ust. 1). Warto zaznaczyć, że co prawda Papieska Komisja wykonując władzę ustawodawczą i wykonawczą w imieniu Biskupa Rzymu jest odpowiedzialna za uregulowanie prawnego statusu sędziów oraz zasad wykonywania przez nich ich funkcji, jednak w żadnym wypadku nie oznacza to możliwości wpływu na ich

działalność orzeczniczą⁶⁴⁰. Natomiast sędziowie-aplikanci otrzymują roczne wynagrodzenie wyznaczone przez przewodniczącego Trybunału (art. 11 ust. 2). Ustawa z marca 2020 r. przyznała watykańskim organom wymiaru sprawiedliwości możliwość bezpośredniego korzystania z policji sądowej (art. 3 ust. 1).

Sędziów zwyczajnych Trybunału powołuje papież (art. 8 ust. 1), przede wszystkim spośród profesorów (także emerytowanych) nauk prawnych. W każdym przypadku sędziowie muszą odznaczać się dobrą opinią oraz udokumentowanym doświadczeniem w reprezentowaniu stron lub osądzaniu w sprawach cywilnych, karnych lub administracyjnych (art. 8 ust. 2). Sędzią nie można mianować pracownika Stolicy Apostolskiej lub Gubernatoratu Państwa Watykańskiego – stanowiska te są niepołączalne (art. 8 ust. 4). Co ciekawe – zachowując wskazane tu kryteria – w przypadku wystąpienia „szczególnych potrzeb” papież ma prawo mianować jednego lub więcej sędziów-aplikantów na okres trzech lat (art. 8 ust. 3). Kwalifikacje kandydatów na sędziów są weryfikowane przez Sekretariat Stanu, który też przedkłada papieżowi propozycje nominacji (art. 8 ust. 5).

1.3. Kryteria legalności działania organów Państwa Miasta Watykańskiego

Państwo Miasta Watykańskiego – zwłaszcza jako enklawa na terytorium Włoch a co za tym idzie także Unii Europejskiej oraz uznany uczestnik obrotu międzynarodowego, popierający konieczność ochrony praw człowieka – siłą rzeczy w swojej działalności konfrontuje się z paradygmatem idei rządów prawa czy praworządności. Początków idei praworządności należy poszukiwać już w filozofii starożytnej Grecji, w której zasadę rządów prawa rozumiano jako podporządkowanie obywateli normom prawnym przez nich ustanowionym i przestrzeganim⁶⁴¹. Stąd – mówiąc w pewnym uproszczeniu determinowanym przede wszystkim charakterem niniejszej pracy – już w pierwszym okresie rozwoju refleksji filozoficzno-prawnej za praworządność uznawano nie tyle samo przestrzeganie prawa, bez względu na jego treść, ale pewną ideę prawa, rozumianego jako podstawowy regulator życia społecznego, służący tak fundamentalnym wartościom jak pokój i sprawiedliwość⁶⁴².

Warto w tym miejscu zasygnalizować, że nawet autorzy odrzucający tezę o przednowożytnych źródłach idei praworządności i wywodzący je z XVIII-wiecznej nauki niemieckiej uznają, że jednym z filarów tej koncepcji było założenie, iż celem państwa jest

⁶⁴⁰ Zob. G. Dalla Torre, *L'indipendenza della giustizia vaticana...*, s. 28.

⁶⁴¹ R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, Warszawa 2010, s. 103.

⁶⁴² Zob. A. Bryk, *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013, s. 81-93.

najpełniejsze urzeczywistnienie wszystkich „sił człowieka” oraz zapewnienie harmonijnego współżycia obywateli. To zaś ściśle wiąże się z grocjuszowską koncepcją prawa naturalnego, zakładającą centralną rolę natury człowieka i jego rozumienie dobra i zła oraz racjonalizmu wyrażającego zdolność człowieka do podjęcia właściwych decyzji zgodnie z racjonalnym rozeznaniem porządku społecznego⁶⁴³. W każdym razie o ile teoria państwa prawnego została wypracowana w opozycji do założeń państwa absolutystycznego, o tyle sama idea rządów prawa ma rodowód dużo starszy, o czym świadczy chociażby silnie zakorzenione w średniowieczu przekonanie o potrzebie zachowania zarówno przez władców, jak i poddanych uświęconego tradycją „dawnego, dobrego prawa”⁶⁴⁴.

Aktualne rozumienie pojęcia praworządności wynika przede wszystkim z koncepcji wypracowanych w konstytucjonalizmie angielskim, amerykańskim i niemieckim – a więc kształtowanym zarówno na gruncie kultury prawa stanowionego, jak i precedensowego. W przypadku refleksji w omawianym tu przedmiocie w realiach angielskich podnosi się, że istotą rządów prawa (*rule of law*) jest zapewnienie wpływu suwerena na stanowienie norm prawnych poprzez działalność Parlamentu oraz stworzenie mechanizmów obiektywnej kontroli legalności działalności rządu i jego funkcjonariuszy przez bezstronne sądy. W tradycji niemieckiej zaś idea praworządności, a raczej „państwa prawnego” (*Rechtsstaat*) sprowadza się do silnego akceptowania konieczności zachowania podziału władz i równości wszystkich podmiotów wobec prawa, a jednocześnie silnej roli państwa jako twórcy norm prawnych regulujących prawa i wolności swoich obywateli⁶⁴⁵. W związku z tym współcześnie praworządność pojmuje się przede wszystkim jako sposób sprawowania władzy oparty na porządkach prawnych, spełniających takie cechy, jak abstrakcyjność, generalność, prospektywność, niesprzeczność, możliwość wypełnienia oraz stabilność⁶⁴⁶. Obowiązek przestrzegania prawa dotyczy w równym stopniu obywateli, jak i władz publicznych, ograniczonych w swoim działaniu właśnie normami prawnymi, gwarantującymi ochronę praw człowieka⁶⁴⁷.

Współcześnie z zasady praworządności wyprowadza się takie zasady szczegółowe, jak: zastrzeżenie czynu karalnego w ustawie, określoność znamion czynu zabronionego, zakaz

⁶⁴³ J. Przadańska, *Ab ovo, czyli o koncepcji państwa prawa*, w: *Administracja publiczna pod rządami prawa. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dr. hab. Adama Błasia*, red. J. Korczak, Wrocław 2016, s. 395-396.

⁶⁴⁴ H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2017, s. 224.

⁶⁴⁵ Zob. M. Pilch, *Praworządność – perspektywa międzynarodowa*, w: *Studia i analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe. Przyszłość Europy opartej na rządach prawa, tom VIII*, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2019, s. 96-101.

⁶⁴⁶ J. Filipkowski, *Praworządność*, w: *Encyklopedia Katolicka. Tom XVI*, Lublin 2012, kol. 316-317.

⁶⁴⁷ T. Jasudowicz, *Rządy prawa (Rule of Law) jako zasada przewodnia w prawie europejskim praw człowieka*, w: *Praworządność i jej gwarancje*, red. D. Kala, Warszawa 2009, s. 191.

wstecznego stosowania ustawy oraz zakaz analogii⁶⁴⁸, a w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka także przewidywalności rozstrzygnięć organów władzy, pewności prawa, równości jednostek wobec prawa, prawa odwołania się do sądu oraz do rzetelnego procesu⁶⁴⁹. Zresztą już art. 4 Statutu Państwa Kościelnego gwarantował równość wobec prawa oraz prawo do osądzenia przez trybunał utworzony na mocy ustawy⁶⁵⁰.

Idee te obecne są także we współczesnym magisterium Kościoła. Papież Jan Paweł II w encyklice *Centessimus annus* – odwołując się do nauczania Leona XIII – stwierdził, że właściwy ustrój władz państwowych jest warunkiem zapewnienia rozwoju ludzkich działań. Za taki ustrój uznano trójpodział władz, odpowiadający realistycznej wizji społecznej natury człowieka, która – zdaniem Jana Pawła II – wymaga odpowiedniego prawodawstwa w celu ochrony wolności wszystkich. W tym kontekście w encyklice tej Papież stwierdził, że zasada praworządności polega na przyznaniu najwyższej władzy prawu, a nie samowoli ludzi, przy jednoczesnym zapewnieniu wzajemnego równoważenia się przez władze państwowe, posiadające różne zakresy kompetencji. Jednocześnie Jan Paweł II silnie podkreślał konieczność afirmowania przez prawo wartości, opartych na transcendentnej prawdzie, stanowiącej jedyną zasadę mogącą zapewnić sprawiedliwość stosunków międzyludzkich. Myśl tę rozwinął Benedykt XVI, który przemawiając 18 kwietnia 2008 r. w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych stwierdził, „doświadczenie uczy, że praworządność często bywa ważniejsza od sprawiedliwości, kiedy tak bardzo kładzie się nacisk na samo prawo, że ukazuje się je jako wyłączny rezultat rozporządzeń legislacyjnych bądź decyzji normatywnych podejmowanych przez różne instancje panujących władz”⁶⁵¹. Stąd za gruncie nauczania Kościoła za ustawy mogą zostać uznane tylko te akty, które odnoszą się do sprawiedliwości – co z kolei oznacza, iż na gruncie kanonicznym praworządność nie polega na formalnej zależności pomiędzy normami, ale przede wszystkim na ich zgodności z nauczaniem Kościoła⁶⁵².

W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. nie wyrażono wprost zasady praworządności, jednak – jak podnoszono w doktrynie – jej elementy prawodawca kościelny

⁶⁴⁸ A. Sarais, *La legislazione penale vaticana...*, s. 305.

⁶⁴⁹ D. Melkonyan, *Concept of the rule of law in the case-law of the European Court of Human Rights*, w: *Materials of conference devoted to 80th anniversary of the faculty of the Faculty of Law of the Yerevan State University*, red. G. Ghanizyan, A. Haykyants, Y. Kirakosyan, Yerevan 2014, s. 340.

⁶⁵⁰ A. Vitalone, *In Pontefice sovrano...*, s. 316. W zakresie nowożytnej ewolucji sądownictwa na terenie Państwa Kościelnego zob. N. Picardi, *Alle origini...*, s. 1-7.

⁶⁵¹ Benedykt XVI, *Allocutiones ad delegatos Nationum Unitarum*, AAS, 100(2008), 335. Tekst polski: Benedykt XVI, *Prawa człowieka są wyrazem sprawiedliwości*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/usa_onz_18042008.html (dostęp: 1.10.2022 r.).

⁶⁵² Zob. J. Carlos, M. Errázuriz, *Corso fondamentale...*, s. 132.

zawarł w kan. 10, kan. 19-20 oraz w kan. 2195 § 1⁶⁵³. Zgodnie z pierwszym ze wskazanych kanonów – którego dosłownym odpowiednikiem jest kan. 9 KPK/83 – ustawy odnoszą się do przyszłości, a nie do przeszłości, chyba że zastrzega się w nich wyraźnie o rzeczach przeszłych. Stosownie zaś do kan. 19 KPK/17 ustawy karne, ograniczające prawo lub ustanawiające wyjątki należało interpretować ściśle. Z kolei kan. 20 KPK/17 wprowadzał zasadę, zgodnie z którą w przypadku braku dla danej sprawy wyraźnego przepisu ustawy należało – za wyjątkiem kwestii dotyczących wymierzenia kary – odwołać się do ustaw dotyczących spraw podobnych, ogólnych zasad prawa z zachowaniem słuszności kanonicznej, stylu i praktyki Kurii Rzymskiej oraz powszechnej opinii uczonych. Natomiast kan. 2195 § 1 zawierał definicję przestępstwa, zgodnie z którą za przestępstwo uznano zewnętrzne i moralnie poczytalne naruszenie ustawy zagrożone co najmniej nieokreśloną sankcją kanoniczną.

W doktrynie wypracowanej przed wejściem w życie obowiązującej ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego, w porządku prawnym tego Państwa zasadę praworządności oraz ściśle związaną z nią zasadę prawa do obrony wywodzi się z kan. 221 KPK/83⁶⁵⁴ oraz z kan. 38 KPK/83⁶⁵⁵. Pierwszy z tych kanonów – nieznanym poprzedniemu Kodeksowi – stanowi, że wiernym przysługuje prawo legalnego dochodzenia przysługujących im w Kościele uprawnień oraz ich obrona na właściwym forum kościelnym, zgodnie z przepisami prawa (kan. 221 § 1). Poza tym wierni, jeżeli zostali wezwani przed sąd przez właściwą władzę, mają także prawo, by byli sądzeni z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych zgodnie z zasadą słuszności (kan. 221 § 2). Analizowany tu kanon w istocie stanowi więc wyraz zasady sprawiedliwego procesu, opartego na dążeniu do ustalenia prawdy, będącej podstawą do wydania właściwego wyroku⁶⁵⁶. Prawem wiernych jest także to, by nie nakładano na nich kar kanonicznych niezgodnie z przepisami ustawy (kan. 221 § 3). Prawem wiernych, które z powodzeniem może mieć zastosowanie również w Państwie Watykańskim jest prawo do dobrego imienia i ochrony intymności (kan. 220).

Natomiast kan. 38 obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego odnosi się do kwestii administracji w Kościele. Zgodnie z nim akt administracyjny, nawet wtedy, gdy chodzi o reskrypt wydany „z własnej inicjatywy”, jest pozbawiony mocy w tym zakresie, w jakim narusza nabyte przez kogoś prawo albo jest przeciwny ustawie, albo zatwierdzonemu zwyczajowi, chyba że właściwa władza wyraźnie dołączyła klauzulę uchylającą.

⁶⁵³ P. Sadowski, *Il principio di legalità nel diritto penale canonico*, Roma 1999, mps w Bibliotece Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, s. 86.

⁶⁵⁴ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 51, 77; G. Boni, *Il diritto penale vaticano...*, s. 150.

⁶⁵⁵ J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 174.

⁶⁵⁶ Zob. G. Boni, *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni...*, s. 98-99.

Jednak analizując kryteria legalności działalności watykańskich organów władzy nie należy pomijać kan. 135 KPK/83, stanowiącego obecnie podstawową regulację dotyczącą władzy rządzenia, która zawsze powinna być wykonywana „w sposób przepisany prawem”. W przypadku władzy ustawodawczej zasadniczo wyklucza się możliwość delegowania władzy przez ustawodawcę stopnia niższego. Nie może on także wydać ustawy sprzecznej z prawem wyższym (kan. 135 § 2 KPK/83). Natomiast władza sądownicza – sprawowana przez sędziów i kolegia sędziowskie – może zostać delegowana tylko do dokonania czynności przygotowawczych do dekretu albo wyroku (kan. 135 § 3 KPK/83).

Poza tym zasada praworządności została recypowana do watykańskiego porządku prawnego wraz z przejściem włoskiego Kodeksu karnego z 1889 r.⁶⁵⁷ Zgodnie z jego art. 1 i 2 nikt nie mógł zostać ukarany za czyn, który w momencie jego popełnienia nie był wyraźnie określony jako przestępstwo przez ustawę obowiązującą w momencie jego popełnienia. Ustawa ta określała także kary możliwe do zastosowania za dane przestępstwo.

W tej perspektywie w doktrynie prawa watykańskiego zauważa się, że oświeceniowe rozumienie zasady praworządności (wł. *principio di legalità*) – a więc związanie ustawą organów wykonujących władzę państwową w celu ochrony praw i wolności człowieka w jego stosunku do suwerena – nie może być w prosty sposób przenoszone na realia Państwa Watykańskiego, przede wszystkim ze względu na jego specyficzną naturę. W Państwie tym „pełnia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej” należy do Biskupa Rzymu, który jednak nie może być uznany za władcę absolutnego. Zarówno on, jak i wszyscy znajdujący się w jurysdykcji Państwa Watykańskiego, muszą przestrzegać prawa Boskiego, zarówno naturalnego, jak i pozytywnego. Z drugiej jednak strony – jak już zostało wskazane – sama formalna zgodność działań władz z ustawami nie jest wystarczająca do efektywnego zagwarantowania praw osoby; dużo istotniejsze w tym względzie jest urzeczywistnianie przez te ustawy zasad sprawiedliwości naturalnej⁶⁵⁸.

Z tych względów G. Dalla Torre stoi na przekonującym stanowisku, że Państwo Miasta Watykańskiego – pomimo jego absolutnego ustroju – spełnia podstawowe wymagania stawiane państwu prawa. Wynika to z faktu, że papież nie wykonuje samodzielnie wszystkich uprawnień władzy ustawodawczej, wykonawczej oraz sądowniczej, a jednocześnie ich wykonywanie przez powołane ku temu organy jest ściśle określone w ustawach, co z kolei wyklucza

⁶⁵⁷ Zob. F. Caponnetto, *In margine al deficit di „tassatività” nel diritto penale vaticano...*, s. 18; P.A. Bonnet, *Lo spirito del diritto penale...*, s. 352.

⁶⁵⁸ Zob. A. Sarais, *La legislazione penale vaticana...*, s. 304-305.

arbitralność w sprawowaniu władzy⁶⁵⁹. Stąd też „pełnia” władzy papieża w Państwie Miasta Watykańskiego nigdy nie może oznaczać dowolności, czy też arbitralności w jej wykonywaniu – zarówno na poziomie stanowienia prawa, jak i rozstrzygnięcia konkretnych spraw. Poza tym wszystkie organy władzy Państwa Watykańskiego, działając w imieniu papieża, czynią to jedynie w granicach ich ustawowych kompetencji, co – jak słusznie zauważał już w latach 30. XX wieku F. Cammeo – pozwala na określenie Państwa Miasta Watykańskiego „państwem prawa”. Także w ustrojach demokratycznych powszechnie przyjmuje się przecież, że głowa państwa ma np. prawo łaski, co jest pod wieloma względami zbieżne z uprawnieniem papieża do osobistego rozstrzygnięcia każdej sprawy⁶⁶⁰.

W tym kontekście istotne zmiany do watykańskiego porządku prawnego zostały wprowadzone na mocy ustawy zasadniczej z maja 2023 r., w której kilkakrotnie odwołano się do kategorii łączących się z zasadą praworządności. Przede wszystkim we wskazanym akcie prawodawca watykański postanowił, że funkcje właściwe dla państwa są wykonywane przez Gubernatorat Państwa Miasta Watykańskiego na podstawie ustaw i innych dyspozycji normatywnych. Poza tym wyraźnie wskazano, że Papieska Komisja dla Państwa Miasta Watykańskiego wykonuje realizuje swoje uprawnienia na podstawie ustaw i innych dyspozycji normatywnych (art. 9 ust. 1). Sformułowanie to zostało po raz kolejny powtórzone w stosunku do wykonywania zadań z zakresu funkcji wykonawczej (art. 15 ust. 1). Na podstawie ustaw mają obowiązek działać także organy władzy sądowniczej (art. 21 ust. 1), a w odniesieniu do procesu sądowego w ustawie zasadniczej wprowadzono gwarancje bezstronności sędziego, prawa do obrony oraz kontradiktoryjności stron procesu (art. 21 ust. 4).

Wobec tego jasne jest, że właściwie wszystkie organy sprawujące władze w Państwie Miasta Watykańskiego mają obecnie obowiązek działań w ramach norm prawnych. Zawsze jednak legalność działań organów Państwa Miasta Watykańskiego należy oceniać odnosząc się przede wszystkim do norm kanonicznych, biorąc pod uwagę także nauczanie Kościoła – zwłaszcza moralne i społeczne, a dopiero w dalszej kolejności normy prawa watykańskiego, w tym te, które zostały recypowane do tego porządku z prawodawstwa włoskiego i unijnego.

⁶⁵⁹ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 45, 154; F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 77; A. Vitalone, *Il Pontefice sovrano...*, s. 332.

⁶⁶⁰ F. Cammeo, *Ordinamento giuridico...*, s. 78-79.

2. Władza ustawodawcza i wykonawcza Państwa Watykańskiego

2.1. Władza ustawodawcza w Państwie Miasta Watykańskiego

Zgodnie z art. 7 obowiązującej ustawy zasadniczej funkcję ustawodawczą w Państwie Miasta Watykańskiego – za wyjątkiem sytuacji, gdy Biskup Rzymu jej realizację zastrzegł sobie – wykonuje Papieska Komisja dla Państwa Miasta Watykańskiego. Składa się ona z Kardynałów i innych członków, nominowanych przez papieża na okres pięciu lat (art. 8 ust. 1). Papieska Komisja zatwierdza ustawy i inne dyspozycje normatywne, a pracując nad ich projektami ma prawo korzystać z pomocy Radców Państwa, Urzędu Prawnego Gubernatoratu oraz innych ekspertów (art. 10 ust. 1). Przed promulgacją, ustawy zatwierdzone przez Komisję muszą zostać przekazane do konsultacji Biskupowi Rzymu (art. 10 ust. 2). Uprawnieniem Papieskiej Komisji jest także wydawanie regulaminów generalnych w sprawach, które nie zostały zarezerwowane ustawom lub w takich, w których ustawa odsyła do regulaminu, ustanawiając zasady dotyczące jego treści (art. 10 ust. 4). Ponadto Przewodniczący Papieskiej Komisji posiada uprawnienie do wydawania zarządzeń, dekretów i innych dyspozycji, mających na celu wykonanie ustaw lub regulaminów (art. 11 ust. 1). W przypadkach absolutnej konieczności może on także wydawać dekrety z mocą ustawy, które przestają obowiązywać po upływie 90 dni od ich publikacji – chyba, że w tym czasie zostaną potwierdzone przez Papieską Komisję (art. 11 ust. 2).

Warto zaznaczyć, że zgodnie ze stosowanymi w Państwie Watykańskim zasadami techniki prawodawczej jednakowe reguły rządzą zarówno opracowywaniem projektów ustaw, jak i regulaminów⁶⁶¹. W istocie system prawny Państwa Miasta Watykańskiego opiera się na założeniu, że racjonalność prawa wymaga, aby było ono konstruowane przy pewnym minimum pozytywizacji, przy czym zmiany przepisów powinny dokonywać się tylko w przypadku rzeczywistej konieczności oraz w pewnej kontynuacji czy rozwoju istniejących instytucji prawnych. Trafnie C. Migliore, W. Hilgeman, czy I. Cortesi określają ten proces jako „zmianę w stałości”⁶⁶². Jednocześnie rozwój systemu prawnego Państwa Watykańskiego przebiega, podobnie jak we wszystkich innych państwach, przede wszystkim w związku z rozwojem życia społecznego⁶⁶³. W każdym razie przy tworzeniu aktów normatywnych dla Państwa Watykańskiego bierze się pod uwagę zarówno Magisterium Kościoła, tradycję kanoniczną,

⁶⁶¹ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 80.

⁶⁶² C. Migliore, *I motivi della revisione della Legge Fondamentale*, IE 2(2001), s. 295, W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 203; I. Cortesi, *Il diritto vaticano in materia finanziaria...*, s. 55.

⁶⁶³ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 10.

normy konwencji międzynarodowych wiążących Państwo Watykańskie i Stolicę Apostolską oraz włoską tradycję prawną⁶⁶⁴.

Z tych względów podczas prac legislacyjnych prowadzonych w Państwie Watykańskim należy stosować unormowania wynikające przede wszystkim w Księgi I obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego w zakresie odnoszącym się do zagadnień legislacyjnych, które regulują techniczne aspekty procesu prawodawczego w Państwie Watykańskim⁶⁶⁵. Wobec braku możliwości przeprowadzenia kwerendy archiwalnej nie sposób w pełni odtworzyć przebiegu procesu legislacyjnego nad każdą ustawą wydawaną dla Państwa Watykańskiego. Jednak pewne światło na ten proces rzucają materiały, które dotychczas zostały opublikowane.

W 1932 r. Pius XI powołał specjalną komisję, której celem było przygotowanie projektu ustawy regulującej kwestie związane z wymiarem sprawiedliwości, a zwłaszcza Kodeksu procedury cywilnej⁶⁶⁶. Prace te zakończyły się dopiero w roku 1946 wraz z promulgacją przez Piusa XII regulaminu sądowego oraz Kodeksu procedury cywilnej. Promulgując te akty⁶⁶⁷ Papież pozytywnie odniósł się do idei kodyfikacji i zauważył, że kieruje się przy wydawaniu tych aktów przede wszystkim koniecznością zapewnienia pewności prawa w dziedzinach istotnych dla ochrony praw jednostek. Jednocześnie Pius XII uznał, że stosowanie – jak to określił „w drodze wyjątku” – ustawodawstwa włoskiego nie spełnia standardów w zakresie zapewnienia pewności prawa.

Natomiast prace nad ustawą zasadniczą Państwa Watykańskiego z roku 2000, rozpoczęły się w 1991 r., kiedy kard. Castillo Lara⁶⁶⁸ powołał komisję, której celem było dokonanie przeglądu najważniejszych aktów regulujących kwestie ustrojowe Państwa Watykańskiego. Komisja ta przygotowała propozycje zmian w obowiązującym ówczesnie ustawodawstwie, jednak projekt ten nie stał się przedmiotem dalszych prac. Natomiast w latach 1996-1997 kard. Castillo wraz ze swoimi współpracownikami opracowywał nowy projekt ustawy zasadniczej Państwa Miasta Watykańskiego. W lipcu 1997 r. projekt ten został nieformalnie przedstawiony w Sekretariacie Stanu, gdzie ustalono powołanie specjalnej komisji w celu opracowania tych propozycji – jednak zamiar ten nie został realizowany. Zagadnienia te stały się przedmiotem prac Papieskiej Komisji Państwa Miasta Watykańskiego – po tym, gdy jej przewodniczącym został w październiku 1997 r. kard. Szoka. W jej gronie

⁶⁶⁴ G. Rivetti, *Le ragioni giuridiche ed ontologiche della normativa antiriciclaggio...*, s. 369.

⁶⁶⁵ J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo...*, s. 41-42.

⁶⁶⁶ Pius XI, motu proprio, *De constitutione tribunalium et ratione procedendi in causis civilibus status civitatis vaticane, novis normis ordinandis*, AAS, 24(1932), 332-334.

⁶⁶⁷ Pius XII, motu proprio *Con la legge*, (01.05.1946), AAS 38(1946), 170-172.

⁶⁶⁸ Ówczesny Przewodniczący Papieskiej Komisji Państwa Miasta Watykańskiego.

wypracowano dwie zasady, które powinna urzeczywistnić nowa ustawa zasadnicza: usystematyzowanie wszystkich zmian wprowadzonych do watykańskiego porządku prawnego oraz zwiększenie efektywności instytucji Państwa Watykańskiego⁶⁶⁹.

Natomiast A. Sarais, odwołując się do źródeł historycznych przechowywanych w archiwum Gubernatoratu podaje, że prace nad obowiązującą ustawą o źródłach prawa rozpoczęły się w już 2001 r. od sformułowania zasad techniki legislacyjnej i klasyfikacji aktów normatywnych Państwa Watykańskiego. Co ciekawe – w myśl nowej Konstytucji – prace te powinny pozostać w kompetencji Papieskiej Komisji. Jednak – ze względu na wagę zagadnienia – prowadzono je na prośbę Przewodniczącego Gubernatoratu w Sekretariacie Stanu, gdzie powołano specjalną komisję. Jej statut został zatwierdzony dopiero 10 marca 2007 r. Jednocześnie powierzono jej uprawnienia do przygotowania projektu nowej ustawy o źródłach prawa. Powstał on po odbyciu łącznie siedemnastu sesji komisji i zasięgnięciu zewnętrznych opinii. Przy czym najwięcej kontrowersji w trakcie prac wzbudzały takie kwestie, jak hierarchia źródeł prawa, recepcja prawa włoskiego, konieczność uproszczenia postępowania cywilnego i karnego, zmiany w systemie kar oraz uprawnienia sędziego w przypadku braku konkretnej normy – zarówno cywilnej, jak i karnej – mogącej posłużyć do rozstrzygnięcia zawisłej sprawy⁶⁷⁰.

Prace nad obowiązującą ustawą o obywatelstwie, zamieszkanu i wstępie na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego trwały przeszło trzy lata – rozpoczęły się 4 grudnia 2008 r. prośbą Przewodniczącego Gubernatoratu do Kardynała Sekretarza Stanu o ustanowienie specjalnej komisji do opracowania projektu tej ustawy. 24 marca 2009 r. Benedykt XVI powołał specjalną Komisję składającą się z ośmiu osób – przedstawicieli Stolicy Apostolskiej oraz różnych jednostek Gubernatoratu⁶⁷¹. Tym samym po raz kolejny zastosowano odstępstwo od ogólnej zasady wyrażonej w ustawie konstytucyjnej, zgodnie z którą władze ustawodawczą

⁶⁶⁹ Zasadniczą część prac nad zredagowaniem nowej ustawy zasadniczej oparto na tekście projektu przygotowanego przez kard. Castillo, który w czerwcu 1999 r. przedstawił go bezpośrednio Janowi Pawłowi II – ten zaś powołał specjalną Komisję w celu analizy projektu oraz przedstawienia schematu nowej ustawy zasadniczej. Jednak nie został on zaakceptowany, a Komisja punktem wyjścia dla dalszych prac – trwających od lutego do listopada 2000 r. – uczyniła projekt kard. Szoki. Po odbyciu 14 posiedzeń przedstawiono papieżowi projekt nowej ustawy zasadniczej, który ją zaakceptował i określił datę wejścia w życie na 22 lutego 2001 r. Zob. W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 159; G. Corbellini, *Il governo dello Stato...*, s. 647-648.

⁶⁷⁰ A. Sarais, *Le fonti...*, s. 27-29.

⁶⁷¹ Jej członkowie zostali nominowani 24 marca 2009 r., a w skład Komisji wszedł Podsekretarz Sekcji do Spraw Relacji z Państwami Sekretariatu Stanu oraz dwóch urzędników tej Sekcji, Radca Państwa, pracownik Urzędu prawnego oraz Urzędu stanu cywilnego i notariatu oraz przedstawiciel Żandarmerii Watykańskiej. Przewodniczącym tejże Komisji mianowano Wicesekretarza Generalnego Gubernatoratu, który jednocześnie został upoważniony do określenia zasad pracy Komisji. Rozpoczęły się one 31 marca 2009 r.

w Państwie Watykańskim wykonuje Papieska Komisja do spraw Państwa Miasta Watykańskiego.

W pierwszym etapie członkom Komisji polecono przeprowadzenie analiz nad dotychczasowymi unormowaniami odnoszącymi się do kwestii obywatelstwa watykańskiego, a więc – obok wskazanej ustawy oraz postanowień Paktów Laterańskich – dokumentów regulujących nabywanie tegoż obywatelstwa przez dyplomatów Stolicy Apostolskiej, zachowania obywatelstwa włoskiego przez tych dyplomatów, którzy nabyli także obywatelstwo watykańskie, a także odnoszących się do działania samej Komisji. Rozpoczęła one swoje prace 23 kwietnia 2009 r. powołując specjalne grupy, które miały opracować proponowany tekst ustawy, będący następnie przedmiotem prac całej Komisji. W sumie odbyło się pięć posiedzeń grup oraz cztery posiedzenia plenarne. Po zatwierdzeniu całości tekstu (1 lipca 2009 r.), został on przekazany do konsultacji ekspertom zewnętrznym, specjalizującym się przede wszystkim w prawie konstytucyjnym, międzynarodowym, wyznaniowym oraz prywatnym.

W swoich analizach eksperci zwracali uwagę na takie problemy, jak m.in. możliwość rozróżnienia – zwłaszcza w perspektywie art. 9 Traktatu Laterańskiego – obywatelstwa watykańskiego od posiadania miejsca zamieszkania na terytorium Państwa Watykańskiego czy zależność pomiędzy definicją miejsca zamieszkania zawartą w recypowanym Kodeksie cywilnym, a zasadami nabywania obywatelstwa watykańskiego. Po otrzymaniu opinii ekspertów Komisja przystąpiła do drugiego etapu prac, w którym opracowano ostateczny tekst projektu – etap ten został zakończony po ośmiu miesiącach, 9 czerwca 2010 r. W ramach tego etapu odbyło się dziewięć spotkań grup roboczych oraz posiedzenie plenarne Komisji. 16 czerwca 2010 r. Przewodniczący Komisji przekazał tekst projektu – wraz z relacją z prac – Sekretariatowi Stanu w celu jego przedstawienia papieżowi. Benedykt XVI zaakceptował projekt Komisji 1 lutego 2011 r., a 23 lutego polecił jej promulgację⁶⁷².

W związku z powyższym można przyjąć, na podstawie dostępnych źródeł, że pracom legislacyjnym w Państwie Watykańskim przyswieca kilka podstawowych zasad. Pierwszą z nich jest harmonizacja prawodawstwa watykańskiego z prawem kanonicznym i dostosowywanie watykańskiego porządku prawnego do zmian w systemie normatywnym Kościoła. Z pewnością jest to wynik znaczenia, jakie prawo kanoniczne posiada w prawie Państwa Watykańskiego. Pomimo tego, że – jak wiadomo – zmiany w prawie kanonicznym

⁶⁷² Zob. A. Sarais, *La cittadinanza...*, s. 87-95; W. Hilgeman, *La nuova legge vaticana...*, s. 512-513, 529; A. Sarais, *La nuova legge vaticana sulla cittadinanza*, 22 febbraio 2011, n. CXXXI, w: *Benedetto XVI Legislatore*, red. M. Ferraresi, C.E. Varalda, Siena 2011, s. 165-167.

automatycznie obowiązują w Państwie Miasta Watykańskiego, to jednak ustawodawca watykański dostrzega konieczność zmian w legislacji Państwa, chociażby pod kątem dostosowywania języka prawnego do terminologii kanonicznej.

Po drugie przy opracowywaniu w Państwie Watykańskim nowych aktów normatywnych bierze się pod uwagę konieczność zapewnienia efektywności działania organów Państwa, co znajduje wyraz także w preambułach do ustaw. Ponadto zapraszanie do udziału w pracach legislacyjnych zewnętrznych ekspertów, ułatwia dostosowanie prawa watykańskiego do innych norm, zwłaszcza prawa włoskiego i międzynarodowego.

2.2. Rozwój struktury Gubernatoratu Państwa Watykańskiego od 1929 r. do 2023 r.

Ustawa zasadnicza Państwa Miasta Watykańskiego z 1929 r. stanowiła, że papież ma prawo delegować swoją władzę ustawodawczą w określonych sprawach lub w poszczególnych przypadkach Gubernatorowi Państwa (art. 5), którego powołanie i odwołanie zależało wyłącznie od woli papieża (art. 6). Gubernatora upoważniono też – w granicach obowiązujących ustaw – do sprawowania władzy wykonawczej (art. 6). W tym zakresie mógł on wydawać regulaminy i zarządzenia w celu wykonania obowiązujących ustaw, jednak w żadnym wypadku nie miał prawa ich zmieniać lub uchylać (art. 5). Stąd Gubernator wykonywał na mocy delegacji Papieża władzę wykonawczą, a w określonych kwestiach także ustawodawczą. Warto przy tym wspomnieć, że po śmierci pierwszego Gubernatora Państwa Watykańskiego – ks. Camillo Serafiniego – w 1952 r. urząd ten pozostał nieobsadzony aż do roku 1995, a jego uprawnienia wykonywała Papieska Komisja dla Państwa Miasta Watykańskiego⁶⁷³. W poprzedniej Konstytucji Państwa Watykańskiego powołano także specjalny organ doradczy zwany Radą Generalną (art. 8).

Według art. 5 ustawy o systemie administracyjnym Państwa Watykańskiego z 7 czerwca 1929 r.⁶⁷⁴ Gubernator Państwa Miasta Watykańskiego posiadał sześć rodzajów uprawnień: w zakresie delegowanej mu władzy ustawodawczej, wydawania regulaminów, zawierania umów z władzami miejskimi, prowincjalnymi i lokalnymi rezydującymi w Rzymie, utrzymywania relacji ze wskazanymi poprzednio władzami oraz z władzami Królestwa Włoch w zakresie spraw pozostających w kompetencji Gubernatora, w sprawach, w których na mocy ustaw i regulaminów powierzono personalnie Gubernatorowi określone uprawnienia.

⁶⁷³ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 153-155.

⁶⁷⁴ Legge n. IV sull'ordinamento amministrativo, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 21-24.

Regulacje te zostały rozwinięte na mocy ustawy z dnia 1 grudnia 1932 r. o organizacji Gubernatoratu⁶⁷⁵, która weszła w życie 1 stycznia 1933 r. Zgodnie z jej art. 1 najwyższą władzą (wł. *autorità suprema*) Gubernatoratu był Gubernator. Jeżeli nie mógł on wykonywać swoich funkcji – w wyniku nieobecności lub wystąpienia przeszkody – zastępował go Przewodniczący Rady Centralnej, a w dalszej kolejności Sekretarz Generalny (art. 13). Gubernatorat został podzielony na trzy urzędy centralne: Sekretariat, Urząd Zabytków, Muzeum i Galerii oraz Urząd Służb Technicznych⁶⁷⁶.

Ustawa z 1 grudnia 1932 r. zakładała, że Gubernator przy wykonywaniu swoich funkcji i opracowywaniu ważniejszych zagadnień będzie wspierany przez Radę Centralną, którą tworzyło trzech Dyrektorów Urzędów Centralnych i Przewodniczący posiadający specjalne uprawnienia techniczno-administracyjne. Przy czym Przewodniczący nie musiał być obywatelem watykańskim ani zamieszkiwać w Państwie (art. 3)⁶⁷⁷.

Struktura Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego została zreformowana na mocy ustawy z dnia 28 grudnia 1934 r.⁶⁷⁸. W jej wyniku utworzono cztery Dyrekcje generalne – Sekretariat; Zabytki, Muzea i Galerie Papieskie; Usługi ekonomiczne i Usługi techniczne – oraz dwa Urzędy Centralne: Urząd prawny i Księgowość generalna. Poza tym 30 grudnia 1939 r. Gubernator utworzył – w ramach Dyrekcji generalnej Usług ekonomicznych – Urząd celny⁶⁷⁹. Urzędy centralne podlegały bezpośrednio Gubernatorowi (art. 1). Ponadto Dyrektor generalny Usług ekonomicznych wszedł w skład Rady Centralnej (art. 2). Zmodyfikowano

⁶⁷⁵ Legge n. XXXII sull'ordinamento del Governatorato, (01.12.1932), AAS Suppl. 4(1932), 21-25.

⁶⁷⁶ Na czele każdego z tych urzędów stał Dyrektor generalny; w przypadku przełożonego Sekretariatu określano go także mianem Sekretarza generalnego (art. 2). Warto nadmienić, że 5 grudnia 1932 r. Gubernator Państwa Watykańskiego wydał regulamin dla Urzędów i Służb Gubernatoratu, wprowadzając podział organów centralnych Gubernatoratu na Gubernatora i Radę Centralną oraz Urzędy centralne określane następująco: Sekretariat, Zabytki, Galerie oraz Usługi techniczne (art. 1). Jednocześnie w Urzędach centralnych wyszczególniono w sumie szesnaście sekcji, por. Regolamento n. XXXIII per gli Uffici e Servizi del Governatorato, (05.12.1932), AAS Suppl., 4(1932), 26-45; por. J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 111-117.

⁶⁷⁷ Do kompetencji Rady Centralnej należało przygotowywanie budżetu, koordynowanie działalności urzędów Gubernatoratu, doradzanie we wszystkich sprawach dotyczących umów, personelu oraz modyfikacji jego zadań, a także we wszystkich innych kwestiach przedstawionych przez Gubernatora, wspomaganie Gubernatora w rozwiązywaniu ważniejszych spraw oraz odpowiadanie za wykonywanie jego decyzji i zarządzeń (art. 8). Według ustawy o organizacji Gubernatoratu do uprawnień Rady Centralnej należało także wydawanie opinii przed zawarciem umowy przekraczającej wartość pięciu tysięcy lirów (art. 9), a także prowadzenie procedur zmierzających do zawarcia kontraktów alienacji, kupna, najmu, dostaw lub świadczenia usług (art. 10). Niezachowanie tych formalności skutkowało nieważnością umowy (art. 11). Uprawnienia Rady Centralnej – co do zasady – miały charakter konsultacyjny (art. 13). Zgodnie z art. 6 omawianej ustawy Przewodniczący zwoływał jej posiedzenia dwa razy w miesiącu, a prawem Gubernatora pozostawało brać w nich udział i składać wnioski zawsze wówczas, gdy uznał to za właściwe. Gubernator mógł wnioskować do Przewodniczącego o zwołanie Rady w celu omówienia określonych przez siebie spraw (art. 6).

⁶⁷⁸ Legge delegata n. LII sulla costituzione e ordinamento degli Uffici del Governatorato, (28.12.1934), AAS Suppl. 6(1934), 14-15.

⁶⁷⁹ Legge delegata n. VI con cui viene costituito un ufficio per la introduzione, esportazione e verifica delle merci e se ne determinato le attribuzioni, (30.12.1939), AAS Suppl. 11(1939), 20-22.

także zasady zastępstwa Gubernatora. Jeżeli nie mógł on wykonywać swoich zadań, przejmował je Przewodniczący Rady Centralnej. W przypadku, gdy Przewodniczący – w wyniku nieobecności lub przeszkody – nie mógł zastąpić Gubernatora czynił to wyznaczony Dyrektor Generalny. Uprawnienie do jego wyznaczenia przysługiwało Gubernatorowi lub Przewodniczącemu Rady Centralnej (art. 6).

Dnia 20 marca 1939 r., kiedy Pius XII – za pomocą zwykłego listu, opublikowanego 5 kwietnia tegoż roku w *l'Osservatore Romano*⁶⁸⁰ – zredukował kompetencje Gubernatora na rzecz Komisji Kardynałów. Zgodnie z treścią tego listu do zadań tej Komisji przekazano nadzór nad Gubernatoratem Państwa Watykańskiego oraz wszystkimi jego agendami⁶⁸¹. Działalność Komisji została uregulowana w sposób ustawowy dopiero w 1969 r.⁶⁸², na mocy ustawy o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego. Zgodnie z jej przepisami papież wykonywał swoją władzę ustawodawczą i wykonawczą w Państwie za pomocą wspomnianej Komisji (art. 1). Organ ten w myśl przedmiotowej ustawy miał ściśle współpracować z – powołaną przez papieża Pawła VI w marcu 1968 r. w celu rozpoznawania szczególnie ważnych i pilnych spraw⁶⁸³ i pełniącą rolę doradczą wobec Komisji⁶⁸⁴ – Konsultą Państwa Miasta Watykańskiego (art. 4). Warto przy tym zaznaczyć, że nie określono zakresu spraw, w których organ ten mógł pełnić funkcje doradcze, nie wprowadzając także obowiązku korzystania z jego pomocy. W praktyce korzystano z niej rzadko – w latach 1968-2001 jedynie osiemnaście razy. Dużo chętniej angażowano do różnego rodzaju prac poszczególnych członków Konsulty⁶⁸⁵.

W międzyczasie rozbudowano strukturę samego Gubernatoratu. W marcu 1943 r. na mocy dekretu Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego⁶⁸⁶ wprowadzono podział urzędów i usług Gubernatoratu na trzy dyrekcje⁶⁸⁷ i cztery urzędy⁶⁸⁸. Wyodrębniono ponadto

⁶⁸⁰ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 89.

⁶⁸¹ W. Schulz, *Leggi e disposizioni usuali dello Stato della Città del Vaticano*, vol. I, Roma 1981, s. 179.

⁶⁸² Legge n. LI sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (25.06.1969), AAS Suppl. 14(1969), 29-32.

⁶⁸³ Paweł VI, motu proprio, *Una struttura particolare*, (28.03.1968), AAS Suppl. 40(1968), 1-4; zob. J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo...*, s. 27.

⁶⁸⁴ W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 97.

⁶⁸⁵ Tamże, s. 98. Konsulta – powołana 28 marca 1968 r. – stanowiła stały organ doradczy, działający pod przewodnictwem Rady Generalnego (art. 1) i składający się z 24 świeckich członków, cieszących się dobrą sławą w Stolicy Apostolskiej, zamieszkających na stałe w Rzymie oraz odznaczających się kompetencjami w dziedzinach, którymi zajmują się poszczególne urzędy Państwa Watykańskiego (art. 2). Zresztą z preambuły omawianej tu ustawy jasno wynika, że podstawowym celem ustanowienia Konsulty było zapewnienie profesjonalnego wsparcia w rozwiązywaniu nowych problemów w funkcjonowaniu Państwa Watykańskiego. Jej członkowie nie mogli być pracownikami Państwa bądź osobami zaangażowanymi w jego działalność (art. 3). Jednocześnie wchodzących w skład konsulty mianował papież na pięcioletnią kadencję (art. 5).

⁶⁸⁶ Decreto n. XX della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano concernente l'ordinamento degli uffici e dei servizi del Governatorato della Città del Vaticano e l'organico del personale, (31.03.1943), AAS Suppl. 15(1943), 5-11.

⁶⁸⁷ Dyrekcję Generalną Zabytków, Muzeum i Galerii Papieskich, Dyrekcję Generalną Usług Technicznych, Dyrekcję Generalną Usług Ekonomicznych.

⁶⁸⁸ Urząd Sekretariatu, Protokołu i Archiwum; Urząd Prawny, Urząd Kadr i Stanu Cywilnego, Urząd Rachunkowy.

Usługi Sanitarne; Żandarmerię Papieską; Rozgłośnię Radiową oraz Obserwatorium Astronomiczne (art. 1). Zmiany w tej strukturze dokonano na mocy ustawy z 24 czerwca 1969 r.⁶⁸⁹, ustanawiając Sekretariat Generalny, osiem Dyrekcji⁶⁹⁰ oraz Żandarmerię Watykańską, która w 1971 r. została rozwiązana i zastąpiona Centralnym Urzędem Nadzoru, wchodzącym w skład Sekretariatu Generalnego⁶⁹¹.

Dalszych zmian w strukturze organów Państwa Watykańskiego dokonał Jan Paweł II. W 1984 r. papież ten udzielił Sekretarzowi Stanu kard. Agostino Casaroliemu pecjalnego mandatu do rządu nad Państwem Watykańskim⁶⁹². Tego rodzaju mandat nie został udzielony innym następcom kard. Casaroliego na urzędzie Sekretarza Stanu⁶⁹³, stąd należy uznać, że miał on charakter personalny⁶⁹⁴. Natomiast kompleksową reformę struktury organów Państwa Miasta Watykańskiego przeprowadzono na podstawie ustawy zasadniczej z 2000 r.⁶⁹⁵. Regulacje te zostały uszczegółowione przez papieża Jana Pawła II w ustawie o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 16 czerwca 2002 r.⁶⁹⁶. W akcie tym Biskup Rzymu zdefiniował pojęcie Gubernatoratu stanowiąc, że jest to zespół organów przeznaczonych do wykonywania władzy wykonawczej w Państwie Miasta Watykańskiego oraz – w granicach wynikających z ich szczególnego statusu prawnego – w dziedzinach, o których mowa w art. 15 i 16 Traktatu Laterańskiego (art. 1).

Jednocześnie na mocy poprzedniej ustawy powierzono wykonywanie władzy wykonawczej Kardynałowi Przewodniczącemu Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego, który nosił także tytuł Przewodniczącego Gubernatoratu. W wykonywaniu

⁶⁸⁹ Legge n. LI del 25 giugno 1969 sul governo dello Stato della Città del Vaticano, AAS Suppl. 41(1969), 29-32.

⁶⁹⁰ Dyrekcję Generalną Zabytków, Muzeów i Galerii Papieskich, Dyrekcję Generalną Usług Technicznych, Dyrekcję Generalną Radia Watykańskiego, Dyrekcję Usług Ekonomicznych, Dyrekcję Usług Sanitarnych, Dyrekcję Watykańskiego Obserwatorium Astronomicznego, Dyrekcję Studiów i Badań Archeologicznych, Dyrekcję Willi Papieskich.

⁶⁹¹ Zmiana ta została przeprowadzona na mocy: Legge n. LXVII per lo scioglimento del Corpo di Gendarmeria Pontificia e per la istituzione di un Ufficio centrale di vigilanza, (15.12.1970), AAS Suppl. 42(1970), 53-55. Sekretariat był najbardziej rozbudowaną spośród tych struktur, a w jego skład wchodziły: Urząd Filatelistyczny i Numizmatyczny; Urząd Prawny; Urząd Kadr i Stanu Cywilnego; Centralne Biuro Rachunkowe; Urząd Poczty i Telegrafu; Urząd Celny (art. 5).

⁶⁹² Jan Paweł II, chirographa, *Le sollecitudini crescenti*, del 6 aprile 1984, AAS 76(1984), 495-496.

⁶⁹³ J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo...*, s. 27; W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 104.

⁶⁹⁴ G. Marrone, *Attività di governo e organizzazione amministrativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 575.

⁶⁹⁵ J.I. Arietta, *La nuova Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano*, IE 1(2001), s. 256. W ustawie zasadniczej z 2000 r. postanowiono, że władza wykonawcza w Państwie Miasta Watykańskiego jest realizowana przez Przewodniczącego Komisji (art. 5 ust. 1), którego wspierają Sekretarz Generalny i Zastępca Sekretarza Generalnego (art. 5 ust. 2). Natomiast sprawy o dużym znaczeniu są przedkładane przez Przewodniczącego do rozpatrzenia przez Komisję (art. 5 ust. 3). W wykonywaniu władzy egzekucyjnej mogli uczestniczyć także Rady Państwa oraz Radca Generalny (art. 13).

⁶⁹⁶ Legge n. CCCLXXXIV sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (16.07.2002), AAS Suppl. 73(2002), 33-49; zob. G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 89-95.

swoich kompetencji Przewodniczący bezpośrednio współpracował z Sekretarzem Generalnym oraz Wicesekretarzem Generalnym, którym mógł delegować – również na stałe – pełnienie określonych funkcji (art. 2 ust. 1). Ustawodawca watykański zdecydował, że zadaniem Kardynała Przewodniczącego było zapewnienie funkcjonowania rządu Państwa Watykańskiego, wydawanie dyrektyw niezbędnych do jego ogólnej organizacji oraz określanie kierunków działalności administracji państwowej (art. 2 ust. 2).

Sekretarz Generalny oraz Wicesekretarz Generalny byli nominowani przez papieża na okres pięciu lat. Do zadań pierwszego z nich należała realizacja dyrektyw i określonych przez Kardynała Przewodniczącego celów działalności administracji; koordynowanie wypełnienia swoich funkcji przez dyrekcje i inne organy oraz dbanie o zgodność z prawem ich działalności. Ponadto Sekretarz Generalny – w przypadkach określonych w art. 9 ust. 2 ustawy fundamentalnej z roku 2000 – zastępował Kardynała Przewodniczącego (art. 3). Natomiast Wicesekretarz Generalny miał współpracować z Sekretarzem w wykonywaniu jego zadań, także zastępując go podczas trwania przeszkody w wypełnianiu funkcji, a ponadto nadzorował opracowywanie aktów normatywnych i korespondencji związanej z działalnością rządu; przechowywał pieczęć państwową oraz oficjalny zbiór przepisów prawa (art. 4)⁶⁹⁷.

⁶⁹⁷ Jan Paweł II zachował podział struktury Gubernatoratu na dyrekcje na czele których stali dyrektorzy i Urzędy Centralne. W ustawie o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 2002 r. ustanowiono także Radę Dyrektorów jako organ doradczy Kardynała Przewodniczącego (art. 7). Zgodnie z art. 5 przedmiotowej ustawy dyrekcje zorganizowano według kryterium funkcjonalnego, powierzając każdej z nich zajmowanie się określoną działalnością o jednorodnym charakterze. Dopuszczono podział Dyrekcji na urzędy, służby oraz inne jednostki. Poza tym wszystkie organy Gubernatoratu miały posiadać taką wewnętrzną organizację, aby zapewnić maksymalną efektywność przy realizacji powierzonych im zadań (por. art. 29). W 2002 r. Biskup Rzymu ustanowił Dyrekcję Państwowego Biura Rachunkowego (art. 11), Dyrekcję Generalną Służb (art. 12), Dyrekcję Służb Bezpieczeństwa i Obrony Cywilnej (art. 13), Dyrekcję Zdrowia i Higieny (art. 14), Dyrekcję Muzeów (art. 15), Dyrekcję Usług Technicznych (art. 16), Dyrekcję Telekomunikacji (art. 17), Dyrekcję Usług Ekonomicznych (art. 18), Dyrekcję Willi Papieskich (art. 19). Strukturę Urzędów Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego podzielono na: Urząd Prawny (art. 20), Urząd Kadr (art. 21), Urząd Stanu Cywilnego, Anagrafu i Notariatu (art. 22), Urząd Filatelistyczny i Numizmatyczny (art. 23), Urząd Systemów Informatycznych (art. 24), Archiwum Państwowe (art. 25), Urząd Pielgrzymów i Turystów (art. 26). Jako niezależną jednostkę powołano Watykańskie Obserwatorium Astronomiczne (art. 27). W tym samym roku w ramach Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego powołano komisje i komitety będące jego organami pomocniczymi. Należały do nich: Komitet do Spraw Bezpieczeństwa zajmujący się koordynacją realizacji zadań z zakresu bezpieczeństwa oraz podejmowaniem studiów nad tą materią; Komisję do Spraw Personelu mającą charakter konsultacyjny w sprawach dotyczących pracowników oraz Komisję Dyscyplinarną właściwą do badania i rozstrzygnięcia spraw dyscyplinarnych pracowników Gubernatoratu (art. 28).

2.3. Reforma organów władzy wykonawczej z 2018 r.

Struktura Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego ustanowiona w 2002 r. przez papieża Jana Pawła II funkcjonowała do 7 czerwca 2019 r., kiedy weszła w życie wydana przez papieża Franciszka ustawa o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego⁶⁹⁸. Jej rozwiązania zostały potwierdzone w ustawie zasadniczej z 2023 r., zgodnie z którą funkcję wykonawczą w Państwie sprawuje Przewodniczący Gubernatoratu, którym jest Przewodniczący Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego (art. 15 ust. 1). Gubernatorat został zaś zdefiniowany jako organy i agencje rządowe powołane do realizacji funkcji wykonawczej Państwa Watykańskiego, w zakresie bezpieczeństwa, porządku publicznego i obrony cywilnej, ochrony zdrowia, higieny, środowiska i ekologii, aktywności ekonomicznej, infrastruktury, konserwacji zabytków oraz pozostałych funkcji przewidzianych przez ustawy lub inne dyspozycje normatywne (art. 15 ust. 2 w zw. z art. 4 i 19 ust. 2).

W preambule do ustawy o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z czerwca 2019 r. Biskup Rzymu wskazał na motywację, jaką kierował się reorganizując strukturę Gubernatoratu. Papież wskazał na konieczność lepszego dostosowania organizacji Gubernatoratu do aktualnych potrzeb, w tym zwłaszcza do posługi kościelnej, do której jest wezwany w ramach posługi Biskupa Rzymu, a także do szczególnego celu istnienia Państwa Miasta Watykańskiego, jakim jest zapewnienie Stolicy Apostolskiej „absolutnej i widzialnej” niezależności. W preambule Franciszek wymienił także zasady, których realizacji ma służyć ta reforma, tj. zasady: racjonalizacji, ekonomiczności, uproszczenia, funkcjonalności, spójności regulacji prawnych oraz elastyczności organizacyjnej. Zresztą podobne zasady zostały wyrażone także w art. 22 ust. 2 ustawy o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego, zgodnie z którym każdy organ uczestniczący w wykonywaniu władzy wykonawczej w Państwie Miasta Watykańskiego działa zgodnie z zasadami dobrej administracji oraz kryteriami efektywności, transparentności, ekonomiczności i uproszczenia.

Obowiązująca ustawa o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego zachowała znany z poprzednich regulacji podział struktury Gubernatoratu na Kardynała Przewodniczącego Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego, Sekretarza Generalnego, Wicesekretarza Generalnego, Radę Dyrektorów, Dyrekcje, Urzędy Centralne, Organy naukowe oraz Komisje i Komitety. Jednak modyfikacjom uległa ich wewnętrzna organizacja oraz kompetencje. Organy te zostały podzielone na: organy rządowe i organy Gubernatoratu (w tym

⁶⁹⁸ Legge n. CCLXXIV sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (25.11.2018), „L’Osservatore Romano”, 7 dicembre 2018, 4-5; zob. J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 124-147.

organy konsultacyjne), organy operacyjne (dyrekcje i urzędy centralne), organy naukowe oraz organy pomocnicze.

Według art. 1 omawianej ustawy Gubernatorat wykonuje właściwą mu władzę i funkcje (wł. *potere e funzioni*), przypisane w celu zagwarantowania Stolicy Apostolskiej absolutnej i widocznej niezależności, także na polu międzynarodowym, w pełnieniu powszechnej i pasterskiej misji Biskupa Rzymu. Zgodnie z tym przepisem Gubernatorat składa się z zespołu organów rządowych i organów, które uczestniczą w wykonywaniu władzy wykonawczej w Państwie Miasta Watykańskiego oraz w dziedzinach wymienionych w art. 15 i 16 Traktatu Laterańskiego, w ramach szczególnego statusu prawnego tych nieruchomości.

Do organów rządowych – wzorem ustawy z 2002 r. – zaliczono Kardynała Przewodniczącego (Przewodniczącego Gubernatoratu), Sekretarza Generalnego i Wicesekretarza Generalnego. Pierwszy z nich wykonuje władzę wykonawczą i jest w tym wspierany przez Sekretarza i Wicesekretarza, którym może powierzyć sprawowanie niektórych funkcji wchodzących w zakres tej władzy. Również w obowiązujących przepisach ustawodawca zdecydował, że Kardynał Przewodniczący zapewnia funkcjonowanie rządu Państwa Watykańskiego, wydaje dyrektywy niezbędne do jego ogólnej organizacji oraz określa kierunki działalności administracji państwowej. Ponadto prawem Przewodniczącego Gubernatoratu jest korzystanie ze wsparcia – ale jedynie z głosem doradczym – Rady Generalnego Państwa, pozostałych radców, dyrektorów i odpowiedzialnych za inne podmioty (art. 2)⁶⁹⁹.

W ustawie o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 2018 r. papież Franciszek ustanowił w Gubernatoracie Państwa Miasta Watykańskiego nową strukturę: Sekretariat Generalny. Podlega on bezpośrednio Sekretarzowi Generalnemu, a z jego usług mają prawo korzystać – zgodnie ze swoimi kompetencjami – wszystkie organy rządowe (art. 5 ust. 1). W skład Sekretariatu Generalnego wchodzi następujące wydziały: Protokół Generalny i Archiwum Centralne, Kontrola i Inspekcja, Koordynacja Wydarzeń (art. 5 ust. 2). Jednocześnie

⁶⁹⁹ Sekretarz Generalny zastępuje Kardynała Przewodniczącego w przypadku jego nieobecności lub przeszkody w pełnieniu funkcji, realizuje jego dyrektywy i polecenia, nadzoruje administrację, koordynuje działalność Gubernatoratu i dba o to, aby ich działania były zgodne z przepisami oraz adekwatne do osiągnięcia zakładanych celów; zarządza personelem; przechowuje pieczęć Państwa. W okresie *sede vacante* Stolicy Apostolskiej Sekretarz Generalny zajmuje się zwyczajnym zarządzaniem urzędem oraz dba o jego bieżące sprawy (art. 3). Warto podkreślić, że w obowiązującej ustawie kompetencje Wicesekretarza zostały zdefiniowane poprzez odesłanie do art. 4 ustawy zasadniczej (art. 5). Tym samym w zakresie jego uprawnień pozostaje – w porozumieniu z Sekretarzem Generalnym – nadzorowanie przygotowywania i redakcji aktów oraz korespondencji, zastępowanie Sekretarza Generalnego a także wykonywanie innych, powierzonych funkcji.

organy rządowe mogą powierzyć Sekretariatowi Generalnemu – na czas określony – dodatkowe zadania (art. 5 ust. 6)⁷⁰⁰.

Do organizmów konsultacyjnych Gubernatoratu ustawodawca watykański zaliczył Radę Dyrektorów⁷⁰¹. W ramach aktualnej struktury Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego ustawodawca wyróżnił organy operacyjne, czyli siedem Dyrekcji⁷⁰² oraz dwa Urzędy Centralne⁷⁰³. Jednocześnie Przewodniczący Gubernatoratu – na czas określony – może przyznać Dyrekcji dodatkowe kompetencje w celu realizacji określonych celów, a także tworzyć jednostki „międzydyrekcyjne” (wł. *inter-direzionali*). Ponadto, wzorem poprzedniej ustawy o rządzie Państwa Watykańskiego, papież Franciszek ustanowił w ramach Gubernatoratu jeden organ naukowy, tj. Watykańskie Obserwatorium Astronomiczne (art. 19). Zmieniono natomiast strukturę organów pomocniczych, czyli Komisji i Komitetów. W aktualnym stanie prawnym są nimi: Komisja do Spraw Monetarnych, Komisja Dyscyplinarna, Komisja do Spraw Kadr, Komisja do spraw wyboru personelu świeckiego (art. 20).

⁷⁰⁰ W zakresie działalności wydziału Protokołu Generalnego i Archiwum Centralnego mieszczą się kwestie związane z protokołem ogólnym i systemem archiwalnym organów rządowych oraz podmiotów Gubernatoratu. Archiwum Centralne prowadzi również Archiwum Historyczne Gubernatoratu oraz opiekuje się katalogiem dokumentacji poszczególnych organów Gubernatoratu (art. 5 ust. 3). Wydział Kontroli i Inspekcji monitoruje przestrzeganie przepisów i procedur, weryfikuje ich realizację oraz ocenia skuteczność i efektywność działań pozostałych organów, a także składa sprawozdania organom rządowym i przedstawia odpowiednie wnioski. Współpracuje ponadto z zewnętrznymi organami audytu i kontroli i realizuje dyrektywy otrzymane od organów zarządzających (art. 5 ust. 4). Natomiast do zadań Wydziału Koordynacji Wydarzeń należy organizacja uroczystości, zgodnie z otrzymanymi wytycznymi, a także we współpracy z innymi jednostkami (art. 5 ust. 5).

⁷⁰¹ W obowiązującym stanie prawnym organy rządowe korzystają z Rady Dyrektorów przy przygotowaniu i kontroli budżetu Gubernatoratu oraz w innych sprawach natury ogólnej, dotyczących personelu i działalności Państwa Watykańskiego. Posiedzenia Rady są zwoływane przez Przewodniczącego – który reguluje także zasady funkcjonowania Rady Dyrektorów (art. 6 ust. 3) – i dzielą się na sesje plenarne bądź dedykowane określonym członkom. Prawem Przewodniczącego jest zapraszanie na posiedzenia osób spoza grona członków oraz ekspertów zewnętrznych (art. 6 ust. 2).

⁷⁰² Dyrekcję Infrastruktury i Usług, Dyrekcję Telekomunikacji i Systemów Informatycznych, Dyrekcję Usług Ekonomicznych, Dyrekcję Służb Bezpieczeństwa i Obrony Cywilnej, Dyrekcję Zdrowia i Higieny, Dyrekcję Muzeów i Dóbr Kultury, Dyrekcję Willi Papieskich (art. 7 ust. 4). Organizację wewnętrzną oraz zasady funkcjonowania każdej Dyrekcji są regulowane przez regulaminy (art. 7 ust. 6).

⁷⁰³ Urząd Prawny i Urząd Kadr. Współpracują one bezpośrednio z organami rządowymi (art. 8 ust. 1) – także ich organizacja wewnętrzna oraz zasady funkcjonowania są określane w regulaminach (art. 8 ust. 2).

3. Władza sądownicza Państwa Miasta Watykańskiego

3.1. Ewolucja ustroju organów władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego

Historię watykańskiego wymiaru sprawiedliwości najczęściej dzieli się na trzy okresy: od ustanowienia Państwa Watykańskiego do reformy przeprowadzonej przez Piusa XII w 1946 roku, od roku 1946 do wprowadzenia nowej organizacji struktury sądownictwa w 1987 roku, oraz od tego momentu do dziś⁷⁰⁴.

Na mocy ustawy o źródłach prawa z 1929 r. sądy Państwa Miasta Watykańskiego były właściwe dla wszystkich zdarzeń prawnych (w tym spraw w zakresie dziedziczenia) dotyczących obywateli zamieszkałych w tymże państwie oraz cudzoziemców mających pozwolenie na pobyt na czas nieokreślony. Trybunałom Watykańskim przekazano także wszystkie sprawy cudzoziemców, z zakresu prawa własności i innych praw rzeczowych dotyczące dóbr ruchomych lub nieruchomości znajdujących się na terenie Państwa Watykańskiego, a także sprawy, których przedmiotem były zdarzenia zakończone lub trwające, mające miejsce na terenie Państwa Miasta Watykańskiego oraz wynikające z umowy lub zobowiązania (art. 17 i 10). Sądy watykańskie rozpoznawały ponadto sprawy dotyczące przestępstw popełnionych na terytorium Państwa Watykańskiego (art. 18).

Zgodnie z pierwotną Konstytucją Państwa Miasta Watykańskiego z dnia 7 czerwca 1929 r., wykonywanie w imieniu papieża władzy sądowniczej na terenie tego Państwa uzależniono od rodzaju spraw, które miały być rozstrzygnięte. Sprawy cywilne niebędące we właściwości sędziego jednoosobowego oraz sprawy karne dotyczące osądzania przestępstw, przekazano do kompetencji Trybunału pierwszej instancji, a w instancji apelacyjnej do Świętej Roty Rzymskiej lub – w przypadku nadzwyczajnych środków zaskarżenia – do właściwości Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej, który zajmował się także sprawami dyscyplinarnymi. Trybunał pierwszej instancji składał się z przewodniczącego, dwóch sędziów wotujących oraz jednego zastępcy. Nominacji i odwołania sędziów dokonywał Biskup Rzymu (art. 10). Ponadto przy Trybunale tym na początku każdego roku Przewodniczący Trybunału powoływał sędziego instruktora, a Dziekan Roty – spośród adwokatów konsystorialnych – oskarżyciela publicznego oraz promotora sprawiedliwości (art. 13).

⁷⁰⁴ Zob. np. N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2003*, ADV 1(2015), s. 172; por. P. Kowalczyk, *Wyrok w imieniu Najwyższego Kapłana – charakterystyka władzy sądowniczej w Państwie Mieście Watykan*, „Studia Iuridica Toruniensia” 14(2014), s. 106-107.

Poza tym w przypadku, gdy Rota Rzymska i Sygnatura Apostolska sprawowały wymiar sprawiedliwości na potrzeby Państwa Miasta Watykańskiego, ich jurysdykcja ograniczała się jedynie do terytorium tego Państwa. Jednocześnie funkcję adwokata w tego rodzaju sprawach mogli wykonywać jedynie adwokaci konsystorialni (art. 14). Jednocześnie cechą charakterystyczną tych rozwiązań był brak jasnego rozróżnienia pomiędzy kanoniczną a „świecką” jurysdykcją organów władzy sądowniczej Państwa Watykańskiego⁷⁰⁵.

W latach 1932-1946 – na mocy motu proprio Piusa XI *Al fine di sempre*⁷⁰⁶ – w Państwie Miasta Watykańskiego funkcjonowała Komisja ds. Cywilnych w zakresie forum świeckiego i Komisja do Spraw Cywilnych o charakterze majątkowo-ekonomicznym w zakresie forum kościelnego. Tym samym, po raz pierwszy w historii Państwa Watykańskiego, doszło do – ciągle mocno ograniczonego – rozdzielenia kompetencji „świeckich” i kanonicznych watykańskich organów władzy sądowniczej⁷⁰⁷. Warto zaznaczyć, że Pius XI nie ustanowił żadnego organu odwoławczego od wyroków tych komisji – będących w istocie trybunałami⁷⁰⁸ – stąd jedynym środkiem zaskarżenia, jaki przysługiwał od wydanych przez nie orzeczeń, było *restitutio in integrum* pozostające w kompetencji Sygnatury Apostolskiej na podstawie kan. 1905 KPK/17. Na mocy omawianego motu proprio papież zlecił także przygotowanie nowej ustawy regulującej strukturę sądownictwa oraz – dostrzegając praktyczne problemy wynikające z aplikacji prawa kanonicznego do spraw cywilnych – kodeks procedury cywilnej⁷⁰⁹. Jednak

⁷⁰⁵ C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile...*, s. 58. Zgodnie z ustawą zasadniczą z 1929 r. sprawy cywilne przekazane do kompetencji sędziego jednoosobowego zwyczajnie rozstrzygał przewodniczący Trybunału pierwszej instancji lub któryś z sędziów tego Trybunału (art. 11). Natomiast sprawy karne w zakresie wykroczeń pozostawały w zakresie jurysdykcji urzędnika administracji, wyznaczonego przez Gubernatora. W przypadku, gdy jego orzeczenia podlegały zaskarżeniu, rozpatrywał je przewodniczący Trybunału pierwszej instancji lub sędzia przez niego wyznaczony. Warto zasygnalizować, że w ustawie zasadniczej z 1929 r. wprowadzono ogólną zasadę, zgodnie z którą w przypadku, gdy ustawodawca wyłączył możliwość wniesienia apelacji od danego orzeczenia, zakazane było stosowanie jakiegokolwiek innego środka zaskarżenia (art. 12). Ponadto każda sprawa należąca do jurysdykcji sądów watykańskich mogła zostać rozstrzygnięta bezpośrednio przez papieża. Mógł on także powołać specjalną komisję do rozstrzygnięcia danej sprawy (art. 17), a także udzielić łaski, amnestii, indultu i abolicji (art. 18). Biskup Rzymu powoływał także prezesa Trybunału I Instancji oraz sędziego do wykonywania uprawnień zastrzeżonych przez ówczesny włoski Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego lub inne akty normatywne do kompetencji sędziego pokoju lub sędziego pierwszej instancji (art. 14). Prezes Trybunału I Instancji lub sędzia przez niego delegowany byli także uprawnieni do rozstrzygania spraw cywilnych, o ile wartość przedmiotu sporu nie przekraczała 5 000 lirów, a także spraw dotyczących prawa własności, nabycia własności i poniesionej szkody w przypadkach przewidzianych przez art. 85 Kodeksu postępowania cywilnego. W każdym razie apelacje przeciwko wyrokom zapadłym w tego rodzaju sprawach wnoszono do Trybunału I Instancji (art. 15).

⁷⁰⁶ Pius XI, motu proprio, *Al fine di sempre*, (21.09.1932), AAS 24(1932), 332-334.

⁷⁰⁷ C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico...*, s. 58; zob: N. Picardi, *Ordinamento giuridico...*, s. 607-611.

⁷⁰⁸ G. Corbellini, *Il governo dello Stato...*, s. 642.

⁷⁰⁹ Zob. P. Ciprotti, *Tribunali dello Stato...*, kol. 81; P. Ciprotti, *Adnotationes sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici...*, s. 369.

rozwiązania prawne w tym zakresie zostały promulgowane dopiero przez kolejnego Biskupa Rzymu – Piusa XII, na mocy motu proprio *Con la legge* z 1 maja 1946 r.⁷¹⁰

Zgodnie z tym dokumentem struktura sądów państwowych w Państwie Miasta Watykańskiego składała się z: Urzędu Sędziego, Trybunału I Instancji, Sądu Apelacyjnego oraz Sądu Kasacyjnego. Warto przy tym zaznaczyć, że zarówno w skład tych organów, jak i Komisji powołanych w roku 1932 – jednak mających funkcjonować jedynie do momentu rozstrzygnięcia spraw będących w toku w momencie wejścia w życie przedmiotowego motu proprio – mogli wchodzić zarówno świeccy, jak i duchowni. Jest to o tyle istotne, że ówczesnie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. rezerwował możliwość pełnienia urzędu sędziego jedynie dla osób duchownych. Stąd w literaturze podnosi się, że rozwiązania te nie mogą zostać uznane za ustanowienie trybunałów kościelnych w ścisłym znaczeniu tego terminu⁷¹¹.

Do kolejnej zmiany w strukturze sądownictwa watykańskiego doszło w 1987 r. Dnia 21 listopada tegoż roku Sekretarz Stanu Stolicy Apostolskiej kard. Agostino Casaroli, na mocy specjalnego mandatu papieskiego, wydał ustawę o zatwierdzeniu struktury władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego⁷¹², wyraźnie inspirowaną soborowym nauczaniem dotyczącym rozróżnienia kompetencji władzy „duchownej” od „świeckiej” oraz zmierzającą do „upaństwowienia” watykańskiego wymiaru sprawiedliwości⁷¹³. Co prawda w ustawie tej zachowano dotychczasową strukturę sądownictwa – władzę tę w imieniu papieża wykonywali w przedmiotowym Państwie Sędzia jednoosobowy, Trybunał, Sąd Apelacyjny oraz Sąd Kasacyjny (art. 1) – jednak postanowiono, że w wykonywaniu swojego urzędu sędziowie

⁷¹⁰ Pius XII, motu proprio, *Con la legge*, (01.05.1946), AAS 38(1946), 170-172.

⁷¹¹ C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico...*, s. 59. W myśl nowych przepisów w Trybunale Pierwszej Instancji powołano sekcje: „świecką” (rozpoznającą sprawy karnej i cywilnej, „kościelną” (stosującą procedury Kodeksu Prawa Kanonicznego i pełniącą w istocie rolę trybunału diecezjalnego, rozpoznającą przede wszystkim sprawy małżeństw zawartych w Państwie Watykańskim) oraz „mieszaną” (właściwą do rozpoznawania spraw o charakterze majątkowym i ekonomicznym w zakresie forum kościelnego, procedującą według watykańskiego Kodeksu postępowania cywilnego). Natomiast Sąd Apelacyjny – składający się z Dziekana Roty Rzymskiej oraz Audytorów Roty – rozpoznając apelacje od wyroków wydanych w sekcji „świeckiej” i „mieszanej” stosował Kodeks postępowania cywilnego, natomiast w przypadku wyroków wydanych w sekcji „kościelnej” Kodeks Prawa Kanonicznego

⁷¹² Legge n. CXIX che approva l'ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano, (21.11.1987), AAS Suppl. 58(1987), 46-50.

⁷¹³ Zob. G. Dalla Torre, *Considerazioni sul nuovo ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 12(2020), s. 91-92; G. Boni, *Recenti evoluzioni dell'ordinamento giuridico vaticano: in particolare i rapporti con l'ordinamento canonico, w: Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carni, Roma 2019, s. 46.

podlegają jedynie ustawom, ale hierarchicznie zależą od papieża oraz organów, przez które wykonuje on swoją władzę ustawodawczą (art. 2)⁷¹⁴.

Ustawa z 1987 r. wprowadziła wspólne zasady korzystania z pomocy adwokatów przed organami władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego. Urząd ten mogli sprawować adwokaci Roty Rzymskiej, którzy ukończyli studia z prawa „świeckiego” oraz uzyskali wpis na listę, prowadzoną przez przewodniczącego Sądu Apelacyjnego. Jednocześnie przewodniczący miał prawo zezwolić na występowanie w danej sprawie adwokata spoza listy. W przypadku zaś Sądu Kasacyjnego prawo do występowania przed nim w charakterze adwokata posiadali adwokaci wpisani na specjalną listę będący jednocześnie adwokatami konsystorialnymi lub wykładowcami prawa na uniwersytetach kościelnych bądź świeckich. Przewodniczący Sądu Kasacyjnego ma prawo zaakceptować daną osobę do pełnienia urzędu adwokata przed tym sądem na stałe lub do poszczególnych spraw (art. 24).

Przedstawione unormowania zdecydowanie przyczyniły się do zwiększenia efektywności organów władzy sądowniczej Państwa Watykańskiego oraz usprawnienia ich działalności⁷¹⁵. Obowiązywały one aż do pierwszej połowy 2020 r., kiedy na mocy ustawy wydanej przez papieża Franciszka wprowadzono nową organizację systemu władzy sądowniczej Państwa Miasta Watykańskiego. W aktualnym stanie prawnym władzę sądowniczą w Państwie Miasta Watykańskiego – w imieniu Biskupa Rzymu – wykonują Trybunał, Sąd Apelacyjny oraz Sąd Kasacyjny (art. 1). Trybunał składa się z przewodniczącego i co najmniej czterech sędziów zwyczajnych (art. 6 ust. 1), przy czym co najmniej jeden z tych sędziów musi wykonywać swoje obowiązki w pełnym wymiarze czasu pracy, nie będąc zatrudnionym ani nie wykonując pracy na własny rachunek (art. 6 ust. 2). Natomiast w pierwszej instancji orzeka się w składzie trzech sędziów, wyznaczonych przez przewodniczącego Trybunału, zgodnie z kompetencjami zawodowymi sędziów oraz naturą postępowania (art. 6 ust. 3), ale w każdym postępowaniu co najmniej jeden sędzia musi być

⁷¹⁴ W takim samym składzie procedował Sąd Apelacyjny, składający się z przewodniczącego oraz dwóch innych sędziów nominowanych przez Biskupa Rzymu na okres pięciu lat (art. 12). Poza tym w omawianej ustawie prawodawca watykański powierzył funkcję oskarżyciela publicznego przed Sądem Apelacyjnym promotorowi sprawiedliwości, nominowanemu przez papieża na okres pięciu lat (art. 13). Sąd Kasacyjny zaś składał się z prefekta Sygnatury Apostolskiej oraz dwóch innych kardynałów będących członkami tegoż Trybunału, których wybiera na początku każdego roku sądowego prefekt Sygnatury (art. 18). Sąd kasacyjny otrzymał także – za uprzednią zgodą Biskupa Rzymu – wyłączne prawo sądenia kardynałów i biskupów w sprawach karnych, za wyjątkiem określonych w kan. 1405 § 1 Kodeksu z 1983 r. (art. 23). Funkcję oskarżyciela przed tym sądem pełnił promotor sprawiedliwości, wyznaczony na każdy rok sądowy przez prefekta Sygnatury Apostolskiej spośród wotujących w tymże Trybunale (art. 20).

⁷¹⁵ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 110-111.

specjalistą prawa kanonicznego lub wyznaniowego (art. 8 ust. 2)⁷¹⁶. Przy Trybunale funkcjonuje także urząd promotora sprawiedliwości, który pełni – w sposób autonomiczny i niezależny – funkcję oskarżyciela oraz inne zadania przewidziane przez ustawy (art. 12 ust. 1)⁷¹⁷.

Wskazane powyżej zasady stosuje się odpowiednio także do drugiego szczebla sądownictwa watykańskiego, czyli Sądu Apelacyjnego⁷¹⁸. Nieco inaczej wygląda organizacja watykańskiego Sądu Kasacyjnego. Składa się on z prefekta Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej – pełniącego funkcje przewodniczącego Sądu Kasacyjnego – oraz kardynałów będących członkami Sygnatury Apostolskiej, którzy zostali delegowani przez prefekta do pełnienia tych funkcji. Delegacja ta trwa przez okres trzech lat, przy czym do Sądu Kasacyjnego można także mianować sędziów po zachowaniu ogólnej procedury nominacyjnej (art. 19 ust. 1). Zwyczajowo Sąd Kasacyjny proceduje w składzie sędziów będących kardynałami, jednak – w przypadku, gdy przemawiają za tym „względy praktyczne” – przewodniczący Sądu może zdecydować, iż sprawa zostanie rozstrzygnięta w składzie, w którym będzie zasiadać dwóch innych sędziów (art. 19 ust. 2). Urząd promotora sprawiedliwości przy Sądzie Kasacyjnym Państwa Watykańskiego pełni jeden z sędziów Sygnatury Apostolskiej, mianowany przez jego przewodniczącego na okres pięciu lat. Jednak – po wyrażeniu zgody przez Sekretarza Stanu – istnieje możliwość powierzenia tego urzędu także innemu sędziemu (art. 20). Warto zasygnalizować, że Sąd Kasacyjny – za zgodą papieża – posiada wyłączną kompetencję, poza zakresem określonym przez kan. 1405 § 1 KPK/83, do osądzania spraw karnych kardynałów i

⁷¹⁶ Przewodniczący Trybunału w każdym roku przydziela sędziom zwyczajnym funkcję sędziego jednoosobowego, sędziego instruktora, sędziego odpowiedzialnego za egzekucję wyroków zapadłych w sprawach cywilnych oraz sędziego odpowiedzialnego za wykonywanie orzeczeń zapadłych w sprawach karnych (art. 7 ust. 1). W przypadku przeszkody w pełnieniu tych funkcji, przewodniczący powierza je innym sędziom zwyczajnym (art. 9 ust. 2). Poza tym obowiązkiem przewodniczącego jest kierowanie i zarządzanie administracją sądową – w tym sekretariatami wydziałów – która składa się z pracowników Gubernatoratu Państwa Watykańskiego (art. 25 ust. 2). Przewodniczący Trybunału jest także przełożonym komorników sądowych (art. 7 ust. 2). Natomiast w sytuacjach, gdy nie może on wykonywać swojej funkcji zastępuje go sędzia najstarszy nominacją, a gdy także on jest przeszkodzony – najstarszy wiekiem (art. 9 ust. 1).

⁷¹⁷ Urząd ten składa się z promotora sprawiedliwości oraz dwóch sędziów zwyczajnych będących jego zastępcami. Przy czym także tu należy zapewnić obecność co najmniej jednego sędziego będącego specjalistą w prawie kanonicznym i wyznaniowych (art. 12 ust. 2), a także pełniącego swoje zadania w pełnym wymiarze czasu pracy i niezwiązanego stosunkiem pracy, ani wykonywaniem zawodu na własny rachunek (art. 12 ust. 3). Do mianowania promotora sprawiedliwości odpowiednio stosuje się wymagania i procedurę przewidzianą dla mianowania sędziów (art. 12 ust. 4), w tym sędziów-aplikantów (art. 12 ust. 5). Promotor dysponuje także własnym personelem administracyjnym, a także policją w Korpusie Żandarmerii (art. 13).

⁷¹⁸ Sąd Apelacyjny składa się z przewodniczącego oraz co najmniej trzech sędziów nominowanych przez papieża (art. 14 ust. 1). Sąd apelacyjny również rozstrzyga sprawy w składzie trzech sędziów, wyznaczonych przez przewodniczącego, biorąc pod uwagę kompetencje poszczególnych sędziów oraz naturę danego procesu (art. 14 ust. 3). W przypadku niemożności wzięcia udziału w posiedzeniu przez wyznaczonego sędziego, przewodniczący wyznacza w jego miejsce innego (art. 16 ust. 2). Urząd promotora sprawiedliwości przy sądzie apelacyjnym pełni sędzia zwyczajny mianowany przez papieża (art. 15).

biskupów. Trzeba pamiętać, że sąd kasacyjny właściwie składa się z członków Sygnatury Apostolskiej, co z kolei oznacza ścisłą zależność pomiędzy tymi organami.

Na każdym etapie postępowania stronie przysługuje prawo do skorzystania z pomocy adwokata. W systemie sądowym Państwa Watykańskiego adwokatami mogą być adwokaci Roty Rzymskiej, którzy jednocześnie są członkami izby adwokackiej w swoim kraju zamieszkania oraz adwokaci posiadający prawo do występowania przez wyższymi instancjami w kraju swojego zamieszkania, po uzyskaniu akceptacji przez Sekretarza Stanu (art. 26 ust. 3). Przy czym warunkiem wpisu na listę adwokatów w Państwie Watykańskim jest znajomość prawa kanonicznego oraz watykańskiego (art. 26 ust. 4). Jednocześnie – w wyjątkowych przypadkach – przewodniczący Sądu Apelacyjnego ma prawo upoważnić adwokata do występowania w danej sprawie (art. 26 ust. 5). Jednak obrona przed Sądem Kasacyjnym zarezerwowana jest jedynie dla adwokatów Stolicy Apostolskiej oraz wpisanych na listę adwokatów przy Kurii Rzymskiej. Także w tym przypadku przewodniczący Sądu Kasacyjnego ma prawo upoważnić do występowania przed nim – na stałe lub w pojedynczej sprawie – inne osoby (art. 26 ust. 5)⁷¹⁹.

Jak przekonująco zauważył G. Dalla Torre reforma z marca 2020 r. stanowi kolejny przejaw dążenia do pełniejszego rozróżnienia pomiędzy jurysdykcją watykańską i kanoniczną, a podstawowym impulsem do przeprowadzenia tej reformy były czynniki o charakterze międzynarodowym, przede wszystkim rekomendacje Komitetu Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i Finansowania Terroryzmu, konieczność dostosowania systemu prawnego Państwa Watykańskiego do standardów wynikających z konwencji międzynarodowych podpisanych przez Stolicę Apostolską, czy zapewnienie „sprawiedliwego procesu” – w tym zwłaszcza bezstronności i niezależności sędziów oraz podejmowania przez nich działalności jurysdykcyjnej na podstawie ustawy⁷²⁰.

Zresztą tezy te pośrednio potwierdza treść rozbudowanej preambuły do omawianej ustawy. Papież Franciszek wskazał w niej – odwołując się do konieczności istnienia wymiaru sprawiedliwości w każdym państwie, który powinien działać w celu urzeczywistnienia kardynalnej cnoty sprawiedliwości, do czego z kolei niezbędne jest „osobiste, wielkoduszne i

⁷¹⁹ Adwokaci występujący przed organami sądowymi Państwa Watykańskiego odpowiadają dyscyplinarnie za swoje przewinienia. Zgodnie z obowiązującym prawem sankcjami dyscyplinarnymi są: upomnienie, nagana, zawieszenie oraz wydalenie (art. 28 ust. 1). Nałożenie sankcji dyscyplinarnej jest obowiązkowe – w zależności od ciężkości przewinienia – kiedy adwokat działał na szkodę organów sądowych, innych adwokatów, reprezentowanej przez siebie strony, strony przeciwnej, świadków lub biegłych (art. 28 ust. 2). Prowadzenie spraw dyscyplinarnych leży w kompetencji promotora sprawiedliwości przy Sądzie Kasacyjnym (art. 28 ust. 3) – w sądzie tym toczy się także sama sprawa dyscyplinarna (art. 28 ust. 4).

⁷²⁰ G. Dalla Torre, *Considerazioni sul nuovo ordinamento giudiziario...*, s. 92-94, 97; por. J.I. Arrieta, *Corso...*, s. 148-151.

osobiste” zaangażowanie osób sprawujących funkcje sędziowskie oraz odpowiednia organizacja systemu – że po ponad trzydziestu latach od wydania poprzedniej ustawy w tej materii zmienił się kontekst historyczny i instytucjonalny Państwa Miasta Watykańskiego. Papież wskazał tu na reformy systemu prawnego Państwa – zwłaszcza w obszarze ekonomiczno-finansowym i karnym – wynikające przede wszystkim z przystąpienia przez nie do szeregu konwencji międzynarodowych. W każdym razie proces wprowadzania przedmiotowych rozwiązań stanowi element szerszego zjawiska stopniowego rozdzielania w Państwie Miasta Watykańskiego forum kanonicznego i państwowego, poprzez tworzenie odrębnych trybunałów dla każdego z tych typów spraw.

3.2. Rozdział forum kanonicznego i państwowego

Jak już zostało wspomniane po raz pierwszy do rozdzielenia forum państwowego i kanonicznego w sądownictwie Państwa Miasta Watykańskiego doszło na mocy Konstytucji Apostolskiej Piusa XI *Al fine di sempre* z 1932 r. W akcie tym Biskup Rzymu ustanowił – do czasu wejścia w życie nowych norm dotyczących organizacji sądownictwa oraz procedury cywilnej – dwie Komisje. Do kompetencji pierwszej z nich należało rozpoznawanie spraw cywilnych o charakterze majątkowym lub gospodarczym, które dotychczas pozostawały w jurysdykcji sądów kościelnych. W jej skład wchodził dziekan Roty Rzymskiej, Przewodniczący Trybunału pierwszej instancji oraz nominowany przez nich – na potrzeby każdej sprawy – sędzia posiadający specjalistyczną wiedzę w materii, która miała być rozstrzygana. Jeżeli sędziowie nie doszli do porozumienia co do powołania trzeciego członka Komisji, ustanawiał go Biskup Rzymu. Osobną Komisję ustanowiono do rozpatrywania w Państwie Watykańskim spraw cywilnych pozostających na forum „świeckim”, a więc w zakresie, jaki nie był rozstrzygany przez sądy kościelne.

Po wejściu w życie watykańskiego Kodeksu procedury cywilnej oraz ustawy o organizacji struktury sądownictwa z 1946 r., w sprawach cywilnych nie znajdowały już zastosowania procedury określone przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. Natomiast w sądach watykańskich powołano specjalne sekcje do rozpatrywania spraw „świeckich” oraz „kościelnych”, przykładowo spraw o nieważność małżeństwa. Tym samym ustawodawca watykański dokonał rozróżnienia spraw, do rozstrzygnięcia których wyłącznie właściwym był sędzia kościelny oraz spraw „świeckich”⁷²¹. W pierwszym przypadku zastosowanie znajdował

⁷²¹ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 106.

kan. 1553 i kan. 120 § 1 KPK/17, w drugim zaś ustawodawstwo watykańskie. W tym kontekście warto podkreślić, że zgodnie z art. 12 ustawy z 1 maja 1946 r. sprawy z zakresu forum kościelnego na terytorium Państwa Watykańskiego rozstrzygnął – stosując normy Kodeksu Prawa Kanonicznego – Trybunał pierwszej instancji składający się z audytora Roty Rzymskiej jako przewodniczącego oraz dwóch sędziów prosynodalnych Wikariatu Diecezji Rzymskiej.

Tym samym w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego – powołując najpierw Komisje, a następnie Trybunały, w skład których wchodziły osoby niebędące duchownymi – derogowano normy kanoniczne odnoszące się do zakazu osądzania duchownych przez sądy „świeckie” i na podstawie prawodawstwa państwowego,⁷²²

Istotnym etapem w omawianym tu procesie było powołanie w 1987 r. – na mocy motu proprio *Quo civum cura*⁷²³ – przez Jana Pawła II dwóch osobnych trybunałów: dla diecezji rzymskiej oraz Państwa Miasta Watykańskiego, co w praktyce oznaczało ostateczne rozdzielanie w tym Państwie sądownictwa kościelnego i „świeckiego”⁷²⁴. W preambule tego aktu normatywnego ustawodawca kościelny jasno wskazał, że jego podstawowym celem jest zapewnienie zgodności pomiędzy systemem prawnym Państwa Watykańskiego a Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1983 r. Jednocześnie Jan Paweł II wyraźnie wskazał na potrzebę powołania w Państwie Watykańskim „trybunału mieszanego”, składającego się z osoby duchownej będącej przewodniczącym oraz dwóch świeckich, do kompetencji którego należałoby rozstrzygnięcie spraw o charakterze ekonomicznym oraz majątkowym.

Poza tym zwyczajne trybunały kościelne powołuje się dla diecezji, co w przypadku Państwa Miasta Watykańskiego determinuje problem zależności pomiędzy jurysdykcją trybunałów właściwych dla diecezji rzymskiej, a tych powołanych do sprawowania wymiaru sprawiedliwości w Państwie Watykańskim. W omawianym tu akcie normatywnym Jan Paweł II wyraźnie stwierdził, że jego celem nie jest derogacja kan. 1404-1406 oraz 1417 obowiązującego Kodeksu łacińskiego, ale „zharmonizowanie legislacji Państwa Watykańskiego z duchem i zasadami nowego prawa kanonicznego”. W związku z powyższym w motu proprio *Quo civium Iure* postanowiono, że w części diecezji rzymskiej znajdującej się na terytorium Państwa Watykańskiego trybunał kościelny – różny od trybunału właściwego dla

⁷²² P. Ciprotti, *Tribunali dello Stato...*, kol. 82; C. Bernardini, *Animadversiones motu proprio de Constitutione Tribunalium et Ratione Procedendi in causis civilibus status civitatis vaticane novis normis ardinandis*, AP 2(1933), s. 140-141.

⁷²³ Jan Paweł II, motu proprio, *Quo Civium Iure*, AAS 79(1987), 1353-1355.

⁷²⁴ J.I. Arrieta, *L'ordinamento giuridico e il governo...*, s. 28.

diecezji rzymskiej – oraz system sądownictwa „świeckiego”, realizującego uprawnienia właściwe do państwowych organów władzy sądowniczej zostaną rozdzielone⁷²⁵.

Trybunał kościelny dla Państwa Miasta Watykańskiego w pierwszej instancji składa się z wikariusza sądowego oraz sędziów, promotora sprawiedliwości, obrońcy węzła i notariusza nominowanych przez papieża na okres pięciu lat (art. 1). Do właściwości tego trybunału przekazano wszystkie sprawy określone w kan. 1401 KPK/83 procedowane na terytorium Państwa Miasta Watykańskiego (kan. 8). Jednocześnie ustawodawca kościelny postanowił, że apelacje od wyroków tegoż trybunału będą rozpatrywane przez Rotę Rzymską (kan. 7). Nie ma wątpliwości, że struktura tego Trybunału została ustanowiona na wzór unormowań obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego odnoszących się do trybunałów diecezjalnych, z tym, że urząd wikariusza sądowego powierzono wyłącznie dziekanowi Roty Rzymskiej, która jednocześnie jest jedynym sądem kompetentnym do rozpoznawania apelacji i innych środków zaskarżenia⁷²⁶. Poza tym w omawianym akcie normatywnym uregulowano takie kwestie, jak wyłączenie sędziego (art. 2), zasady składania przysięgi przez sędziów (art. 3), siedzibę trybunału (art. 4), zasady dokonywania wezwań i egzekucji wyroków (art. 5) oraz zasady wynagradzania członków trybunału (art. 6).

W każdym razie tendencje zmierzające do rozdzielenia w watykańskim porządku prawnym „forum państwowego” od „forum kanonicznego” należy uznać za przejaw wcielania w życie także w Państwie Watykańskim – wynikających z nauki społecznej Kościoła – zasad relacji pomiędzy Kościołem a wspólnotą polityczną⁷²⁷. Tego rodzaju zmiany w prawodawstwie kościelnym zaszły właściwie dopiero wraz z wejściem w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., w którym zrezygnowano z przywileju forum kościelnego dla duchownych i zakonników oraz umożliwiono osądzania ich przez władze świeckie⁷²⁸.

Ciekawym przykładem ewolucji watykańskiego porządku prawnego, będącej pokłosiem rozwoju doktryny Kościoła, jest art. 2 ust. 2 obowiązującej ustawy zasadniczej Państwa Miasta Watykańskiego. Przepis ten stanowi, że Państwo Watykańskie i jego porządek prawny jest oddzielony od Kurii Rzymskiej i innych Instytucji Stolicy Apostolskiej. Wobec brzmienia tego przepisu zasadnym wydaje się uznanie, iż prawodawca watykański jednoznacznie rozróżnił „świeckie” Państwo Watykańskie od urzędów wchodzących w skład

⁷²⁵ C. Mauriello, *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico...*, s. 60.

⁷²⁶ P. Ciprotti, *Adnotationes sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici...*, s. 372.

⁷²⁷ Zob. G. Boni, *I rapporti tra ordinamento giuridico vaticano...*, s. 58-59.

⁷²⁸ G. Dalla Torre, *L'attività giudiziale nello Stato della Città del Vaticano e la Legge Fondamentale*, IE 2(2001), s. 355; N. Picardi, *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione...*, s. 855; P. Ciprotti, *La giustizia amministrativa nell'ordinamento vaticano*, IE 2(1989), s. 450; P. Ciprotti, *Adnotationes sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici...*, s. 373.

Stolicy Apostolskiej, będącej podmiotem najwyższej władzy w Kościele. Z pewnością jest to pokłosie nauczania – wynikającego z doktryny ostatniego Soboru – o autonomii porządku „doczesnego” i „nadprzyrodzonego”.

3.3. Rozpoznawanie spraw administracyjnych oraz z zakresu prawa pracy

W watykańskim systemie prawa nie istnieje specjalne sądownictwo administracyjne. Tego rodzaju sprawy są rozstrzygane w ramach właściwości poszczególnych trybunałów bądź bezpośrednio przez papieża. Organy władzy sądowniczej są uprawnione jedynie do stwierdzenia legalności bądź nielegalności danego aktu administracyjnego, odnoszącego się do uprawnień podmiotu, w stosunku do którego go wydano. W przypadku uznania jego nielegalności sąd może nakazać organowi administracji naprawienie szkody bądź podjęcie innych działań wynikających z wydania nielegalnego aktu, jednak nie ma prawa go uchylić bądź modyfikować⁷²⁹. Należy przy tym pamiętać, że do kategorii spraw administracyjnych w porządku watykańskim zalicza się także sprawy z zakresu prawa pracy. Tu zaś obowiązują specjalne procedury wynikające z funkcjonowania Urzędu Pracy – będącego w istocie niezależnym organem powołanym przede wszystkim do rozwiązywania sporów z zakresu prawa pracy⁷³⁰ – co można uznać za wyjątek od reguły braku specjalnego sądownictwa administracyjnego⁷³¹.

Zgodnie z art. 15 ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego z 1929 r. w przypadku, gdy akt administracyjny naruszał prawo, istniała możliwość wniesienia skargi do sądu. Jednak sąd – oczywiście wówczas, gdy uznał, że faktycznie doszło do naruszenia prawa – mógł jedynie, w razie potrzeby, orzec konieczność naprawienia szkody spowodowanej aktem. Nie miał natomiast uprawnień do jego zmiany lub uchylenia. Jednocześnie każdy, kto uważał, że jego prawo lub interes został naruszony aktem administracyjnym mógł – za pośrednictwem Rady Generalnego – złożyć apelację do Biskupa Rzymu (art. 16). Z przedstawionymi rozwiązaniami korespondowały regulacje ustawy o systemie administracyjnym Państwa Watykańskiego z 7 czerwca 1929. W akcie tym wyraźnie zaznaczono, że postanowienia ustawy nie ograniczają prawa papieża do samodzielnego rozstrzygnięcia każdej kwestii (art. 1). Jednocześnie wprowadzono zasadę, zgodnie z którą Biskup Rzymu miał prawo anulować każdy

⁷²⁹ Rozwój historyczny tych rozwiązań omawia W. Hilgeman, *L'ordinamento giuridico...*, s. 186-188; por. G. Dalla Torre, *L'ordinamento costituzionale vaticano...*, s. 511-513.

⁷³⁰ A. Perlasca, *Commento al nuovo Statuto dell'Ufficio del Lavoro dalla Sede Apostolica*, IE 1(2010), s. 256 i 258.

⁷³¹ P. Ciprotti, *Qualche particolare aspetto...*, s. 597; P. Ciprotti, *La giustizia amministrativa...*, s. 449.

akt administracyjny, który został wydany niezgodnie z ustawami lub regulaminami specjalnymi i generalnymi⁷³².

Omówiony stan normatywny uległ zmianie dopiero wraz z wejściem w życie ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego 2000 r., pomimo tego, że Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. wprowadził procedurę rekursu administracyjnego (kan. 1732-1739). Zgodnie z ustawą zasadniczą z 2000 r. każdy, kto twierdzi, że aktem administracyjnym naruszono jego prawo lub interes prawny może skorzystać z rekursu hierarchicznego albo zwrócić się do właściwego sądu (art. 17). Stąd aktualnie prawodawstwo watykańskie gwarantuje dwojakiego rodzaju kontrolę aktów administracyjnych: przez skorzystanie z procedury odwołania do hierarchicznie wyższych organów lub bezpośrednio do papieża⁷³³. Natomiast w sporach dotyczących stosunku pracy między pracownikami Państwa a administracją właściwy jest Urząd Pracy Stolicy Apostolskiej, działający zgodnie z przepisami własnego Statutu (art. 18 ust. 1 ustawy konstytucyjnej).

Przepis art. 17 ustawy konstytucyjnej został uszczegółowiony w ustawie o rządzie Państwa Watykańskiego z 2002 r. Według jej art. 33 każdy, kto twierdził, że został poszkodowany wydaniem aktu administracyjnego miał prawo złożyć wniosek o jego modyfikację do Przewodniczącego Papieskiej Komisji dla Państwa Miasta Watykańskiego w zawitym terminie dziesięciu dni od dnia zakomunikowania aktu. W przypadku, gdy Przewodniczący odmówił zmiany aktu lub nie zajął żadnego stanowiska w kwestii wniosku w ciągu trzydziestu dni od jego wniesienia, pokrzywdzony miał prawo wnieść skargę do Papieskiej Komisji⁷³⁴.

Należy zaznaczyć, że wejście w życie ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego skomplikowało dochodzenie swoich praw przez poszkodowanego aktem administracyjnym. Wynika to z faktu, że ustawa o rządzie Państwa Watykańskiego z 2018 r. – w przedmiotowym

⁷³² Papież mógł także w każdej chwili odwołać lub zmienić środki zastosowane przez organy administracyjne, które okażą się nieodpowiednie lub szkodliwe dla interesu publicznego, chyba że stały się one podstawą do przyznania prawa osobie trzeciej. W takiej sytuacji konieczne było wypłacenie słusznej rekompensaty (art. 2). Jednocześnie postanowiono, że środki przewidziane w art. 16 ustawy zasadniczej z 1929 r., można stosować w terminie trzydziestu dni od ogłoszenia lub dostarczenia decyzji administracyjnej (art. 3). Natomiast skargi przeciwko władzom administracyjnym, oparte na zarzucie naruszenia przez nie prawa, mogły być wnoszone w terminie pięciu lat. Co ciekawe, termin ten biegł także dla osób małoletnich i niezdolnych do czynności prawnych (art. 4).

⁷³³ G. Dalla Torre, *Lezioni...*, s. 116.

⁷³⁴ Skarga podlegała rozpatrzeniu bezpośrednio przez Komisję lub przez Kolegium złożone z Rady Generalnego Państwa oraz dwóch Radców Państwa. Przy czym od decyzji kolegium istniała jeszcze możliwość odwołania się do Komisji. Jednocześnie można zaskarżyć akt administracyjny do sądu w celu uzyskania odszkodowania (art. 34). Korzystający z rekursu hierarchicznego mógł skorzystać z pomocy adwokata (art. 35 ust. 1). Jego udział w sprawie był obligatoryjny jeżeli akt zaskarżono do sądu (art. 35 ust. 2). Analogiczne rozwiązania zawarto w obowiązującej ustawie o rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 2018 r.

zakresie – odwołuje się do ustawy zasadniczej z roku 2000, która utraciła moc obowiązującą z dniem 7 czerwca 2023 r. Tymczasem w nowej ustawie konstytucyjnej nie ma przepisów stanowiących odpowiednik art. 17 poprzedniej ustawy zasadniczej. W związku z tym wskazane powyżej odwołania do ustawy konstytucyjnej z roku 2000 utraciły rację bytu. Prowadzi to do sytuacji, w której poszkodowany aktem administracyjnym nie ma podstaw prawnych do dochodzenia swoich uprawnień.

Natomiast sprawy z zakresu prawa pracy rozpoznaje Urząd Pracy Stolicy Apostolskiej (ULSA), ustanowiony 1 stycznia 1989 r. przez Jana Pawła II na mocy motu proprio *Nel primo anniversario*⁷³⁵. Aktualnie strukturę tego Urzędu oraz postępowanie przed jego organami reguluje statut zaaprobowany przez Benedykta XVI w 2009 r.⁷³⁶. Na strukturę Urzędu Pracy składa się Przewodniczący, Rada, Dyrektor oraz Rada Pojednawcza i Arbitrażowa (art. 4). Postępowanie może zostać wszczęte przez każdego pracownika, którego prawa lub interesy zostały naruszone. Może on także skorzystać – według swojego wyboru – z drogi sądowej. Zawsze jednak najpierw trzeba podjąć próbę ugodowego zakończenia sprawy, na drodze mediacji prowadzonej przed Dyrektorem Urzędu Pracy (art. 11 ust. 1). Co istotne – w jurysdykcji Urzędu Pracy Stolicy Apostolskiej pozostają wszyscy świadczący pracę na rzecz Kurii Rzymskiej, Gubernatoratu Państwa Miasta Watykańskiego oraz innych jednostek zarządzanych bezpośrednio przez Stolicę Apostolską (art. 2).

Podsumowanie

W Państwie Miasta Watykańskiego – co jest konsekwencją jego natury – pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej posiada jedyny suweren Państwa, czyli Biskup Rzymu. Nie oznacza to, iż jego władza ma charakter nieograniczony. Z kanonicznego punktu widzenia ogranicza go w jej wykonywaniu przede wszystkim prawo Boże oraz doktryna Kościoła. Zresztą w prawie kanonicznym zawarto podstawowe treści składające się na nowożytną ideę praworządności, np. zakaz retroakcji ustawy, konieczność ustawowego określenia znamion czynu zabronionego, działania organów władzy jedynie na podstawie prawa, czy możliwość legalnego dochodzenia swoich uprawnień przez podmioty prawa. W obowiązującej ustawie zasadniczej z maja 2023 r. wprost wyrażono takie gwarancje, jak

⁷³⁵ Jan Paweł II, motu proprio, *Nel primo anniversario*, (01.01.1989), AAS 81(1989), 145-155.

⁷³⁶ Benedykt XVI, motu proprio, *Novum Statutum Officii Laboris Sedis Apostolicae*, (07.07.2009), AAS 101(2009), 712-726.

bezstronność sądu czy kontradiktoryjność stron postępowania. Świadczy to o kierunku rozwoju watykańskiego porządku prawnego, wyznaczonego przez idee państwa prawa.

W Państwie Miasta Watykańskiego swoją władzę papież wykonuje poprzez powołane w tym celu organy, realizujące ściśle określone kompetencje z zakresu funkcji ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Obowiązująca ustawa zasadnicza, poprzez zawartą w jej treści zasadę oddzielenia Państwa Watykańskiego od Kurii Rzymskiej i innych podmiotów Stolicy Apostolskiej, w znaczący sposób potwierdza niezależność organów tego Państwa. Działają one w ramach „paradygmatu kanonicznego”, ale od samego początku istnienia Państwa Miasta Watykańskiego są samodzielными, różnymi od jednostek Stolicy Apostolskiej, organami władzy.

O ile więc sama władza w Państwie Watykańskim ma charakter jednorodny, o tyle wyraźnie zarysowuje się trójpodział jej funkcji – ze wrastającym na przestrzeni watykańskiej historii poziomem gwarancji niezależności organów władzy sądowniczej oraz rozdzieleniem forum kanonicznego i „świeckiego”. Nie zmienia to faktu, że prawem Biskupa Rzymu pozostaje samodzielne rozstrzygnięcie każdej sprawy zawisłej przed jakimkolwiek organem Państwa Miasta Watykańskiego.

Jednocześnie działalność organów Państwa Miasta Watykańskiego musi przebiegać na podstawie i w granicach prawa. Oceniając legalność działania organów Państwa Watykańskiego należy mieć na względzie charakter systemu prawnego tego Państwa. Stąd pierwszorzędne znaczenie mają tu normy kanoniczne oraz magisterium Kościoła, a dopiero w dalszej kolejności regulacje wydane dla Państwa Watykańskiego – w tym wynikające z wiążących go umów międzynarodowych. W ten sposób możliwe jest zabezpieczenie „służebnej” roli Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej.

Zakończenie

Przeprowadzane analizy pozwalają na stwierdzenie, że prawo kanoniczne ma fundamentalne znaczenie dla watykańskiego porządku prawnego, jednak jego pozycja w tym systemie prawnym zmienia się przede wszystkim pod wpływem zobowiązań prawnomiędzynarodowych, które przyjmuje Stolica Apostolska oraz Państwo Miasta Watykańskiego. Proces ten oznacza możliwość takiej ewolucji systemu prawa Państwa Watykańskiego, która zagrozi jego naturze, określonej przez wszystkim w Traktacie Laterańskim i związanej z charakterem władzy Biskupa Rzymu. Dlatego zasadnicza rola prawa kanonicznego w przedmiotowym porządku prawnym nie może pozostawać jedynie w sferze deklaracji. Tym samym funkcja prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego wykracza poza zakres określony w ustawie o źródłach prawa – zarówno obowiązującej (z 2008 r.), jak i jej poprzedniczce z roku 1929.

Na podstawie historycznej i obowiązującej ustawy o źródłach prawa w Państwie Watykańskim prawo kanoniczne stanowi podstawowe źródło prawa i najważniejsze kryterium interpretacji ustaw. Zgodność z nim jest także przesłanką recepcji prawa włoskiego. Poza tym unormowania kanoniczne stosuje się przy wykonywaniu przez sędziego watykańskiego władzy sądenia w przypadku braku wyraźnej normy cywilnej lub karnej, która mogłaby posłużyć do rozstrzygnięcia danej sprawy. Ponadto w ustawie o źródłach prawa z 2008 r., co jest nowością w stosunku do analogicznej ustawy z 1929 r., postanowiono, że prawo kanoniczne będzie stanowić granicę dostosowywania się watykańskiego porządku prawnego do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i porozumień, których stroną jest Stolica Apostolska.

Wobec tego jasne jest, że prawo kanoniczne w Państwie Miasta Watykańskiego ma istotne znaczenie. Pozycja, jaką ustawodawca watykański przyznał prawu kanonicznemu jest rezultatem jego „konstytucyjnej” funkcji w tym Państwie. Otóż Państwo Miasta Watykańskiego zostało utworzone w 1929 r. przez Stolicę Apostolską i Królestwo Włoch jako rozwiązanie „kwestii rzymskiej” – a więc problemu zagwarantowania Biskupowi Rzymu możliwości w pełni swobodnego wykonywania swojej władzy w Kościele, przy jednoczesnym zabezpieczeniu podmiotowości prawnomiędzynarodowej Stolicy Apostolskiej. W zamyśle twórców Państwo to nie miało pełnić roli typowo politycznej, ale służebną wobec papieża i Stolicy Apostolskiej, będąc – jako ujęto to w preambule Traktatu Laterańskiego – gwarantem ich „absolutnej i widzialnej niezależności” oraz niepodważalnej suwerenności na arenie międzynarodowej.

Jedynym suwerenem Państwa Watykańskiego jest Biskup Rzymu, który zgodnie z ustawą zasadniczą Państwa Miasta Watykańskiego – zarówno obowiązującą z roku 2023, wcześniejszą z roku 2000, jak i jej poprzedniczką z 1929 r. – posiada w nim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Jednocześnie należy zauważyć, że o ile dwie pierwsze ustawy zasadnicze Państwa Miasta Watykańskiego stanowiły, że Biskup Rzymu jest jedynym suwerenem Państwa i posiada w nim pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, o tyle w obowiązującej ustawie konstytucyjnej nieco inaczej ujęto tę kwestię. Aktualnie ustawa ta stanowi – potwierdzając fakt, że tylko Biskup Rzymu jest suwerenem Państwa Watykańskiego – iż papież posiada pełnię władzy rządzenia, zawierającą władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Wydaje się, że zmiana ta nie ma jedynie językowego charakteru, ale wyraża istotną treść normatywną. Władza w Kościele – jasne jest, że ustawodawca watykański odwołuje się do tych kategorii – jest jedna, ale w jej ramach rozróżnia się urzędy i związane z nimi funkcje i zadania. Tradycyjnie w kanonistyce, obok władzy (zadania) rządzenia wyróżnia się także władzę nauczania i uświęcania. Jednak prawodawca watykański w aktualnej ustawie zasadniczej odwołał się jedynie do pierwszej z tych kategorii, co może sugerować, iż Biskup Rzymu – choć oczywiście w swojej działalności zawsze, w tym jako Suweren Państwa Watykańskiego, jest związany naturą Urzędu Piotrowego – w Państwie Miasta Watykańskiego nie realizuje zadania nauczania i uświęcania. W końcu celem istnienia tego Państwa jest zapewnienie możliwości realizacji tychże zadań przez podmiot najwyższej władzy w Kościele, czyli przez Stolicę Apostolską.

Wykładnię tę dodatkowo uzasadnia art. 2 ust. 2 obowiązującej ustawy zasadniczej Państwa Watykańskiego, wprowadzający zasadę oddzielenia Państwa Watykańskiego i jego porządku od Kurii Rzymskiej i innych instytucji Stolicy Apostolskiej (ale nie samego Biskupa Rzymu). Nie jest to co prawda klasyczny przykład rozdziału Kościoła od państwa – w preambule do wskazanej ustawy zasadniczej jednoznacznie potwierdzono zasadę wynikającą z ustawy o źródłach prawa z 2008 r., zgodnie z którą prawo kanoniczne jest podstawowym źródłem prawa i najważniejszym kryterium interpretacji przepisów w Państwie Watykańskim – jednak z pewnością jest to ważna nowość w systemie prawnym Państwa Miasta Watykańskiego, potwierdzająca kierunek jego ewolucji, wyznaczany przez nowożytną ideę państwa prawa.

W każdym razie określenia dotyczące podziału funkcji stanowią odpowiednik – wyrażony językiem nowożytnego prawoznawstwa, opartego na idei trójpodziału władz – kanonicznej regulacji władzy papieskiej jako pełnej, najwyższej, bezpośredniej i powszechnej,

która może być wykonywana w sposób nieskrępowany. Biskup Rzymu nie posiada jakiegś „świeckiej” władzy, która mogłaby mieć inną naturę od tej, jaka wynika ze sprawowanego przez niego Urzędu Piotrowego w Kościele. Utworzenie Państwa Miasta Watykańskiego – nie będącego kontynuatorem Państwa Kościelnego, ale nowym podmiotem prawa międzynarodowego, różnym od Stolicy Apostolskiej – niczego nie zmieniło w kanonicznej naturze urzędu Biskupa Rzymu, ani tym bardziej nie spowodowało jego „rozbudowania” o komponent władzy świeckiej. W końcu państwo to stanowi jedynie instrument gwarantujący swobodę działalności papieża oraz Kurii Rzymskiej w wypełnianiu ich kanonicznych zadań.

Tym samym prawo kanoniczne nadal decyduje o naturze Państwa Miasta Watykańskiego oraz charakterze władzy jego organów, a także o prawach wszystkich, którzy znajdują się w jurysdykcji tego Państwa, w tym przede wszystkim jego obywateli, stanowiąc kluczową gwarancję ich uprawnień (zarówno w sferze prawa materialnego, jak i procesowego). Stąd prawo kanoniczne w istocie stanowi „konstytucję” Państwa Miasta Watykańskiego.

Konsekwencją tego stanu rzeczy jest przyjęta koncepcja źródeł prawa Państwa Watykańskiego, w której pierwszorzędne znaczenie przyznano prawu kanonicznemu. Warto nadmienić, że w stosunku do ustawy o źródłach prawa z 1929 r., ustawa która ją zastąpiła z roku 2008 wprost stanowi, że prawo kanoniczne jest także podstawowym kryterium interpretacji ustaw (choć wprowadzenie tej zasady do przepisów watykańskiego prawa w istocie stanowiło pozytywną zmianę wcześniejszej praktyki). Stąd prawo w Państwie Miasta Watykańskiego należy stosować z uwzględnieniem słuszności kanonicznej, a więc raczej w celu urzeczywistnienia cnoty sprawiedliwości, niż ścisłego przestrzegania przepisów prawa. Zresztą w ostatnich wyraźnie zwraca na to uwagę papież Franciszek przy okazji uroczystych inauguracyj roku sądowego w Państwie Miasta Watykańskiego.

Przyjęcie prawa kanonicznego za wyznacznik natury Państwa Watykańskiego i jego organów oraz za podstawowe źródło prawa i kryterium jego interpretacji prowadzi do wniosku, że w Państwie tym – mając charakter prawa państwowego – obowiązują nie tylko pozytywne normy wydane przez ustawodawcę kościelnego, ale również normy prawa Bożego (naturalnego i pozytywnego). Prawo Boże stanowi fundamentalną zasadę całego systemu prawa Państwa Miasta Watykańskiego, a żadne uregulowania wprowadzone do tego systemu – czy to na mocy aktu wydanego bezpośrednio dla tego Państwa, czy też recypowane z prawa włoskiego – nie mogą być z nim sprzeczne. Objawione i naturalne prawo Boże stanowi także podstawę uprawnień wszystkich podmiotów pozostających w jurysdykcji organów Państwa Miasta Watykańskiego. Dlatego podmioty te mają prawo powoływać się na treść prawa Bożego tak, jak na pozostałe normy składające się na watykański porządek prawny.

Biorąc zaś pod uwagę charakter prawa kanonicznego, przede wszystkim jego związek z nauczaniem Kościoła, należy uznać, że watykański porządek prawny powinien wcielać w życie Magisterium, w tym zwłaszcza w zakresie nauczania społecznego oraz naturalnych praw człowieka. Dlatego w Państwie Watykańskim niedopuszczalne jest akceptowanie „uprawnień”, niekiedy – w obrocie prawnym międzynarodowym – uznawanych za prawa człowieka, które pozostają niezgodne z nauczaniem Kościoła.

W związku z powyższym władza Biskupa Rzymu nad Państwem Miasta Watykańskiego nie ma charakteru absolutnego w tym sensie, że nie ma on prawa dowolnego, arbitralnego decydowania o sprawach tego państwa i podmiotów pozostających w jego jurysdykcji. Papież – pełniąc Urząd Piotrowy – jest ograniczony przez prawo Boże (naturalne i pozytywne) oraz przez „pozytywne” prawo kanoniczne. Ani w Kościele, ani w Państwie Miasta Watykańskiego – pomimo tego, że jest jego jedynym suwerenem, posiadającym pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej – nie ma on nieograniczonej władzy, ale zawsze pozostaje związany wskazanymi powyżej normami.

Jednocześnie system prawny Państwa Watykańskiego jest zależny od prawa Republiki Włoskiej – której enklawą jest terytorium tego Państwa – a co za tym idzie także prawa Unii Europejskiej. Stolica Apostolska i Państwo Miasta Watykańskiego jako dwa odrębne, choć ściśle ze sobą związane – przede wszystkim ze względu na urząd Biskupa Rzymu – podmioty prawa międzynarodowego aktywnie uczestniczą w obrocie międzynarodowym, przyjmując na siebie szereg zobowiązań wynikających z tego prawa. Odnosi się to zwłaszcza do prawa finansowego – co ma ścisły związek ze stosowaniem w Państwie Watykańskim najpierw lira, a następnie euro – oraz do prawa karnego i humanitarnego.

Zresztą obowiązująca ustawa o źródłach prawa – w swoim art. 1 ust. 4 – wprost stanowi, że watykański porządek prawny „dostosowuje się” do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i innych umów, których stroną jest Stolica Apostolska. I właśnie to „dostosowywanie się” stanowi obecnie podstawowy czynnik rozwoju systemu prawnego Państwa Watykańskiego, włącznie z rozszerzaniem jurysdykcji sądów tego Państwa na organy Stolicy Apostolskiej. Jednocześnie proces ten charakteryzuje się nie tylko ilościowym zwiększeniem się liczby aktów normatywnych wydawanych dla Państwa Miasta Watykańskiego, ale również regulowaniem przez nie nowych obszarów, zwłaszcza z zakresu prawa finansowego oraz karnego.

W związku z powyższym tradycyjna rola Państwa Watykańskiego – wyrażona w preambule Traktatu Laterańskiego – zmienia się w kierunku wykorzystywania organów tego Państwa jako instrumentu umożliwiającego realizację przez Stolicę Apostolską

przyjmowanych na siebie obowiązków, wynikających z jej uczestnictwa w obrocie międzynarodowym. Kluczową kwestią w tym kontekście jest rozszerzanie jurysdykcji sądów watykańskich na jednostki Stolicy Apostolskiej oraz zwiększanie gwarancji niezależności sędziów watykańskich. W tym ostatnim obszarze warto wspomnieć, że prawo do rozpoznania sprawy przez bezstronny sąd zostało uznane za jedno z naturalnych praw człowieka. Dlatego odpowiednia organizacja systemu sądownictwa w Państwie Watykańskim stanowi obowiązek wynikający z nauczania Kościoła.

W praktyce prawo kanoniczne, choć formalnie pozostaje podstawowym źródłem prawa i pierwszym kryterium interpretacji ustaw, odgrywa coraz mniejszą rolę w działalności organów Państwa Miasta Watykańskiego, stając się dla nich przede wszystkim zbiorem podstawowych zasad porządku prawnego – na które składają się rozumiane zgodnie z doktryną katolicką normy prawa Bożego i naturalnego oraz ogólne zasady prawa kanonicznego – a także kryterium interpretacji przepisów. Jest to szczególnie widoczne w judykaturze sądów watykańskich, gdzie regułą jest posługiwanie się metodami kanonicznymi przy ustalaniu znaczenia normy prawnej mającej zastosowanie w sprawie. Warto przy tym pamiętać, że nauczanie Kościoła – zwłaszcza w kwestiach społecznych czy odpowiedzialności człowieka za swoje czyny – jest traktowane w Państwie Watykańskim na równi z „pozytywnymi” źródłami prawa.

Jednocześnie nie ma wątpliwości, że charakter Państwa Miasta Watykańskiego – którego jedynym suweren jest Biskup Rzymu – może zostać zachowany tylko wówczas, gdy prawo kanoniczne nie utraci swojego pierwszorzędnego znaczenia dla porządku prawnego tego Państwa. Stąd podstawową funkcją prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego jest zachowanie jego statusu „instrumentu” gwarantującego swobodę Biskupa Rzymu i – szerzej – Stolicy Apostolskiej w wykonywaniu zadań jako podmiotu najwyższej władzy w Kościele oraz ściśle z nią związanej aktywności na polu społecznym czy międzynarodowym.

Bibliografia

Źródła prawa kanonicznego:

Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, AAS 9(1917), pars II, 1-521.

Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, AAS 75 (1983), pars II. Appendix; *Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.

Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, AAS, 82(1990), 1045-1364. Tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 2002.

Pius IX, *Respicientes*, AAS 6(1870-1871), 136-145.

Benedykt XV, motu proprio, *Commissio instituitur ad Codicis Canones Authentice Interpretandos*, AAS 9(1917), 483-484.

Pius XI, motu proprio, *Al fine di sempre*, (21.09.1932), AAS 24(1932), 332-334.

Pius XI, motu proprio, *De constitutione tribunalium et ratione procedendi in causis civilibus status civitatis vaticane, novis normis ordinandis*, AAS, 24(1932), 332-334.

Pius XII, motu proprio, *Summi Pontificatus*, AAS, 31(1939), 432-433.

Pius XII, motu proprio, *Con la legge*, (01.05.1946), AAS 38(1946), 170-172.

Paweł VI, motu proprio, *Una struttura particolare*, (28.03.1968), AAS Suppl. 40(1968), 1-4.

Jan Paweł II, chirographa, *Le sollecitudini crescenti*, (06.04.1984), AAS 76(1984), 495-496.

Jan Paweł II, motu proprio, *Quo Civium Iure*, AAS 79(1987), 1353-1355.

Jan Paweł II, motu proprio, *Nel primo anniversario*, (01.01.1989), AAS 81(1989), 145-155.

Benedykt XVI, motu proprio, *Novum Statutum Officii Laboris Sedis Apostolicae*, (07.07.2009), AAS 101(2009), 712-726.

Benedykt XVI, motu proprio, *La Sede Apostolica*, (30.12.2010), AAS 103(2011), 7-8.

Francesco, motu proprio De iudicialium instrumentorum iurisdictione civitatis Vaticanae super re poenali, *Ai nostri tempi*, AAS 105(2013), 651-653.

Konstytucja Apostolska Ojca Świętego Franciszka *Praedicate Evangelium* o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html#SEKRETARIAT%20STANU (dostęp: 10.06.2022 r.).

Franciszek, Konstytucja apostolska *Pascite gregem Dei*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20210523_pascite-gregem-dei.html (dostęp: 4 sierpnia 2021 r.).

S. Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, *De novo iuris canonici codice in scholis proponendo*, AAS, 9(1917), 439.

Statuto dell'Ufficio del Lavoro della Sede Apostolica approvato dal Papa Benedetto XVI in data 7 luglio 2009, <https://www.ulsava.it/chi-siamo/statuto-ulsava-testo-coordinato.html> (dostęp: 11.02.2022 r.).

Statuto dell'Istituto per le Opere di Religione, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/08/10/0623/01286.html> (dostęp: 11.02.2022 r.).

Źródła prawa wydane dla Państwa Miasta Watykańskiego:

Legge fondamentale della Città del Vaticano, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 1-4.

Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (26.11.2000), AAS Suppl. 71(2000), 73-82. Tekst polski: *Ustawa zasadnicza Państwa Miasta Watykan z 26 listopada 2000 roku*, w: *Ustawa zasadnicza Państwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe*, wstęp, wybór i tłumaczenie F. Longchamps de Bérier, M. Zubik, Warszawa 2008, s. 35-40.

Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, (13.05.2023), https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20230513-legge-fond-scv.html, (dostęp: 14.05.2023).

Legge n. II sulle fonti del diritto, (07.06.1929), AAS Suppl. 21(1929), 5-13.

Legge n. LXXI sulle fonti del diritto, (01.10.2008), AAS Suppl., 16 (2008), 65-70. Tekst polski: *Ustawa o źródłach prawa Państwa Miasta Watykańskiego*, tłum. P. Steczkowski, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 1(2009), s. 131-134.

Legge n. III sulla cittadinanza ed il soggiorno, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 14-21.

Legge n. IV sull'ordinamento amministrativo, (07.06.1929), AAS Suppl. 1(1929), 21-24.

Legge monetaria n. XXI, (31.12.1930), AAS. Suppl. 2(1930), 71-74.

Legge n. XXXII sull'ordinamento del Governatorato, (01.12.1932), AAS Suppl. 4(1932), 21-25.

Legge delegata n. LII sulla costituzione e ordinamento degli Uffici del Governatorato, (28.12.1934), AAS Suppl. 6(1934), 14-15.

Legge delegata n. VI con cui viene costituito un ufficio per la introduzione, esportazione e verifica delle merci e se ne determinato le attribuzioni, (30.12.1939), AAS Suppl. 11(1939), 20-22.

Legge n. XII sul diritto di autore, (12.01.1960), AAS Suppl. 32(1960), 45-46.

Legge n. L che modifica la legislazione penale e la legislazione processuale penale, (21.06.1969), AAS Suppl. 41(1969), 13-26.

Legge n. LI sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (25.06.1969), AAS Suppl. 41(1969), 29-32.

Legge n. LXVII per lo scioglimento del Corpo di Gendarmeria Pontificia e per la istituzione di un Ufficio centrale di vigilanza, (15.12.1970), AAS Suppl. 42(1970), 53-55.

Legge n. LII sulle pene pecuniarie e sulla prescrizione in materia penale, (10.01.1983), AAS Suppl. 53(1983), 83-87.

Legge n. CXIX che approva l'ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano, (21.11.1987), AAS Suppl. 58(1987), 46-50.

Legge n. CCVI sulle persone giuridiche civili, (28.06.1993), AAS Suppl. 64(1993), 37-38.

Legge n. CCXXVII in materia di modifiche al sistema penale, (14.12.1994), AAS. Suppl. 65(1994), 57-59.

Legge n. CCCLXXI con la quale vengono determinati alcuni adempimenti inerenti all'introduzione dell'Euro e alle modalità di repressione delle falsificazioni monetarie, (28.12.2001), AAS.Suppl. 72(2001), 121-126.

Legge monetaria n. CCCLVII con la quale lo Stato della Città del Vaticano adotta l'Euro come moneta ufficiale, (26.07.2000), AAS.Suppl., 72(2001), 57-58.

Legge n. CCCLXXXIV sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (16.07.2002), AAS Suppl. 73(2002), 33-49.

Legge n. CCCLXXXIII che modifica il tasso d'interesse legale, (14.06.2002), AAS Suppl. 73(2002), 29-30.

Legge n. LIV sulla tutela della sicurezza e della salute dei lavoratori nei luoghi di lavoro, (10.12.2007), AAS Suppl. 20(2007), 77-88.

Legge n. CXXVII sulla prevenzione ed il contrasto del riciclaggio dei proventi di attività criminose e del finanziamento del terrorismo, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 166-201.

Legge n. CXXVIII sulla frode e la contraffazione delle banconote e monete in euro, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 203-213.

Legge n. CXXIX riguardante la faccia, i valori unitari e le specificazioni tecniche, nonché la titolarità dei diritti d'autore sulle facce nazionali delle monete in euro destinate alla circolazione, (30.12.2010), AAS. Suppl. 89(2010), 215-222.

Legge n. CXXX relativa a tagli, specifiche, riproduzione, e ritiro delle banconote in euro e sull'applicazione dei provvedimenti diretti a contrastare le riproduzioni irregolari di banconote in euro e alla sostituzione e al ritiro di banconote in euro, (30.12.2010), AAS Suppl. 89(2010), 223-231.

Legge n. CXXXI sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso, (22.02.2011), AAS Suppl. 1(2011), 1-7.

Legge n. CCCLI sull'ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano, (16.03.2020), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/16/0162/00350.html> (dostęp: 10.11.2021).

Legge n. VIII recante norme complementari in materia penale, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 77-108.

Legge n. IX norme recenti modifiche al codice penale ed al codice di procedura penale, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 109-131.

Legge n. X recante norme generali in materia di sanzioni amministrative, (11.07.2013), AAS Suppl., 84(2013), 133-144.

Legge N. XVIII di conferma del Decreto N. XI del Presidente del Governatorato recante norme in materia di trasparenza, vigilanza ed informazione finanziaria del 8 agosto 2013, (8.10.2013), AAS Suppl., 84(2013), 233-296.

Legge n. CXCVII sulla protezione del diritto di autore sulle opere dell'ingegno e dei diritti connessi, (01.09.2017), AAS Suppl. 88(2017), 121-124.

Legge n. CCLXXIV sul governo dello Stato della Città del Vaticano, (25.11.2018), „L'Osservatore Romano”, 7 dicembre 2018, 4-5.

Decreto n. XX della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano concernente l'ordinamento degli uffici e dei servizi del Governatorato della Città del Vaticano e l'organico del personale, (31.03.1943), AAS Suppl. 15(1943), 5-11.

Decreto n. LXVI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale dipendente dello Stato della Città del Vaticano, (20.06.1951), AAS Suppl. 23(1951), 37-66.

Decreto n. LXVII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano concernente la navigazione marittima sotto la bandiera dello Stato della Città del Vaticano, (15.09.1951), AAS Suppl. 23(1951), 67-74.

Decreto n. LII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale di ruolo dipendente dello Stato della Città del Vaticano, (01.07.1969), AAS Suppl. 41(1969), 35-65.

Decreto n. CCXI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano in relazione al Periodo di vigenza dell'orario legale, (12.11.1993), AAS Suppl. 64(1993), 57-78.

Decreto N. CCXXXI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale dello Stato della Città del Vaticano, (03.05.1995), AAS Suppl., 1(1995), 10-57.

Decreto n. CCLII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento sulla raccolta, lo stoccaggio e lo smaltimento dei rifiuti, (14.05.1996), (14.05.1996), AAS Suppl. 67(1996), 34-35.

Decreto n. CCLXXVII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano, con il quale viene promulgato il Regolamento della Direzione dei Servizi Sanitari, (12.06.1997), AAS Suppl. 68(1997), 42-66.

Decreto n. CCLXXVIII della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano, con il quale viene promulgato il Regolamento per la circolazione degli autoveicoli, (12.06.1997), AAS Suppl. 68(1997), 70-84.

Decreto n. CXXVI della Pontificia Commissione per lo Stato della Città del Vaticano con il quale è promulgato il Regolamento generale per il personale del Governatorato dello Stato della Città del Vaticano, (21.11.2010), AAS Suppl., 24(2010), 93-164.

Decreto n. XI del Presidente del Governatorato recante norme in materia di trasparenza, vigilanza ed informazione finanziaria, (08.08.2013), AAS Suppl., 84(2013), 145-205.

Regolamento n. XII per la circolazione degli autoveicoli, (31.01.1930), AAS Suppl. 2(1930), 5-12.

Regolamento n. XXXIII per gli Uffici e Servizi del Governatorato, (05.12.1932), AAS Suppl., 4(1932), 26-45.

Ordinanza n. CCCLXX con la quale sono determinate le caratteristiche tecnico-artistiche delle facce nazionali della monetazione in corso per il millesimo 2002, (18.12.2001), AAS.Suppl. 72(2001), 115-118.

Akty prawa międzynarodowego:

Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, AAS 21(1929), 209-274. Tekst polski: *Traktat Laterański*, w: *Podstawowe akty ustrojowe Państwa Miasta Watykańskiego*, oprac. W. Jakubowski, Pułtusk 2004, s. 105-123.

Concordato fra la Santa Sede e l'Italia, AAS 21(1929), 275-295.

Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended by the Protocol amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961 https://web.archive.org/web/20201203043815/https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=VI-18&chapter=6&lang=en (dostęp: 17.10.2021 r.).

Konwencja Wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych sporządzona w Wiedniu dnia 18 kwietnia 1961 r., Dz.U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232

Statut stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej, przewidzianego w artykule 14 Paktu Ligi Narodów, Dz.U. 1923 nr 106 poz. 839.

Statuto della Corte internazionale di Giustizia del 26 giugno 1945, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1948/1048_1037_1010/it (dostęp: 10.06.2022 r.).

Convenzione di New York del 1958 sul riconoscimento e l'esecuzione delle sentenze arbitrali straniere, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1965/795_799_793/it (dostęp: 20.05.2022 r.).

Convenzione monetaria tra l'Unione Europea e lo Stato della Città del Vaticano, AAS 102(2010), 60-65.

Convenzione monetaria tra il Vaticano e il Regno d'Italia (2.08.1930), <http://collezionieuro.altervista.org/blog/convenzioni-monetarie-e-leggi/convenzione-monetaria-tra-il-vaticano-e-il-regno-ditalia-1930/> (dostęp: 10.07.2022 r.).

Convenzione monetaria tra lo Stato della Città del Vaticano e la Repubblica Italiana (3.12.1991), https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/RIMOSSOrc_seg-st_19911203_santa-sede-italia_it.html (dostęp: 10.07.2022 r.).

Conventio monetalis pactio inter Statum Civitatis Vaticanae et eius opera inter Santam Sedem et Italicam Republicam Communitatis Europaeae nomine, AAS 93(2001), 750-756.

Jednolita konwencja o środkach odurzających z 1961 r., sporządzona w Nowym Jorku dnia 30 marca 1961 r., Dz.U. z 1996 r. nr 45, poz. 277.

Źródła prawa włoskiego:

Costituzione della Repubblica Italiana (22 dicembre 1947), Gazzetta Ufficiale n. 298, del 29 dicembre 1947. Tekst polski: *Konstytucja Włoch*, Warszawa 2005.

Legge costituzionale 21 giugno 1967, n. 1, Gazzetta Ufficiale n. 164, del 3 luglio 1967.

Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3, Gazzetta Ufficiale n. 248 del 24 ottobre 2001.

Codice civile del Regno d'Italia, Torino 1865.

Codice penale italiano del 1889, w: *Codice penale vaticano*, red. J.I. Arrieta, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 29-203.

Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 – Approvazione del testo del Codice civile – pubblicato nella edizione straordinaria della Gazzetta Ufficiale n. 79 del 4 aprile 1942.

Regio Decreto Disposizioni sulla legge in generale, del 16 marzo 1942, n. 262, Gazzetta Ufficiale n. 79.

Inne akty normatywne:

Codigo civil Portuguez. Approvado por carta de lei de 1 de Julio de 1867, Lisboa 1868.

Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de (dostęp: 20.05.2022 r.).

Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim, zebrał i opracował A. Liebeskind, Kraków 1937.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r. Nr 78 poz. 483, ze zm.

Wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła:

Concilium Vaticanum Primum, Constitutio dogmatica *Pastor aeternus*, ASS, 6(1870-1871),40-47. Tekst polski: *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, Poznań 2007, s. 265-271.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio dogmatica de Ecclesia *Lumen gentium*, AAS 57(1965), 5-75. Tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2012, s. 104-166.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio Pastoralis de Ecclesia in Mundo huius temporis *Gaudium et Spes*, AAS 58 (1966), 1042-1044. Tekst polski: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2012, s. 526-606.

Leon XIII, Litterae Encyclicae, *Rerum novarum*, 15.05.1891, AAS 23(1890-1891), 885-928. Tekst polski: *Encyklika papieża Leona XII Rerum novarum. O kwestii socjalnej*, Warszawa 2001.

Jan XXIII, Litterae Encyclicae *Pacem in terris*, AAS 55(1963), 257-304. Tekst polski: *Papież Jan XXIII, Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności (Pacem in terris)*, Kraków 1969.

Paweł VI, *Allocuzione alle Rota Romana*, (8 febbraio 1973), AAS, 65(1973), 102-103.

Jan Paweł II, Litterae Encyclicae, *Sollicitudo rei socialis*, AAS 80(1988), 513-586. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 435-508.

Jan Paweł II, Litterae Encyclicae, *Centesimus annus*, AAS 83(1991), 793-867. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 618-702.

Jan Paweł II, Litterae Encyclicae, *Evangelium vitae*, AAS 87(1995), 401-522. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 841-987.

Jan Paweł II, Litterae Encyclicae, *Redemptor hominis*, AAS, 71(1979), 97-106. Tekst polski: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 7-76.

Jan Paweł II, *Allocutiones ad Romanae Rotae Iudices coram admissos*, (23.01.1992), AAS 85(1993), 140-143.

Jan Paweł II, *Allocutiones ad Romanae Rotae Iudices coram admissos*, (29.01.1993), AAS 85(1993), 1256-1260.

Paweł VI, *Discorso ai giudici della Sacra Romana Rota*, (08.02.1973), AAS 65(1973), 95-103.

Benedykt XVI, *Allocutiones ad delegatos Nationum Unitarum*, AAS, 100(2008), 331-338. Tekst polski: Benedykt XVI, *Prawa człowieka są wyrazem sprawiedliwości*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/usa_onz_18042008.html (dostęp: 1.10.2022 r.).

Benedykt XVI, *Adhortatio Apostolica Possynodalis, Verbum Domini*, AAS, II(2010), 681-787. Tekst polski: *Posynodalna Adhortacja Apostolska Verbum Domini*, https://w2.vatican.va/content/dam/benedict-xvi/pdf/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20100930_verbum-domini_pl.pdf, (dostęp 01.11.2019 r.).

Benedykt XVI, *Incontro con i membri dell'Assemblea Generale dell'Organizzazione delle Nazioni Unite*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/april/documents/hf_ben-xvi_spe_20080418_un-visit.html (dostęp: 28.02.2023).

Benedykt XVI, *Serce rozumne. Refleksje na temat podstaw prawa. Przemówienie w Bundestagu*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/niemcy2011_bundestag_22092011.html (dostęp: 28.02.2023).

Benedykt XVI, *Multiplikacja praw i niszczenie pojęcia prawa. Zagadnienia do dyskusji wokół książki Marcella Pery „La chiesa, i diritti umani e il distacco da Dio”*, w: J.Ratzinger/Benedykt XVI, *Uwolnić wolność. Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu. Teksty wybrane. T.5 Polityka i wiara*, Lublin 2018, s. 11-16.

Franciszek, *Discorso del Santo Padre Francesco ai Membri del Corpo Diplomatico accreditato presso la Santa Sede per la presentazione degli auguri per il nuovo anno*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2018/january/documents/papa-francesco_20180108_corpo-diplomatico.html (dostęp: 28.02.2023).

Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, Kielce 2005.

Katechizm Kościoła Katolickiego, Pallottinum 1994.

Apertura del 91° anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco, http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2020/february/documents/papa-francesco_20200215_apertura-annogiudiziario.html, (dostęp 24.03.2020 r.).

Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco, (12.03.2022), <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2022/march/documents/20220312-tribunale-scv.html> (dostęp: 27.03.2023 r.).

Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco, (25. 02. 2023), <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2023/february/documents/20230225-annogiudiziario-tribunalescv.html>, (dostęp: 27.03.2023 r.).

Inaugurazione dell'anno giudiziario del Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Discorso del Santo Padre Francesco, (27. 03. 2021), https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/march/documents/papa-francesco_20210327_tribunale-scv.html (dostęp 27.03.2023 r.).

Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, Stato della Città del Vaticano 2002.

Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nella celebrazione eucaristica nel occasione di inaugurazione dell'anno giudiziario 2018, ADV 1(2018), s. 115-117.

Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nella celebrazione eucaristica, ADV 1(2015), s. 107-109.

Omelia di Sua Eminenza il Cardinale Pietro Parolin nelle celebrazione eucaristica, ADV 2(2016), s. 117-119.

Orzecznictwo organów Państwa Miasta Watykańskiego:

Bolletino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 40A/1994 - 15 febbraio - 17 marzo 1995, S.E. Pompedda Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 41/1995 - 6 aprile - 6 giugno 1995, S.E. Pompedda Pres., Bruno Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 4, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 44/1995 - 3 ottobre - 31 ottobre 1995, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 45/1995 - 3 ottobre 1995 - 26 febbraio 1996, S.E. Pompedda Pres., Prosperetti Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 47/1995 - 4 dicembre 1995 - 6 marzo 1996, S.E. Pompedda Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 5, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 46/1995 - 4 dicembre 1995 - 19 aprile 1996, S.E. Pompedda Pres., Bruno Est., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 8, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 61/1997 — 22 luglio 1998 — 8 aprile 1999, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 7, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 55/1996 - 14 luglio 1998 - 30 ottobre 1998, S.E. Pompedda Pres., Giacobbe Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 8, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 62/1998 — 14 dicembre 1998 — 9 luglio 1999, S.E. Pompedda Pres., Bruno Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Bolletino N. 15, Massimario delle Sentenze della Corte d'Appello SCV, Causa N. 82/2006 — 24 gennaio 2007 — 17 marzo 2007, Serrano Ruiz Pres. Prosperetti Rel., ulsa.va.it. (dostęp: 22.09.2021).

Sentenza del Tribunale Vaticano 5 maggio 2007 – procedimento penale Giuseppe Dalla Torre (Presidente), Gianluigi Maronne (giudice), Piero Antonio Bonnet (giudice), Prot. N. 31/03 riunito al. procedimento penale Prot. N. 5/04 Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 272-283.

Corte di Cassazione, sentenza 21 maggio 2008, N. 5/97, Agostino Card. Vallini (Presidente e relatore), Sergio Sebastiani, Jean-Louis Tauran, IE 1(2009), s. 243-259.

Sentenza del Tribunale Vaticano 29 novembre 2008 – procedimento penale Giuseppe Dalla Torre (presidente), Piero Antonio Bonnet (giudice), Paolo Papanti-Pelletier (giudice), Prot. N. 117/03, Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 284-316.

Requisitoria del Promotore di Giustizia 4 agosto 2012 – procedimento penale, Nicola Pocardi (promote di giustizia), Prot. N 8/12 Reg. Gen. Pen, w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 153-167.

Tribunale dello Stato della Città del Vaticano, sentenza 13 agosto 2012, giudice istruttore Bonnet, imputato P.G., procedimento prot. N. 8/12, DE 1-2(2012), s. 185-208.

Sentenza del Tribunale Vaticano 6 ottobre 2012 – procedimento penale, Giuseppe Dalla Torre (presidente estensore), Paolo Papanti-Pelletier (giudice), Venerando Marano (giudice), Raffaele Ottaviani (cancelliere cupplente), Prot. N. 8/12 Reg. Gen. Pen., w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 188-202.

Tribunale, sentenza 22 ottobre 2012, proc. penale N. 8/12, Giuseppe Dalla Torre (Presidente stensore), Paolo Papanti-Pelletier (Giudice), Venerando Marano (Giudice), Raffaele Ottaviani (Cancelliere supplente), DE 1-2(2012), s. 167-184.

Tribunale, sentenza 5 luglio 2017, proc. penale Prot. N. 56/16 Reg. Gen. Pen.; G. Dalla Torre (Presidente), P.A. Bonnet (estensore), V. Marano, ADV 1(2018), s. 177-187.

Tribunale, sentenza 1 ottobre 2018, proc. penale Prot. N. 13/18 Reg. Gen. Pen.; G. Dalla Torre (presidente), V. Marano (giudice), C. Bonzano (estensore), ADV 1(2019), s. 175-180.

Bollettino N. 1, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Istanza n. 900005 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 1, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Istanza n. 900006 - Afeltra Pres. - Persiani Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 6/91 - Afeltra Pres. - Persiani Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 10/91 - Afeltra Pres. - Corbellini Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021 r.).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n 26/91 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 27/91 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 3/92 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 2, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 8/92 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 1/93 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 4/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 6/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 7/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 12/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 4/93 - Afeltra Pres. ed Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 3, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. n. 9/94 - Afeltra Pres. - Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 7, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 2/98 - Afeltra Pres. - Corbellini Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 10, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione 2/2001 - Persiani Pres., Carucci Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 11, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 2/2002 - Persiani Pres. , Pessi Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 11, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 4/2002 - Persiani Pres. , Sandulli Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Bollettino N. 14, Massimario delle decisioni del Collegio di conciliazione e arbitrato, Decisione n. 1/2006 - Persiani Pres., Carucci Est., ulsa.va.it. (dostęp: 20.09.2021).

Orzecznictwo sądów włoskich i trybunałów międzynarodowych:

Cassazione del Regno, sentenza 16 marzo 1938, P.C. contra Scholten, pres. Saltelli, est. Meloni, DE 11-12(1938), s. 485-487.

Corte Suprema di Cassazione, sentenza 10 maggio 1952, n. II, pres. Giuliano, est. Giannantonio, „Il Diritto Ecclesiastico”, 2(1953), s. 3-4.

Corte Suprema di Cassazione, sentenza 7 maggio 1954, n. I444, pres. Mirto, est. Caprioglio, conf. P.M. Pilimeno, „DE 2(1956), s. 12-13.

Corte Suprema di Cassazione, sentenza 1 maggio 1955, pres. Mirto, est. Russo, conf. P.M. Maltese, DE 2(191956), s. 201-202.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasbourgu w sprawie *C.R. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 22 listopada 1995 r., znak sprawy 20190/92, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2220190/92%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-57955%22%5D%7D> (dostęp: 22.09.2021 r.).

Inne źródła:

The Holy See (including Vatican City State) Fifth Round Mutual Evaluation Report (MER) – April 2021 Executive Summary, <https://rm.coe.int/moneyval-2021-4-summ-holy-see/1680a2e0ef> (dostęp: 12.07.2022 r.).

The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations 19 December 2013, <https://rm.coe.int/the-holy-see-including-vatican-city-state-progress-report-and-written-/1680716107> (dostęp: 12.07.2022 r.).

The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations 18 December 2015, <https://rm.coe.int/the-holy-see-including-vatican-city-state-progress-report-and-written-/1680716107> (dostęp: 12.07.2022 r.).

The Holy See (including Vatican City State) Progress report and written analysis by the Secretariat of Core and Key Recommendations 16 December 2017, <https://rm.coe.int/third-3rd-round-progress-report-on-holy-see/168076f120> (dostęp: 12.07.2022 r.).

Literatura:

Adamowicz L., *Lex – Natura – Ecclesia. Międzyreligijne, międzywyznaniowe i międzyobrzędkowe norm prawa kodeksowego Kościoła katolickiego*, Lublin 2004.

Alexandrowicz P., *Znaczenie dekretu Intelleximus (X 5.32.1.) w procesie recepcji prawa rzymskiego w XIII-wiecznej kanonistyce*, Kraków 2018.

Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2013.

Arcidiacono L., Castorina E., Cianco A., Chiara G., *Diritto costituzionale*, Roma 2021.

Ardura B., *Una conciliazione unanimemente desiderata. Una soluzione istituzionale dibattuta*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 9-16.

Arietta J.I., *La persona giuridica nell'ordinamento dello Stato della Città del Vaticano*, EIC 1(2020), s. 137-155.

Arrieta J.I., *Considerazione attorno ai rapporti inter-ordinamentali nell'esperienza normativa recente dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Système juridique canonique et rapports entre les ordonnancements juridiques: XIIème congrès international de droit canonique de la Consociatio internationalis studio iuris canonici promovendo*, red. Elie Raad, Sagesse 2004, s. 799-817.

Arrieta J.I., *Corso di diritto vaticano*, Roma 2021.

Arrieta J.I., *Il governo dello Stato della Città del Vaticano. Alcune norme recenti*, IE 3(2002), s. 865-875.

Arrieta J.I., *L'interazione tra norme canoniche e norme statuali nell'ordinamento vaticano*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 153-165.

Arrieta J.I., *L'ordinamento giuridico e il governo dello Stato della Città del Vaticano – studio introduttivo*, w: *tenze, Codice di Norme Vaticane. Ordinamento giuridico e il governo dello Stato della Città del Vaticano*, Venezia 2006, s. 19-61.

Arrieta J.I., *La nuova legge vaticana sulle fonti del diritto*, IE 1(2009), s. 232-242.

Arrieta J.I., *Le istituzioni collegate con la Santa Sede*, ADV 2(2016), s. 7-28.

Arrieta J.I., *Legami inter-ordinamentali recenti tra Santa Sede e Stato della Città del Vaticano in materia sanzionatoria e di controllo finanziario*, EIC 2(2015), s. 298-326.

Arrieta J.I., *La nuova Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano*, IE 1(2001), s. 250-260.

Asprella C., *Nicola Picardi, promotore di giustizia*, ADV 3(2017), s. 213-229.

Auguścik M., *Miejsce i rola słuszności w prawie kościelnym*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2(2014), s. 7-26.

Aust A., *Handbook of International Law*, Cambridge 2005.

Aymans W., *Diritto canonico e comunione ecclesiale. Saggi di diritto canonico in prospettiva teologica*, Torino 1993.

Aymans W., *Lo statuto dei diritti dell'uomo nell'ordinamento giuridico ecclesiale*, DE 1(1995), s. 15-34.

Babboni R., Florian E., Gavazzi U., Giuriati G., Olivieri V., Pozzolini A., Viazzi P., Zerboglio A., *Trattato di diritto penale. Seconda edizione. Vol. I, parte I. De reati e delle pene in generale*, Milano 1915.

Bani E., *La disciplina vaticana sulla vigilanza e sulla regolamentazione prudenziale degli enti che svolgono professionalmente un'attività di natura finanziaria*, QDPE 2(2014), s. 461-475.

Baratta R., *Sulle immunità dalla giurisdizione a norma del Trattato Lateranense del 1929*, w: *Radio Vaticana e ordinamento italiano. Atti del seminario di Studi, Roma 26 aprile 2004*, red. G. Dalla Torre, C. Mirabelli, Torino 2005, s. 35-55.

Barbagallo V.A., *La canonizzazione delle leggi civili con particolare riguardo al risarcimento del danno*, Roma 1997.

Barberini G., *Chiesa e Santa Sede nell'ordinamento internazionale. Esame delle norme canoniche. Seconda edizione riveduta e aggiornata*, Torino 2003.

Barberini G., *Riflessioni sull'origine e sul significato dell'art. 24 del trattato lateranense*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 12(2010), s. 1-25.

Barcik J., *Prawo międzynarodowe a prawo krajowe*, w: J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 76-109.

Bardach J., *Recepcja w historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1(1977), s. 1-62.

Bardach J., *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999.

Bączkiewicz F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa. Tom I-III*, Kraków 1932.

Begus C., *Sui nuovi organismi economici della Santa Sede. Brevi note di diritto patrimoniale*, „Monitor Ecclesiasticus” 1(2015), s. 289-294.

Berlingò S., *Diritto divino e diritto umano nella Chiesa*, DE 1(1995), s. 35-65.

Berlingò S., *La tipicità dell'ordinamento canonico*, IE 1(1989), s. 95-155.

Bernardini C., *Animadversiones motu proprio de Constitutione Tribunalium et Ratione Procedendi in causis civilibus status civitatis vaticane novis normis ardinandis*, AP 2(1933), s. 139-141.

Bernardini C., *L'art. 23 della legge dello Stato della Città del Vaticano sulle fonti del diritto*, DE 7-8-9(1929), s. 375-381.

Bonetti P., *Commento art. 10*, w: *La Costituzione italiana. Commento articolo per articolo. Vol. I. Principi fondamentali e Parte I – Diritti e doveri dei cittadini (Art. 1-54)*, red. F. Clementi, L. Cuocolo, F. Rosa, G.E. Vigevani, Bologna 2021, s. 76-77.

Bonetti P., *Commento articolo 10, w: La Costituzione italiana. Commento articolo per articolo. Vol. I. Principi fondamentali e Parte I – Diritti e doveri dei cittadini (Art. 1-54)*, red. F. Clementi, L. Cuocolo, F. Rosa, G.E. Vigevani, Bologna 2021, s. 76-83.

Boni G., *I rapporti tra ordinamento giuridico vaticano e ordinamento canonico: tra corretta configurazione «ab intra» e possibili travisamento «ab extra»*, „Jus”, 2(2019) s. 45-89.

Boni G., *Il diritto penale della Città del Vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, w: *Il diritto penale vaticano. Evoluzioni giurisprudenziali*, red. G. Dalla Torre, G. Boni, Torino 2014, s. 11-152.

Boni G., *Il diritto penale vaticano: teoria e prassi*, DE 1-2(2012), s. 107-156.

Boni G., *Norme statuali e ordinamento canonico. Premessa ad uno studio sulla canonizatio*, DE 2(1996), s. 265-347.

Boni G., *Recenti evoluzioni dell'ordinamento giuridico vaticano: in particolare i rapporti con l'ordinamento canonico*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 31-82.

Bonini F., *Uno Stato nuovo*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 19-30.

Bonnet P.A., *Le fonti normative e la funzione legislativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 519-566.

Bonnet P.A., *Lo spirito del diritto penale vaticano*, EIC 2(2015), s. 327-356.

Borzoł K., *Zasada słuszności na gruncie orzecznictwa sądów międzynarodowych*, „Studia Prawnoustrojowe” 30(2015), s. 69-74.

Bryk A., *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013.

Buonomo V., *Annotazioni sulla nuova legge sul governo dello Stato della Città del Vaticano*, IE 2(2019), s. 647-659.

Buonomo V., *L'attività diplomatica della Santa Sede alla vigilia dei Patti Lateranensi: il caso della Società della Nazioni*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 41-78.

Cammeo F., *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano, 2005.

Cannizzaro E., Caligiuri A., *Commento art. 10*, w: *Commentario alla Costituzione*, red. R. Bifulco, A. Celotto e M. Olivetti, Torino 2006, vol. I, s. 242-262.

Cantori M., *Temi scelti di Diritto Vaticano*, Savona 2020.

Caponnetto F., *In margine al deficit di „tassatività” nel diritto penale vaticano e confronto con altre esperienze giuridiche*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 17-24.

Cardia C., *L'articolo 16 del Trattato del Laterano. Un caso di amnesia giuridica*, DE 1(1997), s. 25-88.

Cardia C., *La condizione giuridica ex art. 16 Trattato del Laterano del Pontificio Seminario Lombardo (Parere pro rei veritate)*, ADV 3(2017), s. 7-42.

Cardia C., *La nuova Legge Fondamentale dello Stato della Città del Vaticano. Il rapporto tra potestà legislativa e potestà esecutiva*, IE 2(2001), s. 311-346.

Cardia C., *Ordinamenti religiosi e ordinamenti dello Stato. Profili giurisdizionali*, Bologna 2003.

Cardia C., *Principi di diritto ecclesiastico. Tradizione europea, legislazione italiana*, Torino 2015.

Caridi S.C., *Curia Romana e Stato della Città del Vaticano. Criteri di individuazione dei rispettivi enti*, DE 1-2(1988), s. 139-171.

Caridi S.C., *Curia Romana, enti canonici operanti nello Stato della Città del Vaticano o negli immobili „immuni”, enti vaticani. Incerti confini e rapporti con il giudice dello Stato Italiano*, w: *Recte Sapere. Studi in onore di Giuseppe Dalla Torre. Diritto ecclesiastico*, red. G. Boni, E. Camassa, P. Cavana, P. Lillo, V. Turchi, Torino 2014, s. 797-830.

Caridi S.C., *Il giudice italiano e le università pontificie: un „rapporto” controverso*, ADV 1(2018), s. 21-67.

Carlos J., Errázuriz M., *Corso fondamentale sul diritto nella Chiesa. Introduzione i soggetti ecclesiali di diritto*, Milano 2009.

Carnì M., *Papa Francesco legislatore canonico e vaticano*, QDPE 2(2016), s. 345-368.

Carnì M., *Successioni e donazioni nel diritto vaticano. Profili sostanziali e processuali*, ADV 3(2017), s. 51-72.

Casavola F.P., *I principi supremi nella giurisprudenza della Corte costituzionale*, „Il Foro Italiano” 4(1995), s. 153-162.

Cavalaglio L., *A small state, a worldwide jurisdiction: Vatican City State and its relations with canon law and italian law*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 25-28.

Cavana P., *Gli enti centrali della Chiesa*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 101-126.

Cavana P., *I rapporti tra lo Stato della Città del Vaticano, l'Italia e l'Unione europea tra continuità e innovazione*, EIC 2(2015), s. 265-305.

Celsi F.R., *La circolazione monetaria nello Stato della Città del Vaticano*, ADV 1(2018), s. 69-88.

Cenalmor D., Miras J., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022.

Chartynow J., *Recepcja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym Ukrainy*, w: *Prawo rzymskie a kultura prawna Europy*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2008, s. 116-127.

Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2011.

Chirico A., *Il «caso» Radio Vaticana: il diritto alla salute e i diritti della Chiesa*, DE 2(2003), s. 683-709.

Ciprotti P., *Adnotationes sul Aggiornati gli organi giudiziari ecclesiastici e civili dello Stato della Città del Vaticano*, AP 3-4(1987), s. 368-382.

Ciprotti P., *Appunti di diritto privato vaticano*, Roma 1938.

Ciprotti P., *Canonizzazione delle leggi civili*, w: *Digesto delle discipline pubblicistiche*, Torino 1987, kol. 453-558.

Ciprotti P., *Contribuzione alla teoria della canonizzazione delle leggi civili*, Roma 1941.

Ciprotti P., *Delitti commessi nella Città del Vaticano*, w: *Enciclopedia del Diritto. XII Delitto-Diritto*, Milano 1964, kol. 38-41.

Ciprotti P., *La giustizia amministrativa nell'ordinamento vaticano*, IE 2(1989), s. 449-465.

Ciprotti P., *Le «leggi civili» nel nuovo Codice di Diritto Canonico*, w: *Il nuovo Codice di Diritto Canonico. Novità, motivazione e significato. Atti dalla Settimana di Studio. 26-30 Aprile 1983*, Roma 1983, s. 523-535.

Ciprotti P., *Lezioni di diritto canonico. Parte generale*, Padova 1943.

Ciprotti P., *Qualche particolare aspetto dell'attività giudiziaria nello Stato della Città del Vaticano*, w: *Dilexit Iustitiam. Studia in honorem Aurelii Card. Sabattani*, red. Z. Grocholewski, V.C. Orti, Città del Vaticano, 1984, s. 593-603.

Ciprotti P., *Tribunali dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Enciclopedia del Diritto. XLV Tribunale-Utilitarismo*, Milano, 1992, kol. 80-85.

Composta D., *Introduzione alla teologia del diritto divino positivo*, AP 2(1971), s. 201-229.

Composta D., *La Chiesa visibile. La realtà teologica del diritto ecclesiale*, Stato della Città del Vaticano, 2010.

Composta D., *Teologia del diritto naturale*, AP 1(1970), s. 61-132.

Composta D., *Teologia del diritto naturale. L'essenza del diritto naturale*, AP 3-4(1969), s. 407-490.

Conforti B., *Sulle recenti modifiche della Costituzione italiana in tema di rispetto degli obblighi internazionali e comunitari*, „Il Foro Italiano” 11(2002), s. 229-234.

Coppola E., *I poteri di giurisdizione nel rapporto di lavoro con ente della Città del Vaticano*, DE 5-6(1934), s. 316-329.

Corbellini G., *Il governo dello Stato della Città del Vaticano e la nuova Legge Fondamentale*, AP 3-4(2004), s. 623-665.

Corbellini G., *La Legge Fondamentale e la struttura del Governatorato*, IE 2(2001), s. 369-387.

Corecco E., *Ius universale – Ius particolare. Ius in vita et in missione Ecclesiae*, w: *Acta Symposii Internationalis Iuris Canonici occurrente X anniversario promulgationis Codicis Iuris Canonici (19-24 April 1993) (Rome 1994)*, s. 553-574.

Cortesi I., *Il diritto vaticano in materia finanziaria. Considerazioni preliminari*, ADV 1(2015), s. 32-66.

Cotta S., *Diritto e morale*, IE 2(1990), s. 419-432.

Crosa E., *Diritto costituzionale*, Torino 1951.

Czaja A., *Traktat o Kościele, Dogmatyka, t. 2*, Warszawa 2006.

Czaja J., *Prawnomiędzynarodowy status Watykanu*, Warszawa 1983.

Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014.

Ćwil W., *Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 13(2010), s. 227-241.

D’Avack P.A., *Il rapporto giuridico fra lo Stato della Città del Vaticano, la Santa Sede e la Chiesa cattolica*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l’Italia*, II, Milano 1939, s. 69-109.

D’Avack P.A., *Vaticano e Santa Sede*, Bologna 1994.

Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2014.

Dalla Torre G., *Considerazioni sul nuovo ordinamento giudiziario dello Stato della Città del Vaticano*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 12(2020), s. 89-106.

Dalla Torre G., *Diritto penale vaticano e diritto penale canonico*, ADV 1(2015), s. 11-31.

Dalla Torre G., *Il diritto penale vaticano tra antico e nuovo*, QDPE 2(2014), s. 443-460.

Dalla Torre G., *L'attività giudiziale nello Stato della Città del Vaticano e la Legge Fondamentale*, IE 2(2001), s. 347-367.

Dalla Torre G., *L'indipendenza della giustizia vaticana. Note sui magistrati addetti al Tribunale*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 25(2019), s. 21-33.

Dalla Torre G., *L'ordinamento costituzionale vaticano nel suo sviluppo storico*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 484-517.

Dalla Torre G., *La Città del Vaticano e l'Italia: storia delle relazioni dal Trattato ai nostri giorni*, w: *Lo Stato della Città del Vaticano. Atti del Convegno sugli 80 anni (12-13 febbraio 2009)*, Stato della Città del Vaticano 2009, s. 245-27

Dalla Torre G., *La nuova normativa vaticana sulle attività illegali in campo finanziario e monetario*, IE 1(2011), s. 109-116.

Dalla Torre G., *Lezioni di diritto vaticano*, Torino 2018.

Dalla Torre G., *Stato della Città del Vaticano e munus petrinum*, EIC 2(2015), s. 237-264.

Dalla Torre G., *Sui nuovi organismi economici della Santa Sede. Considerazioni generali*, „Monitor Ecclesiasticus” 1(2015), s. 277-282.

Dalla Torre G., *Sul reato di diffamazione a mezzo stampa commesso nello Stato della Città del Vaticano*, DE 2(1975), s. 195-210.

Dębiński A., *Kościół a prawo rzymskie*, Lublin 2010.

Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010.

Di Giorgio D., *L'equilibrio nel giudicare. Riflessioni in tema di giurisdizione penale ed obbligo di motivazione in occasione di una recente sentenza della Cassazione Vaticana*, IE 1(2009), s. 259-274.

- Doe N., *The principles of canon law*, „Ecclesiastical Law Journal” 5(1999), s. 221-240.
- Durisotto D., *Rapporti tra Italia e Stato della Città del Vaticano in materia di giurisdizione*, „Archivio Giuridico” 4(2007), s. 607-663.
- Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958.
- Erdő P., *Władza Biskupa Rzymu. Ujęcie historyczno-prawne*, „Annales Canonici” 8(2012), s. 5-21.
- Esposito B., *Il rapporto del Codice di Diritto canonico latino con il Diritto internazionale. Commento sistematico-esegetico al can. 3 del CIC/83*, „Angelicum” 2(2006), s. 397-449.
- Fantappiè C., *Il diritto canonico nella società postmoderna. Lezioni universitarie*, Torino 2020.
- Filipkowski J., *Praworzędność*, w: *Encyklopedia Katolicka. Tom XVI*, Lublin 2012, kol. 316-317.
- Franceschi F., *Manuale di diritto ecclesiasitico*, Molfetta 2017.
- Gaca A., Oder S., Witkowski Z., *Podstawy ustroju konstytucyjnego Państwa Miasta Watykan*, Warszawa 2020.
- Gaca A., Witkowski Z., *Zjednoczenie Włoch. W 150. rocznicę wydarzeń roku 1861*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 7(2011), s. 16-20.
- Gallagher P.R., *I diritti umani nell'azione internazionale della Santa Sede e le loro ricadute sul diritto canonico*, IE 2(2017), s. 381-392.
- Gallagher P.R., *I rapporti internazionali e l'attività convenzionale della Santa Sede*, ADV 1(2018), s. 5-19.
- Gallo P., *Rapporti tra diritto canonico, diritto vaticano e Curia Romana. Le recenti riforme adottate dalla Santa Sede in materia penale ed economico-finanziaria*, Roma 2020.
- Gałkowski T., *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020.
- Garlicki L., *Polskie prawa konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021.
- Gatta G.L., *La sentenza vaticana sul caso „Vatileks”. Brevi note sui profili penalistici*, DE 1-2(2012), s. 157-165.

Gentile C., *Su un progetto di convenzione in materia penale tra la Santa Sede ed il Regno d'Italia*, ADV 5(2019), s. 223-242.

Gentili A., *Brevi note sull'ordinamento giuridico dello Stato Città del Vaticano fino al 1983*, AP 1-2(1992), s. 715-742.

Gerosa L., *Interpretacja prawa w Kościele. Zasady, wzorce, perspektywy*, Kraków 2003.

Gherri P., *Lezioni di teologia del diritto canonico*, Roma 2004.

Ghirlanda G., *Introduzione al diritto ecclesiale*, Roma 1993.

Giarnieri E., *Note su arbitrato e mezzi di tutela avverso al lodo nell'ordinamento vaticano*, ADV 2(2016), s. 178-195.

Giaro T., *Medieval Canon Lawyers and European Legal Tradition. A Brief Overview*, „Review of European and Comparative Law” 4(2021), s. 157-187.

Giaro T., *Recepcja prawa*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014, s. 398-400.

Giorgio di D., *Il principio di legalità nel sistema delle fonti dello Stato Città del Vaticano*, IE 1(2008), s. 243-261.

Giorgio di D., *L'equilibrio nel giudicare. Riflessioni in tema di giurisdizione penale ed obbligo di motivazione in occasione di una recente sentenza della Cassazione Vaticana*, IE 1(2009), s. 259-274.

Gismondi P., *I principi conliari e il diritto canonico*, DE 2(1968), s. 3-21.

Giuseppe R., Moroni F., *Nuove norme di „collaborazione nella distinzione” tra Santa Sede e Italia. La Convenzione in materia di scambio di informazioni tributarie*, DE 1-2(2019), s. 121-138.

Gordziałkowski J., *Historia Państwa Kościelnego*, Kraków 2008.

Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2006.

Granata R., *Diritto vaticano e rapporti di lavoro tra leggi proprie, rinvii normativi e forme di tutela*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 29-37.

Greszata M., *Iudicium cum principis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008.

Grocholewski Z., *La legge naturale nella dottrina della Chiesa*, IE 1(2008), s. 31-54.

Grocholewski Z., *Zasady inspirujące Księgę VII «de processibus» KPK*, „Ius Matrimoniale” 4(1999), s. 153-180.

Grzegorzewicz P., *Recepcja Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku w II Polskim Synodzie Plenarnym (1991-1999)*, Lublin 2016, mps w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL.

Guerzoni G., *I fondamenti della morale cristiana*, Milano 2013.

Halban L., *Pakta laterańskie*, Warszawa 1931.

Hemperek P., Góralski W., *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego. Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., t.1, cz.I*, Lublin 1995.

Hervada J., *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013.

Hervada J., *Il diritto naturale nell'ordinamento canonico*, IE 2(1989), s. 493-508.

Hilgeman W., *L'ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Origine ed evoluzione*, Roma 2012.

Hilgeman W., *La nuova legge vaticana sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso*, IE 2(2011), s. 506-529.

Huels J.M., *General norms*, w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J.P. Beal, J.A. Criden, T.J. Green, Waszyngton 2000, s. 57-238.

Iaccarino A., *L'equità come schema interpretativo dell'esperienza giuridica. Dal Diritto Romano un rimedio ai problemi della complessità del reale*, AP 3-4(2006), s. 621-652.

Iannaccone C., *I rapporti giuridici fra la Stato della Città del Vaticano e lo Stato Italiano secondo il Trattato del Laterano*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 113-158.

Izdebski H., *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2017.

Jakubowski W., *O Roma felix. Geneza, specyfika i przeobrażenia instytucji politycznych Państwa Miasta Watykańskiego*, Warszawa 2005.

Jakubowski W., *Podstawowe akty ustrojowe Państwa Miasta Watykańskiego. Wstęp i opracowanie*, Pułtusk 2004.

Jakubowski W., Solarczyk M., *Ustrój Kościoła Rzymskokatolickiego. Wybrane zagadnienia instytucjonalne*, Warszawa 2002.

Jasudowicz T., *Rządy prawa (Rule of Law) jako zasada przewodnia w prawie europejskim praw człowieka*, w: *Praworządność i jej gwarancje*, red. D. Kala, Warszawa 2009, s. 190-194.

Kaczor A., *Ewolucja interpretacji ustaw kościelnych w Kodeksach z 1917 i 1983 roku*, Lublin 2014.

Kamiński K., *Władza w Kościele. Ujęcie teologiczno-prawne*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 33(2020), s. 91-112.

Kornobis-Romanowska D., *Mechanizm obowiązywania prawa wspólnotowego w prawie wewnętrznym państw członkowskich*, w: *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Katowice 2009, s. 284-297.

Kowalczyk P., *Wyrok w imieniu Najwyższego Kapłana – charakterystyka władzy sądowniczej w Państwie Mieście Watykan*, „Studia Iuridica Toruniensia” 14(2014), s. 103-120.

Kozłowski A., *Systematicity of general principles of (international) law – an outline*, „Polisch Yearbook of International Law” 1(2017), s. 225-234.

Krąpiec A., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1975.

Krukowski J., *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego prawa administracyjnego*, Lublin 1985.

Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013.

Krukowski J., *Prawo kanoniczne*, *Encyklopedia Katolicka. Tom XVI*, Lublin 2012, kol. 310.

Krukowski J., Sobański R., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Tom 1. Księga 1. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań 2003.

Krukowski J., *Teoretyczne i teologiczne podstawy prawa administracyjnego*, w: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. J. Krukowski, W. Kraiński, M. Sitarz, Toruń 2011, s. 31-46.

Kupiszewski H., *Nowy Testament a historia prawa*, PK 3-4(1986), s. 13-26.

Kuryłowicz M., *Aequitas i iustitia w rzymskiej praktyce prawnej*, „Annales UMCS – sectio G (Ius)” 1(2019), s. 173-188.

Kuryłowicz M., *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 164.

Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2021.

Kwiatkowska H., *Słownik terminologii prawniczej włosko-polski, polsko-włoski*, Warszawa 2011.

Lacroce L., *Enti gestiti direttamente dalla Santa Sede e giurisdizione dello Stato italiano*, DE 2(2000), s. 82-93.

Landau P., *Il concetto giuridico del diritto ecclesiale in prospettiva filosofico-storica*, IE 2(2005), s. 347-384.

Laruffa V., *L'ordinamento penale vaticano nell'attuale contesto internazionale*, „Diritto.it”, <http://www.diritto.it/docs/36924-l-ordinamento-penale-vaticano-nell-attuale-contesto-internazionale> [dostęp: 17.03.2018].

Leraczyk I., *Ignorantia iuris/error iuris*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 173-174.

Lesiński B., Rozwadowski W., *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2007.

Leszczyński G., *Zasady ogólne procedury administracyjnej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, w: *Organizacja i funkcjonowanie administracji w Kościele*, red. J. Krukowski, W. Krasieński, M. Sitarz, Toruń 2011, s. 167-178.

Lis E., *Zasada dobrej wiary w prawie międzynarodowym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 1(2016), s. 17-46.

Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.

Liżewski B., *Norma prawa międzynarodowego a norma prawa krajowego*, „Annales UMCS – sectio G (Ius)” 1(2003/2004), s. 127-136.

Lo Castro G., *La dimensione «umana» del diritto divino*, w: *Diritto divino e legislazione umana*, Torino 1996.

Lo Castro G., *La Legge Fondamentale sulla pubblicistica contemporanea*, IE 2(2001), s. 303-310.

Lo Castro G., *La qualificazione giuridica delle deliberazioni conciliari nelle fonti di diritto canonico*, Milano 1970.

Lombardía P., Otaduy J., *Komentarz do kan. 1-34 Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 67-91.

Longchamps de Bérier F., Zubik M., *Wstęp*, w: *Ustawa zasadnicza Państwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe*, wstęp, wybór i tłumaczenie F. Longchamps de Bérier, M. Zubik, Warszawa 2008.

Longhitano A., *Il diritto nella realtà ecclesiale*, w: *Il diritto nel mistero della Chiesa. Il diritto nella realtà umana e nella vita della Chiesa. Il Libro I del Codice: le norme generali*, red. Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, Roma 1986, s. 69-133.

Lu Y., *Analysis of the General Principles of Law of Article 38 of the Statute of the International Court of Justice*, „Beijing Law Review” 13(2022), s. 785-794.

Lugato M., *Lo Stato della Città del Vaticano e l'Unione Europea*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carnì, Roma 2019, s. 129-146.

Łaski P., Słotwińska K., *Stolica Apostolska a Państwo-Miasto Watykan. Kilka uwag o wspólnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej*, „Kościół i Prawo” 1(2021), s. 57-68.

Łazowski A., Sonczyk B., *Prawo międzynarodowe publiczne w krajowych porządkach prawnych*, w: *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. A. Zawidzka-Łojek, Warszawa 2022, s. 57-77.

Łozowski A., Sonczyk B., *Ogólne zasady prawa*, w: A. Zawidzka-Łojek, A. Łazowski, B. Sonczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2018.

Łupiński S., *Oświadczenia oskarżonego jako źródło dowodu*, „Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyn-Łomża” 17(1999), s. 203-214.

Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2011.

Margiotta Broglio F., *Federico Cammeo Legislatore. Il contributo alla costruzione dell'ordinamento giuridico dello Stato vaticano*, „Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno” 1(1994), s. 247-264.

Margiotta Broglio F., *Lo Stato del papa dal Patto di Londra (1915) al Trattato del Laterano (1929)*, w: *Parola-Sacramento-Carisma. Scritti in onore di Libero Gerosa*, red. L. Bianchi, A. Cattaneo, G. Eisenring, Siena 2019, s. 667-675.

Marrone G., *Attività di governo e organizzazione amministrativa*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 567-616.

Martin J.G., *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*, Padova 2015.

Martinez-Villalba J.C.R., *Comentario a la „Legge sulla protezione del diritto di autore sulle opere dell'ingegno e de diritti connessi”*, IE 1(2012), s. 212-232.

Matula A., *Prawo procesowe*, w: *Prawo kanoniczne. Krótki wstęp do nietatwych zagadnień*, red. R. Borowy, R. Gosiewski, Warszawa 2021, s. 293-326.

Mauriello C., *L'ordinamento giudiziario civile ed ecclesiastico nello Stato della Città del Vaticano*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 57-66.

Melkonyan D., *Concept of the rule of law in the case-law of the European Court of Human Rights*, w: *Materials of conference devoted to 80th anniversary of the faculty of the Faculty of Law of the Yerevan State University*, red. G. Ghanizyan, A. Haykyants, Y. Kirakosyan, Yerevan 2014, s. 339-349.

Mennini A., *Il Trattato Lateranense nel nuovo scenario europeo ed internazionale*, w: *Santa Sede e Stato della Città del Vaticano nel nuovo contesto internazionale (1929-2019). Atti del Convegno, Roma, Università LUMSA, 7 febbraio 2019*, red. M. Carni, Roma 2019, s. 83-90.

Mennini P., *L'amministrazione speciale della Santa Sede*, ADV 2(2016), s. 255-227.

Merloni F., *Organizzazione amministrativa e garanzie dell'imparzialità. Funzioni amministrative e funzionari alla luce del principio di distinzione tra politica e amministrazione*, „Diritto Pubblico” 1(2009), s. 57-100.

Mezglewski A., *Stolica Apostolska i Państwo Watykańskie jako podmioty prawa międzynarodowego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 8(2005), s. 295-303.

Migliore C., *I motivi della revisione della Legge Fondamentale*, IE 2(2001), s. 293-299.

Milano G.P., *Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2018*, ADV 1(2018), s. 118-159.

Milano G.P., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del Promotore di Giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2019*, ADV 5(2019), s. 120-153.

Milano G.P., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2015*, ADV 1(2015), s. 110-138.

Milano G.P., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2016*, ADV 2(2016), s. 120-147.

Milano G.P., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazioni del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2017*, ADV 3(2017), s. 78-109.

Misztal H., *Unormowania państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 5-6.

Miziński A.G., *Ochrona praw oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karnosądowym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1(2007), s. 141-165.

Miziński A.G., *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.

Modrić A., *Interazione tra l'esercizio della potestà dei vescovi diocesani e di quella del Romano Pontefice alla luce dell'enciclica «Ut unum sint»*, Roma 2017.

Moroni F., *L'Ufficio del Revisore Generale, nuova Autorità Anticorruzione vaticana. La recente riforma dello Statuto*, DR 1(2020), s. 241-256.

Myrcha M.A., *Problem grzechu w karnym ustawodawstwie kanonicznym*, PK 1-2(1986), s. 43-80.

Nacci M., *La fase della „preconciliazione” e la „cultura giuridica” dei Patti Lateranensi: considerazioni storico-giuridiche*, w: *I Patti Lateranensi. In occasione del XC anniversario (1929-2019)*, red. B. Ardura, Stato della Città del Vaticano 2019, s. 79-93.

Notaro L., *L'ordinamento dello Stato della Città del Vaticano: le norme e l'«ultraterritorialità della giurisdizione»*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 67-77.

Ombers R., *Canon Law and Theology*, „Ecclesiastical Law Journal” 2(2012), s. 164-194.

Otaduy J., *Lezioni di diritto canonico. Parte generale*, Venezia 2011.

Pacillo V., *Commento alla legge dello Stato Città del Vaticano n. CXXXI «sulla cittadinanza, la residenza e l'accesso» del 22 febbraio 2011*, QDPE 2(2011), s. 407-419.

Pallieri G.B., *La sovranità temporale della Santa Sede e i Trattati del Laterano*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 3-11.

Papanti-Pelletier P., *La giurisdizione amministrativa nello Stato della Città del Vaticano*, ADV 3(2017), s. 43-50. §

Pasquali Cerioli J., *Giurisdizione italiana ed „enti centrali della Chiesa Cattolica”: tra immunità della Santa Sede e (intatta) sovranità dello Stato in re temporali*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 34(2017), s. 1-23.

Pawluk T., *Prawo kanoniczne wedlug Kodeksu Jana Pawla II. Tom II. Lud Boży, jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 1986.

Perlasca A., *Commento al nuovo Statuto dell'Ufficio del Lavoro dalla Sede Apostolica*, IE 1(2010), s. 254-267.

Perrone A., *Il motu proprio per la prevenzione del riciclaggio*, w: *Benedetto XVI Legislatore*, red. M. Ferraresi, C.E. Varalda, Siena 2011, s. 43-51.

Persiani M., *Considerazioni sul lavoro „sub umbra Petri”*, ADV 2(2016), s. 81-113.

Picardi N., *Alle origini della giurisdizione vaticana*, „Historia et ius” 1(2012), s. 1-54.

Picardi N., *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano*, w: F. Cammeo, *Ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Ristampa anastatica dell'edizione del 1932*, Stato della Città del Vaticano 2005, s. 595-616.

Picardi N., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2003*, DE 2(2003), s. 851-869.

Picardi N., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2012*, Città del Vaticano, 14 gennaio 2012.

Picardi N., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2003*, ADV 1(2015), s. 171-192.

Picardi N., *Tribunale dello Stato della Città del Vaticano. Relazione del promotore di giustizia per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 2004*, ADV 1(2015), s. 193-2012.

Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.

Pilch M., *Praworządność – perspektywa międzynarodowa*, w: *Studia i analizy Sądu Najwyższego. Materiały naukowe. Przyszłość Europy opartej na rządach prawa, tom VIII*, Biuro Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, Warszawa 2019, s. 94-124.

Pizzorni R., *Diritto naturale e diritto positivo in S. Tommaso d'Aquino*, Bolonia 1999.

Przedzińska J., *Ab ovo, czyli o koncepcji państwa prawa*, w: *Administracja publiczna pod rządami prawa. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dr. hab. Adama Błasia*, red. J. Korczak, Wrocław 2016, s. 393-407.

Przedmowa Jego Świątobliwości papieża Franciszka, w: J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Uwolnić wolność. Wiara a polityka w trzecim tysiącleciu. Teksty wybrane. T.5 polityka i wiara*, Lublin 2018, s. 7-9.

Radziewicz P., *Objaśnienia do art. 88 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021.

Rea F.S., *Diritto penale vaticano e normativa antiriciclaggio tra «canonizatio legis» e ristrutturazioni sistematiche*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 79-142.

Reale G., *Historia filozofii starożytnej III. Systemy epoki hellenistycznej*, Lublin 1999.

Rehls T., *Aequitas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 19-21.

Rehls T., *Aequitas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 19-21.

Riccardi A., *Uno Stato particolare: l'indipendenza del Papa e lo Stato vaticano*, w: *Lo Stato della Città del Vaticano. Atti del Convegno sugli 80 anni (12-13 febbraio 2009)*, Stato della Città del Vaticano 2009, s. 25-36.

Rinaldi M., *Lo Statuto dell'Istituto per le Opere di Religione. Analisi di una significativa evoluzione normativa*, EIC 1(2020), s. 157-189.

Rivetti G., *Le ragioni giuridiche ed ontologiche della normativa antiriciclaggio nello Stato Città del Vaticano. La nuova architettura economico-finanziaria*, EIC 2(2015), s. 357-384.

Rivetti G., Moroni F., *La Convenzione tra la Santa Sede e l'Italia in materia di scambio di informazioni tributarie. Forme di „collaborazione e distinzione” al tempo della globalizzazione economica*, „Anuario de Derecho Eclesiástico de Estado” 33(2016), s. 947-968.

Rivetti G., *Stato Città del Vaticano. Normativa antiriciclaggio. Armonizzazione del diritto vaticano alle direttive UE in materia di riciclaggio e finanziamento del terrorismo*, Milano 2014.

Rovelli F., *L'ordinamento interno dello Stato della Città del Vaticano*, w: *Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della Conciliazione tra la Santa Sede e l'Italia*, II, Milano 1939, s. 45-66.

Sadowski P., *Il principio di legalità nel diritto penale canonico*, Roma 1999, mps w Bibliotece Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie.

Salij J., *Prawa naturalne i prawa stanowione w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2(2017), s. 103-108.

Sarais A., *Brevi cenni sul rapporto tra diritto vaticano e diritto canonico orientale*, PK 3(2015), s. 137-152.

Sarais A., *La cittadinanza vaticana*, Città del Vaticano 2012.

Sarais A., *La legislazione penale vaticana: principi e linee evolutive, anche in raffronto al diritto canonico*, DE 1-2(2014), s. 301-323.

Sarais A., *La nuova legge vaticana sulla cittadinanza, 22 febbraio 2011, n. CXXXI, w: Benedetto XVI Legislatore*, red. M. Ferraresi, C.E. Varalda, Siena 2011, s. 161-177.

Sarais A., *La valutazione di Moneyval nei confronti della Santa Sede e dello Stato della Città del Vaticano in materia di lotta contro il riciclaggio dei capitali ed il finanziamento del terrorismo*, DE 1-2(2012), s. 209-223.

Sarais A., *Le fonti del diritto vaticano*, Città del Vaticano 2011.

Sarais A., *Le riforme economico-finanziarie della Santa Sede e dello Stato della Città del Vaticano, alla luce del Terzo Progress report di valutazione Moneyval del 6 dicembre 2017*, EIC 1(2018), s. 51-82.

Sarais A., *Prime considerazioni sulle modifiche dello statuto dell'Istituto per le opere di religione (IOR)*, IE 1(2020), s. 297-323.

Saunders I., *General Principles as a Source of International Law. Art. 38(1)c of the Statute of the International Court of Justice. Studies in international law*, Londyn 2021.

Schachter O., *International Law in Theory and Practice*, Lejda 1991.

Schatz K., *Prymat papieski od początków do współczesności*, Kraków 2004.

Schulz W., *Leggi e disposizioni usuali dello Stato della Città del Vaticano*, vol. I, Roma 1981.

Schulz W., *Lo Stato della Città del Vaticano e la Santa Sede – alcune riflessioni intorno al loro rapporto giuridico*, AP 3-4(1978), s. 660-674.

Sciacca G., *Principio di legalità e ordinamento canonico e suoi riflessi nel diritto penale*, „Stato, Chiese e pluralismo confessionale. Rivista telematica (www.statoechiese.it)” 11(2019), s. 1-17.

Seranno Luiz J.M., *In vigore la nuova legge sulle fonti dei diritto*, „L'Osservatore Romano”, 31 dicembre 2008, s. 7.

Shaw M.N., *International Law*, Cambridge 2017.

Shi X., *The relationship between general principles of international law and Article 38(1) of the ICJ statute: A law of the sea perspective*, „Marine Policy” 148(2023), s. 1-7.

Sitarz M., *Instrukcja*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019.

Sitarz M., *Kompetencje organów kolegialnych w Kościele partykularnym w sprawowaniu władzy wykonawczej według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, Lublin 2008.

Skonieczny P., *Potestas sacra według Klausa Mörsdorfa – założenia teologiczne, struktura, sposób przekazywania i charakter*, „Annales Canonici” 9(2013), s. 17-38.

Skonieczny P., *Teorie władzy kościelnej a stanowisko ks. prof. Józefa Krzywdy CM. Próba syntezy*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Sosnowski, A. Zakręta, Kraków 2013, s. 459–466.

Skorowski H., *Jan Paweł II papieżem praw człowieka*, w: *Prawa człowieka, prawa narodów*, red. Z. Zarębianka, Kraków 2018, s. 55–63.

Skorowski H., *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 2005.

Skrzydło W., *Objaśnienia do art. 91 Konstytucji RP*, w: tenże, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. VII, LEX/el. 2013.

Sobański R., *Kanonizacja prawa „cywilnego” w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w: *Studia Iuridica. Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiiego*, red. J. Błeszyński, J. Ratajski, M. Safjan, E. Skowrońska, Warszawa 1994, s. 300-321.

Sobański R., *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Warszawa 1969.

Sobański R., *Prawo w prawie kościelnym*, PK 36(1993), s. 7-17.

Sobański R., *Recepcja prawa w Kościele*, PK 46(2003), s. 3-14.

Sobański R., *Teoria prawa kościelnego*, Warszawa 1992.

Sobański R., *Uwagi o interpretacji prawa kościelnego*, PK 30(1987), s. 31-45.

Solarczyk M., *75 lecie Państwa Miasta Watykańskiego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 17(2004), s. 233-252.

Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.

Sozański J., *Implementacja umów międzynarodowych do systemu prawa krajowego, ze szczególnym uwzględnieniem Włoch (w tym statusu regionów)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2(2007), s. 37-54.

Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2006.

Srogosz T., *Podstawowe zasady prawa międzynarodowego*, w: J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 45-75.

Stanisz P., *Państwo Kościelne*, w: *Encyklopedia Katolicka. Tom XIV*, Lublin 2010, kol. 1255-1257.

Steczowski P., *Penitencjaria Apostolska (XIII-XVI w.). Powstanie. Ewolucja. Odnowienie*, Rzeszów 2013.

Stickler A.M., *La norma canonica nel primo millennio della Chiesa*, IC 16(1976), s. 15-38.

Symonides J., *Czy „ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane” są źródłami prawa międzynarodowego?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2(2019), s. 45-55.

Syryjczyk J., *Sankcje w Kościele. Część ogólna, komentarz*, Warszawa 2008.

Szadok-Bratuń A., Bratuń M., *Z rodowodu klasycznego prawa naturalnego*, „Studia z Prawa Publicznego” 3(2019), s. 9-27.

Sztafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego. Tom 1*, Warszawa 1985.

Terribile R., *I poteri del giudice nel processo canonico*, Placentina 2006.

Thirlway H., *The sources of international law*, w: *International Law*, red. M. D. Evans, Oxford 2003, s. 117-144.

Tokarczyk R., *Współczesne kultury prawne*, Warszawa 2010.

Tunia A., *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015.

Vecchi F., *L'affievolimento di sovranità dello Stato Città Vaticano per assorbimento nell'area monetaria dell'Euro*, DE 3(2002), s. 1034-1084.

Vecchi F., *La progressiva armonizzazione della legislazione finanziaria vaticana in materia di contrasto all'evasione fiscale internazionale. Il FTCA-IGA (Foreign Account Tax Compliance Act – Intergovernmental Agreement, 10 giugno 2015) tra Santa Sede/Stato Città Vaticano e Stati Uniti d'America*, DR 1(2016), s. 206-258.

Ventrella C., *La Corte d'appello dello Stato della Città del Vaticano e alcuni aspetti della sua competenza in materia disciplinare*, DR 2(2017), s. 265-275.

Virga P., *Diritto costituzionale*, Roma 1973.

Vita R.T., *Il sistema giudiziario vaticano dopo le riforme dei pontefici Benedetto XVI e Francesco*, w: *La riforma della Curia in cinque anni di pontificato di papa Francesco*, Bari 2018, s. 33-51.

Vitali E., Chizzoniti A.G., *Manuale breve. Diritto ecclesiastico*, Milano, 2015.

Vitalone A., *Il Pontefice sovrano dello Stato della Città del Vaticano*, DR 3(2007), s. 312-341.

Wasilewski T., *Stosunek wzajemny. Porządek międzynarodowy, prawo międzynarodowe, europejskie prawo wspólnotowe, prawo krajowe*, Toruń 2004.

White M., *Equity – A General Principle of Law Recognised by Civilised Nations?*, „QUT Law Review” 1(2004), s. 103-116.

Woleński J., *O pozytywizmie prawniczym*, w: *Etyka a prawo i praworządność*, red. J. Pawlica, Kraków 1997, s. 9-16.

Wood M., *Customary International Law and the General Principles of Law Recognized by Civilized Nations*, „International Community Law Review” 21(2019), s. 307-324.

Wójcik W., *Interpretacja ustaw według nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, PK 3-4(1987), s. 75-116.

Wójtowicz K., *Objaśnienia do art. 9 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 325-335.

Zannotti R., *La normativa antiriciclaggio dello Stato Vaticano*, ADV 1(2015), s. 67-104.

Zappulla A., *Un'autentica «rivoluzione copernicana»: la nuova normativa sulla protezione dei minori e delle persone vulnerabili nello Stato della Città del Vaticano*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 159-170.

Zarra G., *Arbitrato e ordiamento giuridico della Città del Vaticano: spunti di riflessione*, w: *Diritto vaticano e diritto secolare. Autonomia e rinvii tra ordinamenti giuridici*, red. R. Granata, F.S. Rea, Stato della Città del Vaticano 2020, s. 171-187.

Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2012.

Zubik M., *Rozwiązania ustrojowe Państwa Watykańskiego*, „Państwo i Prawo” 4(2004), s. 94-100.

Żołnierczuk M., *Zarys prawa rzymskiego*, Lublin 1998.

Żurowski M., *Ewolucja pojmowania wolności religijnej w Kościele katolickim. Studium w oparciu o rozwój problematyki małżeństw mieszanych*, PK 3-4(1986), s. 27-38.

Streszczenie

Przedmiotem dysertacji jest wyjaśnienie teoretycznego i praktycznego znaczenia prawa kanonicznego w systemie prawnym Państwa Watykańskiego poprzez analizę źródeł prawa tego państwa i aktów ich praktycznego zastosowania, zwłaszcza w orzecznictwie sądów watykańskich oraz innych organów stosujących prawo. Natomiast podstawę weryfikacji tezy stanowi stwierdzenie, że pomimo zauważalnej tendencji do pomniejszania znaczenia prawa kanonicznego w porządku prawnym Państwa Miasta Watykańskiego (będącej przede wszystkim konsekwencją dostosowywania się tego porządku do norm powszechnego prawa międzynarodowego), utrzymanie jego roli jako podstawy watykańskiego systemu źródeł prawa, kryterium interpretacji ustaw watykańskich i recepcji prawa włoskiego, pozostaje warunkiem zachowania – wynikającej z Traktatu Laterańskiego – „służebnej roli” Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej.

Osiągnięciu przyjętego celu badawczego podporządkowano podział prezentowanej rozprawy, zakładający najpierw wyjaśnienie ogólnych celów istnienia Państwa Watykańskiego oraz podstaw jego systemu prawnego, następnie kompleksowe omówienie znaczenia w tym Państwie prawa kanonicznego, wynikającego z systematyki źródeł prawa watykańskiego (prawo kanoniczne jako podstawowe źródło prawa, pierwsze kryterium interpretacji ustaw, przesłanka recepcji prawa włoskiego oraz granica „dostosowywania” się prawa watykańskiego do norm prawa międzynarodowego), a w końcu ustrój organów Państwa Watykańskiego, z uwzględnieniem znaczenia norm kanonicznych przy ocenie charakteru ich działalności.

Pozycja, jaką ustawodawca watykański przyznał prawu kanonicznemu jest rezultatem jego „konstytucyjnej” funkcji w tym Państwie. Otóż Państwo Miasta Watykańskiego zostało utworzone w 1929 r. przez Stolicę Apostolską i Królestwo Włoch jako rozwiązanie „kwestii rzymskiej” – a więc problemu zagwarantowania Biskupowi Rzymu możliwości w pełni swobodnego wykonywania swojej władzy w Kościele, przy jednoczesnym zabezpieczeniu podmiotowości prawnomiędzynarodowej Stolicy Apostolskiej. W zamyśle twórców Państwo to nie miało pełnić roli typowo politycznej, ale służebną wobec papieża i Stolicy Apostolskiej, będąc – jako ujęto to w preambule Traktatu Laterańskiego – gwarantem ich „absolutnej i widzialnej niezależności” oraz niepodważalnej suwerenności na arenie międzynarodowej.

Przyjęcie prawa kanonicznego za wyznacznik natury Państwa Watykańskiego i jego organów oraz za podstawowe źródło prawa i kryterium jego interpretacji prowadzi do wniosku, że w Państwie tym – mając charakter prawa państwowego – obowiązują nie tylko pozytywne normy wydane przez ustawodawcę kościelnego, ale również normy prawa Bożego (naturalnego i pozytywnego). Prawo Boże stanowi fundamentalną zasadę całego systemu prawa Państwa

Miasta Watykańskiego, a żadne uregulowania wprowadzone do tego systemu – czy to na mocy aktu wydanego bezpośrednio dla tego Państwa, czy też recypowane z prawa włoskiego – nie mogą być z nim sprzeczne. Objawione i naturalne prawo Boże stanowi także podstawę uprawnień wszystkich podmiotów pozostających w jurysdykcji organów Państwa Miasta Watykańskiego. Dlatego podmioty te mają prawo powoływać się na treść prawa Bożego tak, jak na pozostałe normy składające się na watykański porządek prawny.

Jednocześnie system prawny Państwa Watykańskiego jest zależny od prawa Republiki Włoskiej – której enklawą jest terytorium tego Państwa – a co za tym idzie także prawa Unii Europejskiej. Stolica Apostolska i Państwo Miasta Watykańskiego jako dwa odrębne, choć ściśle ze sobą związane – przede wszystkim ze względu na urząd Biskupa Rzymu – podmioty prawa międzynarodowego aktywnie uczestniczą w obrocie międzynarodowym, przyjmując na siebie szereg zobowiązań wynikających z tego prawa. Odnosi się to zwłaszcza do prawa finansowego – co ma ścisły związek ze stosowaniem w Państwie Watykańskim najpierw lira, a następnie euro – oraz do prawa karnego i humanitarnego.

Zresztą obowiązująca ustawa o źródłach prawa – w swoim art. 1 ust. 4 – wprost stanowi, że watykański porządek prawny „dostosowuje się” do norm powszechnego prawa międzynarodowego oraz do norm wynikających z traktatów i innych umów, których stroną jest Stolica Apostolska. I właśnie to „dostosowywanie się” stanowi obecnie podstawowy czynnik rozwoju systemu prawnego Państwa Watykańskiego, włącznie z rozszerzaniem jurysdykcji sądów tego Państwa na organy Stolicy Apostolskiej. Jednocześnie proces ten charakteryzuje się nie tylko ilościowym zwiększeniem się liczby aktów normatywnych wydawanych dla Państwa Miasta Watykańskiego, ale również regulowaniem przez nie nowych obszarów, zwłaszcza z zakresu prawa finansowego oraz karnego. W praktyce prawo kanoniczne, choć formalnie pozostaje podstawowym źródłem prawa i pierwszym kryterium interpretacji ustaw, odgrywa coraz mniejszą rolę w działalności organów Państwa Miasta Watykańskiego, stając się dla nich przede wszystkim zbiorem podstawowych zasad porządku prawnego.

Przeprowadzane analizy pozwalają na stwierdzenie, że prawo kanoniczne ma fundamentalne znaczenie dla watykańskiego porządku prawnego, jednak jego pozycja w tym systemie prawnym zmienia się przede wszystkim pod wpływem zobowiązań prawnomiędzynarodowych, które przyjmuje Stolica Apostolska oraz Państwo Miasta Watykańskiego. Proces ten oznacza możliwość takiej ewolucji systemu prawa Państwa Watykańskiego, która zagrozi jego naturze, określonej przez wszystkim w Traktacie Laterańskim i związanej z charakterem władzy Biskupa Rzymu.

Summary

The object of the dissertation is to clarify the theoretical and practical significance of canon law in the legal system of the Vatican City State by analysing the sources of its law and the acts of its practical application, especially in the jurisprudence of the Vatican courts and other bodies applying the law. On the side, the basis for the verification of the thesis is the assertion that, despite the noticeable tendency to lower the importance of canon law in the legal order of the State of the Vatican City (being above all a consequence of the adaptation of this order to the norms of universal international law), the maintenance of its role as the basis of the Vatican system of sources of law, the criterion for the interpretation of Vatican laws and the reception of Italian law, remains the condition for the observance - resulting from the Lateran Treaty - of the 'servile role' of the State of the Vatican City towards the Holy See.

The achievement of the research objective assumed was subordinated to the division of the presented dissertation, assuming first an explanation of the general objectives of the existence of the Vatican City State and the foundations of its legal system, then a comprehensive discussion of the importance in this State of canon law, resulting from the systematics of the sources of Vatican law (canon law as the primary source of law, the first criterion for the interpretation of laws, the premise of the reception of Italian law and the limit of the "adaptation" of Vatican law to the norms of international law), and finally the regime of the organs of the Vatican City State, taking into account the importance of canon norms in assessing the nature of their activities.

The position that the Vatican legislature has given to canon law is the result of its 'constitutional' function in this State. Well, the State of the Vatican City was created in 1929 by the Holy See and the Kingdom of Italy as a solution to the "Rome question" - i.e. the problem of guaranteeing the Bishop of Rome the possibility of fully freely exercising his authority in the Church, while securing the international legal subjectivity of the Holy See. The State was not intended to assume a typically political role, but a servile one towards the Pope and the Holy See, being - as the preamble to the Lateran Treaty puts it - the guarantor of their 'absolute and visible independence' and unquestionable sovereignty in the international arena.

The recognition of canon law as the determinant of the nature of the Vatican City State and its organs, and as the primary source of law and the criterion for its interpretation, leads to the conclusion that in this State - having the character of State law - not only the positive norms issued by the Church legislature are binding, but also the norms of divine law (natural and positive). Divine law is the fundamental principle of the entire legal system of the Vatican City State, and no regulation introduced into this system - whether by an act issued directly for this

State or recycled from Italian law – can be contrary to it. The revealed and natural law of God also constitutes the basis of the powers of all subjects under the jurisdiction of the authorities of the State of the Vatican City. Therefore, these subjects are entitled to invoke the content of divine law in the same way as the other norms that make up the Vatican legal order.

At the same time, the legal system of the Vatican City State is dependent on the law of the Italian Republic – of which the territory of the Vatican City State is an enclave – and consequently also on the law of the European Union. The Holy See and the State of the Vatican City, as two separate but closely related - primarily due to the office of the Bishop of Rome – subjects of international law, actively participate in international trade by assuming a number of obligations under that law. This applies in particular to financial law – which is closely linked to the use in the Vatican City State of first the lira and then the euro – and to criminal and humanitarian law.

Furthermore, the current Law on sources of law - in its Article 1(4) – explicitly states that the Vatican legal order 'adapts' to the norms of universal international law and to the norms arising from treaties and other agreements to which the Holy See is a party. And it is precisely this 'adaptation' that is now a fundamental factor in the development of the legal system of the Vatican City State, including the extension of the jurisdiction of the courts of that State to the organs of the Holy See. At the same time, this process is characterised not only by a quantitative increase in the number of normative acts issued for the Vatican City State, but also by its regulation of new areas, especially in the field of financial law and criminal law. In practice, canon law, although formally remaining the primary source of law and the first criterion for interpreting laws, occupies a diminishing role in the activities of the organs of the State of the Vatican City, becoming for them above all a set of basic principles of the legal order.

The analyses carried out make it possible to conclude that canon law is fundamental to the Vatican legal order, but that its position in this legal system is changing primarily under the influence of the juridical-international commitments assumed by the Holy See and the Vatican City State. This process implies the possibility that the legal system of the Vatican City State may evolve in such a way as to make it questionable in its nature, as defined by all in the Lateran Treaty and related to the nature of the authority of the Bishop of Rome.